

**УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ**

Ненад Р. Михаиловић

**РЕВИЗИЈА ПОСЛОВНИХ ТРАНСАКЦИЈА
ИЗМЕЂУ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА**

Докторска дисертација

Крагујевац, 2022.

**UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF ECONOMICS**

Nenad R. Mihailović

**AUDIT OF BUSINESS TRANSACTIONS
BETWEEN RELATED PARTIES**

Doctoral Thesis

Kragujevac, 2022

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНИЦА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Аутор
Име и презиме: Ненад Михаиловић
Датум и место рођења: 03.02.1984., Ваљево, Република Србија
Садашње запослење: асистент на Академији струковних студија Западна Србија
Докторска дисертација
Наслов: Ревизија пословних трансакција између повезаних правних лица
Број страница: XIV + 222
Број слика: 10
Број табела: 45
Број библиографских података: 294
Установа и место где је рад израђен: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац
Научна област (УДК): Рачуноводство, ревизија и пословне финансије - 657.6:347.191(043.3)
Ментор: др Снежана Љубисављевић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу
Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 04.06.2019. године
Број одлуке и датум прихватања теме докторске/уметничке дисертације: IV-02-919/10 од 09.12.2019. године
Комисија за оцену научне заснованости теме и испуњености услова кандидата: <ol style="list-style-type: none">1. Др Биљана Јовковић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Рачуноводство, ревизија и пословне финансије, председник Комисије;2. Др Љиљана Бонић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Нишу, ужа научна област Пословне финансије, рачуноводство и ревизија, члан Комисије и3. Др Јасмина Богићевић, редовни професор Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, ужа научна област Рачуноводство, ревизија и пословне финансије, члан Комисије.
Комисија за оцену и одбрану докторске/уметничке дисертације:
Датум одбране дисертације:

ИЗЈАВА ЗАХВАЛНОСТИ

Желео бих да се захвалим професору др Снежани Љубисављевић на указаном поверењу и великој посвећености која је својим несебично издвојеним временом, стрпљењем, енергијом, стручним саветима и мотивацијом допринела изради докторске тезе. Неизмерну захвалност на подршци и разумевању за много сати проведених у писању и истраживању дугујем оцу, мајци, сестри, ћерки Софији и супрузи којима посвећујем докторску дисертацију без чије безграничне љубави, стрпљења и толеранције она не би добила изглед који се предаје суду јавности.

АПСТРАКТ

Ревизија трансакција између повезаних правних лица предмет је интересовања великог броја истраживања, посебно у САД и државама Азије. Почетком XXI века, након великих корпоративних скандала у истраживањима је акценат стављен на процену ревизорског ризика и мониторинг екстерних ревизора који обављају ревизију трансакције између матичног и зависних предузећа. Предмет истраживања докторске дисертације је откривање међузависности финансијског, ревизорског и пореског извештавања о повезаним правним лицима у Републици Србији. Основни циљ дисертације је да утврди степен кредибилитета и ниво обелодањивања информација о трансакцијама између повезаних правних лица у процесима финансијског и ревизорског извештавања у Републици Србији од 2017. - 2020. године и да определи усаглашеност добијених налаза са закључцима спроведених студија у развијеним земљама и земљама у развоју.

Резултати добијени спроведеним истраживањем показују да у Републици Србији није остварен адекватан ниво истинитости и објективности финансијског извештавања и обелодањивања обављених трансакција са повезаним правним лицима, што отежава прикупљање довољно квалитетних доказа и тестирање таквих трансакција од стране ревизора. Поред тога, у Републици Србији не постоји ефикасан институционални оквир за повезана правна лица, а постојећи професионални и регулаторни оквир се недовољно примењују. Стога је могуће закључити да степен рачуноводственог и ревизорског извештавања о повезаним правним лицима у Републици Србији није на довољно високом нивоу, али се добијени резултати истраживања могу искористити како би се извршило професионално унапређење у будућем периоду.

Професионална унапређења треба да обухвате измене у законодавном оквиру које би имале утицај на квалитетније и информативније рачуноводствено и пореско обелодањивање о повезаним правним лицима као и на ригорознију примену стандарда ревизије у откривању манипулативних намера предузећа која обављају трансакције са повезаним правним лицима уз адекватно обелодањивање у ревизорским извештајима. Појачана контрола објављених информација у финансијским и ревизорским извештајима и креирање од стране надлежних органа јавно доступне базе података ревизорских мишљења и пореских извештаја о трансакцијама са повезаним правним лицима представљају, такође, могуће начине унапређења која су у великој мери потребна у овој области.

Кључне речи: ревизија, финансијско извештавање, повезана правна лица, рачуноводствено обухватање, пореско извештавање

ABSTRACT

The audit of transactions between related parties has been a subject of interest in a large number of studies, particularly in the United States and Asian countries. Since the beginning of the 21st century, following major corporate scandals, research has focused on assessing audit risk and monitoring external auditors who audit transactions between parent companies and related parties. The subject of the doctoral thesis research is to discover the interdependence of financial, audit and tax reporting on related parties in the Republic of Serbia. The primary goal of the thesis is to determine the degree of credibility and the level of information disclosure on transactions between related parties in financial and audit reporting processes in the Republic of Serbia in the period from 2017 to 2020, as well as the consistency of these findings with the conclusions of studies conducted in developed and developing countries.

The research results indicate that an adequate degree of truthfulness and objectivity in financial reporting and disclosure of transactions with related parties has not been achieved in the Republic of Serbia, which aggravates obtaining sufficient appropriate evidence and audit testing of such transactions. Furthermore, the Republic of Serbia lacks an effective institutional framework for related parties, while the existing professional and regulatory frameworks are insufficiently applied. Therefore, it can be concluded that accounting and audit reporting on related parties in the Republic of Serbia is not at a sufficiently high level, but the obtained research results can be used with a view to contributing to the necessary improvements in the future.

These improvements should include changes to the legislative framework that would have an impact on more effective and informative accounting and tax disclosures about related parties, as well as on a more rigorous application of auditing standards in detecting the manipulative intent of companies performing transactions with related parties with adequate disclosure in audit reports. Other possible improvement methods that are to a large extent required in this area comprise increased control of information published in financial and audit reports, and a publicly available database of audit opinions and tax reports on transactions with related parties, which should be created by the competent authorities.

Key words: audit, financial reporting, related parties, accounting recording, tax reporting

САДРЖАЈ

СПИСАК СЛИКА	XI
СПИСАК ТАБЕЛА	XI
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА	XIII
УВОД	1

ДЕО I

УТИЦАЈ РЕВИЗИЈЕ ФИНАНСИЈСКИХ ИЗВЕШТАЈА НА КВАЛИТЕТ ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЕШТАВАЊА

1. КОНЦЕПТУАЛНИ ОКВИР РЕВИЗИЈЕ ФИНАНСИЈСКИХ ИЗВЕШТАЈА	7
1.1. Разлози који су условили настанак и развој функције ревизије	9
1.2. Основни и специфични циљеви ревизије финансијских извештаја	11
1.3. Специфичности услуга које пружају независни ревизори	13
1.3.1. Услуге ревизије, уверавања и атестирања	16
1.3.2. Услуге инкопатибилне ревизији – рачуноводствене, пореске и консалтинг услуге	19
1.3.3. Услуге сродне ревизији – преглед, уговорени поступци и компилација информација	24
1.4. Нормативни оквир ревизије у развијеним земљама и Републици Србији	26
1.5. Значај примене професионалног оквира у процесу ревизије	34
2. ФИНАНСИЈСКО ИЗВЕШТАВАЊЕ ПРЕДУЗЕЋА КАО НАЈВРЕДНИЈИ ИНФОРМАЦИОНИ ИЗВОР	35
2.1. Импликације финансијског извештавања на окружење	36
2.1.1. Регулаторни оквир финансијског извештавања	39
2.1.2. Утицај потреба корисника и окружења на разлике у финансијском извештавању	44
2.1.3. Ограничења финансијског извештавања	48
2.2. Међуусловљеност извештавања ревизора и финансијског извештавања	50
2.2.1. Оцена истинитости и објективности финансијских извештаја предузећа од стране ревизора	51
2.2.2. Одговорности учесника у процесу финансијског извештавања и процесу ревизије	53
2.2.3. Утицај врсте израженог мишљења у ревизорском извештају на унапређење квалитета финансијског извештавања	58

ДЕО II

ТРАНСАКЦИЈЕ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА И ПРАВИЛА О ТРАНСФЕРНИМ ЦЕНАМА: ИМПЛИКАЦИЈЕ И ОГРАНИЧЕЊА

1. КОНТРОЛНИ И ЗНАЧАЈАН УТИЦАЈ НА ПОСЛОВНЕ ОДЛУКЕ У ТРАНСАКЦИЈАМА ИЗМЕЂУ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА	61
1.1. Нормативна димензија повезаних правних лица	63
1.1.1. Међународни оквир за регулисање односа између повезаних правних лица	65
1.1.2. Национални оквир који се односи на трансакције повезаних правних лица у Републици Србији	68
1.2. Изазови и ограничења у идентификовању повезаних правних лица	71
2. ЕФЕКТИ МЕЂУНАРОДНОГ СТАНДАРДА ОПОРЕЗИВАЊА НА ТРАНСАКЦИЈЕ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА.....	73
2.1. Упоредивост пословних трансакција између повезаних и неповезаних правних лица.. ..	76
2.2. Методе за тестирање трансферних цена	81
2.2.1. Традиционалне методе	83
2.2.2. Методе трансакционе добити	86
2.2.3. Недостатак информација – кључни ограничавајући фактор коришћења метода.....	90
3. ИМПЛИКАЦИЈЕ ПРАВИЛА О ТРАНСФЕРНИМ ЦЕНАМА НА ПОРЕСКО ИЗВЕШТАВАЊЕ.....	91
3.1. Компаративни приступ правилима о трансферним ценама у међународном окружењу	93
3.2. Правила о трансферним ценама у Републици Србији	100
3.3. Утицај повезаних правних лица на пореско извештавање	104
3.4. Предности и недостаци постављених правила о трансферним ценама	106

ДЕО III

РАЧУНОВОДСТВЕНИ И РЕВИЗОРСКИ АСПЕКТИ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА

1. РАЧУНОВОДСТВЕНО ИЗВЕШТАВАЊЕ О ПОВЕЗАНИМ ПРАВНИМ ЛИЦИМА.....	110
1.1. Захтеви рачуноводственог извештавања о трансакцијама између повезаних правних лица у међународном окружењу.....	111
1.2. Начин рачуноводственог обелодањивања трансакција са повезаним правним лицима	112
1.3. Утицај трансакција између повезаних правних лица на финансијски положај и резултат предузећа	114

2. РЕВИЗИЈА ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА	117
2.1. Фазе процеса ревизије трансакција између повезаних правних лица	118
2.1.1. Прихватање предузећа које обавља пословање са повезаним правним лицима од стране ревизора	123
2.1.2. Предности адекватног планирања ревизије трансакција повезаних правних лица.....	124
2.1.3. Утицај система интерних контрола на пословање повезаних правних лица и оцена од стране ревизора	126
2.1.4. Фокусирање ревизора на ризик од материјално значајних грешака у трансакцијама повезаних правних лица.....	128
2.1.5. Дизајнирање процедура као одговор на идентификоване ризике од стране ревизора	135
2.1.6. Технике које се најчешће користе у ревизији трансакција и салда на рачунима повезаних правних лица	139
2.2. Неправилности откривене у финансијским извештајима повезаних правних лица .	144
2.3. Ограничења у процесу ревизије трансакција између повезаних правних лица	147
3. УТИЦАЈ ПРОФЕСИОНАЛНЕ РЕГУЛАТИВЕ НА ИЗВЕШТАВАЊЕ РЕВИЗОРА О ТРАНСАКЦИЈАМА ИЗМЕЂУ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА.....	149
3.1. Концепт закључивања налаза и формирања ревизорског мишљења	150
3.1.1. Немодификовано мишљење ревизора – релевантност за кориснике	152
3.1.2. Материјалност и докази – кључни фактори за модификацију мишљења независног ревизора.....	153
3.2. Импликације трансакција између повезаних правних лица на форму и садржину извештаја ревизора	155
3.3. Недостаци професионалног регулаторног оквира у ревизији пословних трансакција између повезаних правних лица.....	157

ДЕО IV

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ЗАСТУПЉЕНОСТИ И КВАЛИТЕТА РЕВИЗИЈЕ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

1. НОРМАТИВНИ ОКВИР РЕВИЗИЈЕ ПОСЛОВНИХ ТРАНСАКЦИЈА ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	161
2. ПРЕГЛЕД СТАЊА У ПОДРУЧЈУ ИСТРАЖИВАЊА.....	162
3. КОНЦЕПТУАЛНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	168
3.1. Значај и циљеви истраживања	169
3.2. Истраживачки модел и дефинисање хипотеза.....	170
3.3. Карактеристике и структура узорка	171
3.4. Методологија истраживања.....	173

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	175
4.1. Дескриптивна статистичка анализа	175
4.2. Непараметарска анализа	181
4.3. Закључна разматрања у спроведеном истраживању.....	191
4.3.1. Повезаност рачуноводственог обухватања и врсте ревизорског мишљења о трансакцијама између повезаних правних лица.....	191
4.3.2. Утицај величине предузећа и истинитости финансијског извештавања на обим прикупљања доказа и извештавање ревизора о трансакцијама са повезаним правним лицима	193
4.3.3. Импликације рачуноводственог и пореског обелодањивања на пореско извештавање о трансакцијама са повезаним правним лицима	194
5. ОГРАНИЧЕЊА СПРОВЕДЕНОГ ИСТРАЖИВАЊА, ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ БУДУЋИХ ИСТРАЖИВАЊА.....	195
ЗАКЉУЧАК.....	198
ЛИТЕРАТУРА.....	204

СПИСАК СЛИКА:

Слика број 1.	Услуге независних ревизора.....	14
Слика број 2.	Кретање прихода од ревизије и консалтинг услуга у периоду 2012-2017.....	22
Слика број 3.	Кретање прихода компаније Deloitte, од ревизије и консалтинг услуга у периоду 2006-2021. у милијардама долара	23
Слика број 4.	Класификација нормативног оквира ревизије	26
Слика број 5.	Организациона структура IFRS Фондације	43
Слика број 6.	Учесници у процесу финансијског извештавања и процесу ревизије.....	55
Слика број 7.	Врсте нормативног оквира повезаних правних лица.....	64
Слика број 8.	Методe за тестирање трансферних цена	82
Слика број 9.	Фазе процеса ревизије.....	119
Слика број 10.	Међународни стандарди ревизије који утичу на извештавање.....	150

СПИСАК ТАБЕЛА:

Табела број 1.	Упоредни преглед тврдњи менаџмента и специфичних циљева ревизије за основна средства предузећа.....	12
Табела број 2.	Приходи четири највеће ревизорске фирме у 2020. години према структури, у милијардама долара	14
Табела број 3.	Упоредни приказ структуре прихода ревизорских фирми у периоду 1990-1999	22
Табела број 4.	Упоредна правила о трансферним ценама у међународном окружењу	95
Табела број 5.	Упоредна правила о повезаним правним лицима и споразумима у међународном окружењу	98
Табела број 6.	Правила о трансферним ценама у Републици Србији	103
Табела број 7.	Типови трансакција и учесталост појављивања трансакција између ППЈ које доводе до лажног финансијског извештавања.....	115
Табела број 8.	Правила која примењују ревизорске компаније за рачунање материјалности	131
Табела број 9.	Компоненте ризика и њихов утицај на рад ревизора и процес ревизије.....	134
Табела број 10.	Структура предузећа у узорку.....	172
Табела број 11.	Подаци дескриптивне статистике: број ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	175
Табела број 12.	Подаци дескриптивне статистике: број ППЈ у земљи и иностранству 2020. у поређењу са 2017. годином.....	176
Табела број 13.	Подаци дескриптивне статистике: обим трансакција са ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	176
Табела број 14.	Подаци дескриптивне статистике: постојање уговора са ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	177
Табела број 15.	Подаци дескриптивне статистике: врста трансакција са ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	177
Табела број 16.	Подаци дескриптивне статистике: сличност трансакција са ППЈ и независним предузећима у 2020. у поређењу са 2017. годином	178
Табела број 17.	Подаци дескриптивне статистике: пореско извештавање у 2020. у поређењу са 2017. годином	178

Табела број 18. Подаци дескриптивне статистике: примена принципа „ван дохвата руке“ у трансакцијама између ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	178
Табела број 19. Подаци дескриптивне статистике: корекција добити по основу трансакција са ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	179
Табела број 20. Подаци дескриптивне статистике: сличност примењених рачуноводствених политика у предузећу и код ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином....	179
Табела број 21. Подаци дескриптивне статистике: тврдње запослених о ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	180
Табела број 22. Подаци дескриптивне статистике: провере контролисаних трансакција од стране ревизора у 2020. у поређењу са 2017. годином	180
Табела број 23. Подаци дескриптивне статистике: провере тврдњи руководства од стране ревизора у вези ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	180
Табела број 24. Подаци дескриптивне статистике: изражено мишљење ревизора у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	181
Табела број 25. Подаци дескриптивне статистике: избор друштва за ревизију у 2020. у поређењу са 2017. годином.....	181
Табела број 26. Подаци непараметраске анализе: истинитост обелодањивања трансакција између ППЈ у 2017. години.....	182
Табела број 27. Подаци непараметраске анализе: истинитост обелодањивања трансакција између ППЈ у 2020. години.....	182
Табела број 28. Подаци непараметраске анализе: повезаност обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2017. години	183
Табела број 29. Подаци непараметраске анализе: статистичка значајност повезаности обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2017. години.....	183
Табела број 30. Подаци непараметраске анализе: повезаност обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2020. години	183
Табела број 31. Подаци непараметраске анализе: статистичка значајност повезаности обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2020. години.....	183
Табела број 32. Подаци непараметраске анализе: медијана израженог ревизорског мишљења у 2020. години.....	184
Табела број 33. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости рачуноводственог обухватања трансакција са ППЈ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2017. години.....	184
Табела број 34. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости обелодањивања трансакција са ППЈ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2017. години.....	185
Табела број 35. Подаци непараметраске анализе: повезаност пореског извештавања о трансакцијама са ППЈ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2017. години.....	185
Табела број 36. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости рачуноводственог обухватања трансакција са ППЈ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2020. години.....	186
Табела број 37. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости обелодањивања трансакција са ППЈ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2020. години.....	186
Табела број 38. Подаци непараметраске анализе: повезаност пореског извештавања о трансакцијама са ППЈ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2020. години.....	186

Табела број 39. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и форме и садржине ревизорских извештаја у 2017. години	188
Табела број 40. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и форме и садржине ревизорских извештаја у 2020. години	188
Табела број 41. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и поштовања норми прописаних МСР 550 у процесу ревизије у 2020. години	189
Табела број 42. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и прописаних обавеза ревизије трансакција са ППЛ у 2020. години	189
Табела број 43. Подаци непараметраске анализе: корелација рачуноводственог обухватања ППЛ и пореског извештавања у 2017. години	190
Табела број 44. Подаци непараметраске анализе: корелација рачуноводственог обухватања ППЛ и пореског извештавања у 2020. години	190
Табела број 45. Подаци непараметраске анализе: корелација обелодањивања ППЛ и пореског извештавања у 2020. години	191

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА:

ACCA	Association of Chartered Certified Accountants
AICPA	American Institute of Certified Public Accountants
ANC	Autorité des Normes Comptables
APA	Advance pricing agreement
APAS	Abschlussprüferaufsichtsstelle
ASB	Accounting Standards Board
ASB	Accounting Standards Board
ASSIREVI	Associazione Italiana delle Società di Revisione Legale
АУД	Аустралијски долар
BEPS	Base Erosion and Profit Shifting
CAI	Chartered Accountants Ireland
CEAOB	Committee of European Auditing Oversight Bodies
CIMA	Chartered Institute of Management Accountants
CIPFA	Chartered Institute of Public Finance and Accountancy
CNCC	Compagnie Nationale des Commissaires aux Comptes
CNDCEC	Consiglio Nazionale dei Dottori Commercialisti e degli Esperti Contabili
CONSOB	Commissione Nazionale per le Società e la Borsa
COSO	The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission
CSOEC	Conseil supérieur de l'ordre des experts-comptables
ESAs	The European Supervisory Authorities
ESMA	European Securities and Markets Authority
ЕУ	Европска унија
FASB	Financial Accounting Standards Board
FRC	Financial Reporting Council

GAAP	Generally accepted accounting principles
IAASB	International Auditing and Assurance Standards Board
IASB	International Accounting Standards Board
IASC	International Accounting Standards Committee
ICAEW	Institute of Chartered Accountants in England and Wales
ICAS	Institute of Chartered Accountants of Scotland
IDW	Institut der Wirtschaftsprüfer
IESBA	International Ethics Standards Board for Accountants
IFAC	International Federation of Accountants
IFRS	International Financial Reporting Standards
INRL	Istituto Nazionale Revisori Legali
ISSB	International Sustainability Standards Board
ИЗЗ	Извештај од земље до земље
КЈ	Кинески јуан
ЛФ	Локални фајл
МАР	Mutual agreement procedure
МНК	Мултинационалне компаније
МРС	Међународни рачуноводствени стандарди
МСП	Међународни стандарди ревизије
МСФИ	Међународни стандарди финансијског извештавања
МФ	Мастер фајл
NASBA	National Association of State Boards of Accountancy
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
OIC	Organismo Italiano di Contabilità
РСАОВ	Public Company Accounting Oversight Board
ППЛ	Повезана правна лица
ППЦ	Препродајна цена
SEC	U.S. Securities and Exchange Commission
SPSS	Statistical Package for the Social Sciences
ТНМ	Трансакциона нето маржа
ТПД	Трансакциона подела добити
ТЦ	Трансферне цене
УЦ	Упоредива цена
САД	Сједињене Америчке Државе
UK GAAP	United Kingdom Generally Accepted Accounting Principles
UN	the United Nations
US GAAP	United States Generally Accepted Accounting Principles
WPK	Wirtschaftsprueferkammer

УВОД

Свака земља у свету, као и учесници у привредном животу не могу да занемаре утицај и значај савремених појава у функционисању светске привреде. Кретање инвестиција и производње, трговинска размена, финансијска повезаност компанија из различитих делова света и међународна економска сарадња, само су неки од елемената процеса глобализације, која представља једну од најзначајнијих тенденција у развоју светске привреде последњих деценија. Глобализација је процес који данас можда највише прожима и најснажније утиче на индустријализацију, мобилност радне снаге, отвара простор међународној трговини, међународном кретању капитала, доприноси расту мултинационалних компанија, иностраних инвестиција и обимнијим финансијским трансакцијама. Сва та кретања и процеси настају, углавном, из једног разлога – остварења зараде, односно профита. Адекватно постављени системи трансферних цена утичу на максимирање профита матичних компанија преко смањења пореског оптерећења, јер су оне у јединственој позицији да увећају профите мењањем трансферних цена у трансакцијама између својих повезаних правних лица, што представља један од њихових основних циљева.

Поред значаја који имају у међународном пословању, трансферне цене, односно цене које настају у трансакцијама између повезаних правних лица, све су чешћа појава у оквиру граница једне земље, када доминирају шпекулативне трансакције које се остварују применом различитих пореских стратегија, оперативних губитака и пореских кредита, што је случај и у Републици Србији. Због тога су у великом броју земаља уведена правила о трансферним ценама којих повезана правна лица морају да се придржавају приликом обављања међусобних трансакција. Уважавајући значај који трансферне цене имају у економији једне земље, велики број земаља је и у рачуноводственој регулативи посветио пажњу „феномену“ трансферних цена, нарочито кроз увођење обавезе исказивања вредности трансакција са повезаним правним лицима у финансијским извештајима. Концептом повезаних правних лица, баве се и најутицајнији доносиоци стандарда финансијског извештавања на светском нивоу, односно Одбор за стандарде финансијског рачуноводства (FASB) и Одбор за међународне рачуноводствене стандарде (IASB), који раде на развоју и примени правила за обелодањивање трансакција између повезаних правних лица. Разлог за то налази се у чињеници да су трансакције са повезаним правним лицима подложне лошем квалитету финансијског извештавања, нижим пословним перформансама и слабијем корпоративном управљању што утиче на кредибилитет информација које користе инвеститори.

Независни ревизори изражавају мишљење о усклађености финансијских извештаја, са меродавном регулативом финансијског извештавања. Спровођењем процеса ревизије, независни ревизори тестирају трансакције које предузеће има са повезаним правним лицима и формирају мишљење о тим трансакцијама, при чему се морају придржавати захтева Међународних стандарда ревизије који регулишу област повезаних правних лица. Ревизори треба да буду свесни чињенице да финансијски извештаји могу бити под знатним утицајем постојања повезаних правних лица, односно могуће је да финансијски положај и резултат пословања предузећа не буде приказан на истинит и поштен начин због природе обављених трансакција са повезаним правним лицима. У овим трансакцијама налази се сакривен потенцијал манипулативног рачуноводства, па се веома често повезују и са настанком корпоративних скандала када се заиста и открије стварна слика финансијских

перформанси компанија. Имајући у виду да такве трансакције носе висок ризик од погрешног приказивања у финансијским извештајима, неодговарајућег рачуноводственог обухватања и обелодањивања и преваре, ревизори морају велику пажњу и знатан део времена у свом раду да посвете тестирању трансакција са повезаним правним лицима. Могућност настанка превара у финансијском извештавању у трансакцијама између повезаних правних лица намеће потребу и захтев ревизорима да повећају професионални скептицизам и дужну пажњу приликом изражавања мишљења у ревизорском извештају. Тестирање трансакција са повезаним правним лицима представља једно од критичних подручја у ревизији због отежане идентификације учесника у трансакцијама, немогућности адекватних контролних механизма за спречавање њиховог манипулативног дејства и могућих преварних радњи. Поред тога, ревизорима, постојање оваквих трансакција отежава посао, јер се често не обелодањују у финансијским извештајима о чијој истинитости и објективности ревизор формира мишљење. Како би се елиминисали негативни утицаји таквих трансакција и створио амбијент за унапређење нивоа поверења корисника ревизорских извештаја, регулаторни органи пружају смернице и захтевају од ревизора да идентификују, открију и обелодане материјално значајне трансакције са повезаним правним лицима уз вођење рачуна о независности при спровођењу процедура њиховог тестирања. Приликом формирања мишљења, ревизори морају бити веома опрезни у анализи трансакција које је предузеће клијент обавило са повезаним предузећима, како не би изразили неадекватно мишљење и на тај начин повећали неповерење корисника, створили непотребне судске трошкове и нарушили репутацију професије. Трансакције између зависних предузећа под надзором су и пореских органа, јер могу утицати на минимизирање пореских обавеза, па се за те сврхе израђују посебне врсте извештаја за пореске органе. Увек треба имати у виду да проблематика повезаних правних лица, ревизије трансакција повезаних правних лица и трансферних цена није егзактна и да захтева примену расуђивања и од стране предузећа приликом финансијског извештавања, и од стране ревизора приликом формирања мишљења, али и од стране пореске администрације приликом пореског извештавања.

Бројне теоријске расправе, студије и емпиријска истраживања о утицају ревизије на истинитост и објективност финансијског извештавања и међузависности ревизорског, финансијског и пореског извештавања говоре о значају ове проблематике у савременој теорији и пракси рачуноводства и ревизије. Такође, непостојање јединственог става о утицају ревизије трансакција између повезаних правних лица на инвеститоре, али и друге доносиоце одлука, ову проблематику чини још актуелнијом. Отуда се значај истраживања у докторској дисертацији огледа у унапређењу знања свих учесника у процесу извештавања и обелодањивања трансакција повезаних правних лица. Такође, очекује се да ће истраживање, указујући друштвима за ревизију на сложеност трансакција између повезаних правних лица, умањити вероватноћу доношења погрешних, односно неадекватних мишљења ревизора и условити квалитетније рачуноводствено, ревизорско и пореско извештавање.

Из прегледа литературе и истраживања закључује се да постоји велики број студија чије су области анализе биле повезана правна лица и ревизија трансакција између њих, њихово финансијско и пореско извештавање, које су углавном, спровођене на територије Сједињених Америчких Држава, неколико европских земаља и земаља Азије. Из тог разлога, чини се корисним истраживање везе која постоји између

ревизије финансијских извештаја и квалитета финансијског извештавања о трансакцијама између повезаних правних лица и прикупљање доказа, из области теме истраживања, из различитих земаља које су хетерогене (у смислу регулације, заштите инвеститора, утицаја других земаља), како би се боље разумео проблем, остварио јаснији увид у област истраживања, а све са циљем смањења негативних ефеката које ревизорско, финансијско и пореско извештавање о трансакцијама са повезаним правним лицима могу имати на широку групу заинтересованих страна, нарочито за потенцијалне инвеститоре у таква предузећа, креаторе економске политике, као и за пореску администрацију. Сходно томе, предмет истраживања докторске дисертације управо и јесте откривање међузависности која постоји између финансијског и ревизорског извештавања као и њихов утицај на пореско извештавање о повезаним правним лицима у Републици Србији. Основни циљ докторске дисертације је утврђивање степена истинитости и објективности ревизорског извештавања, нивоа кредибилности информација из процеса финансијског извештавања и обелодањивања о трансакцијама између повезаних правних лица као и њихове импликације на адекватност пореског извештавања у Републици Србији од 2017. - 2020. године. Закључци спроведеног истраживања су утемељени на узорку од 78 компанија у Републици Србији које, у складу са регулаторним оквиром, спроводе ревизију финансијских извештаја и истовремено обављају трансакције са повезаним правним лицима у укупној вредности већој од 8.000.000 динара у свакој од анализираних година, као и 14 друштава за ревизију која су ревидирала финансијске извештаје анализираних компанија. На основу општег циља истраживања изводе се следећи специфични циљеви:

- Испитати и утврдити истинитост и објективност рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција са повезаним правним лицима у финансијским извештајима предузећа која су предмет анализе;
- Утврдити усклађеност врсте израженог мишљења ревизора у ревизорском извештају са објективношћу финансијског извештавања као и законским и професионалним регулаторним оквиром ревизије у анализираним предузећима, у вези трансакција са повезаним правним лицима;
- Утврдити поштовање регулаторног оквира од стране предузећа у Републици Србији код пореског извештавања, односно код састављања извештаја о трансферним ценама и
- Утврдити могућности за професионално унапређење институционалног и регулаторног оквира ревизије трансакција повезаних правних лица у будућем периоду.

У складу са постављеним предметом и циљем истраживања, применом адекватног скупа методолошких поступака, у раду ће бити тестиране следеће хипотезе:

- **Прва хипотеза:** *Постоји статистички значајна веза између исправности рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција између повезаних правних лица;*
- **Друга хипотеза:** *Степен обелодањивања трансакција између повезаних правних лица утиче на врсту ревизорског мишљења у вези са тим трансакцијама;*
- **Трећа хипотеза:** *Истинитост финансијског извештавања утиче на обим и начин прикупљања доказа од стране ревизора о трансакцијама са повезаним правним лицима;*

- **Четврта хипотеза:** *Веза између величине ревизорског предузећа и форме и садржине извештавања у ревизорским извештајима о повезаним правним лицима је статистички значајна и*
- **Пета хипотеза:** *Постоји позитивна корелација између финансијског извештавања и обелодањивања и начина извештавања о трансакцијама са повезаним правним лицима у извештајима о трансферним ценама.*

За тестирање и извођење закључака о постављеним хипотезама, користиће се квалитативна и квантитативна методологија. Квалитативна методологија користиће се за сагледавање условљености врсте ревизорског мишљења истинитошћу и објективношћу финансијског извештавања и обелодањивања трансакција између повезаних правних лица. За описивање усклађености финансијског извештавања и проблематике ревизије трансакција између повезаних правних лица и адекватан начин интерпретације и разумевања прикупљених информација користиће се метод дескрипције. Ради разумевања специфичности ревизорског процеса и финансијског и пореског извештавања о повезаним правним лицима, примењиваће се и компаративна анализа. За разумевање предмета истраживања, идентификовање основних карактеристика, импликација и ограничења финансијског извештавања, обелодањивања трансакција са повезаним правним лицима и начина на који иста утичу на ревизорско и пореско извештавање, одлуке широке групе заинтересованих страна и долажења до појединачних и генералних закључака користиће се методе анализе и синтезе. С обзиром на то да је истраживање у Републици Србији базирано на подацима из финансијских и ревизорских извештаја као и извештаја о трансферним ценама, за извођење општих закључака, биће коришћен и метод индукције. Квантитативна методологија коришћена је за обраду и анализу података као и за представљање резултата емпиријског истраживања на одабраном узорку. Подаци о предузећима, која су укључена у узорак, прикупљена су, како од друштва за ревизију, тако и од самих предузећа која су предмет анализе. Статистички софтвер који је коришћен за обраду прикупљених података јесте SPSS, док је за анализу података коришћена дескриптивна статистика и непараметарски тестови.

Докторска дисертација садржи четири дела. Први део дисертације, под насловом *Утицај ревизије финансијских извештаја на квалитет финансијског извештавања* усмерен је на објашњење разлога настанка и еволуције функције ревизије и њених специфичности као и доприноса који су законодавне и професионалне институције имале у развоју и примену оквира ревизије у међународном окружењу и у Републици Србији. Због важности квалитетног финансијског извештавања за процес ревизије, значајно место, у оквиру првог дела, заузима утицај финансијског извештавања на креаторе економске политике и кориснике информација из финансијских извештаја, као и ограничења финансијског извештавања на доносиоце одлука. Посебна пажња, на крају првог дела докторске дисертације је посвећена повезаности и међусобном утицају ревизије и финансијског извештавања, као кључним факторима, од чијег квалитета зависи стабилност предузећа, тржишта капитала и, шире посматрано, националног и међународног финансијског система.

У другом делу дисертације, који носи наслов *Трансакције повезаних правних лица и правила о трансферним ценама: импликације и ограничења*, пажња је посвећена објашњењу међународног и националног оквира који се примењују у регулисању трансакција између повезаних правних лица, као и ограничењима у начину утврђивања постојања повезаних правних лица и њихових међусобних трансакција.

Значајно место у другом делу односи се на импликације контролног и значајног утицаја на пословне одлуке повезаних правних лица. Поред претходно наведеног, пажња је посвећена и утицају међународно признатог стандарда опорезивања између повезаних правних лица („ван дохвата руке“), на упоредивост пословних односа између повезаних и независних правних лица као и на избор методе за тестирање трансферних цена. Имајући у виду утицај трансферних цена на пореско извештавање, на самом крају другог дела дисертације, акценат ће бити стављен на компарацију међународних и националних правила о трансферним ценама као и њиховим предностима и недостацима у процесу извештавања за пореске органе.

Трећи део, који носи наслов *Рачуноводствени и ревизорски аспекти повезаних правних лица*, посвећен је рачуноводственом извештавању, начину обелодањивања трансакција са повезаним правним лицима према професионалном регулаторном оквиру и утицају таквих трансакција на финансијски положај и резултат пословања предузећа. Због чињенице да ревизор, приликом тестирања трансакција између повезаних правних лица, нарочито, обраћа пажњу на неуобичајене трансакције у којима се разликују суштина и форма, трансакције које немају логичан разлог за настанак, трансакције које се обављају по неуобичајеним условима, трансакције у којима настаје промет робе, услуга и капитала, али без накнаде, централни део рада је посвећен специфичностима и фазама процеса ревизије, односно корацима које ревизори треба да предузму, како би на адекватан начин утврдили постојање повезаних правних лица, али и тестирали трансакције између њих и трансферне цене. Поред тога, акценат је, у овом делу дисертације стављен и на најчешће неправилности, откривене у финансијским извештајима повезаних правних лица, које су довеле до „лажног“ финансијског извештавања, као и на ограничења у процесу ревизије повезаних правних лица. Такође, значајна пажња је усмерена на утицај трансакција повезаних правних лица на форму и садржину извештаја ревизора, концепт ревизорског мишљења као и ограничења професионалног оквира ревизије трансакција између повезаних предузећа.

У четвртном делу докторске дисертације, који носи наслов *Емпиријско истраживање заступљености и квалитета ревизије повезаних правних лица у Републици Србији*, приказан је оквир ревизије пословних трансакција повезаних правних лица у Републици Србији као и преглед стања у подручју истраживања у САД, другим развијеним земљама и државама Азије. Затим је представљен концептуални оквир и циљеви истраживања, истраживачки модел, карактеристике и структура узорка, постављене хипотезе које су усмерене на проверу исправности рачуноводственог обухватања, изражавања ревизорског мишљења и пореског извештавања о трансакцијама које настају између повезаних правних лица, као и методологија истраживања. Централни део је посвећен приказу добијених резултата коришћењем дескриптивне статистичке анализе и непараметарске анализе на основу чега су извођени закључци о повезаности рачуноводственог обухватања трансакција између повезаних предузећа и врсти формираног ревизорског мишљења, утицају истинитости финансијског извештавања и величине ревизорског предузећа на ревизорске процедуре и извештавање о трансакцијама између повезаних правних лица и импликацијама обелодањивања о повезаним правним лицима на пореско извештавање. На самом крају докторске дисертације приказана су ограничења спроведеног истраживања као и изазови и перспективе ревизије пословних трансакција између повезаних правних лица у будућим истраживањима.

ДЕО I
УТИЦАЈ РЕВИЗИЈЕ ФИНАНСИЈСКИХ ИЗВЕШТАЈА НА
КВАЛИТЕТ ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЕШТАВАЊА

1. КОНЦЕПТУАЛНИ ОКВИР РЕВИЗИЈЕ ФИНАНСИЈСКИХ ИЗВЕШТАЈА

Ревизија финансијских извештаја је систематски процес објективног прикупљања и оцењивања доказа о економским трансакцијама презентованим у финансијским извештајима, на основу којих се изражава мишљење о томе да ли финансијски извештаји истинито приказују финансијски положај, резултате пословања и новчане токове у складу са применљивим регулаторним оквиром.¹

Финансијски извештаји, као производ финансијског извештавања, који верно приказују економске догађаје у предузећу, основни су алат за доношоње одлука бројних заинтересованих страна (екстерних и интерних). Заинтересовани корисници могу доносити рационалне одлуке само уколико се оне заснивају на кредибилним и поузданим информацијама, које се обезбеђују у процесу финансијског извештавања поштовањем одговарајућих стандарда, смерница и принципа. Имајући у виду разлике у финансијском извештавању у појединим земљама које могу створити велике изазове за инвеститоре и кредиторе, створила се неопходност развијања општих (наднационалних) смерница, чија примена би довела до упоредивости финансијских извештаја предузећа у различитим земљама. Управо из тог разлога развијани су оквири финансијског извештавања, као скуп концепата, претпоставки, циљева, стандарда и принципа који се користе за припрему и презентовање финансијских и ревизорских извештаја за крајње, преваходно екстерне кориснике.

Концепти, циљеви, претпоставке и стандарди ревизије развијени су из постулата, односно аксиома ревизије, односно теоријских претпоставки који се користе за извођење одређених закључака. Ауторитети на подручју теорије и праксе ревизије, формулисале концепте ревизије, сврстали су у четири групе:²

- Кредибилитет (професионалне способности ревизора морају бити компетентност, независност, интегритет и етика);
- Процес (током процеса ревизије ревизор процењује ризик, прикупља доказе и процењује материјалност);
- Саопштавање (ревизори врше саопштавање кроз ревизорски извештај заинтересованим корисницима) и
- Перформанса (од ревизора се очекује да процес ревизије обавља са дужном пажњом, поштујући стандарде, уважавајући процедуре контроле квалитета уз доследну ригорозност).

Различити концепти ревизије утичу на постојање различитих врста ревизије, као и лица која је спроводе у пракси. Постоје бројни критеријуми за поделу ревизије. У наставку ће бити наведене три највише коришћена критеријума за класификацију.

Ревизија се може поделити на интерну, екстерну и државну ревизију, у зависности од органа који је обављају. Интерна ревизија је независна, објективна активност којом се обезбеђује додавање вредности, унапређење пословања и остварење циљева организације увођењем систематског приступа за побољшање ефикасности процеса управљања ризиком, контроле и управљања. Интерну ревизију обављају овлашћени

¹ American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), *Codification of statements on auditing standards (Including statements on Standards for Attestation Engagements)*, (2011), p. 35.

² Gray, I., Manson, S., (2011), *The Audit Process: Principles, Practice and Cases*, 5th edition, Andover, Hampshire: Cengage Learning EMEA, p. 36.

интерни ревизори, који имају адекватно стручно знање у складу за захтевима регулаторног оквира. Екстерна ревизија представља процес кроз који овлашћени ревизор испитује усклађеност информација наведених у финансијским извештајима са одговарајућим регулаторним оквиром. Државна ревизија је ревизија финансијских извештаја, правилности пословања и утрошака средстава свих корисника јавних средстава, коју могу обављати овлашћени државни ревизори, као стручна лица која поседују лиценцу за обављање послова државне ревизије.³

Према предмету, односно циљевима ревизије, постоје три основна типа ревизије и то:⁴

- Оперативна ревизија (процењује ефикасност и ефективност функција и операција у организацији; по завршетку ове ревизије, менаџмент од ревизора добија препоруке за побољшање пословања);
- Ревизија усклађености односно усаглашености и
- Ревизија финансијских извештаја.

Према објекту испитивања, ревизија се дели на:⁵

- Статутарну (законом прописана ревизија);
- Ревизију правилности поступака (није законска ревизија, али има за циљ да се установи да ли предузеће поступа у складу са прописаним правилима);
- Истраживање проневере (врста ревизије која се углавном обавља у банкарском сектору) и
- Ревизију пословања (ревизија пословних процеса у предузећу са циљем проналаска начина за унапређење ефикасности, економичности и ефективности предузећа).

Независно од критеријума за класификацију ревизије, за све поделе је заједничко да су предмет ревизије квантитативне информације и то углавном информације из рачуноводственог информационог система (књиговодствене исправе, контирање, књижење, усаглашавање и закључивање пословних књига, састављање финансијских извештаја).⁶ Информације које продукује рачуноводствени информациони систем морају бити довољне и квалитетне, имајући у виду да представљају основу за изражавање ревизорског мишљења.

Примена концептуалног оквира треба да допринесе промовисању и имплементирању Међународних стандарда финансијског извештавања, унапређењу и олакшавању рада лица која припремају финансијске извештаје, побољшању ефикасности рада ревизора приликом формирања стручног мишљења о објективности и реалности позиција у финансијским извештајима, као и олакшаној упоредивости информација које садрже финансијски извештаји крајњим корисницима.

³ Закон о државној ревизорској институцији ("Сл. гласник РС", бр. 101/2005, 54/2007, 36/2010 и 44/2018 - др. закон), чланови 28. и 29.

⁴ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2012), *Auditing and Assurance Services*, fourteenth edition, Prentice Hall, Pearson Education, pp. 12-14.

⁵ Љубисављевић, С., Јовковић, Б., (2016), *Ревизија финансијских извештаја*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 38-41.

⁶ Малинић, С., (2001), *Организација рачуноводства*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 41.

1.1. Разлози који су условили настанак и развој функције ревизије

Ревизорска активност, према пронађеним записима, постоји дуже од пет хиљада година. Наиме, антрополози су пронашли записе који датирају из вавилонског времена (око 3000. године пре нове ере). Такође, ревизорска активност постојала је и у старој Кини, Грчкој, Риму и Египту. У том периоду, ревизори су били надзорници рачуна кинеског цара али и египатског фараона. Државни рачуноводствени систем у Кини укључивао је разрађен буџетски процес и ревизију свих владиних одељења. Током династијске ере у Египту писари (рачуновође) су били међу најцењенијим људима у друштву и писарско занимање је било једно од најпрестижнијих. Иако су били веома цењени, фараони су били веома строги према својим ревизорима. Тако, на пример, свако краљевско складиште имало је два ревизора. Један је бројао робу приликом уласка у складиште, а други је бројао робу након што је ускладиштена. Након ускладиштења, супервизор би погледао и упоредио њихове записе.⁷

Корени ревизије у земљама енглеског говорног подручја постоје од XII века нове ере, док се пракса модерне ревизије везује за индустријску револуцију и настанак модерних корпорација. Тако је, најпре, 1853. године основано Друштво рачуновођа у Единбургу.⁸ Затим је 1880. године у Великој Британији основан институт под називом Институт овлашћених рачуновођа Енглеске и Велса, који је био претходник институтима који су се појавили у великом броју других развијених земаља крајем деветнаестог века (на пример, у Сједињеним Америчким Државама 1887. године формирана је Америчка асоцијација јавних рачуновођа, данас позната као Амерички институт овлашћених јавних рачуновођа).

Даљи привредни раст и развој, крајем деветнаестог века, који је довео до раздвајања између власништва над капиталом и функције управљања као и комплексност компанија (које све више послују на међународном нивоу), условио је даље унапређење ревизорске професије и ревизорског регулаторног оквира. Почетком двадесетог века, компаније широм света доживљавају раст у технологији, побољшања у комуникацији и транспорту, као и проширење трговине на свим светским тржиштима. Као резултат тога тражња за капиталом рапидно расте и превазилази ресурсе штедње једног власника као и богатства самих предузећа. Постало је неопходно да индустрија искористи уштеде (штедњу) које су формиране на светском тржишту. Резултат тога је био раст софистицираних хартија од вредности које служе финансијским потребама великих националних и све више међународних корпорација.

Стварање велике зависности инвеститора од информација из финансијских извештаја, при чему је менаџменту дата контрола над рачуноводственим системима и процесом израде финансијских извештаја, довела је до убрзаног развоја савремене ревизије. Инвеститори и кредитори врло често имају различите циљеве од менаџмента и заинтересовани су за фер финансијско извештавање. Управо су ревизори особе које изражавају независно и стручно мишљење о поштености финансијском извештавању, чиме повећавају кредибилитет, корисност и вредност информација садржаних у финансијским извештајима.

⁷ Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., Wallage, P., (2005), *Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing*, second edition, Prentice Hall, Pearson Education Limited, p. 2.

⁸ Hayes, R., Schilder, A., Dassen, R., Wallage, P., (2002), *Principi revizije-Međunarodna perspektiva*, prevod Savez računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Luka, str.1.

Поред инвеститора и кредитора, за информације које пружају финансијски извештаји, заинтересовани су и остали екстерни и интерни корисници и представљају им незаобилазну основу у процесу доношења одлука. Независно од корисника информација, циљ пословног одлучивања јесте да се обезбеди алоцирање ресурса на оптималан начин и да се оствари адекватна економска корист.⁹ Међутим, приликом доношења одлука, које се искључиво заснивају на информацијама из финансијских извештаја, треба знати да те информације могу бити неусклађене са важећим домаћим и међународним регулаторним оквиром као и да одлуке засноване на таквим информацијама могу имати за последицу грешке у одлучивању.

Ризик који је заснован на коришћењу непоузданих, нетачних или непотпуних информација може настати из више разлога:¹⁰

- Удаљености информација (нарочито просторна удаљеност);
- Мотива лица која састављају финансијске извештаје;
- Обимности податак;
- Неадекватног нивоа знања за пословно одлучивање и
- Постојања сложених трансакција (трансакција са повезаним правним лицима).

Услед постојања информационог ризика, пре свега због конфликта интереса власника и менаџмента, корисници информација из финансијских извештаја, када су оне нетачне, могу претрпети финансијске губитке, па се често непристрасност финансијског извештавања може довести у питање. Из тог разлога, доносиоци пословних одлука, заснованих на информацијама из финансијских извештаја, морају тражити начине за смањењем информационог ризика, како би доносили адекватне пословне одлуке. Управо је та тежња довела до настанка и развоја функције ревизије чији је циљ смањење ризика од неистинитих и непоузданих информација, пружање разумног уверавања о истинитости и објективности финансијских извештаја и обезбеђење неопходне основе за доношење пословних одлука различитих корисника, превасходно екстерних.¹¹

На бази свега, претходно наведеног, могуће је закључити да су разлози настанка и развоја функције ревизије везани за приоритетну потребу рационалног доношења одлука на бази квалитетних информација, решавање проблема пристрасног информисања менаџмента према власницима и према екстерним доносиоцима одлука, решавање проблема алокације ограничених ресурса на финансијским тржиштима и неопходност постојања стручног знања у комплексним трансакцијама, као што су трансакције са повезаним правним лицима.

⁹ Андрић, М., Јакшић, Д., (2011), *Потреба за верификацијом финансијских извештаја у корпоративном управљању*, часопис Рачуноводство број 7-8. стр. 58.

¹⁰ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2012), *Исто*, р. 7.

¹¹ Јакшић, Д., Мијић, К., (2015), *Професија и пракса ревизије финансијских извештаја у Србији*, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици, стр. 6.

1.2. Основни и специфични циљеви ревизије финансијских извештаја

Основни циљ ревизије финансијских извештаја јесте повећање степена поверења у финансијске извештаје од стране њихових различитих корисника, првенствено инвеститора и кредитора, кроз изражавање ревизорског мишљења. Да би ревизор изразио релевантно и поуздано мишљење, неопходно је да се приликом спровођења процеса ревизије, придржава свих етичких захтева и Међународних стандарда ревизије. Придржавајући се претходно наведених захтева и стандарда, ревизор треба да стекне висок степен уверавања да финансијски извештаји не садрже материјално погрешне исказе, односно грешке, при чему се мора нагласити да висок степен уверавања не представља апсолутну категорију, због постојања инхерентних ограничења у ревизији. Да би се постигао висок степен уверавања и смањено ревизорски ризик на прихватљив ниво, неопходно је прикупити адекватне ревизорске доказе у довољној мери. Битно је, на овом месту, напоменути да ревизор приликом спровођења поступка ревизије и изражавања мишљења примењује концепт материјалности и није одговоран за откривање грешака које нису материјално значајне.¹²

Приликом изражавања мишљења ревизора, он се мора уверити у истинитост и објективност свих билансних позиција, као и обелодањене информације од стране менаџмента. Из тог разлога, односно због остварења, претходно наведеног, основног циља ревизије финансијских извештаја, неопходно је декомпоновати основни циљ на специфичне циљеве ревизије. Остварењем специфичних циљева ревизије обезбеђују се услови за реализацију примарног циља ревизије. Специфични циљеви односе се на позиције финансијских извештаја које су повезане са тврдњама менаџмента. Те тврдње се директно односе на исправност припреме и презентовања позиција финансијских извештаја и неопходно је да ревизор, током процеса ревизије, установи да ли су наведене тврдње меродавне и да на тај начин створи основ за формирање ревизорског мишљења.¹³

Специфични циљеви ревизије су:¹⁴

1. Догађај – овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да су се догодиле трансакције и догађаји који су рачуноводствено обухваћени и односе се на предузеће;
2. Комплетност - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да су све трансакције и догађаје које је требало прокњижити заиста и рачуноводствено обухваћене у предузећу. Ревизори су мишљења да је утврђивање веродостојности ове тврдње менаџмента најпроблематичније у поређењу са утврђивањем веродостојности осталих тврдњи, као специфичних циљева ревизије;
3. Тачност - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да су све трансакције у вези имовине, обавеза, капитала, прихода и расхода прокњижене у прецизним износима;
4. Временско разграничење - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да су све трансакције и догађаји евидентирани у периоду на који се односе;

¹² Међународни стандард ревизије 200 - *Општи циљеви независног ревизора и спровођење ревизије у складу са Међународним стандардима ревизије*

¹³ Јовковић, Б., (2014), *Примена техника прикупљања доказа у испитивању основних циљева ревизије у осигуравајућим друштвима*, Економски хоризонти, јануар-април 2014, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 49.

¹⁴ Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., Wallage, P., (2005), *Исто*, pp. 19-21.

5. Класификација - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да су све трансакције и догађаји правилно евидентирани на одговарајућим контима;
6. Постојање - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да позиције имовине, обавеза и капитал постоје у предузећу;
7. Права и обавезе - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да је имовина власништво предузећа, као и да су обавезе дуг предузећа у одређеном извештајном периоду;
8. Вредновање и алокација - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да су позиције имовине, обавеза и капитала укључене у финансијске извештаје у одговарајућим износима као и да је свака резултирајућа процена или алокација евидентирана на одговарајући начин;
9. Усаглашеност - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да постоји одговарајућа корелација између аналитичких и синтетичких евиденција и
10. Приказивање и обелодањивање - овај циљ везан је за тврдњу менаџмента да су све позиције финансијских извештаја правилно приказане и обелодањене.

Након приказа свих тврдњи менаџмента, могуће је урадити табеларни приказ који ће повезати тврдње менаџмента и специфичне циљеве ревизије. Наредна табела приказује пет тврдњи менаџмента и са њима повезаних циљева ревизије, на примеру основних средстава.

Табела број 1. Упоредни преглед тврдњи менаџмента и специфичних циљева ревизије за основна средства предузећа¹⁵

Тврдња менаџмента	Илустративни циљеви ревизије
Постојање и догађај	<ul style="list-style-type: none"> • Основна средства која су приказана у финансијском извештају заиста постоје • Промене на основним средствима заснивају се на веродостојној документацији.
Комплетност	<ul style="list-style-type: none"> • Основна средства укључују земљиште, све грађевинске објекте и опрему којом предузеће располаже • Све позиције основних средстава које је требало евидентирати у пословним књигама, заиста су и евидентирани.
Права и обавезе	<ul style="list-style-type: none"> • Попис основних средстава је исправно урађен, • Предузеће има законско право (право власништва) над основним средствима • Основна средства која су узета у закуп нису евидентирана као основна средства предузећа.
Вредновање	<ul style="list-style-type: none"> • Основна средства су исправно вреднована (по набавној вредности) • Застарела основна средства су исправно процењена.
Приказивање и обелодањивање	<ul style="list-style-type: none"> • Основна средства су правилно класификована у билансу стања као стална имовина • Основне категорије сталних средстава адекватно су приказане у финансијским извештајима.

Може се закључити да у циљу тестирања сваке од претходно наведених тврдњи ревизор мора прикупити адекватне (довољне и одговарајуће) доказе са сврхом утврђивања ваљаности и веродостојности тврдњи менаџмента. Приликом

¹⁵ Carmichael, R. D., Willingham, J. J., (2000), *Pojmovi i metodi revizije - Vodič u suvremenu revizijsku teoriju i praksu*, peto izdanje, prevod Mate d.o.o. Zagreb, str. 81.

прикупљања доказа ревизор мора узети у обзир велики број фактора који утичу на поузданост финансијских података, а један од најбитнијих фактора јесте интегритет и компетентност менаџмента, који утичу на пословање целокупног предузећа, на рад информационог система предузећа, а нарочито на исказивање података у финансијским извештајима.¹⁶ Сагледавањем свих фактора, ревизор може испунити специфичне циљеве и преко њих остварити основни, односно примарни циљ ревизије чије остварење треба да повећа поверење у финансијске извештаје од стране њихових корисника.

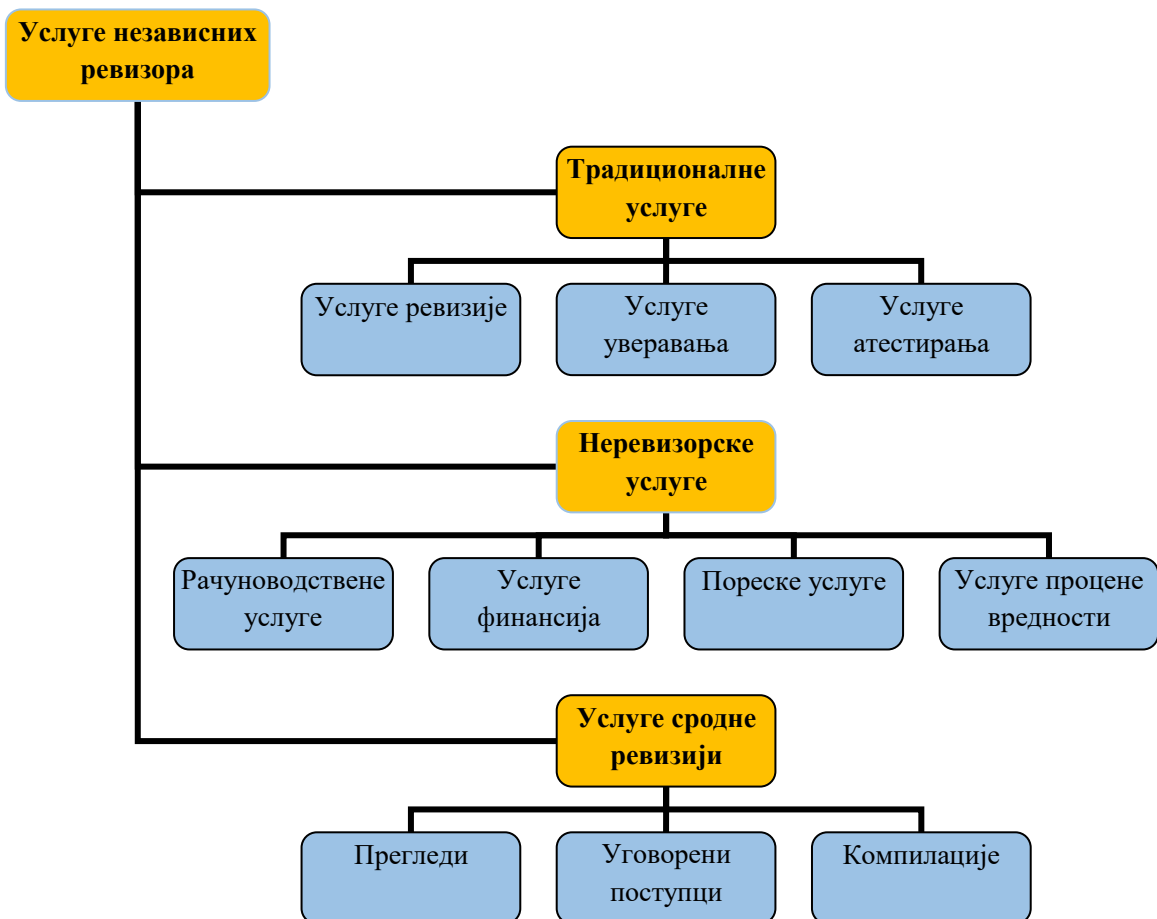
1.3. Специфичности услуга које пружају независни ревизори

Ревизорске услуге су, најсвеобухватније речено, све услуге, односно послови које ревизорско предузеће обавља за своје клијенте. Основне услуге које ревизори пружају везане су за изражавање мишљења о усклађености финансијских извештаја, по свим, материјално значајним аспектима, са важећим регулаторним оквиром. Услуге уверавања и атестирања, поред услуга ревизије, сматрају се основним, односно класичним или традиционалним услугама које пружају ревизори.

Поред традиционалних ревизорских услуга, ревизори могу обављати и неревизорске услуге, односно услуге које су инкопатибилне ревизији, као што су услуге из области рачуноводства и финансија, услуге финансијске анализе, процене вредности имовине и капитала, порески консалтинг.

Трећу врсту услуга коју ревизори могу пружати клијентима, поред традиционалних и неревизорских услуга чине услуге сродне ревизији, као што су прегледи историјских финансијских извештаја, уговорени поступци и услуге компилације које подразумевају прикупљање и сумирање финансијских информација. На наредној слици дат је приказ свих, претходно наведених, услуга које пружају независни ревизори.

¹⁶ Rittenberg, L., Schwieger, B., Johnstone, K., (2008), *Auditing: A Business Risk Approach*, sixth edition, Thomson SouthWestern, Thomson Higher Education, p. 154.

Слика број 1. Услуге независних ревизора¹⁷

Како би се сагледао релативан значај сваке ревизорске услуге у вредносном смислу, у наредној табели дат је приказ учешћа различитих врста услуга у структури укупних прихода четири највеће ревизорске фирме.

Табела број 2. Приходи четири највеће ревизорске фирме у 2020. години према структури, у милијардама долара¹⁸

Назив ревизорске фирме	Укупни приходи	Приходи од ревизије	Приходи од консалтинг услуга	Приходи од пореских услуга	Остали приходи
Deloitte Touche	47,8	15,5	19,8	8,7	3,8
PricewaterhouseCoopers	43,03	17,6	14,68	10,75	-
Ernst & Young	37,2	12,8	10,5	9,8	4,1
KPMG	29,22	11,07	11,67	6,48	-
Укупно - %	157,25	36,23%	36,03%	22,72%	5,02%

Поређењем структуре прихода које остваре највеће мултинационалне ревизорске фирме, може се закључити да се највећи приходи остварују од традиционалних ревизорских услуга. Међутим, гледајући збирно по врстама услуга које пружају ревизорске фирме, ипак, највећу заступљеност у укупним приходима имају

¹⁷ Андрић, М., Крсмановић, Б., Јакшић, Д., (2009), Ревизија-теорија и пракса, пето измењено и допуњено издање, Суботица, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет Суботица, стр. 16.

¹⁸ Доступно на: <https://www.statista.com/statistics/250935/big-four-accounting-firms-breakdown-of-revenues/>, (приступљено 04.01.2022.).

неревизорске услуге (консалтинг, пореске и остале услуге), које чине више од 60% укупних прихода ревизорских фирми.

Независно од врсте услуга које се пружају предузећима, нити од величине потенцијалних прихода који се могу остварити, ревизори, у свом раду морају поседовати одређене професионалне способности, вештине и личне квалитете, како би могли да испуне захтеве великог броја корисника услуга ревизије.¹⁹ Професионалне способности ревизора односе се на:

1. Независност;
2. Професионални скептицизам;
3. Професионално знање;
4. Професионалну етику;
5. Овлашћеност и
6. Одговорност.

Независност приликом обављања процеса ревизије и изражавања мишљења представља срж, односно темељ ревизорске професије и односи се на способност формирања мишљења ревизора без утицаја и притисака како интерних тако и екстерних корисника, односно на способност да ревизор буде објективан и непристрасан приликом обављања професионалних услуга. Циљ независности је да се подстакне ревизија високог квалитета, а да се минимизирају могућности да спољни фактори утичу на процену ревизора. Ревизор мора приступити свакој ревизији са професионалним скептицизмом и мора имати капацитет и спремност да одлучује на непристрасан и објективан начин, чак и када су његове одлуке против интереса менаџмента или против интереса ревизорске фирме.²⁰

Професионални скептицизам као једна од способности ревизора, укључује потврђивање информација кроз пробна питања, критичку процену ревизорских доказа и константно преиспитивање да ли су прибављени докази материјално погрешни. Скептицизам је суштински елемент професионалне објективности и његово присуство смањује ризик од покушаја преваре, али и повећава вероватноћу да ће преварне радње бити откривене.²¹

Ревизори морају да имају одговарајућу професионалну стручност, радно искуство у области ревизије и рачуноводства, добро познавање међународних стандарда, управљачког рачуноводства, финансијског извештавања, обрачуна трошкова, да су обучени за обављање послова ревизије, како би својим радом и понашањем подизали углед професије којом се баве, али и да би стекли поверење од стране корисника ревизорских извештаја.²²

Професионална етика као способност подразумева да ревизор треба да поштује релевантне етичке захтеве током обављања ревизије. Ти захтеви дефинисани су у кодексима професионалног понашања, којима се утврђују основни принципи професионалне етике, као што су одговорност, јавни интерес, интегритет,

¹⁹ Љубисављевић, С., Јовковић, Б., (2016), *Исто*, стр. 70.

²⁰ Johnstone, K. M., Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., (2014), *Auditing: A Risk-Based Approach to Conducting a Quality Audit*, ninth edition, South-Western, Cengage Learning, p. 17.

²¹ Johnstone, K. M., Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., (2014), *Исто*, p. 41.

²² Љубисављевић, С., Јовковић, Б., (2016), *Исто*, стр. 77-79.

независност и објективност, дужна пажња приликом обављања професионалних обавеза, обим и природа услуга које ревизори пружају.²³

Овлашћеност подразумева да професионалне организације, углавном, регулишу стицање професионалних звања из области ревизије, као ниво компетенција и квалификација која ревизор мора да поседује да би стекао одређено звање.

Ревизор има одговорност да планира и изврши ревизију како би се уверио да финансијски извештаји не садрже материјално значајне грешке, у складу са регулаторним оквиром. Због природе ревизорских доказа и карактеристика преваре, ревизор је у могућности да стекне разумну, али не и апсолутну, сигурност да су материјално значајне грешке откривене.²⁴ Међутим, могуће је да настану грешке приликом процеса извештавања од стране ревизора због којих корисници извештаја могу имати веома негативне последице у пословном одлучивању. Из тог разлога, ревизорска одговорност према трећим странама мора бити дефинисана и то најчешће преко законске регулативе или преко професионалних стандарда.

Поред професионалних способности, ревизори треба да поседују и различите вештине у спровођењу поступка ревизије, као што су комуникационе вештине, вештине истраживања и анализе прикупљених података, организационе вештине, односно способности, вештине откривања превара. Такође, ревизор мора поседовати и интелектуалне вештине, као што су систематично и концептуално размишљање, предвиђање, развијање креативних решења, препознавање правилности. Лични квалитети ревизора, поред професионалних способности и вештина, треба да допринесу подизању нивоа квалитета послова које ревизори обављају. Таленат, честитост, поштење, пристојност, поузданост, тачност, посвећеност, само су неки од најважнијих личних квалитета ревизора, које треба на адекватан начин искористити и унапредити приликом пружања ревизорских услуга.

1.3.1. Услуге ревизије, уверавања и атестирања

Ревизију је Америчко удружење рачуновођа дефинисало као „систематски процес објективног прикупљања и процењивања доказа у вези са тврдњама о економским акцијама и догађајима да би се утврдио степен кореспонденције између тих тврдњи и утврђених критеријума и саопштили резултати заинтересованим корисницима“.²⁵ Уважавајући ту дефиницију, под услугама ревизије подразумева се систематско прикупљање података о пословним трансакцијама у предузећу, као и преглед финансијских извештаја, са циљем изражавања мишљења о правичности са којом они представљају финансијски положај, резултате пословања и промене у финансијском положају у складу са важећим регулаторним оквиром.²⁶ Дакле, резултат традиционалне услуге коју пружају независни ревизори представља

²³ Љубисављевић, С., (2000), *Улога екстерног ревизора у окружењу*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 73.

²⁴ РСАОВ, *AS 1001: Responsibilities and Functions of the Independent Auditor*

²⁵ Committee on Basic Auditing Concepts, (1973), *A Statement of Basic Auditing Concepts*, American Accounting Association.

²⁶ American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), (2021), *Overall Objectives of the Independent Auditor*, pp. 82-83.

мишљење ревизора које може бити немодификовано (позитивно мишљење) или модификовано (мишљење са резервом, негативно мишљење и уздржавање од изражавања мишљења).

Изражавање мишљења о финансијским извештајима није једина услуга која може бити верификована од стране независног ревизора. Кредibilitет великог броја информација може бити побољшан ангажовањем ревизора који ће својом професионалношћу и стручношћу унапредити квалитативну подлогу за одлучивање широког круга корисника.

Управо су услуге уверавања које пружају ревизори, независне професионалне услуге које побољшавају квалитет различитих видова информација за доносиоце одлука. Такве услуге су цењене због тога што је лице које обезбеђује уверавања независно и непристрасно у погледу информација које испитује. Предност за предузећа и појединце који доношење одлука заснивају, између осталог, и на услугама уверавања огледа се у побољшању поузданости и релевантности информација које користе као подлогу за одлучивање. Треба нагласити да услуге уверавања, поред ревизора, могу обављати и друга професионална лица (на пример удружења потрошача, бонитетне куће и слично), у зависности од предмета извештавања. Ревизори могу пружати услуге уверавања везане за историјске информације о финансијским извештајима или финансијске прогнозе компанија или интегритет информационих система.²⁷

За боље разумевање услуга уверавања неопходно је имати у виду захтеве које постављају Међународни стандарди и саопштења ревизије, контроле квалитета, прегледа, осталих уверавања и сродних услуга²⁸ односно, Међународни стандард 3000 - Ангажовања на основу којих се пружа уверавање која не спадају у ревизију или преглед финансијских информација. Према стандарду, услуге уверавања обухватају ангажовање ревизора на пословима на основу којих се пружа уверавање које не спада у ревизију или прегледе историјских информација. Ова ангажовања не обухватају ни уговорене поступке, ангажовања на компилацији информација, ангажовања на припреми пореских пријава, консултантска ангажовања, ангажовања на пословима вештачења у судским поступцима. Приликом пружања услуга уверавања, циљеви ревизора могу бити да стекне разумно уверавање или ограничено уверавање о томе да информације које прикупља не садрже материјално значајне грешке, затим, да изрази закључак у форми писаног извештаја у вези предметног питања и, на самом крају да успостави додатну комуникацију са заинтересованим странама. Уколико уверавање не може да се стекне, ревизор мора да се уздржи од изражавања закључка.²⁹ Могуће је закључити да се у услугама уверавања крије могућност проширења делатности за ревизоре, јер оне представљају још увек непознато и недовољно истражено подручје активности ревизора.³⁰

Поред услуга ревизије и уверавања, у оквиру традиционалних услуга, независни ревизори пружају и услуге атестирања. Услуга атестирања је врста услуга уверавања

²⁷ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2012), *Исто*, pp. 8-11.

²⁸ International Federation of Accountants – IFAC, (2018), *Приручник Међународних стандарда ревизије, контроле квалитета, прегледа, осталих уверавања и сродних услуга за 2016–2017. годину*, превод, Министарство финансија Републике Србије.

²⁹ Међународни стандард 3000 - Ангажовања на основу којих се пружа уверавање која не спадају у ревизију или преглед финансијских информација

³⁰ Андрић, М., Крсмановић, Б., Јакшић, Д., (2009), *Исто*, стр. 17.

у којој ревизор доставља извештај о поузданости тврдње коју износи нека друга страна. Ове услуге могу се појавити као услуге ревизије и прегледа историјских финансијских извештаја, услуге ревизије интерне контроле, услуге атестирања информационих технологија и друге услуге атестирања.³¹

Код ревизије историјских финансијских извештаја, односно историјског финансијског стања, атестирање подразумева да ревизор достави писани извештај у коме изражава мишљење да ли су тврдње менаџмета у вези финансијског стања приказане у складу са одговарајућим регулаторним оквиром. Ове ревизије најчешће траже приватне фирме због добијања кредита од банкарских и других финансијских институција. Такође, непрофитне институције често спроводе овакву ревизију због захтева донатора односно зајмодаваца.

Услуге атестирања у вези прегледа историјских финансијских извештаја заснивају се на прегледу финансијских података и изјава менаџмента да су подаци приказани у складу са регулаторним оквиром. Приликом ових услуга обезбеђује се нижи степен уверавања у поређењу са ревизијом, јер се користи и мање доказног материјала као подлога за тврдње менаџмета, а самим тим је и јефтинија услуга за кориснике, у поређењу са претходно наведеном услугом. Ову услугу углавном користе мање фирме како би јавности пружиле разумно уверавање о својим финансијским извештајима.

Приликом атестирања интерних контрола, ревизори треба да потврде да ли су интерне контроле у вези финансијског извештавања имплементирани у складу са утврђеним критеријумима. Ова потврда утиче на повећање поверења екстерних корисника финансијског извештавања зато што ефикасне интерне контроле смањују вероватноћу настанка грешака у финансијским извештајима.

Једна од услуга атестирања која добија на значају у последње време јесте услуга атестирања информационих технологија. Разлог за то треба тражити у великом броју пословних функција (куповина, продаја, плаћања) које се заснивају на интензивној примени најсавременијих информационих технологија са једне стране и потреби повећања поверења учесника у трговини у сигурност информација и трансакција, са друге стране. Код ових услуга ревизор даје потврду о томе да ли су тврдње менаџмента о поузданости и сигурности информационих система тачне или не. У вези са овим услугама, важно је истаћи да је Амерички институт овлашћених јавних рачуновођа (АИСПА) развио пет критеријума за услуге поверења у информационе системе неког предузећа и то за безбедност, доступност, интегритет, поверљивост и приватност, који се користе приликом процене ефикасности контрола везаних за безбедност информација.³²

Услуге атестирања најзаступљеније су у Сједињеним Америчким Државама, па не изненађује чињеница да су њихове регулаторне, односно професионалне организације изузетно заинтересоване за уређење ових ревизорских услуга. Тако је

³¹ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2012), *Исцо*, pp. 9-12.

³² American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), (2020), *2017 Trust Services Criteria for Security, Availability, Processing Integrity, Confidentiality, and Privacy*, pp. 2-5.

AICPA издаo једанаест стандарда атестирања³³, а поред тога развио је посебне стандарде атестирања у области финансијског извештавања, интерних контрола у услужним организацијама и приватним предузећима, усклађености са прописима, анализе менаџмента.³⁴

Ревизорска предузећа у Републици Србији могу обављати све три врсте услуга, међутим приоритетна и углавном једина услуга коју пружају јесте ревизија финансијских извештаја, док се у развијенијим земаљама извршавају и услуге уверавања и атестирања, чије се регулисање непрекидно унапређује. Један од могућих разлога за то јесте недовољна развијеност ревизорског тржишта и недовољна информисаност и знање управе предузећа о овим услугама. Неопходно је у будућем периоду да професионалне организације али и ревизори унапреде ниво знања екстерног окружења о значају и користима ових услуга за њих, чиме би обе стране биле на добитку, јер и ревизори од других услуга могу остварити значајне изворе прихода, како то чине и у развијеним земљама света.

1.3.2. Услуге инкопатибилне ревизији – рачуноводствене, пореске и консалтинг услуге

Према Закону о ревизији³⁵, предузеће за ревизију може, поред ревизије, да обавља и додатне услуге, у оквиру своје регистроване делатности. Додатне услуге укључују услуге из области рачуноводства, финансија, финансијске анализе, пореског саветовања и слично. Ревизорском друштву, према члану 45. поменутог Закона, забрањено је да обавља ревизију код правног лица, ако је у години за коју се обавља ревизија пружало истом предузећу неке од следећих врста услуга:³⁶

- Вођење пословних књига;
- Састављање финансијских извештаја;
- Процену вредности;
- Заступање у судским поступцима у вези са пореским предметима;
- Обрачун пореза и подношење пореских пријава за физичка лица руководиоце у сектору финансија у привредном друштву;
- Савете у вези са рачуноводственим књижењем пореских обавеза;
- Дизајнирање система интерне ревизије и интерне контроле као и њихово спровођење;
- Дизајнирање и примену информационих система у рачуноводственој области;
- Актуарске услуге и
- Друге услуге које би, у конкретним околностима, могле да угрозе независност лиценцираног овлашћеног ревизора или друштва за ревизију и/или да утичу на вредновање позиција у финансијским извештајима.

³³ AICPA, доступно на: <https://us.aicpa.org/research/standards/auditattest/preclarity-ssae>, детаљни стандарди су доступни на: <https://us.aicpa.org/content/dam/aicpa/research/standards/auditattest/downloadabledocuments/at-0050.pdf>, (приступљено 05.01.2022.).

³⁴ American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), (2016), *Statement on Standards for Attestation Engagements*, Доступно на: <https://us.aicpa.org/content/dam/aicpa/research/standards/auditattest/downloadabledocuments/ssae-no-18.pdf>, (приступљено 05.01.2022.).

³⁵ Закон о ревизији (Службени гласник РС број 73/2019) – члан 43.

³⁶ Закон о ревизији, *Исто*, члан 45.

Све претходно побројане услуге, које су инкопатибилне ревизији финансијских извештаја, могу се једним именом назвати неревизорске услуге, које је забрањено пружати оним предузећима, код којих се истовремено обавља и ревизија. Основни разлог за то треба тражити у смањењу објективности, независности и скептицизма ревизора приликом спровођења поступка ревизије у предузећима којима се пружају и рачуноводствене, пореске и консалтинг услуге.

Иако постоји велики број услуга које ревизорске фирме могу обављати, а које су по својој природи инкопатибилне ревизији финансијских извештаја, ипак су се као услуге чијим обављањем ревизори остварују највеће приходе издвојиле следеће: рачуноводствене и књиговодствене услуге, пореске услуге и услуге менаџмент консалтинга.³⁷

Рачуноводствене и књиговодствене услуге се пружају, углавном, мањим предузећима којима недостаје сопствени стручни и квалификовани кадар³⁸ за обављање тих послова. Тада ревизорске фирме могу бити ангажоване за пружање услуга: књижења, вођење различитих рачуноводствених евиденција, израду пробних биланса, израду обрачуна зарада, организацију рачуноводственог система и припрему финансијских извештаја.³⁹

Национални и међународни порески закони подложни су честим изменама, што захтева трошење велике количине времена и сталног образовања, како би се у складу са актуелним прописима вршила припрема и подношење пореских пријава које су везане за остварење прихода, куповину и продају имовине, добијања или давања поклона, обрачуна зарада, остварење добити.⁴⁰ Све послове везане за пореске пријаве, као и услуге комуникације са пореском управом, тумачења пореских закона и услуге пореског планирања за предузећа, могу обезбедити ревизорске фирме које запошљавају веома стручне кадрове из различитих области опорезивања.

Консалтинг услуге се дефинишу као саветодавне и сродне услуге, чија су природа и обим договорени са клијентом и имају за циљ да додају вредност и унапреде организационо управљање, управљање ризиком и процесе контроле.⁴¹ Према Међународним стандардима и саопштењима ревизије, контроле квалитета, прегледа, осталих уверавања и сродних услуга, консалтинг процес је „аналитички процес који се типично састоји од комбинација активности повезаних са: постављањем циљева, изналажењем чињеница, дефинисањем проблема или могућности, проценом алтернатива, припремањем препорука које укључују активности, извештавањем о резултатима и понекад применом и накнадних активности“.⁴² Из приказаних дефиниција уочава се да ревизор приликом реализације консалтинг услуга користи своје образовање, искуство, стручне вештине и знање о консалтинг процесу. Битно је

³⁷ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Auditing and Assurance Services, An Integrated Approach*, sixteenth edition, Pearson Education, p. 11.

³⁸ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2021), *Auditing: The Art and Science of Assurance Engagements*, fifteenth Canadian edition, Pearson Education, p. 19.

³⁹ IESBA, (2006), *Bookkeeping Services – Non-listed entities*, pp. 1-10.

⁴⁰ Louwers, J. T., Blay, D. A., Sinason H. D., Strawser, R. J., Thibodeau C. J., (2018), *Auditing and Assurance Services*, Mc Graw Hill Education, p. 23.

⁴¹ Rittenberg, L., Schwieger, B., Johnstone, K., (2008), *Исцо*, p. 761.

⁴² International Federation of Accountants – IFAC, (2018), *Исцо*.

напоменути да консултантске активности не укључују доношење одлука везаних за систем који треба применити, нити укључују имплементацију или преузимање одговорности за управљање процесом, јер су то задаци за менаџмент предузећа.

Уважавајући чињеницу да су консалтинг услуге изузетно разноврсне, могуће је за њихов приказ и набрајање користити истраживање које је спровела Европска федерација рачуновођа.⁴³ Према том истраживању, ревизори и рачуновође могу пружити следеће облике консалтинга:

1. Рачуноводствени консалтинг, који обухвата следеће услуге: израде извештаја о чињеничним налазима (о стварном стању), анализе финансијских извештаја и делова финансијских извештаја, помоћи у вези рачуноводствених процедура, у вези организације рачуноводствених система и интерних контрола и судског вештачења;
2. Порески консалтинг, који обухвата следеће услуге: пореско планирање, припрема и састављање пореских пријава, подношење пореских пријава, заступање пред пореским органима и заступање пред судовима у пореске сврхе;
3. Финансијски консалтинг, који обухвата следеће услуге: процену вредности предузећа, финансијски due diligence, инвестициону анализу, портфолио менаџмент и слично;
4. Правни консалтинг, који обухвата следеће услуге: изражавање мишљења, давање савета и припреме правних докумената – аката, административну и правну помоћ приликом одржавања скупштина акционара, саветовање о примени закона о компанијама, стручна помоћ у поступцима пред судовима (ове услуге не укључују услуге адвоката) и правну помоћ у случају несолвентности (стечаја);
5. Консалтинг из области одрживости, који обухвата следеће услуге: саветовање приликом извештавања о животној средини, друштвеним и економским аспектима, саветовање у вези са одрживости и акредитованог верификатора животне средине;
6. Остале консалтинг услуге, које обухватају: услуге стратегијског и менаџмент саветовања, саветовања у вези са управљањем готовином и саветовања из области информационих технологија.

Бројност неревизијских услуга, доводи и до чињенице да су приходи које ревизорске фирме остварују од њих на изузетно високом нивоу. Битно је истаћи и чињеницу да у последњих тридесет година, уколико посматрамо четири највеће ревизорске фирме („Big four”) њихови укупни глобални приходи од консалтинг, пореских и рачуноводствених услуга увелико премашују приходе од традиционалних ревизорских услуга.⁴⁴ У наредном табеларном приказу је извршено поређење за последњих десет година двадесетог века.

⁴³ Fédération des Experts Comptables Européens, (2005), *Provision of Accountancy, Audit and Related Services in Europe - A Survey on Market Access Rules*, pp. 13-18.

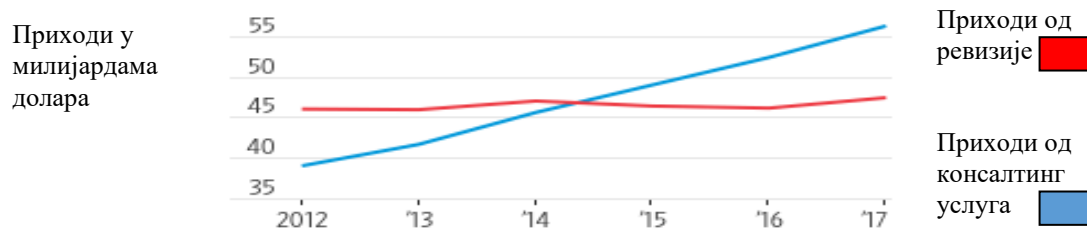
⁴⁴ Rapoport, M., (2018), *How Did the Big Four Auditors Get \$17 Billion in Revenue Growth? Not From Auditing*, The Wall Street Journal, доступно на: <https://www.wsj.com/articles/how-did-the-big-four-auditors-get-17-billion-in-revenue-growth-not-from-auditing-1523098800>, (приступљено: 06.01.2022.).

Табела број 3. Упоредни приказ структуре прихода ревизорских фирми у периоду 1990-1999⁴⁵

Врста услуга које су пружене	1990	1999	% повећања (смањења)
Рачуноводство и ревизија	53%	34%	(36%)
Порези	27%	22%	(18%)
Консалтинг	20%	44%	120%

Из табеле се може закључити да је учешће услуга ревизије у структури прихода значајно опало (за 36%), док је истовремено дошло до значајног раста прихода по основу консалтинг услуга (за 120%).

На наредној слици дат је приказ кретања прихода од ревизије и прихода од консалтинг услуга за четири највеће ревизорске фирме у периоду 2012-2017 године.

Слика број 2. Кретање прихода од ревизије и консалтинг услуга у периоду 2012-2017⁴⁶

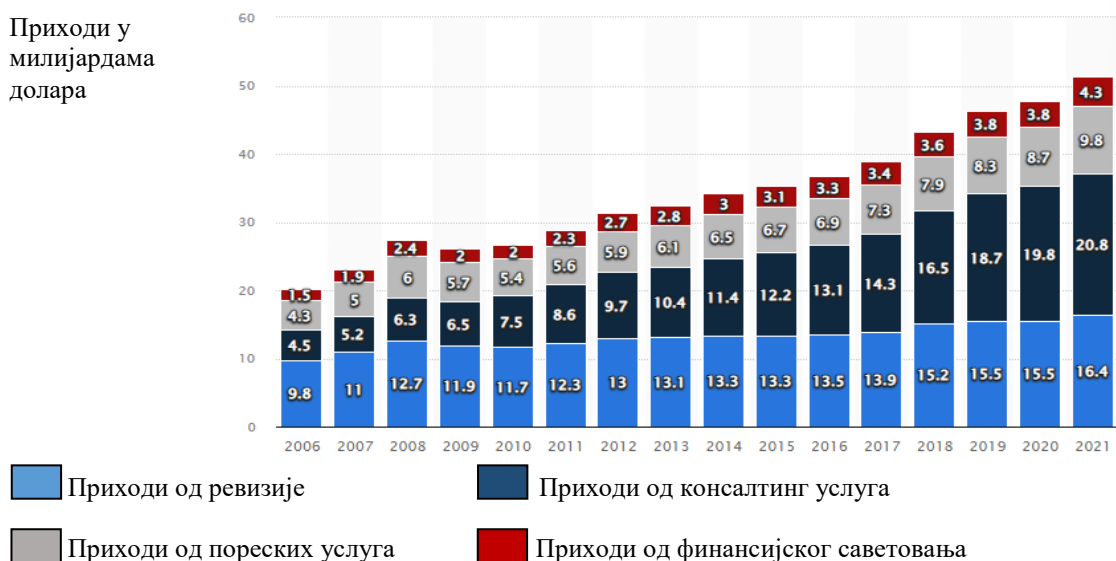
У посматраном шестогодишњем периоду уочљив је незнатан раст прихода од услуга ревизије (са 46 на 47 милијарди долара) на крају у односу на почетак посматраног периода, док је, са друге стране, приметно значајно повећање прихода од консалтинг услуга (са 39 на 56 милијарди долара) у структури укупних прихода највећих ревизорских фирми.

Поређењем годишњих извештаја „велике четворке“ закључује се да је према висини прихода, Deloitte, највећа ревизорска компанија, па је у наставку дата слика која приказује кретање прихода компаније, као и њихову структуру у шеснаестогодишњем периоду.

⁴⁵ Андрић, М., Крسمановић, Б., Јакшић, Д., (2009), *Исто*, стр. 60.

⁴⁶ Rapoport, М., (2018), *Исто*.

Приходи у
милијардама
долара

Слика број 3. Кретање прихода компаније Deloitte, од ревизије и консалтинг услуга у периоду 2006-2021. у милијардама долара⁴⁷

Значајно је уочити да је највећа ревизорска фирма у посматраном периоду повећала своје укупне приходе за више од два пута. Посматрајући структуру прихода, најдинамичнији раст остварен је код консалтинг услуга (скоро пет пута је увећан приход), затим код пореских услуга и услуга финансијског саветовања (приход је увећан за више од два пута), док су приходи од ревизије, у посматраном периоду повећани за 67%.

Раст прихода од консалтинг услуга забрињава, због могућности настанка потенцијалног сукоба интереса и губитка фокуса са ревизије у највећим ревизорским фирмама. Независно од тога што је посао од консалтинга за ревизорске фирме уноснији посао у поређењу са ревизијом, инвеститори би могли да посумњају у непристрасност и независност ревизора, када се и ревизорске и неревизорске услуге обављају за истог клијента. Међутим, по овом питању мишљења су подељена. Док регулаторни органи, сматрају да би корпоративна ревизија требало да буде одвојена од консалтинга, највеће ревизорске куће, али и представници највећих светских компанија имају сасвим другачије мишљење, односно, по њима, најбоље је да се од исте фирме добијају и консалтинг услуге и услуге ревизије, јер је тада ревизорима олакшан приступ технологији и пословању веома комплексних система и омогућено пружање висококвалитетне ревизије. Иако су регулаторни органи приближнији становишту да се онемогући пружање ревизорских и неревизорских услуга истој фирми, иако су инвеститори забринути због потенцијалног угрожавања независности ревизора и могућег неадекватног ревизорског мишљења које из тога произилази, ипак није било значајног регулаторног притиска за такав потез.

⁴⁷ Доступно на: <https://www.statista.com/statistics/188987/revenue-of-deloitte-since-2010-by-function/>, (приступљено 06.01.2022.).

1.3.3. Услуге сродне ревизији – преглед, уговорени поступци и компилација информација

Поред услуга ревизије финансијских извештаја и услуга инкопатибилних процесу ревизије, ревизори могу пружати и услуге сродне ревизији, као услуге, односно ангажмане са клијентима у којима ревизорске фирме не изражавају уверавање у складу са регулаторним оквиром финансијског извештавања. Такве ревизорске услуге засноване су на Међународним стандардима ангажовања на прегледу и Међународним стандардима сродних услуга и односе се на:⁴⁸

1. Прегледе финансијских извештаја и финансијских информација;
2. Уговорене поступке у вези са финансијским информацијама и
3. Компилацију финансијских информација.

Извештај који доставља ревизор у вези са претходно наведеним ревизорским услугама, не пружа уверавања, нити нуди гаранцију, нити даје било какву тврдњу о усклађености финансијских извештаја и финансијских информација са оквиром финансијског извештавања и међународним стандардима. Такође, извештај не мора да утиче на повећање степена поверења које корисници могу имати у финансијске извештаје и информације.⁴⁹

Приликом ангажмана на пружању услуга прегледа, ревизор изражава ограничено уверавање о усклађености финансијских извештаја са применљивим рачуноводственим стандардима, односно оквиром. Докази који се прикупљају, аналитичке процедуре и поступци које ревизор спроводи су на далеко нижем нивоу у поређењу са ревизијом финансијских извештаја. Из тог разлога, ревизор даје закључак ограниченог степена уверавања о финансијским извештајима или одређеним финансијским информацијама. Међународни стандарди ангажовања на прегледу захтевају од ревизора да испоштује следеће кораке:⁵⁰

- Прихвати пословни однос са клијентом у вези ангажовања на прегледу;
- Стекне знања о делатности у којој клијент послује;
- Стекне неопходна знања и информације о клијенту које се односе на његове пословне трансакције, власничку структуру, запослене, рачуноводствене евиденције, праксе и принципе, садржину финансијских извештаја;
- Комуницира са менаџментом, помоћу различитих видова упита и дискусије, како би стекао став о „тону са врха“, и како би се идентификовале неуобичајене и сложене трансакције у предузећу, као што је, на пример, идентификовање повезаних правних лица и трансакција са њима;
- Врши ангажман, односно спроводи аналитичке поступке и процедуре;
- Чита, односно спроводи преглед финансијских извештаја;
- Спроводи додатне поступке, уколико ревизор установи да су поједине информације нетачне, непотпуне или незадовољавајуће;
- Прибавља писану изјаву од стране руководства којом се потврђује да је руководство предузело све што је наведено у уговору о ангажовању;
- Припрема документацију на основу које ревизор пружа закључке до којих је дошао;

⁴⁸ International Federation of Accountants – IFAC, (2018), *Исто*.

⁴⁹ Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., Wallage, P., (2005), *Исто*, p. 146.

⁵⁰ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Исто*, pp. 801-803.

- Формира закључак и
- Подноси извештај клијенту.

Поштовањем претходно наведених корака, пружа се разумна основу за добијање ограничених уверавање о финансијским извештајима (финансијским информацијама) за које је ревизор ангажован.

Уговорени поступци су поступци у којима ревизор даје извештај о налазима чињеничног стања и не изражава уверавање о финансијским и нефинансијским информацијама по основу уговорених поступака, док друга уговорна страна, односно клијент, доноси сопствене закључке на бази извештаја ревизора. Приликом обављања ових ангажмана ревизор мора да поштује све етичке принципе и да се придржава Међународних стандарда сродних услуга. У свом раду, ревизор примењује поступке испитивања и анализе, компарације, проверу рачунске тачности, посматрања, инспекције и прибављања потврда о усаглашавању стања и на самом крају, приликом подношења извештаја истиче чињеницу да уговорени поступци нису ни ревизија ни преглед и да се из тог разлога не изражава уверавање о информацијама за које је ангажован.⁵¹

Услуге компилације информација представљају најнижи ниво укључености ревизора у финансијске извештаје, односно финансијске информације које могу довести до комуникације између ревизора и клијента. Код овог вида услуга, користе се углавном рачуноводствена, а не ревизорска знања на пословима прикупљања, класификације и сумирања финансијских информација. Ревизор се код овог облика ангажмана мора придржавати Међународних стандарда сродних услуга уз напомену да ревизор не даје никакву гаранцију нити уверавање у извештају, о финансијском извештавању или о финансијским информацијама које су предмет уговора са клијентом. Циљ ових услуга је да се пружи помоћ менаџменту у припреми прикупљених информација у складу са одговарајућом рачуноводственом основом. Ове услуге пружају, углавном мање ревизорске фирме, које се у већој мери баве књиговодственим а не ревизорским услугама.⁵²

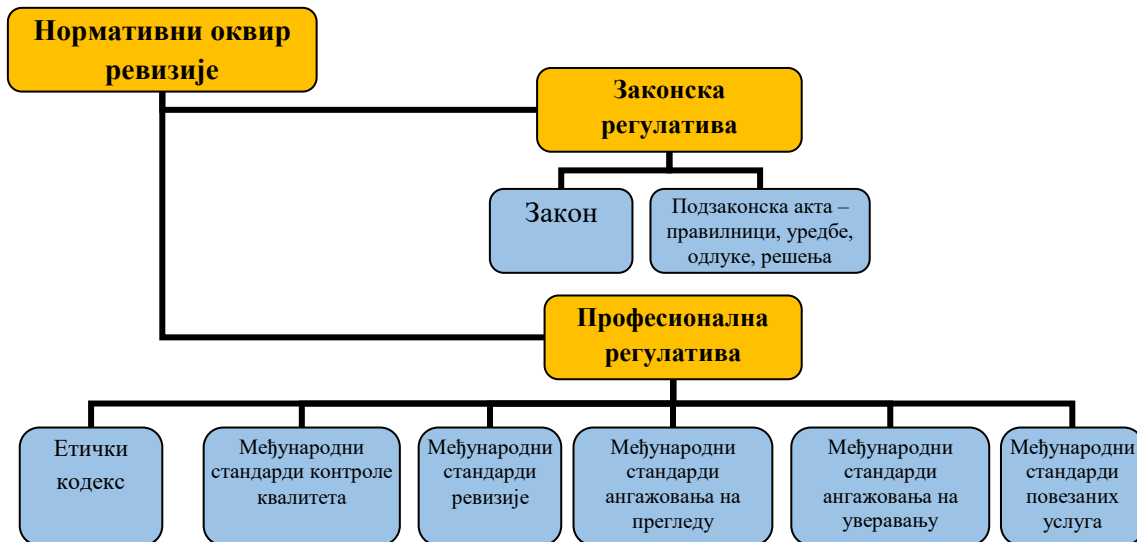
Закључује се да је основна разлика између прегледа финансијских извештаја и финансијских информација и уговорених поступака и компилација у нивоу уверавања од стране ревизора које се презентује у извештају који се подноси клијентима. За разлику од прегледа, који пружа ограничен степен уверавања о финансијским извештајима и информацијама, уговорени поступци и компилације су ревизорски ангажмани који не обезбеђују уверавања. Основна сличност између наведених услуга које пружају независни ревизори огледа се у томе да код сваке услуге, односно ангажмана, ревизори не формирају мишљење, већ искључиво достављају извештај који садржи стандардима прописане елементе.

⁵¹ IFAC, *International standard on related services 4400, engagements to perform agreed-upon procedures regarding financial information*, pp. 370-379.

⁵² Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2021), *Исто*, pp. 665-666.

1.4. Нормативни оквир ревизије у развијеним земљама и Републици Србији

Нормативни оквир ревизије чине законски прописи на основу којих ревизори и ревизорске фирме поступају у процесу ревизије финансијских извештаја, као и подзаконска акта и акта професионалних организација, на основу којих ревизори обављају своју делатност. Кључни разлог нормативног регулисања процеса ревизије јесте добијање информација које су корисне за одлучивање, као и информациона сигурност екстерних корисника ревизорских извештаја. Уважавајући чињеницу да се корисност информација за доношење одлука не може обезбедити путем слободног деловања тржишта, неопходно је да процес ревизије финансијског извештавања буде регулисан, односно нормиран, на адекватан начин. Регулација се може обезбедити преко одредби посебних законских прописа, односно применом ревизорских начела и стандарда, сходно томе, нормативни оквир може се посматрати као законски и професионални. Класификација нормативног оквира ревизије финансијских извештаја извршена је у зависности од доносиоца прописа, односно да ли норме (прописе) доносе државни органи или професионална удружења (рачуновођа и ревизора). На слици број 4 дат је свеобухватан приказ класификације нормативног оквира.

Слика број 4. Класификација нормативног оквира ревизије⁵³

Нормативни оквир ревизије битно се разликује у земљама енглеског говорног подручја у поређењу са осталим развијеним земљама и земљама у развоју. У англосаксонским земљама преовлађује утицај професионалне регулативе на ревизорску професију, док у осталим, нарочито земљама Европске уније, али и у Републици Србији, преовлађује доминантан утицај законске регулативе.⁵⁴

Предмет законске регулативе, углавном су следеће области:

- Идентификовање обвезника ревизије;

⁵³ International Auditing and Assurance Standards Board, (2014), *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements*, International Federation of Accountants, p. 5.

⁵⁴ Љубисављевић, С., Јовковић, Б., (2016), *Исто*, стр. 426.

- Прописивање услова и начина за обављање ревизије;
- Одређивање стручности лица које може обављати ревизију и континуирано образовање;
- Одређивање институције која може издавати и одузимати сертификате (лиценце) за обављање ревизије и вршити надзор над ревизорима и ревизорским фирмама;
- Прописивање надлежне професионалне институције ревизора на нивоу државе;
- Међународна сарадња и
- Врсте санкција.

Подзаконска акта обухватају правилнике, уредбе одлуке, решења и друге прописе којима се врши даља разрада и прецизирање примене појединих законских одредби.

Када је у питању професионална регулатива, најутицајнија тела потичу из земаља у којима је ревизорска професија најразвијенија, односно из Сједињених Америчких Држава, Велике Британије и Европске Уније. Професионалне организације пружају подршку својим члановима, која се огледа у континуираном професионалном усавршавању, помоћи при тумачењу стандарда ревизије или управљања праксом ревизије.

Најдоминантнији утицај на ревизорску професију има АИСПА, који је основан 1887. године и представља највећу асоцијацију рачуноводствене професије на свету која има више од 430.000 чланова из преко 130 земаља света,⁵⁵ која својим члановима пружа професионално образовање и помоћ при ревизији. До 2002. године, Институт је доносио и стандарде ревизије, али је доношењем Sarbanes-Oxley Закона надлежност за доношење стандарда и надгледање ревизије пренета на, тада формиран, Одбор за надзор рачуноводства јавних компанија (РСАОВ). Активности Одбора односе се на надгледање ревизора, успоставље стандарда ревизије и стандарда контроле квалитета, спровођење надзора и контроле квалитета у ревизорским фирмама.⁵⁶ Чланове Одбора именује тело које има једну од најзначајнијих улога у развоју рачуноводства и ревизије у САД, а то је Комисија за хартије од вредности (SEC).⁵⁷ Примарни задаци Комисије су заштита инвеститора путем примене закона који забрањује тржишне манипулације (манипулације подацима из финансијских извештаја), одржавање ефикасних тржишта капитала и олакшање формирања и кретања капитала.⁵⁸ Треба нагласити да се област ревизије у САД, углавном регулише преко професионалних организација, али оне ревизорске фирме које спроводе ревизију берзанских компанија морају се придржавати и одредби законског оквира (нарочито Sarbanes-Oxley Закона из 2002, као и федералног Закона о кредитној реформи из 1990.), чију контролу спроводи SEC.⁵⁹

⁵⁵ АИСПА, доступно на: <https://www.aicpa.org/about/landing/about>, (приступљено 10.01.2022.).

⁵⁶ Soltani, B., (2010), *Revizija: međunarodni pristup*, prevod Mate d.o.o. Zagreb, str.127-129.

⁵⁷ Стефановић, Р., (2001), *Општеприхваћени рачуноводствени принципи (GAAP) САД: развијање, условљеност, садржина*, Економски хоризонти број 1-2, Економски факултет Крагујевац, стр. 76.

⁵⁸ SEC, доступно на: <https://www.sec.gov/about/what-we-do>, (приступљено 10.01.2022.).

⁵⁹ Gnanarajah, R., (2017), *Accounting and Auditing Regulatory Structure: U.S. and International*, Congressional Research Service, p. 2.

Најутицајније професионалне организације у Великој Британији јесу Институт овлашћених рачуновођа Енглеске и Велса (ICAEW), који има више од 180.000 чланова широм света, Асоцијација овлашћених сертифицираних рачуновођа (ACCA), која има више од 230.000 чланова, Овлашћени институт управљачких рачуновођа (CIMA) као најстарије и најбројније професионално тело управљачких рачуновођа које има више од 100.000 чланова широм света, Институт овлашћених рачуновођа Шкотске (ICAS), који има више од 20.000 чланова.⁶⁰ Све наведене институције надлежне су за контролу квалитета обављања послова ревизорских фирми, промовишу највише стандарде професионализма и стручности и изричу санкције својим члановима за непрофесионално понашање.⁶¹ У Великој Британији, значајан утицај на ревизорску професију, поред професионалних организација има и законска регулатива, а нарочито Закон о компанијама из 2006 године и Регулative о законској ревизији трећих земаља из 2016,⁶² према којима је одговорност за сва питања која се односе на регулацију ревизије резервисана за Веће за финансијско извештавање (FRC).

У Великој Британији нормативни оквир рачуноводства и ревизије има две димензије:

1. Историјску и
2. Савремену димензију.

До краја XX века, регулатива се у потпуности сводила на саморегулацију професионалних рачуноводствених асоцијација, од којих је шест основано краљевском повељом, али су истовремено и чланице Међународне федерације рачуновођа (IFAC). Поред претходно наведених асоцијација (ICAEW, ACCA, CIMA, ICAS), у најистакнутије организације из области рачуноводства и ревизије убрајају се и Овлашћени институт јавних финансија и рачуноводства (CIPFA) и Институт овлашћених рачуновођа Ирске (CAI).⁶³

Од почетка XXI века, са појавом бројних скандала у САД који су били у тесној вези са рачуноводственим и ревизорским извештавањем, Британска влада је донела одлуку да ојача регулаторни систем, што је довело до проширења улоге FRC, на тај начин, што је Веће за финансијско извештавање постало јединствени независни регулатор рачуноводствене и ревизорске професије и одговорно за издавање и спровођење рачуноводствених и ревизорских стандарда. Нове реформе су спроведене 2012. године, како би FRC могао да ради као јединствено регулаторно тело са повећаном независношћу. Као део реформи, основан је Комитет за кодексе и стандарде као саветодавно тело FRC. Рачуноводствени савет је, у истом периоду, заменио Одбор за рачуноводствене стандарде (ASB), преузимајући саветодавну улогу FRC. Од тог тренутка, постављање рачуноводствених стандарда, који су

⁶⁰ Доступно на: <https://www.icaew.com/about-icaew/who-we-are>, <https://www.accaglobal.com/gb/en/about-us.html>, <https://www.cimaglobal.com/Members/>, <https://charteredaccountantsworldwide.com/institute/the-institute-of-chartered-accountants-of-scotland-icas/> (приступљено 10.01.2022.).

⁶¹ Љубисављевић, С., Јовковић, Б., (2016), *Исцо*, стр. 429.

⁶² ICAEW, (2021), *Audit Regulations and Guidance, Incorporating changes necessary to effect the terms of the UK's exit from the European Union applicable only to the regulation of UK Auditors after the end of the transition period on 31 December 2020*, p. 5.

⁶³ Richard, M. (2009), *Regulating the accountancy profession-the UK experience*, Зборник радова: 40 година рачуноводства и пословних финансија-домет и перспективе, Симпозијум Савеза рачуновођа и ревизора Србије, стр. 525-536.

раније били у надлежности ASB (од 1990-2012), прелази у надлежност FRC. Тренутно FRC признаје моћ других професионалних тела да развијају Изјаве о препорученој пракси, као специјализоване стандарде за одређени сектор или делатност. Веће за финансијско извештавање се тренутно финансира од стране рачуноводствене професије, финансијске заједнице и владе.⁶⁴

Нормативни оквир ревизије у Европској Унији везан је за измењену Директиву о ревизији (2014/56/EУ), према којој државе чланице доносе законе, уредбе и друге прописе неопходне за усклађивање са овом директивом и Уредбу о ревизији (537/2014/EУ) која је почела да се примењује од 17. јуна 2016. године и увела је строже захтеве за обавезне ревизије друштава од јавног интереса, као што су компаније које се котирају на берзи, кредитне институције и осигуравајућа друштва. Циљ ових промена био је смањење ризика од прекомерног познавања законских ревизора и њихових клијената, подстицање професионалног скептицизма и ограничавање сукоба интереса.⁶⁵

Уредба о ревизији успоставља основе за сарадњу између органа за надзор ревизије у ЕУ, као и са европским надзорним органима (ESAs) у оквиру Комитета европских надзорних тела за ревизију (СЕАОВ), у којем је Европска управа за хартије од вредности и тржишта (ESMA) члан без права гласа. ESMA је независна управа Европске уније која доприноси очувању стабилности финансијског система ЕУ јачањем заштите инвеститора и промовисањем стабилних и уређених финансијских тржишта и одговорна је европским институцијама, укључујући Европски парламент. Управа доприноси имплементацији и доследној примени правила законске ревизије, техничком испитивању Међународних стандарда ревизије и праћењу квалитета тржишта и конкуренције у обезбеђивању услуге законске ревизије субјектима од јавног интереса. Поред тога, ESMA председава СЕАОВ подгрупом која је одговорна за техничку процену система јавног надзора трећих земаља и сарадњу између органа за надзор ревизије ЕУ и трећих земаља (земаља ван ЕУ). У циљу побољшања квалитета и уједначености праксе у глобалној професији ревизије, ESMA редовно сарађује са Одбором за међународне стандарде ревизије и услуге уверавања (IAASB), изражавајући ставове европских регулатора за хартије од вредности о побољшању заштите инвеститора и побољшању извештаја ревизора берзанских предузећа.⁶⁶

Директива Европског парламента и Савета ЕУ о законским ревизијама прописује услове за издавање дозволе и регистрацију лица која обављају законске ревизије, правила о независности, објективности и професионалној етици која се односе на та лица и оквир за вршење јавног надзора над њима. Државе чланице ЕУ треба да усвоје и објаве законодавне одредбе неопходне да се обезбеди усклађеност са

⁶⁴ ICAEW, (2021), *Knowledge guide to UK accounting standards*, доступно на: <https://www.icaew.com/library/subject-gateways/accounting-standards/knowledge-guide-to-uk-accounting-standards>, (приступљено 12.01.2022.).

⁶⁵ European Securities and Markets Authority, доступно на: <https://www.esma.europa.eu/regulation/corporate-disclosure/audit-regulation>, (приступљено 12.01.2022.).

⁶⁶ European Securities and Markets Authority, доступно на: <https://www.esma.europa.eu/about-esma/esma-in-brief>, (приступљено 12.01.2022.).

директивом.⁶⁷ Имајући у виду да је, у оквиру Европске Уније, професија ревизије најразвијенија у Француској, Немачкој и Италији, у наставку рада ће бити дате основне напомене о професионалним телима у тим државама.

Као чланица Европске Уније, Француска подлеже захтевима уредби и директива ЕУ које су инкорпориране у национално законодавство. Француске рачуноводствене стандарде доноси и усваја Управа за рачуноводствене стандарде (ANC). Предузећа чијим се хартијама од вредности тргује на берзи морају поштовати МСФИ, док остала предузећа морају да поштују Француске рачуноводствене стандарде (Француски ГААР). Када је ревизорска професија у питању, захтеви ревизије произилазе, такође из уредби и директиве ЕУ. Стандарде ревизије доноси заједничка комисија Националног удружења статутарних ревизора (CNCC) и Високог савета за статутарне ревизије, који је истовремено и тело за надзор ревизије. Битно је истаћи да је Министарство правде коначно одговорно за усвајање стандарда ревизије, који су засновани на МСР.⁶⁸

У Француској је рачуноводствена професија регулисана на државном и професионалном нивоу. Закон о финансијској безбедности препознаје Високи савет за статутарне ревизије, као независног субјекта одговорног за надзор над ревизорском професијом, који је под контролом Министарства правде. Поред тога, Трговински законик препознаје два сегмента професије и то законске ревизоре и овлашћене рачуновође. Обе професије су регулисане на професионалном нивоу од стране CNCC и Врховног савета овлашћених рачуновођа (CSOEC). Универзитети, министарства за високо образовање, правосуђе и привреду, финансије и буџет имају улогу у спровођењу почетног професионалног развоја за професионалне рачуновође. Да би стекли право на праксу као ревизор или овлашћени рачуновођа, физичка лица морају да имају факултетску диплому, најмање три године радног искуства у рачуноводственој/ревизорској фирми, да положи коначни испит и стекну вишу Француску диплому рачуноводства, која даје приступ обема професијама, с тим што ревизори морају стећи своје практично искуство у ревизији.

Високи савет за статутарне ревизије, као надзорни орган за ревизорску професију, има следеће одговорности: одобравање и регистрација законских ревизора и ревизорских фирми, усвајање стандарда о ревизији, професионалној етици и интерној контроли, као и најбољим професионалним праксама, успостављање система осигурања квалитета, развој истражног и дисциплинског система и надзор сталног професионалног развоја законских ревизора. Национално удружење статутарних ревизора обавља следеће активности: регистрацију законских ревизора и ревизорских фирми, инспекцију обезбеђења квалитета субјеката који нису од јавног интереса и надзор и континуирану професионалну едукацију статутарних ревизора.⁶⁹

⁶⁷ Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council, (2014), Official Journal of the European Union L 158/77, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014R0537>, (приступљено 12.01.2022.).

⁶⁸ IFAC, Legal and Regulatory Environment, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/france>, (приступљено 12.01.2022.).

⁶⁹ CNCC, (2014), *The French Statutory Audit – Statutory Auditors Serving The Public Interest*, доступно на: https://cdn.cncc.fr/download/cncc_plaquetteinstitutvangelaise_web_nov2014.pdf, (приступљено 13.01.2022.).

Врховни савет овлашћених рачуновођа представља независно тело које је у надлежности Министарства економије, финансија и буџета. Физичка и правна лица морају бити чланови Савета да би пружали рачуноводствене услуге изузев законске ревизије. Врховни савет задужен је за следеће послове: вођење регистра овлашћених рачуновођа и рачуноводствених фирми, утврђивање захтева за континуирано професионално усавршавање, успостављање и функционисање система контроле квалитета, припрему и израду стандарда професионалног понашања, израду стандарда ревизије за уговорне ревизије, обезбеђивање инпута за рачуноводствене наставне планове и програме за овлашћене рачуновође и заступање, промовисање и развој професије овлашћеног рачуновође, како у Француској тако и у иностранству.⁷⁰ Трговински законик овлашћује регионалне дисциплинске коморе, које су правно независне од CNCC и CSOEC да истражују и предузимају дисциплинске мере против статутарних ревизора и овлашћених рачуновођа.

Правни оквир за корпоративно финансијско извештавање у Немачкој је успостављен кроз директиве и уредбе ЕУ, које су, као и у другим државама чланицама, имплементирани у националне законе.⁷¹ Институт за ревизоре Немачке (IDW) доноси стандарде ревизије, који од 2018. године представљају преводе МСР који су прилагођени специфичним захтевима домаћих закона. Поред тога, Институт обезбеђује образовање и континуирану едукацију ревизора, заступа принципе за обављање ревизије и стара се о поштовању тих принципа. Друго професионално тело у Немачкој јесте Комора ревизора (WPK), која је под надзором Министарства економије и надлежна је за: лиценцирање ревизора и ревизорских фирми, одузимање лиценци, регистарцију рачуновођа и ревизорских фирми, спровођење испита за ревизорска звања, утврђивање етичког кодекса и програма за континуирано професионално усавршавање и спровођење дисциплинских поступака за ревизоре субјеката који нису од јавног интереса. Такође, рачуновође и ревизори подлежу и независном надзору Надзорног тела ревизора (APAS), чије су одговорности следеће: контрола ревизорских фирми компанија од јавног интереса, спровођење истраге и санкционисање у вези са ревизијама, обавезна изјава о свим изменама и допунама професионалних правила која је издала Комора ревизора, праћење тржишта и надзор и доношење одлука, посебно у вези са активностима Коморе ревизора.⁷²

Италија, као чланица ЕУ има обавезу примене директива и уредби ЕУ чије су одредбе, као и у претходне две земље, инкорпорирани у национално законодавство. МСФИ су у Италији обавезни само за котиране компаније, које прати и надгледа Национална комисија за привредна друштва и берзу (CONSOB). Све друге компаније могу изабрати да примењују или МСФИ или италијанске рачуноводствене стандарде. Италијански стандарди се незнатно разликују од МСФИ, али последњих неколико година влада процес хармонизације, односно смањења разлике у стандардима финансијског извештавања. Италијанске стандарде доноси Италијанско тело за рачуноводство (OIC).

⁷⁰ IFAC, Legal and Regulatory Environment, *Исто*.

⁷¹ IFAC, Legal and Regulatory Environment, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/germany>, (приступљено 12.01.2022.).

⁷² Доступно на: <https://www.idw.de/the-idw/about-the-idw/services>, <https://www.wpk.de/eng/wpk/general-remarks/>, https://www.apasbafa.bund.de/APAS/DE/Home/home_node.html, (приступљено 12.01.2022.).

Ревизија је у Италији уређена Законском уредбом, која се примењује на све законске ревизије и ревизије субјеката од јавног интереса (компаније на берзи, финансијске институције, осигуравајућа друштва и пензионе фондове). Законска уредба прописује почетно али и континуирано усавршавање, услове за регистарцију законских ревизора, као и функције организација задужених за јавни надзор над ревизијом (Министарство економије и финансија и CONSOB). Поступак ревизије спроводе искључиво статутарни ревизори уписани у регистар Министарства економије и финансија. Ревизија се спроводи у складу са националним стандардима ревизије, који су у потпуности усклађени са MCP. Стандарде припрема и предлаже посебно саветодавно веће на чијем челу се налази Национални савет овлашћених рачуновођа и рачуноводствених стручњака (CNDCEC) у сарадњи са професионалним институцијама Италијанским удружењем ревизора (ASSIREVI), Националним институтом законских ревизора (INRL) и CONSOB. Припремљене стандарде усваја Министарство економије и финансија, које поред те функције спроводи и одобравање етичког кодекса, успоставља систем осигурања квалитета ревизије, спроводи дисциплинске мере и санкције за статутарне ревизоре који спроводе ревизију компанија које се не сматрају компанијама од јавног интереса.⁷³

Законски ревизори који врше ревизију компанија од јавног интереса, подлежу надзору CONSOB, који је одговоран за: надгледање организације и активности законских ревизора и ревизорских компанија, праћење независности и компетентности законских ревизора и ревизорских компанија, успостављање система контроле квалитета за обавезне ревизије и истрагу и кажњавање законских ревизора за недолично понашање и кршење правила и законских захтева.⁷⁴

Национални савет овлашћених рачуновођа и рачуноводствених стручњака (CNDCEC) је организација са обавезним чланством за професионалне рачуновође. Његови чланови укључују: рачуновође које су овлашћене за пружање рачуноводствених услуга, вршење пореских услуга и ограничених функција ревизије и рачуновође које су овлашћене да обављају исте услуге, као претходно наведена лица, али, поред тих послова, могу да обављају и процене вредности предузећа, поступке у случају стечаја, бране клијенте пред пореским судовима и обављају потпуну ревизију као и услуге уверавања за необавезне ревизије, односно ревизије које нису прописане законом.⁷⁵ Национални савет обавља велики број послова, који укључују следеће: развој етичких захтева за чланове савета, праћење и спровођење усаглашености пословања својих чланова са етичким стандардима професије, оцењивање и одобравање програма континуираног професионалног усавршавања, представљање професије на националном и међународном нивоу и формулисање мишљења о нацртима закона који се односе на професију.⁷⁶

⁷³ IFAC, Legal and Regulatory Environment, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/italy>, (приступљено 13.01.2022.).

⁷⁴ IFIAR, Member Profile – CONSOB, 2019, доступно на: <https://www.ifiar.org/?wpdmdl=9787>, (приступљено 13.01.2022.).

⁷⁵ CNDCEC доступно на: <https://oldsite.commercialisti.it/MediaContentResource.ashx?/PortalResources/Document/Attachment/e6f3d4de-1aaf-4ede-bced-0ad72c2eb28d/Italian%20Profession%20EN.pdf>, (приступљено 13.01.2022.).

⁷⁶ CNDCEC, SMO Action Plan, May 2020., доступно на: https://www.ifac.org/system/files/compliance-assessment/part_3/202005_Italy_CNDCEC_SMO-AP.pdf, (приступљено 13.01.2022.).

Професија ревизије у Републици Србији уређена је, слично претходно наведеним развијеним земљама, на два начина, и то кроз законску и професионалну регулативу. Нова законска регулатива из области рачуноводства и ревизије донета је 2019. године са основним циљем унапређења корпоративног финансијског и ревизорског извештавања и усклађивања са прописима Европске Уније.

Министарство финансија Републике Србије надлежно је за доношење стандарда и, када су у питању рачуноводствени стандарди, усвојени су МСФИ и МСФИ за мала и средња правна лица (МСФИ за МСП) које је издао IASB. Поред стандарда, правна лица која се према критеријумима за разврставање сврставају у микро правна лица у финансијском извештавању примењују акт који доноси Министарство финансија.

Ревизија финансијских извештаја регулисана је Законом о ревизији⁷⁷ којим се уређују следеће области: услови и начин обављања ревизије, обвезници ревизије, компетентност лица која могу обављати ревизију, услови и начин за издавање лиценци за обављање ревизије, контрола ревизора и предузећа за ревизију, надзор над обављањем ревизије, издавање и одузимање дозволе за рад ревизорима и предузећима за ревизију, надзор над процесом ревизије, место, улога и значај професионалног тела ревизора и међународна сарадња. За разлику од развијенијих земаља, у Републици Србији, законска ревизија је обавезна код свих средњих и великих правних лица као и код предузетника чији приходи прелазе износ од 4.400.000 евра у претходној години.

Професионално тело ревизора је Комора овлашћених ревизора у којој постоји обавезност чланства за све ревизоре и друштва за ревизију. Комора је под надзором Министарства финансија, док је за поједине послове предвиђене Законом о ревизији, надзор поверен Комисији за хартије од вредности. Комисија, поред надзора Коморе, обавља надзор и контролу квалитета рада ревизора, изриче мере уколико ревизори не поступају у складу са Законом о ревизији, одузима дозволе за рад, изриче мере којима се привремено забрањује обављање ревизије. У процесу ревизије, ревизори се морају придржавати Кодекса професионалне етике ревизора, као и Међународних стандарда ревизије које је објавио Одбор за међународне стандарде ревизије и услуге уверавања (IAASB) Међународне федерације рачуновођа (IFAC), који су преведени на српски језик и објављени на званичној интернет страници Министарства финансија.

Овлашћени ревизори прихватајући обавезу обављања послова у јавном интересу обавезују се на поштовање законског и професионалног оквира чиме широј јавности представљају своју посвећеност професионализму и на тај начин јачају поверење свих заинтересованих учесника у услуге које пружају. Свако кршење нормативног оквира нарушава углед који ревизори имају и угрожава репутацију професије. Из тог разлога ревизори морају бити компетентни и одговорни професионалци како не би дошло до негативних импликација на најширу јавност.

⁷⁷ Закон о ревизији, *Исто*, члан 1.

1.5. Значај примене професионалног оквира у процесу ревизије

Професионални оквир ревизије обухвата Етички кодекс за професионалне рачуновође и Међународне стандарде који обухватају: Међународне стандарде контроле квалитета, Међународне стандарде ревизије, Међународне стандарде ангажовања на прегледу, Међународне стандарде ангажовања на уверавању и Међународне стандарде повезаних услуга.⁷⁸

Институција која је задужена за професионални оквир ревизије у међународним размерама јесте Међународна федерација рачуновођа (IFAC). Федерација је основана од стране 63 професионалне организације из 51 земље света, 1977. године на 11. Светском конгресу рачуновођа, који је одржан у Минхену у Немачкој. За четрдесет четири година број чланова је значајно увећан, тако да тренутно постоји 180 чланова из 135 земаља. Битно је напоменути да Република Србија има две професионалне организације које су чланице федерације, а то су Комора овлашћених ревизора и Савез рачуновођа и ревизора Србије. Циљеви Федерације су:⁷⁹

- Развијање висококвалитетних међународних стандарда у области ревизије, рачуноводства у јавном сектору и етици;
- Образовање за професионалне рачуновође;
- Унапређење сарадње између чланица;
- Унапређење сарадње са другим међународним организацијама и
- Да служи као међународни заступник рачуноводствене професије.

Међународна федерација рачуновођа пружа подршку IAASB-у задуженом за постављање међународних стандарда високог квалитета за ревизију, уверавања и контролу квалитета који јачају поверење јавности у светску професију. Други значајан одбор Федерације јесте Одбор за међународне етичке стандарде за рачуновође (IESBA), који је значајан по томе што је задужен за доношење Етичког кодекса за професионалне рачуновође.

Кодекс етике прописује фундаменталне принципе етике за професионалне рачуновође, односно прописује стандард понашања какво се очекује од сваког професионалног рачуновође. Фундаментални принципи укључују интегритет, објективност, професионалну компетентност и дужну пажњу, поверљивост и професионално понашање. Кодекс обезбеђује концептуални оквир који професионалне рачуновође примењују како би се придржавали наведених принципа. Састоји се из следећих делова:

- Први део - Усклађеност са Кодексом, фундаментални принципи и концептуални оквир и примењује се на све професионалне рачуновође;
- Други део - Професионалне рачуновође у пословању, који садржи додатне материјале за професионалне рачуновође када обављају професионалне активности, ;
- Трећи део – Професионалне рачуновође у јавној пракси, који садржи додатне материјале за професионалне рачуновође у јавној пракси када пружају професионалне услуге;

⁷⁸ International Auditing and Assurance Standards Board, (2020), *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements*, p. 8.

⁷⁹ Доступно на: <https://www.ifac.org/who-we-are/our-purpose>, (приступљено 14.01.2022.).

- Међународне стандарде независности, који садрже додатне материјале који се примењују на рачуновође када пружају услуге изражавања уверавања, као што следи:
 - Део 4А – Независност за ревизију и ангажмане прегледа, који се примењују при обављању ангажмана ревизије и прегледа,
 - Део 4Б – Независност код ангажмана изражавања уверавања који нису ангажмани ревизије и прегледа и
- Речник који садржи дефинисане термине и описане термине који имају специфично значење у појединим деловима Кодекса. Такође, речник садржи и списак скраћеница које су коришћене у Кодексу и другим стандардима на које Кодекс упућује.⁸⁰

Међународни стандарди контроле квалитета баве се „одговорношћу фирме за свој систем контроле квалитета за ревизије и прегледе финансијских извештаја и друга ангажовања на основу којих се пружа уверавање и сродне услуге“.⁸¹

Међународни стандарди ревизије су професионални стандарди који се користе у процесу ревизије финансијских извештаја како би ревизор стекао уверавање о нивоу истинитости и објективности финансијских извештаја. Они захтевају да ревизор, током спровођења ревизије, професионално доноси одлуке и да процењује ризике, прибави довољно адекватних доказа и формира мишљење о финансијским извештајима.

Придржавањем претходно наведеног професионалног оквира, који се примењује у великом броју земаља, али и у Републици Србији, постиже се побољшање квалитета ревизорског извештавања, унапређење поверења јавности, инвеститора и кредитора у ревизорску професију, развој јаким професионалних рачуноводствених и ревизорских организација, унапређење праксе и промовисање вредности професионалних рачуновођа и ревизора, односно пружа се основа за висококвалитетан рад свих учесника у процесу финансијског и ревизорског извештавања.

2. ФИНАНСИЈСКО ИЗВЕШТАВАЊЕ ПРЕДУЗЕЋА КАО НАЈВРЕДНИЈИ ИНФОРМАЦИОНИ ИЗВОР

Финансијско извештавање представља процес обезбеђивања и пружања финансијских информација које се користе за доношење пословних и економских одлука. Такве информације пружају се корисницима који се налазе изван предузећа и који немају моћ да захтевају да предузеће обезбеди рачуноводствене информације које су њима неопходне, па се из тог разлога морају ослонити на информације достављене од менаџмента предузећа.⁸² Дакле, основни циљ финансијског извештавања јесте пружање информација корисницима, који на бази њих могу

⁸⁰ IFAC - International Ethics Standards Board for Accountants, (2021), *Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants*, pp. 5-6.

⁸¹ International Auditing and Assurance Standards Board, (2020), *Исто*, p. 47.

⁸² Storey, K. R., Storey, S., (1998), *The Framework of Financial Accounting Concepts and Standards*, Financial Accounting Standards Board, p. 2.

доносити боље и квалитетније одлуке него да те информације не постоје.⁸³ Информације генерисане финансијским извештавањем олакшавају и ефикасно функционисање тржишта капитала чиме се промовише правична алокација ресурса у економији.

„Финансијско извештавање никада није имало аутономне циљеве. Оно је одувек било услов доброг функционисања тржишне економије. Данас је већ опште прихваћено да квалитетно финансијско извештавање доприноси јачању домаћег финансијског система и финансијских тржишта, повећању директних страних инвестиција и домаће штедње, олакшању приступа банкарским кредитима, доношењу добрих инвестиционих одлука од стране инвеститора, бољој процени перформанси менаџмента предузећа од стране акционара и унапређењу економских интеграција на регионалном и глобалном нивоу“.⁸⁴

Информације које обезбеђује финансијско извештавање, а које се односе на финансијски положај предузећа, остварене резултате пословања предузећа као и на токове готовине предузећа откривају рентабилност и ликвидност као кључне финансијске циљеве тржишно оријентисаног предузећа.⁸⁵ Обезбеђивањем најквалитетнијих финансијско-рачуноводствених информација, процес финансијског извештавања значајно утиче на окружење, односно на процес доношења квалитетних одлука бројних корисника, ефективност тржишта капитала, усмеравање капитала и на самом крају на ниво друштвеног благостања.⁸⁶

Поред импликација на окружење, финансијско извештавање у значајној мери утиче на процес извештавања ревизора, односно на врсту ревизорског мишљења, које зависи од оцене истинитости и објективности информација из финансијских извештаја, али и од одговорности учесника у процесу финансијског извештавања.

2.1. Импликације финансијског извештавања на окружење

Финансијско извештавање обезбеђује разумљиве, релевантне, поуздане и објективне информације за потенцијалне инвеститоре које представљају основ за оптимално одлучивање од стране корисника финансијских извештаја. Ефективност и ефикасност система финансијског извештавања захтева константно унапређење како би окружење располагало са високо квалитетним информацијама, неопходним за рационално одлучивање и како би се повећало међусобно поверење и сигурност између лица задужених за финансијско извештавање и корисника у пословном окружењу.

Окружење финансијског извештавања је веома комплексно и препуно изазова и ограничења зато што рачуноводствене информације могу бити под значајним

⁸³ Carmichael, D. R., Whittington, O. R., Graham, I., (2007), *Accountants' Handbook - Financial Accounting and General Topics*, eleventh edition, John Wiley & Sons, Inc, Chapter 1, p. 2.

⁸⁴ Министарство финансија Републике Србије, Национална стратегија и акциони план за унапређење квалитета корпоративног финансијског извештавања и ревизије, стр. 3.

⁸⁵ Стефановић, Р., (1999), *Савремено финансијско извештавање: суштина, окружење и оквир*, Економски хоризонти, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 39-52.

⁸⁶ Carmichael, D. R., Whittington, O. R., Graham, I., (2007), *Исто*, p. 3.

утицајем њихових креатора, дистрибутера (финансијских аналитичара, односно, агенција за кредитни рејтинг) и корисника. Имајући то у виду, могуће је закључити да окружење финансијског извештавања чине:

1. Регулаторни органи и/или доносиоци стандард;
2. Креатори финансијских извештаја;
3. Власници, односно акционари (тренутни инвеститори);
4. Ревизори;
5. Инвеститори (потенцијални инвеститори) и кредитори;
6. Пореске власти у
7. Остали учесници у окружењу (купци, добављачи, пословна удружења, јавност).

Регулаторни органи и доносиоци рачуноводствених стандарда (професионалне рачуноводствене асоцијације) регулишу финансијско извештавање из разлога неспособности слободног деловања тржишта да елиминише могуће злоупотребе од стране менаџмента у вези прикривања и фалсификовања података у финансијским извештајима.⁸⁷ Доношењем закона, односно стандарда који уређују област рачуноводства и финансијског извештавања, претходно наведени органи, односно асоцијације регулишу ову област путем постављања јасних правила за обелодањивање, која треба да доведу до истинитог и поштеног приказивања информација које се путем финансијских извештаја презентују, углавном, екстерним корисницима. Са друге стране, неадекватним обелодањивањем и извештавањем, крше се законске и професионалне норме и предузеће се може наћи у ситуацији изрицања санкција и сношења прекршајне, а у одређеним случајевима и кривичне одговорности за одговорна лица.

Креатори финансијских извештаја обухватају две категорије лица:

- Менаџере, који су задужени за доношење смерница и политика које ће се примењивати у финансијском извештавању и обелодањивању и који имају директну одговорност за састављање финансијских извештаја и
- Професионалне рачуновође које су задужене да примењују прописана правила од стране менаџмента, али и законску регулативу и стандарде који регулишу област рачуноводства и извештавања.

Обе категорије креатора финансијских извештаја утичу на квалитет финансијског извештавања путем обезбеђивања потпуних, благовремених, истинитих, веродостојних рачуноводствених информација путем којих предузеће комуницира са осталим корисницима у окружењу. Потребно је обезбедити поуздане информације и изабрати такав вид комуникације који ће спречити асиметрију у информисању између предузећа и екстерних учесника који су на директан или индиректан начин заинтересовани за финансијски положај и резултате пословања предузећа. Успешно остварење постављених циљева, које је праћено истинитим и поштеним финансијским извештавањем може довести до награђивања и унапређења менаџера и рачуновођа.

Власници предузећа заинтересовани су за остварење натпросечних резултата својих предузећа, уз фер финансијско извештавање, јер на тај начин могу оставрити двоструку корист, односно зараду. Прва корист која произилази из добрих резултата

⁸⁷ Стефановић, Р., (1999), *Исто*, стр. 39-52.

огледа се у расту цена акција (уколико је реч о акционарским друштвима), односно расту тржишне вредности предузећа. Поред тога, у случају остваривања високих износа добити, власници могу остварити другу, за власнике можда примамљивију, финансијску корист, која се огледа у исплати дивиденде. Само у случају да се изузетни резултати у раду предузећа остварују применом квалитетног финансијског извештавања, власници могу у дужем временском периоду остваривати, претходно наведене користи и на тај начин дуго убирати плодове власништва над успешном фирмом.

Екстерни ревизори врше независну проверу рачуноводствених података,⁸⁸ односно испитивање и преглед информација из финансијских извештаја, изражавају мишљење о истинитости и објективности тих информација и надлежним корисницима подносе извештај. Њихов извештај даје кредибилитет процесу финансијског извештавања и представља изузетно значајан извор информација за све кориснике. Пословни неуспеси и скандали од почетка XXI века, углавном су били везани за пропусте у финансијском извештавању али и за неадекватну ревизију финансијских извештаја тих компанија, па је потребно нагласити да квалитетно финансијско извештавање значајно доприноси и квалитету процеса ревизије.

Инвеститори и кредитори заинтересовани су за висок квалитет информација садржаних у финансијским извештајима, а преваходно за истинитост финансијског извештавања ради доношења адекватних инвестиционих и кредитних одлука. Ова група корисника заинтересована је за тренутну финансијску позицију предузећа, али и за способност зараде будућих профита, која се пројектује на бази анализе трендова из прошлости.⁸⁹ Доношење квалитетних одлука и спровођење адекватних анализа могуће је искључиво на основу поштеног прошлог, тренутног и будућег финансијског извештавања.

Порески органи власти заинтересовани су за правилан обрачун прихода од стране предузећа, што је сегмент финансијског извештавања и исправан обрачун и благовремено плаћање пореза на остварене приходе предузећа. Прописи који регулишу област опорезивања, врло често могу имати различите захтеве у односу на рачуноводствене прописе, па је могуће различито вредновање позиција за пореске у односу на рачуноводствене сврхе. Независно од тога, за пореске органе, који су, углавном и контролни органи и органи који су задужени за надзор и санкционисање, најбитније је истинито и поштено финансијско извештавање, праћено поштовањем пореских прописа.

Потреба за информацијама које пружа финансијско извештавање постоји и код осталих учесника у окружењу, које користе за анализу и одлучивање. Они се могу интересовати за информације о будућим новчаним токовима, усклађености пословања предузећа са пореским прописима као и са рачуноводственим правилима. Заједничко за све друге кориснике, да би могли да прикупе неопходне податке и да их анализирају на адекватан начин, јесте да предузеће за које су заинтересовани презентује релевантне и веродостојне рачуноводствене информације.

⁸⁸ Carlon, S., Mladenovic, R. M., Palm, C., Mitrione, L., Kirk, N., Wong, L., (2016), *Financial Accounting Reporting, Analysis and Decision Making*, 5th edition, John Wiley & Sons Australia, Ltd, p. 36.

⁸⁹ Gibson, C. H., (2009), *Financial Reporting & Analysis - Using Financial Accounting Information*, 11th edition, South-Western Cengage Learning, p. 193.

2.1.1. Регулаторни оквир финансијског извештавања

Обезбеђење финансијско-рачуноводствених информација представља основни циљ финансијског извештавања. Имајући у виду да широки круг корисника употребљава информације за доношење разноврсних одлука, које имају утицај, на самом крају, и на ниво друштвеног благостања, није могуће, тако један важан процес препустити само деловању тржишних законитости, јер у таквој ситуацији, свако предузеће би примењивало принципе и политике које њему одговарају, а на идентичан начин, предузећа би се понашала и приликом обелодањивања и презентовања информација. Уместо тога, процес финансијског извештавања, мора, на одређен начин, бити регулисан. Регулисање финансијског извештавања треба да спречи могуће неправилности и злоупотребе у процесу припреме и публикавања рачуноводствених информација, како би корисници из екстерног окружења могли у потпуности да се ослоне на финансијске извештаје и да утврде перформансе предузећа, финансијски положај, као и да установе да ли се предузећем управља на исправан начин.

Уколико не постоји регулаторни оквир финансијског извештавања, менаџери, односно лица која учествују у креирању финансијских извештаја могли би да дају нетачне, односно лажне податке, који би стварали погрешан утисак о перформансама предузећа за тренутне и потенцијалне екстерне доносиоце одлука. То би неизбежно довело до поткопавања основне сврхе састављања финансијских извештаја. Из тог разлога, од виталног је значаја да финансијско извештавање буде предмет регулисања.⁹⁰

Рачуноводствена правила треба да постоје, како би помогла да се обезбеди веће поверење у интегритет финансијских извештаја. Са друге стране, поштем финансијским извештавањем поможе се и предузећу да обезбеди додатни капитал као и да унапреди односе са купцима и добављачима. Међутим, треба истаћи чињеницу да се регулацијом не може постићи апсолутна тачност, истинитост и поштење. Манипулације и прикривања приликом извештавања се и даље могу десити чак и у веома регулисаном окружењу, али су размере ефеката погрешних одлука далеко мање у системима у којима постоји скуп правила који се доследно мора поштовати и примењивати. Проблеми упоредивости се, такође, могу јавити и приликом појачане регулације, јер рачуноводство, ипак, није прецизна наука.⁹¹ Рационални доносиоци одлука морају бити свесни овог проблема, независно од обима регулисања процеса финансијског извештавања. Наиме, процене се морају доносити приликом састављања финансијских извештаја што може ометати поређења. Такође, усвојене рачуноводствене политике могу варирати између компанија из ваљаних разлога, јер не постоје две потпуно идентичне компаније.

У европским земљама потреба за регулисањем финансијског извештавања предузећа настала је из две прилично различите ситуације. Прво, да се задовољи потреба инвеститора и кредитора за квалитетним информацијама, а са друге стране да се држави обезбеди информације које захтева, посебно у циљу повећања прихода од пореза. За разлику од европских земаља, у САД преовлађује мишење економиста да је регулација финансијског извештавања неопходна искључиво због тржишта

⁹⁰ Melville, A., (2017), *International Financial Reporting: A Practical Guide*, sixth edition, Pearson Education Limited, p. 4.

⁹¹ Atrill, P., McLaney, E., (2011), *Financial Accounting for Decision Makers*, sixth edition, Pearson Education Limited, p. 152.

капитала, односно сматра се да је главна функција финансијског извештавања обезбеђивање информација за потребе тржишта капитала, а занемарује се функција опорезивања, па је из тог разлога регулација усмерена на задовољење инвеститора, односно инвестиционих одлука на берзама.⁹²

Регулаторни оквир представља правила и прописе који се примењују у процесу финансијског извештавања. Из претходно наведених разлога, регулаторни оквир који се примењује на финансијско извештавање може произићи из следећих извора:

- Закона;
- Рачуноводствених стандарда и принципа и
- Берзанских прописа.⁹³

Наведне прописе доносе различита тела, односно институције, а разликује се и снага и обавезност појединих прописа. Законе доноси највиши орган једне земље, а то је скупштина, односно парламент. Основна карактеристика закона огледа се у обавезности за примену у процесу финансијског извештавања свих предузећа уз предвиђање санкција, уколико се прописана правила не поштују на законом прописан начин. Финансијско извештавање је широм света уређено или законима о рачуноводству или законима о привредним друштвима. У Републици Србији, ова област уређена је Законом о рачуноводству.⁹⁴ Земље Европске Уније, поштују директиве и уредбе из области финансијског извештавања, али, такође имају и своје законе којима уређују ову област. Тако је у Немачкој област финансијског извештавања уређена Трговачким законом и пореским законима⁹⁵, у Италији Грађанским закоником и законодавним одредбама,⁹⁶ у Француској је уређена Трговачким закоником.⁹⁷ У Великој Британији област финансијског извештавања уређена је Законом о компанијама, док је у САД уређена Законом о хартијама од вредности (о берзи)⁹⁸ и Sarbanes-Oxley Законом.⁹⁹ Предмет уређивања законском регулативом, углавном су области: организације рачуноводства, рачуноводствених евиденција које предузећа морају да воде, врсте пословних књига и финансијских извештаја, признавање и вредновање појединих позиција финансијских извештаја, рачуноводствена начела, консолидовани финансијски извештаји, ревизија, надзор над рачуноводственим и финансијским извештавањем и санкције за непоштовање прописаних правила.

⁹² Flower, J., (2004), *European Financial Reporting Adapting to a Changing World*, Palgrave Macmillan, pp. 46-47.

⁹³ Melville, A., (2017), *Исто*, pp. 4-5.

⁹⁴ Закон о рачуноводству ("Сл. гласник РС", бр. 73/2019 и 44/2021 - др. закон)

⁹⁵ Bundes-Ministerium der Justiz, доступно на: <https://www.gesetze-im-internet.de/cgi-bin/htsearch>, (приступљено: 15.01.2021.).

⁹⁶ Доступно на: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2005-06-28;139!vig=2014-02-19>, (приступљено: 15.01.2021.).

⁹⁷ IFAC, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/france>, (приступљено: 15.01.2021.).

⁹⁸ Securities exchange act of 1934, доступно на: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1885/pdf/COMPS-1885.pdf>, (приступљено: 15.01.2021.).

⁹⁹ Доступно на: <https://www.investor.gov/introduction-investing/investing-basics/role-sec/laws-govern-securities-industry#secexact1934>, (приступљено: 15.01.2021.).

Док законодавство, генерално, поставља широка правила којих се компаније морају придржавати при састављању финансијских извештаја, детаљна правила која регулишу рачуноводствени третман трансакција утврђују се у рачуноводственим стандардима. Многе развијене земље света имају сопствене професионалне асоцијације од којих је свака задужена за припрему, доношење и објављивање рачуноводствених стандарда за употребу у својој земљи. У Великој Британији то је Веће за финансијско извештавање (FRC). Сједињене Америчке Државе имају FASB, а постоје и доносиоци стандарда у другим земљама као што су Немачка, Јапан и Аустралија. Међутим, све већа глобализација пословања и интеграција финансијских тржишта, довели су до јачања потребе за међународном хармонизацијом рачуноводствених правила, односно ти процеси подстакли се потрагу за једним скупом рачуноводствених стандарда.¹⁰⁰

Усклађивањем правила у различитим земљама, корисници информација из финансијских извештаја треба да буду у бољој позицији приликом доношења одлука. Велика предност постојања међународних правила из области финансијског извештавања огледа се у растерећењу међународних компанија од дела терета који је везан за припрему финансијских извештаја. Наиме, међународне компаније више не морају да припремају различите финансијске извештаје по рачуноводственим правилима земаља у којима спроводи своје активности, и да их након тога преводе у финансијске извештаје припремљене по рачуноводственим правилима где се налази седиште матичне компаније, имајући у виду усклађеност стандарда по којима се припремају финансијски извештаји.¹⁰¹ Једно од тела које ради на хармонизацији јесте IASB који је посвећен развоју јединственог скупа висококвалитетних, глобалних рачуноводствених правила чија примена омогућава транспарентне и упоредиве информације у процесу финансијског извештавања. Ова правила баве се кључним питањима финансијског извештавања и односе се на то које информације треба да се обелодане, како информације треба да буду представљене, како треба вредновати имовину, како треба мерити профит. Та правила позната су под називом Међународни рачуноводствени стандарди (MPC), односно Међународни стандарди финансијског извештавања (МСФИ).¹⁰²

FASB је основан 1973. године, као независна и непрофитна организација која доноси стандарде финансијског рачуноводства и извештавања за јавна и приватна предузећа и непрофитне организације. Ти стандарди познати су под називом Општеприхваћени рачуноводствени принципе (US GAAP) и признати су од стране SEC-а као и од AICPA. Битно је истаћи да US GAAP примењују све приватне компаније, међутим само су ентитети од општег интереса¹⁰³ у обавези да састављају и достављају финансијске извештаје.¹⁰⁴ Регулисање професије рачуноводства у САД првенствено спроводе одбори за рачуноводство¹⁰⁵, који координирају преко Националне

¹⁰⁰ Melville, A., (2017), *Исто*, р. 5.

¹⁰¹ Битно је напоменути да је овакав начин могућ само уколико се у различитим земљама примењују иста рачуноводствена правила.

¹⁰² Atrill, P., McLaney, E., (2011), *Исто*, р. 153.

¹⁰³ Public Business Entity – доступно на: <https://www.fasb.org/resources/ccurl/757/419/ASU%202013-12.pdf>, (приступљено: 15.01.2022.).

¹⁰⁴ FASB, (2021), *About the FASB*, pp. 1-2.

¹⁰⁵ Одбори за рачуноводство регулишу пословање свих професионалних рачуновођа, утврђују захтеве за континуирано професионално усавршавање, утврђују етичке захтеве, спроводе истраге и дисциплинске процесе.

асоцијације државних одбора за рачуноводство (NASBA) и Одбора за надзор рачуноводства јавних компанија (PCAOB). Професионалне рачуноводствене организације у САД, највеће су организације те врсте на свету и заједно имају више од 600.000 чалнова, а то су:

- АИЦРА и
- Овлашћени институт управљачких рачуновођа (CIMA).¹⁰⁶

У Великој Британији, институција која је овлашћена за издавање рачуноводствених и ревизорских стандарда јесте Веће за финансијско извештавање (FRC). Веће је улогу постављања рачуноводствених стандарда преузело 2012. године од Одбора за рачуноводствене стандарде (ASB). Велика Британија се након тога удаљила од локално развијених стандарда финансијског извештавања и постепено прешла на међународне рачуноводствене стандарде. Међути, МСФИ се примењују код консолидованих финансијских извештаја матичних компанија које су листиране на берзи. Остала предузећа имају могућност избора између МСФИ и стандарда финансијског извештавања које је донео FRC, у зависности од величине, типа предузећа и природе делатности којом се баве. Стандарди које доноси FRC имају назив Општеприхваћена рачуноводствена пракса (UK GAAP). Веће је Законом о компанијама овлашћено да врши надзор над професионалним рачуновођама, али и да делегира надзорну функцију на признате професионалне рачуноводствене организације: ICAEW, ACCA, CAI, CIMA, ICAS, CIPFA. Веће може прегледати прописе професионалних организација (образовање, обуку, етичка питања, професионално понашање и дисциплину, регистрацију) и давати препоруке о томе како би се ове активности могле унапредити.¹⁰⁷

Међународне рачуноводствене стандарде развија и објављује IASB који је формиран 2001. године као IASC. Стандарди које сада објављује IASB називају се Међународни стандарди финансијског извештавања, док су стандарди IASC били познати под називом Међународни рачуноводствени стандарди. Битно је истаћи да су многи MPC и даље на снази. Тренутна листа стандарда се састоји од 25 MPC и од 16 МСФИ.¹⁰⁸ IASB представља део IFRS Foundation. Фондација је непрофитна организација од јавног интереса основана да развије скуп висококвалитетних, разумљивих, спроводљивих и глобално прихваћених рачуноводствених стандарда и стандарда одрживости и да промовише и олакша усвајање стандарда. Стандарде су развила два одбора за постављање стандарда и то IASB и ISSB.

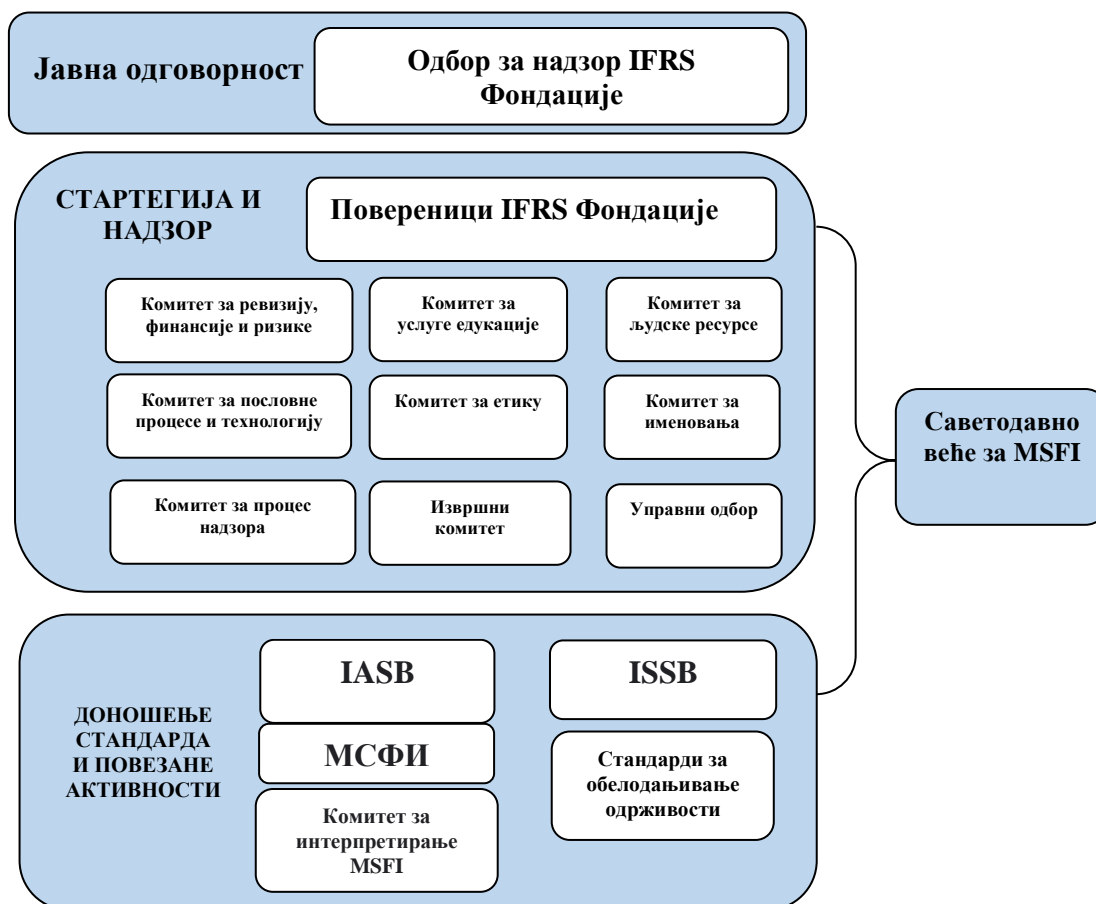
МСФИ, које доноси IASB, одређују како компанија припрема своје финансијске извештаје, док стандарди за обелодањивање одрживости које доноси ISSB одређују како компанија открива информације о факторима везаним за одрживост, који могу помоћи или ометати компанију у стварању вредности. Ова два одбора имају интензивну сарадњу, како би се инвеститорима пружиле транспарентне и поуздане информације о финансијском положају и перформансама компаније, као и информације о факторима одрживости који би могли створити или нарушити

¹⁰⁶ АИЦРА, доступно на: <https://www.aicpa.org/about/landing/about>, (приступљено: 15.01.2022.).

¹⁰⁷ FRC, (2015), *Key Facts and Trends in the Accountancy Profession*, доступно на: <https://www.frc.org.uk/getattachment/eb28d049-3daa-4245-ab88-d248309d4565/KFAT-2015.pdf>, (приступљено: 16.01.2022.).

¹⁰⁸ IFRS Standards Navigator, доступно на: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>, (приступљено: 16.01.2022.).

вредност предузећа у кратком, средњем и дугом року.¹⁰⁹ На наредној слици дат је приказ организационе структуре Фондације.

Слика број 5. Организациона структура IFRS Фондације¹¹⁰

Слика показује да IFRS Фондација има трослојну управљачку структуру, засновану на два независна одбора стручњака за постављање стандарда, којима управљају повереници из целог света (повериоци IFRS Фондације) који су одговорни Одбору за надзор IFRS Фондације. Саветодавно веће за IFRS пружа савете и повереницима и одборима, док се одбори, такође консултују са низом других сталних саветодавних тела и консултативних група.

Рачуноводствени стандарди представљају скуп свеобухватних политика, правила, инструкција, принципа и смерница које доноси надлежна институција и које треба поштовати при креирању, састављању и презентовању финансијских извештаја.¹¹¹ Стандарди регулишу најбитнија питања која су везана за признавање и процењивање имовине, обавеза, капитала, прихода и расхода, форму финансијских извештаја и врсту и ниво обелодањивања. На тај начин, стандарди усмеравају креаторе финансијских извештаја, спречавају њихову слободну вољу приликом финансијског

¹⁰⁹ Доступно на: <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/>, (приступљено: 16.01.2022.).

¹¹⁰ IFRS Foundation, *Annual Report 2020*, p. 20.

¹¹¹ Alexander, D. Nobes, C., (2010), *Financial Accounting: An International Introduction*, fourth edition, Pearson Education Limited, p. 48.

извештавања, чиме се постиже добијање квалитетних и упоредивих информација, корисних за процес одлучивања корисника рачуноводствених информација.

Међународни рачуноводствени стандарди, односно општеприхваћени принципи треба да допринесу:

- Побољшању квалитета финансијског извештавања;
- Унапређењу ваљаности информација неопходних за пословно и инвестиционо одлучивање;
- Смањењу информационе асиметрије због прописивања детаљних обелодањивања;
- Трошкованој ефикасности инвеститора и других доносилаца одлука због олакшане анализе информација из финансијских извештаја;
- Олакшању и унапређењу вођења економске, а нарочито пореске политике државних организација и институција;
- Заштити рачуновођа и ревизора у обављању процеса финансијског и ревизорског извештавања;
- Олакшаном приступу предузећа међународном тржишту капитала и
- Побољшању алокације капитала.

Финансијско извештавање, поред законског регулисања и регулисања применом рачуноводствених стандарда и принципа, може бити регулисано и применом берзанских прописа. Берзански прописи примењују се на оне компаније, односно финансијске извештаје котираних компанија. Захтеви берзе могу се односити на поједине специфичне захтеве, као што је учесталије састављање финансијских извештаја него што је то законом прописано. Такође, берзе могу захтевати од компанија детаљнију анализу и ригорознија обелодањивања у поређењу са законским прописима или захтевима рачуноводствених стандарда. Независно од извора регулисања, квалитетно финансијско извештавање представља носећи стуб привредно финансијског система на глобалном нивоу. Професионалне рачуновође придржавањем регулаторног оквира доприносе задовољењу релевантних потреба и унапређењу поверења различитих типова корисника.

2.1.2. Утицај потреба корисника и окружења на разлике у финансијском извештавању

Примена рачуноводствених стандарда и процес хармонизације утиче на елиминисање разлика у финансијском извештавању, на пораст упоредивости финансијских извештаја, на унапређење транспарентности, смањење ризика улагања и подстицање токова капитала. Ипак, у међународним оквирима, јављају се разлике у финансијском извештавању, изазване различитим потребама корисника, али и разликама у политичком, економском и друштвеном окружењу.

Корисници информација из финансијских извештаја имају потребе које се не могу задовољити јединственим информацијама нити јединственим сетом финансијских извештаја због доношења различитих врста економских одлука и различитих релација са предузећем. Тако, на пример, запослени су заинтересовани за финансијске информације, нарочито величину добити предузећа, због стабилности зарада и могућности остварења различитих видова бонуса. Инвеститори желе да

знају да ли добијају адекватан принос за ризике које преузимају приликом улагања у предузеће и на основу детаљних финансијских и нефинансијских информација одлучују да повећају, задрже или смање проценат власништва у предузећу. Повериоци су заинтересовани за могућност сервисирања дугова предузећа из садашњих и будућих токова готовине. Добављачи желе да знају каква је ликвидност али и солвентност предузећа. Купци су заинтересовани за стабилност пословања предузећа, нарочито у ситуацији када се купују производи који подлежу давању гаранција. Влада и њене управе, односно институције, заинтересоване су за наплату пореза, доделу подстицаја и субвенција у зависности од финансијског положаја и успешности пословања предузећа. Берзе су заинтересоване за детаљна обелодањивања чиме се повећава сигурност у процесу кретања капитала. Грађани могу бити заинтересовани за профитабилност предузећа из разлога потенцијалног запослења, али, са друге стране, могу бити заинтересовани за добијање нефинансијских информација, односно обелодањивања која говоре о здрављу и безбедности и утицају пословања предузећа на животну средину.¹¹² Различите потребе корисника могу условити разлике у обиму финансијског извештавања, начину и детаљности обелодањивања информација, врсти информација које се презентују и рачуноводственим правилима која се примењују.

Разлике у финансијском извештавању, као последица различитости окружења, могу настати из три разлога који се односе на разлике у:

1. Правилима у различитим земљама;
2. Начинима на које се правила интерпретирају и примењују и
3. Преферираним праксама (укључујући добровољно обелодањивање).¹¹³

Најочигледнији разлог зашто компаније из различитих земаља користе различита рачуноводствена правила и извештавају о различитим информацијама јесте зато што свака земља, својим правилима и прописима може захтевати различите рачуноводствене третмане, односно признавања и мерења истих позиција финансијских извештаја. Различити рачуноводствени третмани могу довести до огромних разлика у висини оствареног резултата и висини сопственог капитала предузећа. Такође, правила различитих земаља могу налагати већи или мањи ниво детаљности финансијских извештаја, различиту форму извештавања, различите нивое обелодањивања. Због свега наведеног, у зависности од рачуноводствених правила која се користе, финансијски извештаји из различитих земаља могу, али не морају, бити упоредиви. Чак и тамо где су рачуноводствена правила у различитим државама идентична, могу се применити и интерпретирати на различите начине, нарочито из разлога што је у рачуноводственом процесу константно присутно предвиђање, тумачење или процена за различите позиције финансијских извештаја. Употреба процене и тумачење двосмислене терминологије значи да идентичне трансакције које настану у предузећу могу бити мерене и о њима бити извештавано на различите начине у различитим компанијама. Разлика у преферираним праксама обелодањивања се, такође, разликује од земље до земље. Предузећа чијим се хартијам тргује на берзи пружају далеко већи ниво обелодањивања у поређењу са предузећима која до потребног капитала углавном долазе коришћењем банкарских кредита. Такође, предузећа у англосаксонским земљама, због захтева стандарда, у

¹¹² Harrison, W. T., Horngren, C. T., Thomas, C. W., Tietz, W. M., Swardy, T., (2018), *Financial Accounting: International Financial Reporting Standards*, eleventh edition, Pearson Education Limited, p. 9.

¹¹³ Roberts, C., Weetman, P., Gordon, P., (2005), *International Financial Reporting: A Comparative Approach*, third edition, Pearson Education Limited, p. 226.

напоменама у којима наводе обелодањивања пружају далеко више информација у односу на предузећа из других земаља.

Рачуноводствени стандарди и пракса сваке државе резултат су комплексне међузависности економских, историјских, институционалних и културних фактора.¹¹⁴ Окружење у којем земља послује обликује њену рачуноводствену праксу и, самим тим, финансијско извештавање.¹¹⁵ Помоћу наведених фактора, односно окружења које утиче на развој националног рачуноводства могу се објаснити и разлике у финансијском извештавању између различитих земаља. Међу главним факторима који проузрокују разлике у финансијском извештавању издвајају су следећи:¹¹⁶

- Карактер правног система;
- Начин на који се компаније финансирају;
- Повезаност између пореског система и система извештавања;
- Утицај и статус рачуноводствене професије;
- Политичка историја земље, односно политичка повезаност између земаља и
- Култура.

Правни системи утичу на начин понашања у једној земљи, али такође и на начин регулисања финансијског извештавања. Углавном се разликују два првана система. Један, заснован на обичајном праву и други, заснован на кодификованом (Римском) праву. Правни систем заснован на обичајном праву постоји у англосаксонским земљама и у њима закони о предузећима не прописују велики број детаља нити општеобавезујућих правила за понашање предузећа, као ни начине на које предузећа објављују њихове финансијске извештаје. Друге земље, као што су Немачка, Француска, Италија, Шпанија, Португал, Холандија, имају правни систем који је заснован на кодификованом, односно грађанском праву. У оваквим системима, законима о предузећима треба утврдити детаљна правила за рачуноводство и финансијско извештавање.¹¹⁷

Начини на који се компаније финансирају, такође, могу утицати на разлике у финансијском извештавању. У Немачкој, Француској и Италији банке углавном финансирају предузећа одобравањем кредита и постоји велики број малих породичних фирми, док у САД и Великој Британији акционари углавном финансирају компаније тако што купују акције, тј. улажу свој капитал и постоји велики број компанија које се ослањају на милионе акционара. Поређење Немачке, Француске и Италије са САД и Великом Британијом, показује да земље у којима се примењује обичајно право имају знатно развијенија тржишта капитала и имају јачу правну заштиту инвеститора од земаља у којима се примењује грађанско право. Такође, у земљама обичајног права велики број акционара финансира компанију улажући свој капитал у акције, немају контролу над компанијом и не располажу детаљним информацијама о њеном пословању, док у банкоцентричним земљама

¹¹⁴ Choi, F. D. S., Meek, G. K., (2008), *International Accounting*, sixth edition, Pearson Education, p. 36.

¹¹⁵ Radebaugh, L. H., Gray, S. J., (1997), *International Accounting and Multinational Enterprises*, fourth edition, John Wiley & Sons, p. 35.

¹¹⁶ Elliott, B., Elliott, J., (2011), *Financial Accounting and Reporting*, fourteenth edition, Pearson Education Limited, p. 109.

¹¹⁷ Nobes, C., Parker, R., (2010), *Comparative International Accounting*, Pearson Education Limited, eleventh edition, p. 32.

банке, државне институције и породице оснивача компанија дају кредите и имају контролу над компанијама, односно постављају управу, па самим тим, располажу са великим бројем информација и утичу на доношење одлука. Поред тога, у земљама обичајног права рачуноводствена правила се разликују од пореских, док у земљама у којима се примењује кодификовано право не постоји велики интерес привредних субјеката на тржишту за публикавањем финансијских извештаја и независном ревизијом, па је годишње извештавање углавном повезано са настојањем државе да обрачуна и наплати порез, што за последицу има да се рачуноводствена правила у великој мери ослањају на пореске захтеве.¹¹⁸

Порески законодавство у многим земљама ефективно одређује рачуноводствене стандарде јер предузећа морају да спроводе рачуноводствено обухватање прихода и расхода у својим пословним књигама у складу са пореским прописима. У овим земљама финансијско и пореско извештавање је идентично. То је случај, на пример, у Немачкој и Шведској. У другим земљама, као што је Холандија, финансијско и пореско извештавање се разликује. Тако се, на пример, опорезива добит утврђује када се рачуноводствена добит коригује применом одредби пореских прописа.¹¹⁹

Рачуноводствена професија чији се утицај, квалитет и бројност чланова разликује међу државама може имати утицај на разлике у финансијском извештавању. Тако је у земљама, као што су САД и Велика Британија, развој тржишта капитала створио потребу за поузданим, релевантним и благовременим рачуноводственим информацијама. То је захтевало и увођење ревизије финансијских извештаја, како би се дала и потврдила поузданост информација садржаних у њима. Све ово је довело до унапређења и раста цењене рачуноводствене професије, што је утицало на развој рачуноводствених прописа, односно стандарда, за чије доношење су била надлежна професионална тела. Са друге стране, у земљама у којима се раст и развој компанија није заснивао на берзанској основи, није постојала иста потреба за пружањем тржишно осетљивих информације, па се осамдесетих година прошлог века на рачуновође гледало на потпуно другачији начин у односу на англосаксонске земље. Такође, у овим земљама, недостајала је потражња за вештинама финансијског рачуновође као експерта и особе која има знања финансијског управљања, јер су производни циљеви предузећа, али и држава били постављени централизовано, без нагласка на максимирање употребе оскудних ресурса на нивоу пословног субјекта. Атрибути рачуновођа који су вредновани у тржишним економијама, као што је вршење процена и утврђивање релевантних информација, у овим земљама, нису били обавезни. Међутим, крајем прошлог века, мења се позиција, односно место, улога и значај професионалних рачуновођа у овим земљама, пошто су и ове привреде постале тржишне економије.¹²⁰

Политичка повезаност између земаља доприносила је међународном кретању рачуновођа као и кретању рачуноводствених правила и концепата широм света. Тако су земље које су биле колонизоване прихватиле правила и концепте империјалистичких држава. Током Другог светског рата окупација Француске од стране Немачке, утицала је да Француска прихвати рачуноводствена правила

¹¹⁸ Љубисављевић, С., Васиљевић, М., Михаиловић, Н., (2013), *Увод у међународну рачуноводствену регулативу*, Висока пословна школа струковних студија Ваљево стр. 37-39.

¹¹⁹ Choi, F. D. S., Meek, G. K., (2008), *Исто*, pp. 37-38.

¹²⁰ Elliott, V., Elliott, J., (2011), *Исто*, p. 112.

окупатора. Слично се десило и Јапану коме су САД, након Другог светског рата, наметнуле своја рачуноводствена правила. Велики број земаља у развоју користи стандарде и принципе из области рачуноводства који су развијени негде другде, или из разлога што им је то наметнуто или по њиховом сопственом избору. Глобализација, која подстиче раст међународне трговине и токова капитала даје и снажан подстрек за конвергенцију рачуноводствених стандарда у појединим земљама широм света.¹²¹

Један од последњих, прожимајућих фактора окружења који утиче на разлике у финансијском извештавању јесте култура земље у којој предузеће обавља своју делатност. Култура представља скуп друштвених вредности које укључују знање, веровање, уметност, морал, понашање, обичаје и друге способности и навике, које се преносе са генерације на генерацију.¹²² У било којој земљи, култура представља најосновније вредности којих се појединац придржава у свом раду и функционисању. Када се говори о рачуноводству, култура дефинише начин на који се појединац, односно професионални рачуновођа понаша приликом рачуноводственог обухватања трансакција у смислу: поштовања правила и прописа, независности, знања, професионализма, опрезности и преференција ка обелодањивању, односно транспарентности.¹²³

Разлике у финансијском извештавању доводе до неупоредивости информација које се презентују у финансијским извештајима и могу довести инвеститоре из различитих земаља у заблуду приликом пословног одлучивања. Независно од узрока који доводе до разликовања приказаних информација, рачуноводствени стандарди треба да буду кључни чинилац превазилажења таквог проблема и створе бенефите за све учеснике у процесу извештавања.

2.1.3. Ограничења финансијског извештавања

У претходном делу рада истицане су бројне предности истинитог и поштеног финансијског извештавања за кориснике приликом доношења рационалних одлука заснованих на информацијама које пружа рачуноводство и финансијски извештаји. Такође, објашњени су и утицаји, захтеви и међузависност која постоји између регулаторног оквира, окружења, корисника информација и ефикасног система финансијског извештавања. Међутим, поред бројних предности које пружају креаторима, интерним корисницима, дистрибутерима и екстерним доносиоцима одлука, информације које представљају производ финансијског извештавања имају и одређена ограничења.

Свако предузеће креира и презентује финансијске извештаје у складу са примењеним оквиром и према важећим законским прописима, а не у складу са потребама или делатношћу самог предузећа. Сви корисници информација из

¹²¹ Choi, F. D. S., Meek, G. K., (2008), *Исто*, p. 38.

¹²² Henslin, J. M., (2013), *Essentials of Sociology: A Down-to-Earth Approach*, Pearson Education Limited, tenth edition, p. 40.

¹²³ Gray, S. J., (1988), *Towards a Theory of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally*, Abacus, p. 8.

презентованих финансијских извештаја треба да буду свесни ограничења како би донели одлуку о граници ослањања на финансијске извештаје. Наиме, информације из финансијских извештаја представљају полазну али не и довољну основу за испуњење свих информационих потреба корисника и, због тога, корисници уобичајено морају да употпуне информације добијене из финансијских извештаја са информацијама из других извора. Из тог разлога, финансијски извештаји имају различита ограничења која их чине несавршеним средством за приказивање потпуних ефеката трансакција и других догађаја у вези са финансијским перформансама, финансијском позицијом и токовима готовине предузећа. Једна од основних несавршености произилази из фокуса финансијских извештаја. Наиме, фокус извештавања своди се, углавном, на финансијске ефекте трансакција а занемарују се, у значајној мери, нефинансијски ефекти односно нефинансијске информације.¹²⁴ Такве квалитативне информације, као што је репутација предузећа, стручни кадрови, квалитет производа, радова и услуга, ефикасно управљање, примена савремене технологије, професионално понашање запослених могу имати суштинску улогу у побољшању перформанси и финансијског положаја предузећа, а нису обухваћене информацијама које обезбеђује процес финансијског извештавања.

Такође, финансијски извештаји пружају информације које су углавном историјске, односно, не приказују тренутну тржишну вредност имовине¹²⁵ и стога не одражавају будуће догађаје или трансакције које би могле да побољшају или наруше пословање ентитета, нити предвиђају утицај потенцијалних промена у економском окружењу. Битна рачуноводствена претпоставка јесте да је вредност новца константна током пословне (календарске) године. Као резултат тога, утврђен резултат на крају године сматра се тачним и поузданим. Међутим, реалност, углавном, није таква, јер вредност новца осцилира у скоро свим земљама света, па се резултат утврђен у финансијским извештајима, врло често, не може прихватити као поуздан и реалан за доношење будућих одлука садашњих и потенцијалних инвеститора и кредитора. Из тог разлога, информације обезбеђене у процесу финансијског извештавања имају ограничену вредност, а њихова релевантност може бити доведена у питање за потребе предвиђања инвеститора и осталих корисника.

Истраживања IASB која су изнета и у закључцима концептуалног оквира показују да уколико предузећа у различитим земљама примењују МСФИ и обављају исту врсту делатности, да ће се обављање активности тих предузећа одразити на сличан начин у финансијским извештајима предузећа. Такође, сматра се да у земљама у којима постоји пуна примена МСФИ, постоји и знатно боља усклађеност информација заснована на финансијским извештајима. Међутим, неколико студија које су спроведене у периоду од 2010-2015. године показују да се идентични МСФИ различито примењују у различитим земљама, што може представљати велико ограничење за корисност информација које обезбеђује процес финансијског извештавања.¹²⁶ Тако, на пример, стандардима се прописују могућа рачуноводствена правила за обрачун амортизације, вредновање залиха, осталих позиција у финансијским извештајима, па у зависности од изабране методе обрачуна и

¹²⁴ Accounting Standards Board, (1999), *The Statement of Principles for Financial Reporting*, p. 23.

¹²⁵ Wissman, R. A., (1991), *Working with Financial Statements: Guide for Cooperative Members*, ACS, US Department of Agriculture, Cooperative Information Report 43, p. 6.

¹²⁶ Baksaas, K. M., Stenheim, T., (2019), *Proposal for improved financial statements under IFRS*, Cogent Business & Management 2019, vol. 6, no. 1, p. 6.

вредновања, и сами резултати, односно трошкови и крајњи резултат могу бити различити. Због различитих метода вредновања и различитих рачуноводствених политика, инвеститори могу бити у великим дилемама приликом поређења финансијског положаја и резултата пословања различитих предузећа, приликом доношења одлука о улагању. Поред тога, имајући у виду да су менаџери (у сарадњи са професионалним рачуновођама) задужени за одређивање претпоставки и политика на којима се заснива финансијско извештавање, веома лако се може десити (нарочито у одсуству ревизије) да приказани финансијски извештаји не буду истинити, односно да садрже грешке, којих су свесни искључиво менаџери, а све са циљем привлачења инвеститора, који су у таквим ситуацијама непотпуно информисани. Таква ситуација, односно ситуација непотпуне информисаности не погодује предузећу, јер доводи до повећања неизвесности и ризика, утиче на раст захтеваних стопа приноса инвеститора и увећања цене капитала предузећа.¹²⁷ Битно је истаћи чињеницу да у предузећима која не спроводе ревизију финансијских извештаја увек постоји већа могућност за манипулацију и преваре у финансијском извештавању.

Поред претходно наведених ограничења, трошкови које имају пружаоци али и корисници финансијских информација, такође, представљају свеprisутно ограничење процеса финансијског извештавања. Имајући то у виду неопходно је инвеститорима, кредиторима и другим повериоцима пружити економичне информације које ће бити релевантне, веродостојне и поуздане за доношење одлука.¹²⁸

Упркос бројним ограничењима финансијског извештавања којих рационални инвеститор треба да буде свестан, ипак финансијски извештаји откривају и презентују изузетно корисне информације о пословању и не могу се занемарити њихове предности, чији је практичан значај и корист далеко већа од претходно наведених ограничења. Приказана ограничења говоре у прилог томе да константно треба радити на унапређењу релевантности и поузданости рачуноводствених информација као и на побољшању процеса финансијског извештавања, што у савременим условима пословања представља неминовност.

2.2. Међуусловљеност извештавања ревизора и финансијског извештавања

Важност улоге рачуновођа и ревизора никада се не може доводити у питање. Рачуновође састављају финансијске извештаје и њихов је задатак да применом рачуноводствених поступка и принципа прикажу финансијски положај и перформансе предузећа у складу са прописаним правилима. Рачуноводство, као систем, врши трансформацију економских података о предузећу у економске информације корисне за сврхе финансијског одлучивања менаџера и екстерних корисника.¹²⁹ Менаџмент предузећа, врло често може бити склон манипулисању

¹²⁷ Малинић, С., Савић, Б., (2011), *Трансформација корпоративног извештавања – од финансијског ка пословном извештавању*, Економски хоризонти, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 109.

¹²⁸ IASB, (2018), *Conceptual Framework for Financial Reporting*, p. A31.

¹²⁹ Kesimli, I., (2019), *External Auditing and Quality*, Springer Nature Singapore Pte Ltd., p. 12.

информација из процеса финансијског извештавања како би се сачували постојећи и придобили нови инвеститори, остварили бонуси и повећала тржишна вредност предузећа. Управо је циљ ревизије да дестимулише менаџмент предузећа да користи креативно рачуноводство, али и да допринесе откривању финансијских извештаја чије су информације настале манипулисањем, како би се спречиле штетне последице за инвеститоре и повериоце због недовољно добрих, односно погрешних одлука заснованих на рачуноводственим информацијама које не пружају праву слику о перформансама предузећа. Ефикасна екстерна ревизија финансијског извештавања, која штити јавни интерес треба да доведе до спречавања појаве презентовања лажног финансијског извештавања као и до ситуације да се инвеститори и повериоци могу ослонити на презентоване информације у финансијским извештајима које се односе на приносну снагу и финансијски положај предузећа. На тај начин повећавају се улагања у предузеће, снижава цена капитала, јача поверење у рачуноводствене информације и појачава значај здравог финансијског извештавања. Међутим, битно је истаћи чињеницу да ревизори врло често нису поступали на наведени начин, што показују примери финансијских скандала од почетка XXI века, када се закључило да су ревизори изражавали позитивна мишљења у својим извештајима, иако су информације из процеса финансијског извештавања биле лажне.¹³⁰

Финансијско извештавање обезбеђује рачуноводствене информације о финансијској позицији, успеху и токовима готовине предузећа, на којима корисници базирају доношење својих одлука. Менаџери могу бити заинтересовани за прикривање негативних и истицање позитивних страна, односно информација о предузећу. Ревизири такво понашање треба да спрече и обезбеде кредибилитет процеса финансијског извештавања предузећа, чиме се редукује ризик доношења погрешних одлука услед неадекватних информација. Доношење исправних одлука доводи до привлачења нових инвеститора и прилива свежег капитала. Прилив новца, његово адекватно инвестирање, уз квалитетно финансијско извештавање, поново праћено ревизијом финансијских извештаја, доводи до повећања вредности предузећа. Пораст вредности доводи до унапређења положаја свих запослених, а нарочито менаџера предузећа који у таквим ситуацијама желе да очувају и унапреде систем здравог финансијског извештавања. Дакле, може се закључити да се основна сврха финансијског и ревизорског извештавања може остварити, искључиво, уколико између њих постоји велика међуусловљеност и међузависност у пружању кредибилних информација као крајњих производа оба процеса.

2.2.1. Оцена истинности и објективности финансијских извештаја предузећа од стране ревизора

Креирање и презентовање финансијских извештаја, који представљају „срце“ система финансијског извештавања, поверено је руководству предузећа. Презентовани финансијски извештаји не смеју да садрже материјално погрешне исказе настале услед грешке или криминалне радње, да би могли квалитативно задовољити информационе потребе корисника. Информације из комплетног сета финансијских извештаја обезбеђују основу за доношење одлука бројних корисника,

¹³⁰ Шкарић, Ј. К., (2007), *Креативно рачуноводство–мотиви, инструменти и последице*, Зборник радова: Мјесто и улога рачуноводства, ревизије и финансија у новом корпоративном окружењу, XI Конгрес Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске, стр. 51-70.

а нарочито тренутних и потенцијалних инвеститора и кредитора. Ове информације, могу, под утицајем руководства, бити припремљене на пристрасан начин и пружити обмањујуће, нерелевантне и непотпуне информације и изазвати погрешно доношење одлука.

Због решавања проблема непотпуних и обмањујућих информација, обавља се процес ревизије, која представља алат за отклањање сумњи и нејасноћа и повећање квалитета финансијског извештавања.¹³¹ Ревизори су лица задужена за оцену истинитости и објективности финансијског положаја, перформанси и токова готовине предузећа, на основу независног прегледа финансијских извештаја предузећа. Поред термина оцена истинитости и објективности финансијског извештавања, који користе ревизори приликом изражавања независног мишљења, као синоним, веома често ревизори могу своју оцену, односно немодификовано мишљење¹³² изразити и коришћењем термина да финансијски извештаји у свим битним аспектима обезбеђују правилан приказ финансијске позиције, профитабилности и готовинских токова.¹³³ Да би могли да изврше оцену, ревизори морају да имају приступ и изврше преглед података, евиденција и документације релевантне за припрему финансијских извештаја, као и да добију додатне информације од руководства и другог особља у чијој је надлежности рачуноводствено обухватање трансакција и креирање финансијских извештаја.

У процесу ревизије, ревизори дају оцену о томе да ли су износи, ставке и обелодањивања у финансијским извештајима усклађени са применљивим оквиром и да ли постоје пропусти и грешке у извештавању.¹³⁴ Примарна сврха претходних оцена јесте изражавање мишљења о истинитости и објективности презентованих финансијских извештаја, односно изражавање мишљења о томе да ли су информације из процеса финансијског извештавања, по свим материјално значајним питањима, истинито и објективно приказане. Ревизор, дакле, прикупља доказе о пословним трансакцијама које су се десиле у предузећу, користи доказе да упореди тврдње садржане у финансијским извештајима са критеријумима које је користило руководство приликом њихове припреме (МСФИ) и, на самом крају, кроз ревизорски извештај изражава мишљење о степену кореспонденције између тврдњи и критеријума.¹³⁵ Уколико се ревизија спроводи у складу са етичким захтевима професије као и Међународним стандардима ревизије, ревизор може изразити такво мишљење.

Циљ оцене истинитости и објективности финансијских извештаја јесте повећање степена поверења корисника информација које се, са једне стране унапређује креирањем и презентовањем финансијских извештаја који не садрже материјалне грешке, који су транспарентни, који пружају релевантне, веродостојне, упоредиве, благовремене и разумљиве информације. Са друге стране, унапређењу поверења

¹³¹ Vaziri, A., Azadi, K., (2017), *The Impact of Audit Reports on Financial Information Content*, International Journal of Economics and Financial Issues, Vol 7, Issue, p. 304.

¹³² Whittington, O. R., Pany, K., (2016), *Principles of auditing & other assurance services*, McGraw Hill Education, p. 44.

¹³³ Leung, P., Coram, P., Cooper, B. J., Richardson, P., (2015), *Modern Auditing & Assurance Services*, sixth edition, John Wiley & Sons Australia, Ltd, p. 305.

¹³⁴ IASB, (2018), *Conceptual Framework for Financial Reporting* или *FASB Conceptual Framework*.

¹³⁵ Messier, W. Jr., Glover, S., Prawitt, D., (2017), *Auditing and Assurance Services: A Systematic Approach*, McGraw-Hill Education, p. 14.

доприноси ревизорска професија која путем прикупљања доказа, углавном из рачуноводствених евиденција, пружа висок степен уверавања да финансијски извештаји као целина не садрже материјалне пропусте узроковане грешкама или криминалним радњама. Битно је нагласити да само сазнање да се обавља екстерна ревизија доводи, веома често, до ефекта одвраћања од превара и криминалних радњи.¹³⁶ Поред тога, поверење се, нарочито јача у оним ситуацијама када финансијски извештаји садрже материјално значајне грешке а ревизори укажу на такве пропусте кроз изражавање модификованих мишљења и на тај начин корисницима информација дају користан сигнал о одлукама које могу донети о таквом предузећу. Заправо, ревизори на тај начин решавају кључни проблем за кориснике информација, односно пружају разумно уверавање да инвеститори, кредитори и други повериоци нису доведени у заблуду, која може довести до промашених инвестиција и губитка капитала.

Уважавајући све позитивне стране ревизорског извештавања, корисници рачуноводствених информација ипак морају имати у виду да уверавања која пружају ревизори нису апсолутна и да увек постоји могућност да информације које се добијају из процеса финансијског извештавања буду погрешне, односно да ревизори неће благовремено открити материјално погрешан исказ проузрокован криминалним радњама или грешком. Због свега тога, доносиоци одлука, поред ослањања на рачуноводствено и ревизорско извештавање морају користити и друге доступне податке, анализе и доказе, како би се смањила неизвесност а донете одлуке биле исправне, добре, односно најбоље за дати ниво расположивих информација.

2.2.2. Одговорности учесника у процесу финансијског извештавања и процесу ревизије

Поуздано финансијско извештавање представља основу развоја и раста привредне активности сваке земље и, самим тим, доводи до пораста друштвеног благостања. Одговорност за поуздано финансијско извештавање лежи, пре свега, на управљачком нивоу, односно топ менаџменту. Извршни директори постављају тон са врха и успостављају окружење финансијског извештавања. Из тог разлога, смањење ризика од појаве лажног финансијског извештавања мора отпочети у самој компанији, односно у оквиру извештавања компаније. Постоје бројне могућности које могу помоћи компанијама да испуне своје обавезе и смање учесталост лажног финансијског извештавања. Један од примера добре праксе јесте оснивање ефикасног комитета за ревизију у оквиру компанија који надгледа процес финансијског извештавања. Други пример односи се на успостављање функције интерне ревизије. Поред тога, веома битну улогу у смањењу ризика од лажног финансијског извештавања има независност рачуновођа, који нису гарант тачности, односно поузданости финансијских извештаја, али се њихова улога, на различите начине, може унапредити, посебно у погледу откривања превара у финансијском извештавању. Паралелно са процесом унапређења независности и нове улоге рачуновођа, потребно је акценат у јавности ставити на примарну одговорност менаџмента за поуздано финансијско извештавање. Регулаторна тела треба да подижу корпоративну свест као и да обезбеде ефикасне механизме који обезбеђују

¹³⁶ Bogovac, B., (2015), *Revizori su važni, a zašto?*, Uloga revizora u poslovanju, PwC, стр. 8.

одвраћање од лажног финансијског извештавања, укључујући прописивање изузетно високих казни којима се санкционишу компаније и надлежна лица која не поштују донете прописе. На самом крају, треба споменути и просветне раднике у области рачуноводства и ревизије (нарочито запослене на високообразовним институцијама), који, иако се генерално не сматрају учесницима у процесу финансијског извештавања, имају важну улогу у пружању помоћи за смањење ризика од лажног финансијског извештавања. Ученици и студенти заинтересовани за обављање рачуноводствених и ревизорских послова се током образовног процеса могу припремити да препознају факторе који могу допринети преварним радњама у процесу финансијског извештавања, као и стећи етичке вредности и добру пословну праксу неопходну за заштиту од таквих радњи и негативних утицаја.¹³⁷

Као што се из претходних напомена може закључити, систем финансијског и ревизорског извештавања увек може да се побољша, а сви учесници који имају одговорност у овим процесима (менаџери, рачуновође, ревизори, ревизорски одбори, власници, инвеститори, кредитори, регулаторни органи, професионална тела, образовни кадар) треба да учине више. Сви ови играчи су обавезни или по закону, или по уредбама и стандардима или по разним кодексима понашања да играју активну улогу у обезбеђивању истинитог и поштеног финансијског извештавања. Промене у пословном окружењу су резултирале системом финансијског извештавања који карактеришу одређена дуплирања, унутрашње недоследности, изостављања и неусклађености, па систем може бити мање ефикасан. Креатори финансијских извештаја и ревизори морају да пружају услуге инвеститорима на квалитетнијем нивоу. Такође, инвеститори и одбори ревизора морају да појачају, односно унапреде сарадњу са креаторима финансијских извештаја и ревизорима, при чему инвеститори не би требало да се ослањају на комитете ревизора да то ураде уместо њих. Комитети за ревизију морају бити далеко спремнији да се позабаве неефикасношћу и дисфункцијом у систему извештавања. У последњих 50 година финансијски извештаји берзанских компанија су постали значајно комплекснији, као резултат утицаја законодавне, професионалне реформе и реформе корпоративног управљања, као и глобализације. Корисници ревизорских извештаја морају имати одређени степен опрезности приликом ослањања на информације из извештаја због могућих материјално значајних грешака у информацијама које нису повезане са финансијским извештајима нити са знањем ревизора. Такође, није претерано рећи да регулатива из области финансијског извештавања ствара збуњујућу збрку, па је и у оквиру креатора регулаторног оквира потребно приступити рационализацији, како би се извршиле реформе у области финансијског и ревизорског извештавања.¹³⁸

Постоји изузетно велики број корисника информација, односно учесника у процесу финансијског извештавања и процесу ревизије, а као најзначајнији, могу се издвојити следећи: менаџери, рачуновође, запослени у комитетима (одборима) за ревизију, екстерни ревизори, постојећи власници и потенцијални инвеститори, порески органи, влада, односно парламент, као регулаторни орган, берзе и професионалне организације.

¹³⁷ National Commission on Fraudulent Financial Reporting, (1987), *Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting*, p. 6.

¹³⁸ ICAEW, (2019), *Financial reporting: Who does what?*, p. 1.

На наредној слици дат је приказ главних учесника у процесу финансијског извештавања и процесу ревизије, који, са једне стране имају директне или индиректне обавезе у наведеним процесима, док са друге стране, користе информације из тих процеса за рационално доношење одлука.

Слика број 6. Учесници у процесу финансијског извештавања и процесу ревизије

Као што се може видети, финансијски извештаји налазе се у средишту окружења финансијског извештавања и процеса ревизије, на основу којих свако од побројаних учесника има дефинисане одговорности. Парламент, као кровна регулаторна институција, има одговорност за доношење законског оквира из области рачуноводства и ревизије. Свака промена закона има значајан утицај на пословање предузећа, систем финансијског извештавања, одговарајућа обелодањивања, повећање степена ризика коме је предузеће изложено и самим тим промену приступа и начина обављања ревизије.¹³⁹ Донети закони треба да буду такви да побољшају пословну климу и штите инвеститоре, јачају значај професије, унапређују упоредивост и процес обелодањивања, подстичу поузданост извештавања, а санкционишу корупцију, преварне радње и лажно извештавање.

Порески органи имају одговорност за адекватно тумачење и разумевање прописа из области рачуноводства и ревизије, имајући у виду да је њихова основна улога прикупљање пореза на правичан начин ради задовољавања јавних потреба. Правичност подразумева и адекватну обученост пореских контролора и висок ниво знања, како законског тако и професионалног оквира из ових области са циљем да се не наруше основна начела и принципи финансијског извештавања, приликом испуњења главног циља пореских органа. У Републици Србији надзор над применом Закона о рачуноводству у делу који је везан за проверу исправности рачуноводственог обухватања пословних промена у пословним књигама обавља Пореска управа, у складу са пореским прописима.¹⁴⁰

Берзе имају одговорност у процесу извештавања која се огледа у доношењу берзанских правила која морају поштовати компаније чије су хартије од вредности котиране на берзи. Та правила, која увек имају за циљ заштиту инвеститора, односе се на додатна обелодањивања, учесталије извештавање, додатне санкције уколико се

¹³⁹ PwC, (2017), *Understanding a financial statement audit*, p. 4.

¹⁴⁰ Закон о рачуноводству, *Исто*, члан. 56.

не поштују правила, додатне обавезе и одговорности за ревизора, надокнаду штете за кориснике који су се ослањали и имали поверење у финансијско и ревизорско извештавање.¹⁴¹

Одговорност професионалних организација огледа се у доношењу адекватног и поузданог професионалног оквира као кључне основе квалитета финансијског и ревизорског извештавања. То укључује доношење етичких правила, стандарда, саопштења и упутства за професију чија примена од стране рачуновођа и ревизора треба да доведе до унапређења квалитета извештавања, смањења ризика од настанка грешке и елиминисања злоупотреба.

Менаџери су особе који спроводе контролу над ресурсима предузећа и свакодневно доносе стратешке или оперативне одлуке о коришћењу ресурса, у зависности од нивоа на коме се налазе. Да би се ресурси искористили на ефикасан, ефективан и економичан начин, потребне су им информације које им омогућавају предвиђање алтернативних исхода њихових одлука. Поред тога, менаџери користе повратне информације о резултатима претходних одлука у циљу ширења успешних аспеката одлуке, односно предузимања корективних акција, прилагођавања и побољшања неуспешних аспеката.¹⁴² За доношење адекватних и успешних одлука, менаџери се ослањају на информације које пружа систем финансијског извештавања. Међутим, са друге стране, менаџери су „главни и одговорни уредници“ креирања финансијских извештаја, примењених процена и политика, начина и врсте обелодањивања, односно у њиховој је надлежности старање за истините и поштене финансијске извештаје.

Рачуновође представљају професионална лица која, у складу са упутствима менаџмента и применом законске и професионалне регулативе спроводе рачуноводствено обухватање пословних трансакција, креирање евиденција и састављање и презентовање финансијских извештаја. У свом раду настоје да се понашају у складу са етичким кодексом, правилима струке и задужени су за креирање квалитета финансијског извештавања. Такође, одговорни су за ефикасно финансијско управљање и давање компетентних савета у вези посла којим се баве. Према одредбама Етичког кодекса за професионалне рачуновође, професионалне рачуновође поштују релевантне законе и прописе, делују у јавном интересу, избегавају понашање које може да дискредитује професију, односно не смеју се свесно бавити било којим послом, активношћу или занимањем који нарушавају или могу да наруше интегритет, објективност или добру репутацију професије.¹⁴³

Одбор (комитет) за ревизију је кључни елемент структуре управљања и ради под делегираним овлашћењем одбора директора (управног одбора). Чланови одбора морају бити упознати са пословним процесима, да сарађују са менаџментом, интерним ревизорима и екстерним ревизорима, како би стекли знање неопходно за обезбеђење надзора у овој области. Једна од основних одговорности одбора јесте надгледање и контрола целокупног процеса финансијског извештавања. Такође,

¹⁴¹ Messier, W. Jr., Glover, S., Prawitt, D., (2017), *Исцо*, pp. 689-691.

¹⁴² Alexander, D. Nobes, C., (2004), *Financial Accounting: An International Introduction*, second edition, Pearson Education Limited, pp. 4-5.

¹⁴³ IFAC - International Ethics Standards Board for Accountants, (2021), *Исцо*, subsection 115 – Professional Behavior, p. 23.

одбор у сарадњи са менаџментом разматра могућност примене различитих рачуноводствених политика и процена, разматра главна питања у вези рачуноводствених принципа и презентације финансијских извештаја, адекватности интерних контрола и дужан је да изврши прегледе анализа менаџмента у вези значајних питања која су везана за припрему финансијских извештаја. На самом крају, одбор за ревизију је задужен за пружање помоћи у надгледању спречавања и откривања превара у финансијским извештајима, које укључују погрешне исказе или пропусте у финансијским извештајима, проневеру имовине и корупцију.¹⁴⁴

Екстерни ревизори су професионална, лиценцирана, лица која врше процену да ли су подаци о финансијском положају, променама финансијског положаја и профитабилности предузећа приказани реално и објективно, у складу са МРС и МСФИ. Ревизија финансијских извештаја коју спроводе независни ревизори представља „камен темељац“ поверења у међународном финансијском систему.¹⁴⁵ Из тог разлога, основна одговорност ревизора огледа се у пружању уверавања власницима предузећа (али и инвеститорима, кредиторима и другим повериоцима) да финансијски извештаји приказују реално и објективно финансијско стање и резултате пословања у складу са важећим Међународним рачуноводственим стандардима. Ревизори своје уверавање подносе власницима у форми извештаја у коме изражавају своје мишљење о финансијским извештајима, као целини.

Власници, односно инвеститори именују менаџере (или управни одбор/одбор директора) од којих захтевају да промовишу дугорочни успех компанија, да воде рачуна о интересима власника (акционара), али и да негују добре односе између компаније и купаца, добављача, запослених и животне средине. Власници имају слободу у именовању, поновном именовању или разрешењу ревизора компаније, који им презентује извештај о ревизији и изражава мишљење о квалитету финансијског извештавања. Имајући у виду да су власници крајњи корисници информација из процеса финансијског извештавања, али и да постављају темеље у вези захтева за финансијским извештавањем на основу чијих информација доносе инвестиционе одлуке, власници имају одговорност да покрену ланац снабдевања¹⁴⁶ финансијског извештавања.

Свако од учесника у финансијском и ревизорском извештавању има своју улогу и треба да допринесе остварењу, најпре својих циљева, ненарушавајући захтеве и циљеве осталих корисника. Да би се створио такав амбијент неопходно је у процесима извештавања јасно поштовање процедура прописаних различитим типовима регулаторног оквира уз константно усвајање нових знања и јачање одговорности свих актера.

¹⁴⁴ Deloitte, (2018), *The role of the audit committee*, Center for Board Effectiveness, pp. 3-5.

¹⁴⁵ Center for Audit Quality (CAQ), (2021), *Value of the Audit: A Brief History and the Path Forward*, p. 5.

¹⁴⁶ IFAC, (2008), *Financial Reporting Supply Chain: Current Perspectives and Directions*, p. 1.

2.2.3. Утицај врсте израженог мишљења у ревизорском извештају на унапређење квалитета финансијског извештавања

Изражавање мишљења ревизора представља последњу, али и кључну фазу процеса ревизије, од које зависи рационалност доношења инвестиционих одлука, међународно кретање капитала и ефикасност финансијских тржишта. Наиме, рационални инвеститори на ефикасном финансијском тржишту континуирано траже онај облик улагања које може понудити највиши могући принос уз минималан ризик улагања. Један од изузетно битних ризика којима су изложени инвеститори односи се на ризик информационе неусклађености између њих и менаџера предузећа у која желе да инвестирају, нарочито у погледу презентованих информација у финансијским извештајима. Један од начина за смањење ризика јесте спровођење процеса ревизије од стране независних ревизора, који изражавањем свог мишљења у ревизорским извештајима (мишљење о истинитости и објективности финансијских извештаја предузећа може бити позитивно или модификовано) подржавају текуће и потенцијалне одлуке инвеститора.¹⁴⁷ Битно квалитативно својство ревизорских извештаја јесте разумљивост, објективност и релевантност за одлучивање од стране корисника извештаја. Сама релевантност везана је за позитиван утицај који ревизорско мишљење, али и извештај као целина имају на рационалне одлуке инвеститора, у супротном, корисници извештаја не би их ни читали нити узимали у обзир приликом доношења одлука. Утицај ревизорског мишљења на инвестиционо одлучивање може се мерити, односно материјализовати преко утицаја на висину цена акција компанија.¹⁴⁸ Разлог за мерење утицаја преко висине цена акција треба тражити у томе што ревизорски извештај садржи информације које су изузетно важне за акционаре, као на пример процену и ризике у вези са остварењем будућих токова готовине.¹⁴⁹ Такође, ревизорски извештај садржи информације у вези са могућностима компаније да настави обављање своје делатности. Поред тога, ревизија коју спроводе компаније које припадају великој четворки може да представља фактор од великог утицаја на цене акција из разлога што инвеститори, веома често, доносе инвестиционе одлуке, односно одлуке о улагању у баш одређену компанију на основу ревизорске куће која је спроводила ревидирање финансијских извештаја. Дакле, у тој ситуацији инвеститори оцењују и квалитет услуге ревизије у зависности од репутације и величине ревизорске куће.¹⁵⁰ У ситуацији да компанија која се котира на берзи има за циљ да повећа цену акција, може изабрати да јој ревидирање финансијских извештаја спроводи ревизорска компанија која је позната инвеститорима.¹⁵¹ Међутим, постоје и истраживања која указују да и највеће ревизорске компаније могу изражавати мишљење о томе да постоји континуитет пословања ревидираних предузећа која се налазе у проблемима.¹⁵²

¹⁴⁷ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2012), *Исто*, p. 46.

¹⁴⁸ Al-Thuneibat, A. A., Khamees, B. A., Al-Fayoumi, N. A., (2008), *The effect of qualified auditors' opinions on share prices: evidence from Jordan*, Managerial Auditing Journal, Vol 23, No. 1, pp. 84-101.

¹⁴⁹ Ittonen, K., (2012), *Market reactions to qualified audit reports: research approaches*, Accounting Research Journal, Vol 25, No. 1, pp. 8-24.

¹⁵⁰ Robu, A. M., Robu, B. I., (2015), *The Influence of the Audit Report on the Relevance of Accounting Information Reported by Listed Romanian Companies*, Procedia Economics and Finance Vol 20, pp. 562–570.

¹⁵¹ Martinez, M. C. P., Martinez, A. V., Benau, M. A. G., (2004), *Reactions of the Spanish capital market to qualified audit reports*, European Accounting Review, Vol 13, No. 4, pp. 689-711.

¹⁵² Boone, P. J., Khurana, K. I., Raman, K. K., (2010), *Do the Big 4 and the Second-tier firms provide audits of similar quality?*, Journal of Accounting and Public Policy, Vol 29, Issue 4, pp. 330-352.

Ревизорски извештај је један од главних инструмената који користе стејкхолдери приликом доношења економских и финансијских одлука. Регулаторни органи, доносиоци стандарда, професори и међународне организације покушавају да побољшају информације које заинтересоване стране добијају из ревизорских извештаја, како би се промовисао квалитет и транспарентност процеса ревизије кроз формат и садржај ових извештаја.¹⁵³ Стога је веома важно да ревизорски извештаји садрже информације које су заинтересованим странама потребне за доношење одлука како би ови извештаји повећали релевантност и вредност ревизије.¹⁵⁴ Да би напори да се побољшају ревизорски извештаји били успешни, споразуми између ревизора и корисника ревидираних финансијских извештаја у погледу њихове садржине и форме представљају императив.¹⁵⁵ Неопходно је пронаћи консензус између корисника финансијских извештаја и ревизора у погледу форме и садржаја ревизорских извештаја у циљу побољшања њихове вредности за доношење одлука. Такође, у истраживању ревизорских извештаја пажњу треба посветити „бољем разумевању шта корисници желе, уместо шта професија (или регулатори) верује да је тражено“.¹⁵⁶

Са друге стране, квалитетно финансијско извештавање, као важан информациони извор, има смисла да постоји и да се унапређује једино уколико испуњава и задовољава информационе потребе како интерних, тако и екстерних корисника. Поред транспарентности, услов за остварење претходног задатка јесте, као и код процеса ревизије, постизање консензуса између информација које финансијски извештаји обезбеђују и информација које корисници очекују. Из тог разлога потребна су одређена прилагођавања финансијског извештавања информационим потребама корисника, у смислу пружања транспарентнијих, релевантнијих, веродостојнијих, неутралнијих информација, као и информација које су упоредиве и не садрже грешке. Само на тај начин могуће је унапредити квалитет финансијског извештавања, као и свест о најдрагоценијем информационом извору.

Обављањем ревизије квалитативно побољшаних финансијских извештаја, на претходно описане начине, подстиче се раст кредибилитета процеса финансијског и ревизорског извештавања у поступку задовољења информационих потреба свих стејкхолдера, а тада се остварује и основна сврха, односно обезбеђује се функционисање општеприхављеног постулата извештавања а то је да се континуираним унапређењем јавног поверења у међузависне процесе финансијског и ревизорског извештавања доприноси здравој економији и друштвеном благостању.

¹⁵³ Bédard, J., Coram, P., Espahbodi, R., Mock, J. M., (2016), *Does recent academic research support changes to audit reporting standards?*, Accounting Horizons, Vol 30, Issue 2, pp. 255–275.

¹⁵⁴ Goicoechea, E., Gómez-Bezares, F., Ugarte, V. J., (2021), *Improving Audit Reports: A Consensus between Auditors and Users*, International Journal of Financial Studies, Vol 9, Issue 2, pp. 1-25.

¹⁵⁵ Vanstraelen, A., Schelleman, C., Meuwissen, R., Hofmann, I., (2012), *The audit reporting debate: Seemingly intractable problems and feasible solutions*, European Accounting Review, Vol 21, Issue 2, pp. 193–215.

¹⁵⁶ Glen L. Gray, L. G., Turner, L. J., Coram, J. P., Mock, J. P., (2011), *Perceptions and Misperceptions Regarding the Unqualified Auditor's Report by Financial Statement Preparers, Users, and Auditors*, Accounting Horizons, Vol 25, Issue 4, pp. 659–684.

ДЕО II
ТРАНСАКЦИЈЕ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА И ПРАВИЛА О
ТРАНСФЕРНИМ ЦЕНАМА: ИМПЛИКАЦИЈЕ И ОГРАНИЧЕЊА

1. КОНТРОЛНИ И ЗНАЧАЈАН УТИЦАЈ НА ПОСЛОВНЕ ОДЛУКЕ У ТРАНСАКЦИЈАМА ИЗМЕЂУ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА

Повезано правно лице (у даљем тескту: ППЛ) представља свако предузеће које може успоставити следеће пословне односе трансфера имовине, обавеза и услуга са предузећем које спроводи финансијско извештавање.¹⁵⁷

1. Чланови су исте групе правних лица, при чему групу чини матично и сва зависна предузећа (матично правно лице у групи, које има контролу над једним или више предузећа, као и сва зависна предузећа која се налазе под контролом матичног предузећа, сматрају се повезаним правним лицима са свима осталима у групи);
2. Чланови су истог заједничког подухвата или је ППЛ придружено предузеће;
3. Чланови су заједничког подухвата са другим предузећима;
4. ППЛ пружа услуге кључног руководства (кључно руководство чине сви директори предузећа, као и она лица која су одговорна за планирање, усмеравање и контролисање активности предузећа) предузећу које спроводи финансијско извештавање или његовом матичном предузећу;
5. ППЛ је под контролом, односно заједничком контролом:
 - Физичког лица или чланова његове уже породице које, такође, има контролу над предузећем које спроводи финансијско извештавање;
 - Физичког лица или чланова његове уже породице које, такође, има значајан утицај над предузећем које спроводи финансијско извештавање и
 - Физичког лица или чланова његове уже породице које је, такође, члан кључног руководећег особља предузећа које спроводи финансијско извештавање или његовог матичног предузећа и
6. Физичко лице или чланови његове уже породице који имају контролу над предузећем које спроводи финансијско извештавање има значајан утицај на ППЛ или је члан његовог кључног руководства.

Извештај о стандардима финансијског рачуноводства број 57¹⁵⁸ дефинише трансакције између ППЛ као трансакције између предузећа и:

- Матичне компаније;
- Филијала (зависних предузећа) ;
- Главних власника;
- Службеника, директора или њихових породица или
- Предузећа која су у власништву или под контролом и утицајем службеника предузећа или њихових породица.

Независно од примењених стандарда (МСФИ или US GAAP), заједничке карактеристике постојања трансакција између повезаних правних лица јесу две битне одреднице:

1. Контрола и
2. Значајан утицај.

Иако ове две одреднице имају велику сличност, ипак их треба посматрати као алтернативе. У случајевима када матично правно лице може да управља

¹⁵⁷ MPC 24 – Обелодањивања повезаних страна

¹⁵⁸ FASB, *Statement of Financial Accounting Standards No. 57 - Related Party Disclosures*

активностима зависног предузећа, реч је о постојању контролног утицаја. Међутим, када матично правно лице може да осигура да зависно предузеће усвоји активности које жели, тада је реч о постојању значајног утицаја. Потребно је нагласити да матично правно лице не мора да врши контролни или значајан утицај на зависно предузеће у циљу стицања економске користи.¹⁵⁹ Међутим, реалност ипак показује да је остварење економске користи, односно приноса, главни покретач инвестирања у зависна предузећа, односно повезана правна лица. Због бољег разумевања контролног и значајног утицаја, у наставку су дате основне напомене о оба концепта.

Контрола, односно контролни утицај, постоји уколико матично правно лице (инвеститор) има моћ над зависним предузећем у које је инвестирано, право на варијабилне приносе по основу свог учешћа у зависном предузећу и способност да користи своју моћ над зависним предузећем како би утицало на износ приноса за инвеститоре. У ситуацији када више инвеститора заједнички управљају пословним активностима зависног правног лица, тада се може рећи да постоји колективна односно заједничка контрола над ППЛ. Моћ над зависним предузећем постоји када инвеститор има способност усмеравања пословних активности које у значајној мери утичу на приносе зависног предузећа. Постојање моћи матичног правног лица везано је за постојање гласачких права, права именована управе зависног предузећа, право вета и право одлучивања. Помоћу наведених права могуће је остварити утицај на доношење капиталних одлука, одлука о куповини и продаји добара, радова и услуга, управљању финансијском и нефинансијском имовином, одређивању извора и начина финансирања зависног правног лица. Обављањем пословних и финансијских активности, зависно предузеће остварује приносе, па је у тим ситуацијама од кључног значаја постојање континуираног одлучивања од стране матичног предузећа. Генерално посматрано, када матично предузеће поседује већину гласачких права, сматра се да постоји потпуна контрола зависног предузећа. Међутим, у ситуацији недовољних гласачких права, могуће је да се тешко установи постојање моћи над зависним правним лицем. Тада је неопходно размотрити све расположиве доказе и извршити процену моћи матичног правног лица, па тако, уколико матично правно лице може да именује топ менаџмент, уколико може да утиче на то да се обављају значајне трансакције зависног у корист матичног предузећа, уколико су иста лица у управи матичног и зависног правног лица, уколико је пословна активност зависног предузећа изузетно зависна од матичног (на пример: матично предузеће обавља финансирање, даје гаранције за обавезе, пружа услуге, даје технологију, контролише лиценце и заштитне знакове зависног предузећа) онда је могуће закључити да матично правно лице има контролни утицај над зависним правним лицима.¹⁶⁰

Концепт значајног утицаја подразумева моћ матичног правног лица да учествује у процесу доношења одлука о пословној и финансијској политици зависног предузећа, али не подразумева контролу над наведеним политикама. Значајан утицај постоји када предузеће поседује најмање двадесет процената (али мање од педесет процената) гласачких права зависног предузећа и може се доказати преко заступљености чланова матичног правног лица у управном одбору повезаног предузећа, преко учешћа у доношењу одлука о расподели добити, преко обављања обостраних значајних трансакција, преко размене менаџмента или преко пружања

¹⁵⁹ Department for Business, Energy & Industrial Strategy London, (2017), *Statutory guidance on the meaning of "significant influence or control" over companies in the context of the register of people with significant control*, p. 4.

¹⁶⁰ МСФИ 10 – Консолидовани финансијски извештаји

суштинских стручних информација. Матично предузеће може обезбедити додатни контролни утицај, односно додатна гласачка права преко поседовања хартија од вредности које се могу, у будућем периоду, конвертовати у обичне акције. Са друге стране, матично предузеће може изгубити значајан утицај над зависним правним лицем када изгуби право учествовања у процесу доношења одлука које су везане за пословну и финансијску политику зависног предузећа. Примери таквих ситуација односе се на стављање зависног предузећа под контролу државе, суда или другог регулаторног тела као и по основу уговорних аранжмана. Као и код постојања контролног утицаја, матично предузеће које поседује значајан утицај учествује у перформансама зависног предузећа и сагласно томе, остварује адекватне приносе на инвестирана средства у зависно предузеће.¹⁶¹

Након дефинисања изузетно битних концепата који имају утицај на обављање трансакција између ППЛ у наставку ће бити детаљно приказани национални и међународни оквир за регулисање односа између ППЛ, као и проблеми који се могу јавити у процесу идентификовања ППЛ и трансакција између њих.

1.1. Нормативна димензија повезаних правних лица

Повезана правна лица представљају категорију друге половине XIX века, која се појавила са настанком мултинационалних компанија. Развој и пуну експанзију, ове компаније достижу нарочито после Другог светског рата. С тим у вези, и ППЛ своју пуну афирмацију добијају у другој половини XX века, од када велики број, нарочито развијених земаља, почиње са прописивањем законских норми које регулишу област пословања ППЛ. Поред регулаторних тела, трансакцијама између ППЛ почињу све више да поклањају пажњу и професионалне организације и међународне институције, како би прописале и уједначиле правила за регулисање односа између ППЛ.

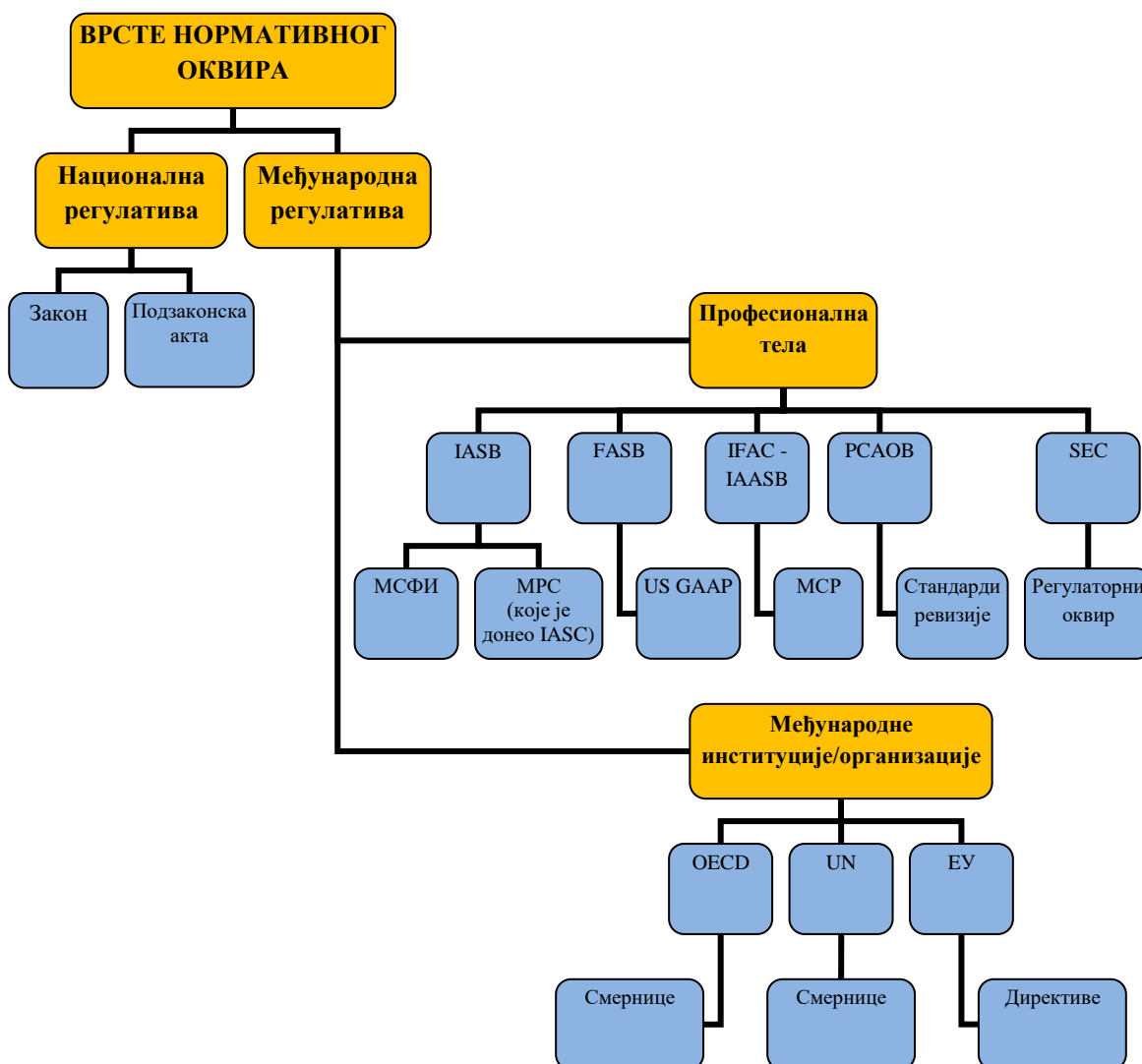
Кључни разлог нормирања трансакција између матичног и зависних правних лица јесте уједначавање правила њиховог пословања са пословањем међусобно независних правних лица, јер се једино на такав начин ствара позитивна пословна клима за функционисање националне и међународне економије. Додатни разлог за нормирање, огледа се и у чињеници да трансакције између матичних и зависних правних лица, осим декларативних мотива, могу имати прикривене мотиве који се огледају у богаћењу једне стране (предузећа) на рачун других, које нису укључене у трансакцију.¹⁶² Имајући у виду да се ППЛ могу јавити у оквиру граница једне земље, али и чињеницу да се она углавном јављају у међународним оквирима, било је неопходно развити и наднационални оквир за регулисање њиховог пословања на адекватан начин.

Једна од могућих класификација нормативног оквира регулисања пословних односа између ППЛ извршена је у зависности од места доношења и примене оквира у глобалном окружењу, односно да ли се норме доносе и примењују у оквиру граница

¹⁶¹ MPC 28 – Инвестиције у придружене ентитете и заједничке пословне подухвате

¹⁶² Mehdi Nekhili, Moe'z Cherif, (2011), *Related parties transactions and firm's market value: the French case*, Review of Accounting and Finance, Volume 10, No. 3, pp. 291-315.

једне земље или је реч о међународним нормама. Наредна слика приказује класификацију, односно врсте најзначајнијег нормативног оквира повезаних правних лица.

Слика број 7. Врсте нормативног оквира повезаних правних лица
Извор: Ауторов приказ

Национална регулатива обухвата законе и подзаконска акта која имају обавезност примене у оквиру граница једне земље у регулисању односа и трансакција које се обављају између ППЈ. Највећи број развијених земаља, као и земље у развоју имају у својим законима дефинисане одредбе које се односе на ППЈ.¹⁶³ То су, углавном, или порески закони или закони о привредним друштвима или трговачки закони. Битно је истаћи да се кроз законску регулативу прописују и санкције за непоштовање регулаторног оквира који је тренутно у примени.

Међународне институције и организације, као и професионална тела доносе стандарде, смернице, упутства и директиве и имају веома значајну улогу у

¹⁶³ OECD, (2021), *Transfer Pricing Country Profiles*, доступно на: <https://www.oecd.org/tax/transfer-pricing/transfer-pricing-country-profiles.htm#htvi-approach> (приступљено: 31.01.2022.).

међународном регулисању односа који постоје између ППЛ, али, такође, многи национални оквири су уградили у законе наведене прописе, уз обавезујућу примену. Из тог разлога се може рећи да међународни регулаторни оквир врши значајан утицај и притисак на националне доносиоце прописа у области ППЛ. Институције и организације које су наведене на претходној слици, као и прописи које оне доносе објашњени су у наставку.

1.1.1. Међународни оквир за регулисање односа између повезаних правних лица

Норме у међународним оквирима које уређују пословне односе и трансакције између ППЛ доноси велики број професионалних организација и међународних институција. Најзначајније професионалне организације које регулишу ову област су: IASB, FASB, IFAC (у оквиру њега: IAASB), PCAOB и SEC.

IASB доноси МСФИ и МСФИ за МСП. Поред ових стандарда финансијског извештавања, претходник IASB-а (IASC) доносио је MPC, који су и данас у примени. Међународни стандарди који на најдиректнији начин регулишу ППЛ јесу: MPC 24, MPC 27,¹⁶⁴ MPC 28, МСФИ 10, МСФИ 11 и МСФИ 12.¹⁶⁵

Наведени стандарди уређују следеће области: дефинисање ППЛ, као и правних лица која су повезана са државом; идентификовање трансакција између ППЛ; обелодањивање која треба извршити у финансијским извештајима у вези ППЛ, како би се утврдили ризици и ефекти трансакција на финансијски положај, резултате пословања и токове готовине; дефинисање и утврђивање значајног утицаја, контролног утицаја и моћи; рачуноводствено обухватање и извештавање о трансакцијама између ППЛ; дефинисање заједничких аранжмана, контроле и подухвата; утврђивање принципа који се примењују за креирање и презентовање консолидованих финансијских извештаја.

Друго значајно професионално тело које доноси стандарде финансијског извештавања (US GAAP) јесте FASB. У оквиру општеприхваћених рачуноводствених принципа, Изјава о стандардаима финансијског рачуноводства број 57 регулише област ППЛ и пружа смернице о идентификовању и обелодањивању трансакција између ППЛ.

Иако имају исте циљеве, MPC и МСФИ имају значајне разлике у погледу обелодањивања ППЛ у односу на US GAAP. Обелодањивања ППЛ представљају критичну компоненту финансијских извештаја предузећа и треба да обезбеди транспарентност у погледу тога како трансакције са ППЛ утичу на финансијску позицију и перформансе предузећа, независно од тога да ли се примењују стандарди IASB-а или стандарди FASB-а.

¹⁶⁴ MPC 27 – Појединачни финансијски извештаји

¹⁶⁵ МСФИ 12 – Обелодањивање о учешћима у другим ентитетима

Најзначајније разлике огледају се у следећем:¹⁶⁶

- На различит начин се идентификују ППЈ, па се тако може десити да предузећа која према МРС нису ППЈ, према US GAAP имају третман ППЈ, због разлика у дефинисању контролног и значајног утицаја;
- Различито је дефинисање појма кључног руководећег особља, односно менаџмента, јер МРС не врше навођење функција, док US GAAP наводе које све функције у предузећу представљају менаџмент, што се узима у обзир приликом дефинисања постојања трансакција између ППЈ;
- Према МРС обавезно је обелодањивање накнада менаџмента, док према US GAAP није (међутим, прописи SEC-а захтевају обелодањивања за поједине чланове управе);
- Према МРС обавезно је обелодањивање контролних односа који постоје између ППЈ, независно од тога да ли је између њих било трансакција или не, док US GAAP таква обелодањивања не захтева;
- МРС захтевају да се обелодањивања врше према категорији односа са ППЈ (посебно за заједничка улагања, посебно за подружнице), док US GAAP не захтевају посебна обелодањивања према категоријама односа;
- Исправку вредности сумњивих дугова и отписаних износа, као и обавеза из односа са ППЈ обавезно је обелоданити према МРС, док US GAAP то не захтевају;
- Трансакције са државом или предузећем повезаним са државом, према US GAAP морају бити потпуно обелодањене, док МРС дозвољава делимично обелодањивање таквих трансакција;
- Ни МРС ни US GAAP не захтевају обелодањивање износа трансакција са ППЈ у финансијским извештајима, већ у напоменама, међутим SEC захтева да се подаци о износима трансакција са ППЈ прикажу у свим финансијским извештајима и
- Према МРС не постоје захтеви да се изврше пореска обелодањивања за предузеће које је члан групе која подноси консолидовани порески биланс, док US GAAP захтевају свеобухватно обелодањивање.

Као што се може видети, МРС и US GAAP имају сличне циљеве у вези обезбеђења адекватног обелодањивања о ППЈ, међутим инвеститори треба да буду свесни да разлике у обелодањивању трансакција са ППЈ могу бити значајне, како би извршили добре процене приликом доношења инвестиционих одлука.

Међународна федерација рачуновођа служи јавном интересу повећавајући релевантност, вредност и углед рачуноводствене професије на глобалном нивоу. Федерација преко IAASB-а доноси МСР, који се баве прописивањем норми које ревизори треба да поштују приликом ревидирања трансакција са ППЈ. Постоји велики број стандарда ревизије који регулишу област трансакција са ППЈ, чије ће одредбе детаљније бити разматране у наставку рада.

Одбор за надзор рачуноводства јавних компанија (РСАОВ) задужен је за доношење стандарда ревизије. Стандард број 18 је најпосвећенији проблематици ППЈ и везан је за јачање ревизорских перформанси у три критичне области, у којима, историјски посматрано, постоји повећан ризик од материјално значајних грешака у

¹⁶⁶ KPMG, (2021), *Related party disclosures: IFRS® Standards vs US GAAP*, доступно на: <https://advisory.kpmg.us/articles/2021/related-party-disclosures.html>, (приступљено 01.02.2022.).

финансијским извештајима компаније. На првом месту налазе се трансакције са ППЛ, које су допринеле бројним преварама у финансијском извештавању у последњих неколико деценија и губитку поверење инвеститора.¹⁶⁷ Из тог разлога, у овом стандарду прописна су правила којих ревизори морају да се придржавају приликом ревидирања трансакција и извештавања о ППЛ.

SEC је задужен за спровођење и надзор над применом закона који су везани за берзанске компаније, са циљем заштите инвеститора. Имајући у виду да су то, углавном, међународне компаније, које послују на глобалном нивоу и имају велики број ППЛ, Комисија прописује правила која су везана за обелодањивање тих трансакција, природе, односа, структуре повезаности и њихове вредности. За оне који не поштују правила, прописане су изузетно ригорозне санкције које спроводи SEC, а које су предвиђене регулаторним оквиром за ППЛ.

Најважније међународне институције и организације, које су се на најдиректнији начин бавиле прописивањем норми, односно смерница или директива, за обаваљање трансакција између ППЛ су OECD, UN и ЕУ.

OECD је међународна организација, основана 1960. године са циљем унапређења привредног раста и развоја на глобалном нивоу, смањења незапослености, повећања животног стандарда, раста светске трговине, која тренутно има 38 држава чланица. Са креаторима политике великог броја земаља ради на успостављању међународних стандарда заснованих на проналаску решења у различитим областима, чија примена доводи до унапређења економских перформанси, отварања нових радних места, снажног образовања и борбе против међународних трансакција које доводе до утаје пореза.¹⁶⁸ Последњи набројани сегмент у оквиру кога се успостављају стандарди OECD-а везан је, углавном, за трансакције између ППЛ. С тим у вези, OECD издаје смернице које, директно или индиректно, примењује велики број држава (развијене земље и земље у развоју), чија примена треба да обезбеди побољшање усклађености међународних пореских правила и обезбеђење транспарентнијег пословног, пореског, финансијског и ревизорског окружења. У смерницама се прописују правила за утврђивање трансакција између ППЛ, као и утицај на пореско извештавање.

Уједињене нације представљају међународну организацију која је основана након Другог светског рата, која има 193 државе чланице, чије су приоритетне области деловања очување територијалног интегритета и суверенитета, мира и безбедности, подржавање мултилатерализма, одрживог развоја, борба против климатских промена, заштита животне средине и промоција и заштита људских права. У оквиру својих надлежности, UN се баве и прописивањем смерница за идентификовање ППЛ, рачуноводственим третманом трансакција између њих и обелодањивањем, као и поступцима ревизора приликом ревидирања трансакција између ППЛ. О великом значају које имају трансакције са ППЛ указује и велики број истраживања које прихватају и користе UN, а која говоре о томе да се једна трећина глобалних трансакција одвија искључиво између ППЛ као чланица мултинационалних

¹⁶⁷ PCAOB, (2014), *Auditing Standard No. 18 – Related parties*

¹⁶⁸ OECD, (2001), *OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-making*

предузећа.¹⁶⁹ Такође, битно је напоменути и да се UN у својим смерницама¹⁷⁰ позивају на усклађеност са принципима и смерницама OECD приликом дефинисања правила о ППЛ.

Европска унија представља економско политичку унију коју чини 27 држава у оквиру које треба да се обезбеди несметано кретање капитала, робе и услуга и људи. Почети настанка ЕУ везују се за период после Другог светског рата (1957. годину – када је створена Европска економска заједница), да би се пуна афирмација доживела 1993. године, када је и званично успостављена. Да би се остварили постављени циљеви утврђени уговорима ЕУ, доносе се различита правна акта, од којих су нека обавезујуће природе, поједина нису, нека се примењују у свим државама чланицама, а нека не. Тако на пример, уредбе представљају обавезујуће законодавне акте који се примењују на територији читаве ЕУ. Директиве представљају законодавни акт којим се утврђује циљ који све државе чланице морају остварити, али свака држава одлучује о начину на који предвиђени циљ остварује. Одлуке су обавезујуће само за оне државе на које се односе, а препоруке и мишљења нису обавезујућа правна акта. У законодавству ЕУ учествује већи број институција, од којих Европска комисија предлаже нове прописе, а доносе их Европски парламент и Веће ЕУ. Након доношења, државе чланице примењују усвојена правна акта, а Европска комисија осигурава правилну примену донетих прописа. Када је у питању област пословања и обављања трансакција између ППЛ, она је у ЕУ уређена уредбама, чија примена треба да доведе до унапређења корпоративног управљања, нарочито применом принципа транспарентности у обелодањивању трансакција ППЛ.

Из претходних излагања, могуће је закључити да се проблематиком ППЛ баве међународне институције и водеће професионалне организације, које имају јединствен циљ чије остварење захтева уједначену примену правила на глобалном нивоу, што је од пресудног значаја, нарочито због уважавања специфичних околности и различите законодавне праксе у различитим земљама.

1.1.2. Национални оквир који се односи на трансакције повезаних правних лица у Републици Србији

Пословање повезаних правних лица, као и трансакције између њих, у Републици Србији уређени су бројним законима, подзаконским актима, професионалном регулативом и смерницама међународних организација. Најважнији закони који уређују област ППЛ су: Закон о привредним друштвима, Закон о рачуноводству, Закон о ревизији, Закон о тржишту капитала, Закон о порезу на добит правних лица, Закон о порезу на доходак грађана и Закон о пореском поступку и пореској администрацији.

Најзначајнија подзаконска акта, којима се разрађује примена законодавног оквира обухватају правилник којим се прописују правила за утврђивање, односно превођење трансферних цена у тржишне цене, правилник који је везан за утврђивање

¹⁶⁹ Egger, P., Seidel, T., (2013), *Corporate taxes and intra-firm trade*, European Economic Review Volume 63, pp. 225–242.

¹⁷⁰ UN, (2017), *United Nations Practical Manual on Transfer Pricing for Developing Countries*

добити и правилник који регулише сферу финансијског извештавања, односно рачуноводственог обухватања трансакција са ППЛ. Професионална регулатива којом је уређена област ППЛ обухвата рачуноводствене стандарде и стандарде ревизије који се примењују приликом финансијског и ревизорског извештавања, а смернице међународних организација које се примењују у Републици Србији јесу смернице ОЕСД-а. Порески закони, подзаконска акта и професионална регулатива, као делови нормативног оквира ППЛ заузеће своје место у објашњењима на наредним страницама рада, док ће у оквиру овог дела нагласак бити стављен на законску регулативу која уређује области пословања привредних друштава, рачуноводства, ревизије и тржишта капитала.

Закон о привредним друштвима¹⁷¹ идентификује ко се може сматрати повезаним лицем, одређује могуће начине пословања између ППЛ, као и ограничења и санкције за ППЛ. Према члану 62. закона, „повезаним лицем у односу на одређено правно лице сматра се правно лице у којем то правно лице поседује значајно учешће у капиталу, или право да такво учешће стекне из различитих врста хартија од вредности; правно лице у којем је то правно лице контролни члан друштва (контролисано друштво); правно лице које је заједно са тим правним лицем под контролом трећег лица; лице које у том правном лицу поседује значајно учешће у капиталу, или право да такво учешће стекне из различитих врста хартија од вредности; лице које је контролни члан тог правног лица и лице које је директор, односно члан органа управљања или надзора тог правног лица“. Истим чланом закона дефинише се и значајно и већинско учешће, као и контрола, па се тако под значајним учешћем подразумева ситуација када лице располаже са више од 25% права гласа у предузећу, под већинским учешћем се подразумева ситуација када лице има више од 50% права гласа у предузећу, док се под контролом подразумева право или могућност контролног утицаја на пословање другог лица. Одређено лице је контролни члан када поседује већинско учешће у капиталу предузећа.

Начини на који се предузећа, према одредбама овог закона, могу повезати су кроз учешћа у капиталу, преко закључивања уговора о повезивању или комбинован начин, при чему се, након повезивања у одређену форму не смеју нарушити начела која су везана за заштиту конкуренције на тржишту. Након повезивања, могуће је да се формира група предузећа, односно концерн, холдинг или предузећа са узајамним учешћем (значајним учешћем) у капиталу. У оквиру самог закона прописане су детаљне одредбе о формама пословања ППЛ, дужностима које постоје приликом извештавања, ограничењима за закључење појединих уговора и трансакција, обелодањивању, променама у капиталу, праву гласа и санкцијама уколико се прекрше прописана правила.

Закон о рачуноводству¹⁷² прописује мање детаљних правила о ППЛ, имајући у виду да његове одредбе упућују на МСФИ, приликом дефинисања најбитније одредбе којом се објашњава повезаност, односно које услове је неопходно испунити да би се одређене трансакције третирале као трансакције са ППЛ. Независно од тога, у оквиру овог закона разматрају се питања која су везана за учешће у капиталу ППЛ, проблематику матичног, зависног и групе предузећа, консолидовано финансијско

¹⁷¹ Закон о привредним друштвима, ("Сл. гласник РС", бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - др. закон, 5/2015, 44/2018, 95/2018, 91/2019 и 109/2021).

¹⁷² Закон о рачуноводству, *Исто*, члан 2.

извештавање и изузетке од консолидовања. Одредбе овог закона, под учешћем подразумевају право од најмање 20 процената у капиталу других предузећа. Битно је истаћи и чињеницу да се, у оквиру закона, дефинише одредба према којој неко предузеће врши значајан утицај над другим уколико поседује 20 или више процената гласачких права у том предузећу. У оквиру дефинисања могућих начина повезаности, под матичним предузећем подразумева се оно предузеће које контролише једно или више зависних предузећа, зависно је оно које се налази под контролом матичног, док се под групом подразумева матично предузеће и сва његова зависна предузећа, при чему су ППЈ било која два или више предузећа у оквиру групе. Чланом 31. закона, прописано је да консолидоване финансијске извештаје креира и презентује матично правно лице, које има контролу над зависним предузећем у смислу моћи, постојања права на варијабилне приносе и способности утицаја на приносе. Моћ матичног предузећа над одређеним зависним правним лицем постоји уколико матично има већински број акција или гласачких права, право именовања и разрешења чланова управе, право контроле већине гласачких права чланова.

За разлику од Закона о рачуноводству који упућује на МСФИ, Закон о ревизији¹⁷³ под повезаним лицима подразумева лица која су повезана у складу са одредбама Закона о привредним друштвима. Закон о ревизији пажњу поклања аспекту повезаности са становишта обављања ревизије, у смислу да је забрањено обављање ревизије код оних правних лица са којима је ревизор или предузеће за ревизију повезано преко власништва удела или акција, значајног интереса и финансијског утицаја, односно као члан органа руковођења, управљања или надзора. С тим у вези, предузећа за ревизију су у обавези да обелодане податке о својим повезаним лицима, како у земљи, тако и у иностранству, међутим, нису предвиђене санкције за непоштовање одредби закона у вези са ППЈ.

Закон о тржишту капитала¹⁷⁴ на свеобухватан начин прописује норме које се односе на учешће у капиталу, контролу, повезаност, учешће ППЈ на финансијском тржишту, извештавање, изложеност ризицима у пословању повезаних лица. Чланом 100. закона дефинише се и појам квалификованог учешћа, под којим се подразумева посредно или непосредно учешће од најмање 10% у капиталу, праву гласа или које омогућава остваривање значајног утицаја на управљање тим правним лицем у коме се поседује учешће. Контролни утицај матичног предузећа се везује за већину права гласа у зависном предузећу, за право постављања и разрешења чланова управног или надзорног одбора зависног предузећа, за право вршења доминантног утицаја на зависно предузеће, за право одређивања правца управљања и политика зависног предузећа. У закону је препозната и категорија блиске повезаности, под којом се подразумева повезаност између лица учешћем, преко поседовања најмање 20% гласачких права или капитала неког предузећа, повезаност путем контроле или повезаност преко чланова породице. Битно је истаћи да контролу примене овог закона спроводи Комисија за хартије од вредности која приликом надзора контролише, не само пословање емитента, већ и његовог матичног и свих повезаних предузећа.

¹⁷³ Закон о ревизији, *Исто*, члан 2.

¹⁷⁴ Закон о тржишту капитала ("Сл. гласник РС", бр. 31/2011, 112/2015, 108/2016, 9/2020 и 153/2020).

Проблематика матичног и зависних правних лица, поред међународног значаја има своје упориште и у националном регулаторном оквиру, који је изузетно разуђен, разнолик, али са јединственим правцем деловања, а то је транспарентно извештавање о ППЈ и заштита инвеститора и државе. Иако постоји јединствен правац деловања, постоје одређени проблеми и ограничења која се везују за пословање ППЈ.

1.2. Изазови и ограничења у идентификовању повезаних правних лица

Поређењем различитих институционалних прописа и смерница, како на националаном, тако и на међународном нивоу, може се закључити да је област ППЈ изузетно комплексна, свеобухватна и значајна. Иако постоје бројне предности и користи од нормативног обухватања ППЈ, које се константно унапређују, како би се пратио тренд све веће комплексности глобалног окружења, ипак постоје и одређена ограничења, нарочито у погледу идентификовања повезаних лица.

Основно ограничење везано је за разлике које постоје у стандардима, смерницама и законском регулаторном оквиру а које се односе на одређивање контролног и значајног утицаја и одређивање учешћа, које утичу на одређивање обелодањивања и у вези са тим на транспарентност и веродостојност извештавања о повезаним привредним субјектима. Сви доносиоци стандарда, смерница и регулаторни органи покушавају да прописивањем правила на националном и глобалном нивоу успоставе консензус, како би се разлике умањиле и допринело унапређењу квалитета извештавања о ППЈ.

Идентификовање утицаја и учешћа које постоји између правних лица и одређивање трансакција које се сматрају трансакцијама између ППЈ од кључног је значаја за ревизоре, за пореске органе власти као и за међународну економију. Наиме, ризик неоткривања и неидентификовања ППЈ у процесу ревизије је, у поређењу са осталим тврдњама у финансијским извештајима далеко већи, иако је ревизија правилно планирана и спроведена у складу са МСР. Разлози да материјално значајна погрешна приказивања не буду откривена веома често могу бити проузроковани свесним или несвесним понашањем менаџмента. Наиме, управа предузећа можда није свесна постојања неких односа и трансакција између ППЈ, јер не схвата или сложеност њихове структуре или релевантне стандарде, смернице и норме које су везане за извештавање о ППЈ. Са друге стране, руководство свесно може прикривати чињеницу постојања трансакција са ППЈ, како би вршило манипулације. Независно од разлога, неоткривање трансакција са ППЈ од стране менаџмента, али и од стране ревизора, утиче на повећан ризик од преваре и неадекватног извештавања. Због значаја ревизије и откривања трансакција између ППЈ, битно је навести и истраживање које је спровео SEC у периоду од 1987-1997 године.¹⁷⁵ Истраживање се заснивало на утврђивању 10 највећих недостатака у процесу ревизије компанија чијим се хартијама од вредности тргује на берзи. У 27% случајева, утврђен је проблем откривања, односно неидентификовања кључних ППЈ и обелодањивања трансакција о њима. Истраживање је показало да ревизор или није знао за постојање

¹⁷⁵ Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (2001), *Top 10 Audit Deficiencies*, Journal of Accountancy, Volume 191, No. 4, pp. 63-66.

ППЛ или је сарађивао са клијентом ревизије у прикривању тих трансакција, које су углавном доводиле до нереалног увећања вредности имовине.

Порески органи показују велику заинтересованост за идентификовање ППЛ, јер трансакције између њих имају значајан утицај на опорезивање и наплаћене јавне приходе сваке државе. Идентичан утицај ППЛ, односно процес извештавања о њиховим трансакцијама има и за међународну економију, јер због недостатака у утврђивању идентитета ППЛ, могуће је премештање добити из економије са високим у економије са нижим пореским стопама¹⁷⁶, од чега велики број земаља може бити ускраћен за јавне приходе који им припадају. Спроведена истраживања показују да регулаторни органи имају практичне препреке за предузимање извршних радњи против нелегитимних ППЛ, које су првенствено повезане са ограничењима у њиховој способности да открију такве трансакције и разумеју под којим условима су обављене. Друга врста препрека коју регулатори често наводе је тешкоћа идентификовања крајњих акционара, односно стварних власника, која заиста остаје значајан и важан изазов како за пореске управе тако и за берзе хартија од вредности, нарочито у случају инсајдерске трговине.¹⁷⁷

Неидентификовање ППЛ од стране управе предузећа не мора увек да буде подстакнуто прикривањем трансакција или злоупотребама. Да би се извршило сагледавање на најбољи начин, неопходно је установити обим и природу трансакција са накнадно откривеним и идентификованим ППЛ. У ситуацији да се трансакције са ППЛ не разликују ни по обиму ни по правилима ни по врсти у односу на уобичајене трансакције које се обављају са другим предузећима, могуће је извести закључак да необелодањивање трансакција са њима није подстакнуто преварним радњама. Са друге стране, уколико обим и врста трансакција, као и услови под којима се трансакција обавља значајно одступа од трансакција са осталим предузећима, могуће је да је настало свесно прикривање трансакција из разлога различитих видова злоупотребе.

Конечно, треба напоменути да су све норме које регулишу идентификовање ППЛ замишљене као „живо дело“ које треба редовно ревидирати и побољшавати, укључујући и додавање нових правила, која су од посебног значаја како за развијене земље, тако и за земље у развоју. Сва унапређења доприносе побољшању релевантности информација за кориснике финансијских и ревизорских извештаја, на које се они могу ослонити приликом изградње капацитета савремених модела пословног одлучивања који су изузетно потребни у овој области.

¹⁷⁶ Keuschnigg, C., Devereux, P. M., (2013), *The arm's length principle and distortions to multinational firm organization*, Journal of International Economics, Volume 89, pp. 432-440.

¹⁷⁷ OECD, (2014), *Guide on Related Party Transactions in the MENA Region*, pp. 36-37.

2. ЕФЕКТИ МЕЂУНАРОДНОГ СТАНДАРДА ОПОРЕЗИВАЊА НА ТРАНСАКЦИЈЕ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА

Постоји неколико међународних институција које доносе правила, односно стандарде, смернице и директиве за порески третман трансакција између повезаних правних лица. Најзначајнија су свакако правила која доносе OECD, UN и ЕУ. Имајући у виду значај, глобалну распрострањеност правила као и укљученост одређених правила у национално законодавство, преовлађујући утицај имају смернице OECD-а, па ће у наставку рада акценат бити стављен на примену тих правила у међународним оквирима.

Смернице OECD-а, под називом „Смернице OECD-а за примену правила о трансферним ценама за мултинационална предузећа и пореске администрације“ (у даљем тексту: Смернице) представљају ревидиран OECD извештај о трансферним ценама који је издат 1979. године, а прве Смернице, на извештају засноване, биле су одобрене и објављене 1995. године. Основна сврха Смерница јесте подстицање међународне пореске сарадње која треба да обезбеди јединствено решавање заједничких проблема који се јављају у области међународног опорезивања.¹⁷⁸ У претходном периоду смернице су претрпеле значајна унапређења, кроз измене и допуне. Смернице су за 27 година допуњене седам, а измењене девет пута. Последња измена била је у 2022. години, када су издате нове смернице, чије одредбе ће бити коришћене у даљим анализама и објашњењима.¹⁷⁹ Смернице ће се вероватно и у будућем периоду мењати и допуњавати, додатним упутствима која се односе на правилну употребу међународног стандарда опорезивања у трансакцијама са ППЈ.

Уважавајући околност да је од првобитног настанка Смерница, значај и улога мултинационалних компанија (у даљем тексту: МНК) у светској трговини драматично порасла, услед технолошког напретка и интеграције националних економија, као и да се повећала комплексност трансакција предузећа, постало је неопходно решити све сложенија питања која постоје у области опорезивања, како са становишта МНК, тако и са становишта држава, односно пореских администрација на чијим територијама се обављају економске трансакције. Заправо, постало је неопходно процес опорезивања посматрати у међународном контексту, а не изоловано према пореским правилима појединих држава.

Послујући на територији више држава, МНК морају да поштују одредбе закона различитих јурисдикција, које могу довести до већег пореског оптерећења и већих трошкова усклађивања на нивоу МНК, за разлику од предузећа која послују у оквиру граница једне земље. Пореске администрације, такође, могу имати проблеме приликом утврђивања прихода и расхода које је МНК остварила у националној економији, нарочито када је пословање МНК високо интегрисано.¹⁸⁰ Потребно је покушати да утврђена добит буде везана искључиво за добит остварену у оквиру надлежности националне пореске администрације, како не би дошло до проблема двоструког опорезивања (опорезивање истог пореског субјекта и/или истог предмета

¹⁷⁸ Dagan, T., (2018), *International Tax Policy - Between Competition and Cooperation*, Cambridge University Press, p. 147.

¹⁷⁹ OECD, (2022), *OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations*

¹⁸⁰ Matsui, K., (2012), *Auditing internal transfer prices in multinationals under monopolistic competition*, *International Tax and Public Finance*, Volume 19, pp. 800–818.

опорезивања према одредбама истих или сличних пореских закона у две или више различитих држава), које ствара препреку кретању робе, услуга и капитала у прекограничним трансакцијама. Уважавајући околност да, генерално посматрано, постоје два могућа начина опорезивања и то опорезивање засновано на седишту, према којем прописи пореске администрације захтевају да се у пореску основицу укључе сви приходи које је одређено предузеће резидент остварило, независно од државе у којој је остварило приходе, док други начин опорезивања, односно опорезивање засновано на извору, подразумева да се у пореску основицу укључе само они приходи које је предузеће остварило у оквиру граница једне пореске администрације, независно од резидентности правног лица. Оба начина опорезивања третирају свако предузеће у оквиру МНК као посебно предузеће, што је у сагласности са приступом земаља чланица ОЕСД-а, који доводи до правичних резултата и смањења ризика настанка двоструког опорезивања. Да би опорезивање било правично, односно да би се применило појединачно опорезивање предузећа на трансакције које се одвијају у оквиру групе МНК, неопходно је да сваки члан групе буде опорезован уважавајући претпоставку да послује са другим члановима групе на тржишним принципима (као да послује са неповезаним правним лицима). Међутим, мотиви обављања трансакција у оквиру групе са ППЈ, могу бити различити од тржишних, али и услови под којима се обављају те трансакције најчешће нису по тржишним принципима, имајући у виду да МНК, веома често обављају трансакције у оквиру групе са циљем минимизирања пореског оптерећења широм света.¹⁸¹

Пословање по тржишним принципима, према Смерницама, назива се пословање „ван дохвата руке“, док се пословање које карактерише одсуство тржишних принципа у трансакцијама између ППЈ, односно које карактеришу услови који не постоје приликом пословања између неповезаних правних лица, назива пословање „на дохват руке“. Принцип „на дохват руке“ представља међународно признат принцип усвојен од држава чланица ОЕСД-а, који треба да допринесе подстицању прекограничне сарадње, избегавању двоструког опорезивања и остварењу адекватне пореске основице за сваку пореску администрацију у међународним оквирима. Овај принцип прихваћен је и од стране UN, као и у билатералним уговорима о избегавању двоструког опорезивања.

Прихватањем Смерница од стране великог броја земаља, прихваћен је и претходно наведени принцип у опорезивању ППЈ, што треба да допринесе смањењу могућности неадекватног опорезивања, као и усклађивању међународне праксе у области опорезивања. Међутим, управо за потребе јединственог приступа и усклађивања настају велики проблеми, који се огледају у дефинисању цена између ППЈ, а за потребе опорезивања у различитим земљама.

Трансферне цене представљају цене по којима се реализују трансакције између ППЈ. Да би се трансакције сматрале трансакцијама са ППЈ, неопходно је да једно од предузећа има директну или индиректну контролу, учешће у управљању или учешће у капиталу другог предузећа. Поред тога, под ППЈ сматра се и ситуација када у оба предузећа иста правна или физичка лица учествују у управљању, капиталу или контроли, односно уколико су оба предузећа под заједничком контролом. Трансферне цене, као важан механизам финансијског управљања имају значајан

¹⁸¹ Blouin, L. J., Robinson, A. L., Seidman, K. J., (2018), *Conflicting Transfer Pricing Incentives and the Role of Coordination*, Contemporary Accounting Research, Volume 35, Issue 1, pp. 87-116.

утицај на МНК јер од њих зависи маневарски простор фондовима на међународном нивоу¹⁸², преко висине пореске основице и износа пореза за плаћање, као и на пореске управе, јер од њих зависи висина прикупљених јавних прихода по основу пореза на добит предузећа. У прекограничној сарадњи примењују се трансферне цене које се утврђују на бази прописаних норми различитих пореских јурисдикција. Уколико прописане норме у јурисдикцијама у којима послују МНК нису усклађене у погледу трансферних цена, МНК као целина биће два пута опорезована на исту добит, па је неопходно постизање међународног усаглашавања око правила о одређивању трансферних цена, како не би била угрожена сарадња на глобалном нивоу. Такође, увек у виду треба имати и чињеницу да је организациона флексибилност МНК подстакнута опсегом за минимизирање пореза.¹⁸³

Примена Смерница треба да допринесе и пореским управама и групама ППЈ да пронађу адекватно решење за опорезивање како се не би водили поступци између њих, али и да би обе стране у процесу опорезивања биле, колико је то могуће, задовољне. Како би то било решено, неопходно је, кроз националну законску регулативу која има за циљ заштиту пореских прихода земље¹⁸⁴, донети одлуку о томе ко сноси терет доказивања да се трансакције између ППЈ обављају у складу са принципом „ван дохвата руке“. У појединим земљама, терет доказивања је на пореским управама, док је у другим земљама на ППЈ. Независно од тога, ко спроводи доказни поступак, битно је да поступак буде правичан за обе стране.

Принцип „ван дохвата руке“ представља стандард за примену правила о ценама у трансакцијама између ППЈ на глобалном нивоу, који треба да допринесе побољшању способности пореских органа да изврше бољу анализу ризика у вези трансакција између ППЈ, али и да унапреди одговорност и обесхрабри агресивне стратегије избегавања пореза од стране МНК.¹⁸⁵ Поред овог принципа, постоји и алтернативан принцип који се заснива на глобалној расподели добити по формули, односно по кључевима за алокацију.¹⁸⁶ Овај алтернативни начин утврђивања трансферних цена има одређене предности, али и велики број недостатака, тако да су се земље чланице ОЕСД-а определиле за први принцип и у потпуности одбациле принцип глобалне расподеле, тако да се овај принцип неће разматрати у даљем раду.

Приликом успостављања пословних односа и обављања трансакција између ППЈ, принцип „ван дохвата руке“ захтева да се цене из тих трансакција упореде са ценама и условима трансакција између неповезаних правних лица, односно са тржишним ценама, јер увек постоји могућност да се трансакције између ППЈ одвијају по условима који значајно одступају од тржишних. У ситуацији да трансферне цене одступају од тржишних цена доћи ће до смањења пореске основице и до

¹⁸² Chan, K. H., Lo, A. W. Y., Mo, P., (2015), *An Empirical Analysis of the Changes in Tax Audit Focus on International Transfer Pricing*, Journal of the Chinese Institute of Chemical Engineers, Volume 24, pp. 94-104.

¹⁸³ Nielsen, B. S., Raimondos-Moeller, P., Schjelderup, G., (2008), *Taxes and decision rights in multinationals*, Journal of Public Economic Theory, Volume 10, Issue 2, pp. 245–258.

¹⁸⁴ Yoo, S. J., (2020), *The effects of transfer pricing regulations on multinational income shifting*, Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics, pp. 1-24.

¹⁸⁵ Middleton, A., Muttonen, J., (2020), *Multinational Enterprises and Transparent Tax Reporting*, Routledge Taylor & Francis Group, p. 117.

¹⁸⁶ Hyde, E. C., Choe, C., (2005), *Keeping two sets of books: the relationship between tax and incentive transfer prices*, Journal of Economics and Management Strategy, Volume 14, No. 1, pp. 165–186.

премештања добити из једне пореске јурисдикције у другу, што се на негативан начин одражава на земљу из које се сели профит.¹⁸⁷ Иако је чест мотив трансакција између ППЛ премештање добити,¹⁸⁸ трансферне цене не треба поистоветити са намером избегавања плаћања или евазије пореза. Такође, пореске управе, приликом контроле, не треба да претпоставе да ће увек трансферне цене одступати од тржишних, јер је могуће да ППЛ послују између себе уважавајући тржишне принципе. Како, ипак, до негативних ефеката трансферних цена не би дошло, врше се усклађивања са тржишним ценама, поређењем упоредивих трансакција између неповезаних правних лица под упоредивим условима под којима се формирају и трансферне цене. Поређење и анализа трансакција „ван дохвата руке“ (неконтролисане трансакције) и трансакција „на дохват руке“ (контролисане трансакције) назива се анализа упоредивости и чини кључни аспект међународно признатог принципа за проверу трансферних цена. Та анализа захтева да када се утврђени услови пословања у трансакцијама између ППЛ разликују од услова под којима би се обавиле исте или сличне трансакције између неповезаних правних лица, онда добит коју би остварило једно од ППЛ, али је не оствари због постојања трансферних цена, мора бити додата у пореску основицу тог ППЛ и опорезована пореским законима земље у којој је требало да буде остварена.

Основна суштина међународног стандарда опорезивања трансакција између ППЛ огледа се у стварању идентичног пореског третмана добити ППЛ и неповезаних правних лица, што треба да доведе до унапређења међународне трговине, зато што се елиминишу пореске повластице за ППЛ која користе трансферне цене и изједначавају конкурентне позиције повезаних и неповезаних правних лица.

2.1. Упоредивост пословних трансакција између повезаних и неповезаних правних лица

Анализа упоредивости пословних трансакција између повезаних и неповезаних правних лица представља срце примене принципа „ван дохвата руке“.¹⁸⁹ Ова анализа заснива се на поређењу услова под којима се обављају трансакције између ППЛ и правних лица која нису повезана. Да би трансакције биле упоредиве, не смеју постојати разлике између ситуација које се пореде, или уколико те разлике постоје, оне не могу битно да утичу на цену или маржу које се пореде. Неповезана правна лица, приликом обављања трансакција, упуштају се у трансакције са другим правним лицима, само уколико им цена, односно потенцијална зарада коју могу да остваре одговара и уколико на тржишту у датим околностима не могу реализовати идентичну трансакцију под повољнијим условима. Приликом анализе упоредивости, треба поћи од тога да на такав начин треба да се понашају и ППЛ, односно у анализи

¹⁸⁷ Afik, Z., Lahav, Y., (2015), *Risk Transfer Valuation in Advance Pricing Agreements Between Multinational Enterprises and Tax Authorities*, Journal of Accounting, Auditing & Finance, Volume 31, Issue 2, pp. 203-211.

¹⁸⁸ Shackelford, A. D., (1993), *Discussion of The Impact of U.S. Tax Law Revision on Multinational Corporations' Capital Location and Income-Shifting Decisions and Geographic Income Shifting by Multinational Corporations in Response to Tax Rate Changes*, Journal of Accounting Research, Vol. 31, pp. 174-182.

¹⁸⁹ Ainsworth, T. R., Shact, B. A., (2020), *Transfer Pricing: Data Dumps and Comparability – US, UK, Canadian, and Australian Case Studies*, Boston University School of Law, pp. 1-29.

треба поредити услове из таквих трансакција и трансферне цене са условима и ценама из неконтролисане трансакције. На идентичан начин, приликом поређења, треба да се понашају и пореске управе. Приликом анализе потребно је увек имати у виду да поједине трансакције и услови у којима се оне реализују не морају бити апсолутно идентичне, па су у таквим ситуацијама неопходна одређена прилагођавања, како би се унапредила поузданост поређења и закључило да ли постоје одступања од тржишних услова и тржишних цена или не, како од стране ППЈ, тако и од пореских управа. Такође, потребно је бити свестан и ограничења анализе упоредивости у појединим ситуацијама, као што су вертикално интегрисане индустрије, где правила упоредивости охрабрују интегрисане фирме да прећутно договарају трансферне цене.¹⁹⁰

Приликом поређења трансакција које се обављају у контролисаним и тржишним условима, у обзир се узимају само суштинске разлике које постоје, како би се извршила неопходна прилагођавања (која зависе од изабране методе за проверу трансферних цена) и на крају утврдила одступања која постоје. Пре процеса поређења са неконтролисаним трансакцијама, од виталног је значаја идентификовати економски релевантне карактеристике комерцијалног или финансијског односа у контролисаној трансакцији. Упоредивост се постиже ако не постоје разлике између контролисаних и неконтролисаних трансакција, или разлике које постоје нису материјалне природе, односно могу се извршити разумно тачна квантитативна прилагођавања како би се елиминисао ефекат било које разлике.¹⁹¹

Економски релевантне карактеристике, односно фактори упоредивости које треба идентификовати у односима између ППЈ могу се категорисати у пет група:¹⁹²

1. Уговорни услови у трансакцији;
2. Функције које обавља свака страна у трансакцији, узимајући у обзир средства која се користе и преузете ризике;
3. Карактеристике имовине или пружених услуга;
4. Економске прилике у којима се обављају трансакције и
5. Пословне стратегије које примењују предузећа.

Трансакција представља последицу, односно израз пословних или финансијских односа између заинтересованих предузећа. Уговорни услови и у контролисаним трансакцијама и у трансакцијама „ван дохвата руке“ дефинишу како се права, обавезе, одговорности и ризици деле између предузећа. За разлику од трансакција између независних предузећа где уговорени услови одражавају интересе обе стране, којих се предузећа придржавају и мењају само уколико су обе стране сагласне и имају користи од тога, у трансакцијама између ППЈ, у зависности од околности и интереса групе као целине, уговорени услови, углавном, не одражавају интересе обе уговорне стране, нити их се предузећа морају придржавати уколико постоји заједнички интерес групе. Због тога је неопходно испитати да ли се ППЈ придржавају или игноришу уговорне услове, а затим је неопходна даља анализа како би се утврдили стварни услови у којима се трансакција одвијала. Приликом анализе

¹⁹⁰ Gresik, T. A., Osmundsen, P. (2008), *Transfer pricing in vertically integrated industries*, International Tax and Public Finance, Vol. 15, pp. 231–255.

¹⁹¹ Carey, S., (2011), *Transfer Pricing in China*, second edition, China Briefing The Practical Application of China Business, Springer Heidelberg, Asia Briefing Ltd., p. 4.

¹⁹² Solilova, V., Nerudova, D., (2018), *Transfer Pricing in SMEs Critical Analysis and Practical Solutions*, Springer International Publishing, p. 16.

уговорних услова, треба бити свестан ограничења које је везано за доступност информација о уговорним условима под којима се одвијају трансакције између независних предузећа.

Функционална анализа идентификује и пореди активности које су преузете од стране предузећа, права, обавезе и одговорности сваког предузећа, коришћена средства и преузете ризике у обављеним трансакцијама. Код независних предузећа, цена, односно вредност трансакције одражава преузете активности, ризике, ангажована средства сваке од страна. Међутим, то није случај са трансакцијама између ППЈ у којима трансферна цена није меродавна за одражавање преузетих права, обавеза и одговорности сваке стране. Из тог разлога, неопходно је спровести функционалну анализу, како би се упоредиле контролисани и трансакције између независних предузећа и одредило да ли су оне упоредиве.

Пореске управе и порески обвезници, приликом спровођења функционалне анализе морају да идентификују и упореде следеће функције: управљање, истраживање и развој, набавку, дизајн, финансије, производњу, маркетинг, транспорт и продају. У оквиру анализе морају се одредити главне функције које спроводи контролисани порески обвезник, како би се сагледао њихов утицај на услове обављања трансакција и цену, уз вршење неопходних прилагођавања за суштинске разлике за функције које преузима независно предузеће са којим се порески обвезник пореди. Поред анализе функција, потребно је идентификовати и упоредити врсту средстава која су коришћена у трансакцији, њихову вредност, локацију и слично. Након тога, спроводи се анализа ризика које су стране преузеле у обављању трансакција, уз битну одредницу да код независних предузећа важи правило да преузимање већег ризика захтева и већу цену и вредност, односно принос у обављеним трансакцијама.

Приликом анализе ризика, у обзир се узимају ризици промене цене сировина и услуга, валутни ризик, ризик промене каматне стопе, кредитни ризик, ризик истраживања и развоја, ИТ ризици, политички ризици, ризици промене регулаторног оквира, технолошки ризици и други ризици у зависности од природе трансакције. Након дефинисања и алокације ризика на предузећа која учествују у трансакцији, неопходно је испитати да ли је подела ризика извршена на адекватан начин, уважавајући суштину трансакције. Поред тога, неопходно је сагледати и да ли су ризици алоцирани у складу са преузетим контролним функцијама од стране предузећа, у смислу да оно предузеће које обавља одређену функцију сноси и ризик повезан са том функцијом. Током анализе ризика, потребно је сагледати да ли предузећа примењују одређену стратегију минимизирања ризика кроз склапање уговора, путем којих друга организација или предузеће сноси последице настанка могућег штетног догађаја, као што су форварди, опције или свопови, што је од значајног утицаја на висину трансферних цена, односно висину остварене добити у одређеној држави. На самом крају функционалне анализе неопходно је сагледати које услове би независна предузећа прихватила у трансакцијама, уважавајући коришћена средства, спроведене функције и преузете ризике и такве услове упоредити са контролисаним трансакцијама. Битно је истаћи да функционална анализа и анализа ризика представљају најважнију референтну тачку код спровођења анализе упоредивости.¹⁹³

¹⁹³ Treidler, O., (2020), *Transfer Pricing in One Lesson A Practical Guide to Applying the Arm's Length Principle in Intercompany Transactions*, Springer Nature Switzerland, p. 11.

Анализа ризика је изузетно значајна, али се у пракси често наводи да схватање ризика, као што је то дефинисано Смерницама, није усклађено са начином на који МНК послују и комуницирају. Наиме, трансферне цене укључују бројне заинтересоване стране, од којих свака има различиту перцепцију ризика, укључујући менаџмент МНК, пореске органе, акционаре, добављаче, купце и јавност. Ови различити погледи могу довести до погрешног разумевања ризика и схватања алокације ризика између ППЈ укључених у трансакцију. Заправо, фокус није на разумевању алокације ризика сагледавањем читаве групе ППЈ, већ на пословним активностима конкретног предузећа које послује у одређеној јурисдикцији, што је, углавном, прилагођено за процену ризика од стране пореских органа, а не и МНК, које често обављају комплексне послове чији се ризици не могу на лак начин дефинисати и алоцирати на конкретна предузећа и конкретне јурисдикције. Ризици и функције су код МНК распоређени широм света, а постојећи оквир анализе ризика може довести до погрешних закључака о неусклађености понашања код појединих предузећа у оквиру групе, што може довести до спектакуларних погрешних тумачења и бескрајних дискусија са и између пореских управа широм света. Из тог разлога, заступници приступа који није у складу са Смерницама, заговарају приступ посматрања и алоцирања ризика са аспекта предузећа, односно МНК.¹⁹⁴ Међутим, иако је приступ са аспекта предузећа, можда, праведнији, превазилажење јаза у разумевању алокације ризика је изузетно тешко, нарочито из разлога асиметричности информација која постоји између МНК и пореских управа.

Карактеристике имовине и пружених услуга у контролисаним трансакцијама и трансакцијама између независних предузећа утичу на вредност трансакција, а као најважније карактеристике могу се издвојити: квалитет и поузданост имовине, тип имовине, очекивана корист од имовине, доступност, расположиве количине, природа пружених услуга, обим и квалитет пружених услуга. Овом фактору упоредивости даје се већи или мањи значај у зависности од метода које се примењују за тестирање трансферних цена.

Економске прилике, односно околности у којима се обављају трансакције представљају важан фактор упоредивости између контролисаних и неконтролисаних трансакција. Најважније економске околности укључују локацију и величину тржишта, ниво понуде и тражње, развијеност конкуренције, постојање супститута производа и услуга, цену рада, капитала и производње, куповну моћ, висину транспортних трошкова, датум и време када се одвијају трансакције, утицај државе у регулисању понуде и тражње на тржишту и слично. Да би се установила упоредивост у трансакцијама између ППЈ и независних предузећа, неопходно је да између тржишта на којима послују не постоје значајне разлике у погледу економских околности, које би могле да утичу на цене у трансакцијама, тако да се као први корак у коришћењу овог фактора упоредивости јавља избор релевантног тржишта за поређење, на основу сагледаних економских прилика.

Пословне стратегије које примењују предузећа представљају последњи од пет фактора на којима се заснива упоредивост контролисаних и неконтролисаних трансакција. Приликом поређења трансакција, неопходно је узети у обзир иновације, развој нових производа и услуга, продор на нова тржишта, повећање тржишног

¹⁹⁴ Gonnet, S., Meghames, R., (2014), *Understanding Risk in the Enterprise: The Key to Transfer Pricing for Today's Business Models*, International Transfer Pricing Journal, Volume 21, No. 6, pp. 1-7.

учешћа, политичке и регулаторне промене, одбојност према ризику и друге аспекте који утичу на свакодневно обављање пословних операција предузећа. Опредељење за неку од претходно побројаних стратегија утиче на цене у трансакцијама између ППЛ, што је нарочито битно за пореске управе приликом поређења таквих трансакција са неконтролисаним трансакцијама, имајући у виду да примена појединих стратегија изазива повећане трошкове и мању добит у садашњости са циљем остварења високих стопа приноса у будућности. Такође, неопходно је да пореске управе размотре да ли би се такве стратегије, које доводе до смањења добити у садашњости, зарад остварења далеко бољих резултата у будућности, примењивале и у трансакцијама између независних предузећа. Поред тога, МНК, често користе трансферне цене као инструмент за добијање стратешке предности у односу на конкуренте, независно од претходно побројаних стратегија.¹⁹⁵

Приликом поређења контролисаних пословних трансакција са трансакцијама које се обављају између независних предузећа, пореске управе треба да пођу од стварно реализованих трансакција и услова и метода које је применио порески обвезник, али, уколико се установи да суштина трансакције одступа од њене форме или уколико трансакција у потпуности одступа од тржишне трансакције између независних предузећа, пореске управе могу занемарити услове које је порески обвезник усвојио приликом обављања контролисане трансакције. Такође, пореским управама може бити изузетно упадљив податак да одређено ППЛ константно, у дужем временском периоду, остварује губитак, док МНК константно остварује високе износе добити. Такав податак требало би да подстакне пореске управе на појачану контролу трансферних цена. Треба имати у виду да упоредивост није апсолутна већ релативна категорија, па се у пракси могу десити случајеви да ни МНК ни пореске управе не могу да пронађу адекватне параметре за процену упоредивости.¹⁹⁶ Такве ситуације постоје приликом трансакција интелектуалном својином или трансакција полупроизводима који захтевају интензивно знање, а које производи један део МНК, а користе други делови МНК, који се налазе у различитим државама.¹⁹⁷ Међутим, ипак треба истаћи чињеницу да порески органи сматрају, а истраживања показују, да су трансферне цене најчешћи облик избегавања пореза од стране МНК. Само на трансферним ценама, на пример, Кина, на годишњем нивоу губи 4,7 милијарди долара пореских прихода, па су кинеске пореске власти појачале мере за борбу против таквог избегавања плаћања пореза, које се огледају у ревидирању трансферних цена и ригорозном санкционисању.¹⁹⁸

Може се закључити да се упоредивост заснива на испитивању трансакција између ППЛ и трансакција између независних предузећа, које се сматрају упоредивим. Приликом поређења, односно тестирања трансферних цена у односу на тржишне цене, потребно је испоштовати кораке, почев од утврђивања година које су предмет анализе, затим анализе околности пореског обвезника и анализе контролисаних трансакција путем функционалне анализе, преко идентификовања упоредивих неконтролисаних трансакција и независних предузећа, до анализе упоредивости, на

¹⁹⁵ Nielsen, B. S., Raimondos-Moeller, P., Schjelderup, G., (2008), *Исцо*, pp. 245–258.

¹⁹⁶ Feinschreiber, R., Kent, M., (2012), *Transfer Pricing Handbook Guidance on the OECD Regulations*, John Wiley & Sons, Inc., p.20.

¹⁹⁷ Bartelsman, J. E., Beetsma, M. W. J. R., (2003), *Why pay more? Corporate tax avoidance through transfer pricing in OECD countries*, Journal of Public Economics, Volume 87, Issues 9-10, pp. 2225–2252.

¹⁹⁸ Chan, K. H., Lo, A. W. Y., Mo, P., (2015), *Исцо*, pp. 94-104.

бази које се доноси закључак да ли су трансферне цене у складу са принципом „ван дохвата руке“. Како би се донео исправан и поуздан закључак, неопходно је спровести још један корак, који је изузетно битан за проверу трансферних цена, и који наступа одмах након функционалне анализе. Тај корак се назива избор најадекватнијег метода за проверу, односно усклађеност трансферних са тржишним ценама и представља једну од најпроблематичнијих фаза у провери трансферних цена, о чему су најбитније напомене дате у наставку рада.

2.2. Методе за тестирање трансферних цена

Избор најприкладнијег метода за утврђивање чињенице да ли се трансакције између ППЛ обављају по тржишним ценама или не представља изузетно осетљиву фазу у поступку тестирања трансферних цена. Када међусобно повезане компаније обављају трансакције, неопходно је да, за пореске сврхе, примене законодавна правила о трансферним ценама земље у којој послују, која, између осталог, подразумевају избор адекватног метода за одређивање цена „ван дохвата руке“.

Метод се користи како би помогле у идентификовању тржишне цене по којој би се обавиле исте или сличне трансакције између независних предузећа. Постоје две заинтересоване стране, са међусобно супростављеним интересима које су заинтересоване за трансферне цене, а то су саме компаније и владе земаља у којима ППЛ послују. Компаније их користе са циљем минимизирања профита и фискалне обавезе, а владе спроводе регулацију са циљем максимизирања пореских прихода. Из тог разлога, обе заинтересоване стране могу бити у могућности да користе различите признате методе за тестирање цена у спроведеним трансакцијама.¹⁹⁹

У појединим случајевима могуће је изабрати методу чија ће примена омогућити да се дође до тачно одређене цене или марже која је најпоузданија за утврђивање да ли су услови у трансакцији „ван дохвата руке“. Међутим, имајући у виду околност да трансферне цене не представљају егзактну науку, веома често се може десити да избор најпоузданијег метода неће дати тачно одређену цену или маржу, већ више различитих маржи и цена, од којих су све подједнако поуздане.²⁰⁰ Из тог разлога, приликом избора метода који је адекватан за примену у одређеној трансакцији, односно трансакцијама, мора се водити рачуна о предностима и ограничењима појединих метода за конкретне ситуације, о доступности података о упоредивим трансакцијама и упоредивим независним предузећима, као и о резултатима функционалне анализе, који опредељујуће утичу на избор конкретног метода. Циљ је, дакле, изабрати најадекватнију методу за одређену ситуацију, уз напомену да није потребно анализирати све методе за сваки појединачни случај, већ изабрану методу употпунити документацијом, чињеницама и доказима који су одговарајући. Одређивање да ли је изабрана метода најадекватнија зависи од потпуности и тачности података о контролисаним и неконтролисаним трансакцијама, поузданости

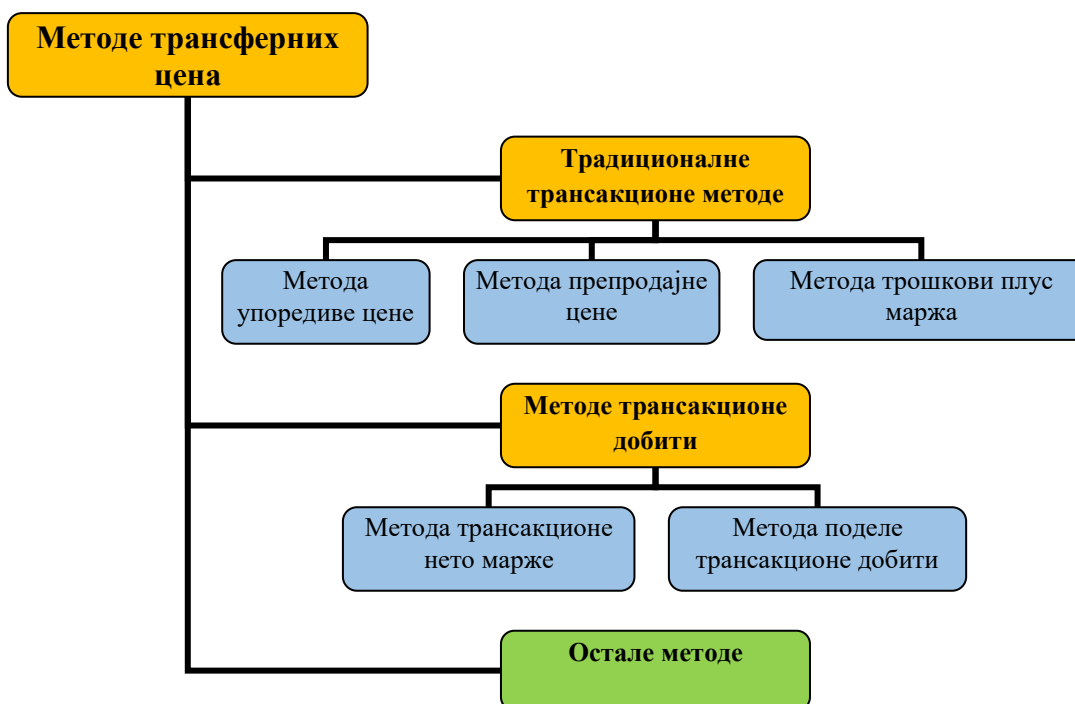
¹⁹⁹ Li, J., Paisey, A., (2019), *Transfer Pricing in China: Concepts, Controls, Practices, and Audit Assessment*, Springer Nature Singapore Pte Ltd., p. 40

²⁰⁰ Cooper, J., Fox, R., Loeprick, J., Mohindra, K., (2016), *Transfer Pricing and Developing Economies: A Handbook for Policy Makers and Practitioners*, International Bank for Reconstruction and Development-The World Bank, p. 175.

претпоставки, заснованих на економској анализи за избор одређеног метода и осетљивости резултата на податке и претпоставке.²⁰¹

Пракса је показала да не постоји универзална метода која би могла да се примени и била најпоузданија у свим трансакцијама. Такође, међународна, али и национална правила не захтевају извођење доказног поступка да одређена метода није адекватна за коришћење у конкретном случају. Поред тога, иако Смернице пружају свеобухватне информације, немогуће је прописати правила која ће моћи да се примене у свакој конкретној ситуацији. Иако су методе за проверу трансферних цена флексибилне и омогућавају да се пронађе оно што највише одговара пословном моделу одређене компаније, никада их не треба користити и бирати произвољно од стране било ког актера у процесу извештавања о трансферним ценама.²⁰² Из тог разлога, и владе држава и ППЈ треба да теже методу чијом ће се применом постићи најпрецизнији резултати, уз стално присутну тежњу за постизање максимално могуће упоредивости контролисане и неконтролисане трансакције.

Методе које се користе за тестирање трансферних цена могу бити подељене у две шире групе: традиционалне методе и методе трансакционе добити. Свака од ових група има своје методе, у зависности од конкретног случаја у коме се може на адекватан начин применити. Увек се у виду мора имати чињеница да изабрана метода за проверу трансферних цена директно утиче на износ добити коју пријављује МНК у земљи, односно на износ пореских прихода те земље.²⁰³ На наредној слици дат је приказ метода које се користе на међународном нивоу.

Слика број 8. Методе за тестирање трансферних цена
Извор: Ауторов приказ

²⁰¹ Feinschreiber, R., (2004), *Transfer Pricing Methods: An Applications Guide*, John Wiley & Sons, Inc., p. 42.

²⁰² Treidler, O., (2020), *Исто*, p. 27.

²⁰³ Li, J., Pailey, A., (2005), *International Transfer Pricing in Asia Pacific: Perspectives on Trade between Australia, New Zealand and China*, Palgrave Macmillan Ltd., p. 7.

Слика приказује да постоји укупно пет метода, које прописује легислатива из области трансферних цена. Поред њих, у ситуацијама када није могуће користити основне методе, постоји и шеста метода, односно остале методе, које могу применити МНК када основне методе не задовољавају критеријум употребљивости у одређеним специфичним околностима, под условом да такве методе задовољавају принцип „ван дохвата руке“. Наставак рада посвећен је детаљнијем образложењу сваке од наведених метода, правилима и условима њиховог коришћења, као и ограничењима у примени.

2.2.1. Традиционалне методе

Традиционалне трансакционе методе представљају један од два могућа различита приступа који се могу користити за одређивање прихватљиве трансферне цене и заснивају се на поређењу цене која се наплаћује у контролисаним трансакцијама са ценама наплаћеним у упоредивим трансакцијама које се одвијају између независних предузећа. Уобичајено се, и од стране ППЛ и од стране пореских управа преферирају традиционалне методе, које се сматрају најдиректнијим методама за проверу усклађености. Глобална истраживања показују да се традиционалне методе највише користе од стране МНК, независно од врсте трансакција које се обављају.²⁰⁴

Уколико је у тестирању одређених трансакција могуће применити и традиционалне и методе засноване на добити, приоритет увек треба да имају традиционалне методе, при чему се у пракси може, веома често, десити ситуација да се традиционалне методе не могу применити због недостатка компаративних трансакција, што може резултирати већем коришћењу метода заснованих на добити, у оваквим случајевима. У оквиру метода заснованих на трансакцијама, постоје три методе које се примењују у међународним оквирима и то:

- Метода упоредиве цене;
- Метода препродајне цене и
- Метод трошкови плус маржа.

Метода упоредиве цене (у даљем тексту: метод УЦ) заснива се на простом поређењу цена у контролисаној и неконтролисаној трансакцији, уз постојање упоредивих услова, односно околности у којима су се трансакције одвијале. Уколико се поређењем утврди да разлике не постоје, констатује се да су се трансакције између ППЛ одиграле по тржишним условима, док, уколико се установи да постоје одступања, неопходно је цену у трансакцији између ППЛ заменити са тржишном ценом, имајући у виду да се, у том случају, разликују комерцијални и финансијски услови између ППЛ од тржишних услова. Ова метода представља најдиректнији и најпоузданији начин примене стандарда „ван дохвата руке“, али је поуздана, само уколико независно предузеће продаје исте производе или услуге на истим тржиштима, у истим количинама, као и оне који се продаје између два зависна предузећа. Такође, метода УЦ може бити заснована и на интерним упоредивим трансакцијама, када се врши поређење трансферне цене и цене у истим или сличним трансакцијама које се обављају између посматраног ППЛ са независним предузећима.²⁰⁵

²⁰⁴ Li, J., Paisey, A., (2005), *Исто*, pp. 9-11.

²⁰⁵ UN, (2017), *Исто*, p. 154.

Проблеми који се могу јавити у примени методе УЦ везани су за испуњење строгих захтева упоредивости у контролисаној и неконтролисаној трансакцији. У супротном ова метода неће бити најбоља за поређење. Веома често се може десити да се пореде цене истих производа, али, уколико они имају различити квалитет, различит састав или различит бренд, примена овог метода показује велика одступања. Такође, МНК могу остварити ефекте економије обима у трансакцијама, што није могуће обезбедити у обављању трансакција између неповезаних правних лица, што поново, отежава упоредивост. Из тог разлога, приликом примене ове методе, када постоје разлике између контролисане и неконтролисане трансакције, неопходно је извршити одређена прилагођавања, како би се реалније представила цена у трансакцији између независних предузећа. Фактори који вероватно утичу на цену и за које је могуће извршити прилагођавања, односе се на карактеристике производа, количину, продајну локацију, кредитне ризике и флукуацију девизног курса. Због тога је методу УЦ могуће применити само уколико је могуће извршити прилагођавања, док у оним ситуацијама када то није могуће (разлике у квалитету, огромна одступања у количинама, разлике у условима уговора, у смислу сношења транспортних и маркетиншких трошкова, разлике у тржиштима на којима се производи продају), прибегава се избору других метода.²⁰⁶ Метода УЦ погодна је за примену у случајевима постојања интерно упоредивих цена, у смислу да се исти производи или услуге продају у истим или сличним количинама на истим или сличним тржиштима и ППЛ и независним предузећима. Такође, ова метода погодна је за примену код обављања финансијских трансакција.

Метода препродајне цене (у даљем тексту: метод ППЦ) полази од цене по којој је производ који је купљен од ППЛ и који је предмет контролисане трансакције, препродат независном предузећу, која се, затим, умањује за одговарајућу бруто маржу профита да би се одредила цена која је „ван дохвата руке“. Остварена маржа служи за покривање оперативних трошкова, узимајући у обзир извршене функције, употребљена средства и преузете ризике.²⁰⁷

Примена методе ППЦ, може се заснивати на параметрима из интерно или екстерно упоредивих трансакција, односно метода се може заснивати на интерним или екстерним маржама. Интерно упоредиве трансакције су трансакције из предузећа, односно подаци који се користе за тестирање трансакција могу се прибавити у самом предузећу које је предмет посматрања (за проверу трансферних цена, односно маржи, користе се подаци из трансакција које обавља посматрано предузеће са својим повезаним предузећима, као и подаци из трансакција које обавља са неповезаним правним лицима). Уколико се користе подаци из неконтролисаних трансакција које обављају независна предузећа, онда је реч о коришћењу екстерно упоредивих података, односно о коришћењу екстерних маржи, које зарађују независне стране. Приликом ослањања на претходно поменуте марже, приоритет увек треба дати интерно упоредивим маржама, имајући у виду да су поузданије од екстерних, које могу бити под значајним утицајем постојања разлика између повезаних и неповезаних правних лица. Такође, метода ППЦ је под великим утицајем ангажованих средстава, функција које се обављају и преузетих ризика у трансакцијама, па је у случајевима великог разликовања у наведеним елементима у контролисаном у односу на неконтролисане трансакције, мање поуздана за примену.

²⁰⁶ Li, J., Paisey, A., (2019), *Исто*, p. 42-43.

²⁰⁷ Cooper, J., Fox, R., Loerprick, J., Mohindra, K., (2016), *Исто*, pp. 157-158.

Слично, као и код метода УЦ, и код ове методе не смеју да постоје разлике између трансакција које се пореде или, уколико постоје, неопходно је извршити усклађивања, како би се разлике елиминисале. Код методе ППЦ, уколико приликом поређења постоје разлике, свакако су неопходна мања усклађивања у поређењу са методом УЦ, имајући у виду да је маржа мање осетљива на разлике које могу постојати између производа, у односу на цену, где мале разлике у производима могу имати значајан утицај.

Битно је нагласити да свака од метода која може бити коришћена у анализи трансферних цена, а која је заснована на ценама или маржама (интерним или екстерним), дозвољава употребу распона у маржама и ценама, а не само једну упоредиву цену односно маржу. Коришћење распона нарочито је оправдано у ситуацијама када није могуће пронаћи адекватну и поуздану упоредиву независну трансакцију и није могуће извршити прецизна усклађивања. Распони не могу бити одређени произвољно, већ коришћењем статистичких алата за изабране упоредиве трансакције и упоредива независна предузећа.

Метода ППЦ поузданија је за примену у ситуацијама релативно кратког рока задржавања производа на залихама, односно у ситуацијама његове брзе препродаје независним предузећима. Поред тога, поузданост примене метода се повећава смањењем трансформације, односно прераде самог производа. Наиме, поузданост метода је на далеко вишем нивоу уколико се производ, који је купљен од ППЛ даље не прерађује, већ се, без већих трансформација, продаје независним предузећима. Такође, право на ексклузивну продају, коју има ППЛ представља значајан фактор који треба узети у обзир приликом разматрања примене ове методе, имајући у виду да ексклузивитет има директан утицај на висину марже препродаваца. Ову методу је најпоузданије применити у случајевима када препродавац обавља само једну функцију, изолован је на одређени производ или постоји висок степен сличности у функцијама и ризицима између компанија које се пореде.²⁰⁸ Дистрибутери који купују готове производе, односно робу од ентитета у групи и препродају их трећим, независним, лицима без мењања производа, односно робе, у смислу додавања вредности пре препродаје, преферирају коришћење ове методе.²⁰⁹

Метода трошкови плус маржа, представља трећу традиционалну методу, која има изузетно широку примену у свету трансферних цена и међународног опорезивања, нарочито у трансакцијама производње или пружања услуга између ППЛ. Ова метода тестира да ли су профитне марже, које се обрачунавају у контролисаној трансакцији обрачунате „ван дохвата руке“ у поређењу са профитним маржама наплаћеним у упоредивим неконтролисаним трансакцијама.²¹⁰ Метода заснован на трошковима увећаним за маржу полази од цене коштања у контролисаној трансакцији, која се односи на трансфер производа и услуга купцу, који је ППЛ. У зависности од услова на тржишту и преузетих функција и активности, на цену коштања додаје се адекватна маржа, односно зарада. Тако добијена цена представља цену „ван дохвата руке“ у контролисаној трансакцији.

²⁰⁸ Torvik, O., (2018), *Transfer Pricing and Intangibles: US and OECD arm's length distribution of operating profits from IP value chains*, IBFD Doctoral Series, p. 228.

²⁰⁹ Song, M., (2021), *Transfer Pricing and Tangible Goods*, CrossBorder Solutions, p. 4.

²¹⁰ Solilova, V., Nerudova, D., (2018), *Исто*, p. 24.

Слично као и код методе ППЦ и код ове методе се може користити интерна или екстерна упоредивост. Код интерне упоредивости, маржа која је остварена у контролисаној трансакцији пореди се са маржом коју би остварио исти добављач у упоредивој тржишној трансакцији. Коришћењем екстерне упоредивости, подаци се добијају поређењем контролисане марже са маржом која се оствари у упоредивој трансакцији између независних предузећа. Најпроблематичнији аспект примене ове методе огледа се у прецизном утврђивању трошкова који се узимају у обзир. Из тог разлога, потребно је велику пажњу обратити на разлике у нивоу и типовима трошкова који настају, активности које се обављају и ризике које преузимају учесници у трансакцији која је предмет поређења. Битно је напоменути да ова метода узима у обзир искључиво трошкове добављача производа и услуга, што у практичној примени може представљати отежавајућу околност, имајући у виду да ППЛ пре спровођења трансакције могу уговорити трошкове који ће бити укључени у основицу.

Традиционалне методе имају изузетно широк круг примене у тестирању трансакција између ППЛ, како због директног начина утврђивања цена, тако и због, релативне, једноставности за коришћење и од стране МНК и од стране пореских управа. Свака од набројаних метода има своје предности, али у своја ограничења, која се углавном односе на неопходност спровођења прилагођавања и недостатак упоредивих, јавно доступних, података. Управо примена метода заснованих на добити треба да омогући превазилажење проблема са којима се суочавају традиционалне методе. У наставку ће бити објашњено да ли се у томе и успело.

2.2.2. Методе трансакционе добити

Методе засноване на добити трагају за скупом упоредивих компанија, што је од суштинског значаја за откривање манипулација у трансакцијама између ППЛ. Манипулације су нарочито видљиве уколико се примене ове методе, чији фокус нису цене, нити усклађеност цена у појединачним трансакцијама, већ профити упоредивих компанија, па је примена ових метода изузетно изазовна, јер цена представља само једну од компоненти профита. Пажљив одабир упоредивих компанија које ће бити коришћене у анализи јесте од кључног значаја да би могло да се покаже да ли се све разлике које постоје у профитабилности између тестиране стране и независних страна реално могу приписати чињеници да трансферне цене нису у складу са принципом „ван дохвата руке“. Постоје две методе које су засноване на добити, и то:²¹¹

1. Метода трансакционе нето марже и
2. Метода трансакционе поделе добити.

Метода трансакционе нето марже (у даљем тексту: метод ТНМ) представља, у пракси, чешће коришћену методу заснован на добити, која користи просечне индустријске стопе приноса у циљу утврђивања да ли порески обвезник примењује у

²¹¹ OECD, (2022), *OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations*, pp. 113-147

трансакцијама са ППЛ принцип „ван дохвата руке“.²¹² Примена ове методе заснива се на испитивању профита који произилазе из посебних трансакција или активности, на тај начин што се пореде профитне стопе из одређене трансакције са ППЛ са профитним стопама које остваре неповезана предузећа. Када се установи да постоји одступање, неопходно је извршити ревизију трансферних цена. Потрага за упоредивим компанијама игра „херојску“ улогу у исправној примени методе ТНМ, јер је неопходно пронаћи компаније које имају сличну тржишну позицију, ниво технологије и ниво ефикасности као и тестирано предузеће, како би се могло закључити да ли постоје разлике у профитним стопама и, уколико постоје, онда је реч о злоупотреби трансферних цена.²¹³

Метода ТНМ заснива се на поређењу остварене нето марже из контролисане трансакције са адекватном основом, која може бити имовина, трошкови или приходи. Слично као и код две традиционалне методе, и код методе ТНМ могуће је поређење са контролисаном трансакцијом заснивати на интерно упоредивим и на екстерно упоредивим маржама. Приликом избора одговарајућег показатеља нето марже, мора се сагледати природа и карактер трансакције између ППЛ, као и доступност и упоредивост поузданих података. Такође, приликом рачунања показатеља, у обзир се узимају само они приходи и трошкови који су у директној вези са контролисаном трансакцијом, који се, затим, пореде са показатељима изабраних упоредивих независних предузећа. Из тог разлога, углавном, не би требало узимати у обзир приходе и расходе који нису оперативне природе, као што су финансијски и непословни приходи и расходи. Такође, порез на добит не треба укључивати у анализу приликом израчунавања показатеља.²¹⁴

Анализа упоредивости, односно функционална анализа тестираних трансакција, даје одговор на питање коју адекватну основу користити за рачунање показатеља нето марже: имовину, приходе или трошкове, уз напомену да изабрана основа мора бити потпуно независна у односу на тестирану трансакцију (тако, на пример, приликом продаје производа или услуга повезаном предузећу, као поуздана основа не могу бити коришћени приходи од продаје, јер су ти приходи под утицајем ППЛ). Имовина као основа за рачунање нето марже, односно нето принос на имовину, може се користити у трансакцијама производње или трансакцијама између ППЛ које захтевају велико ангажовање средстава. У таквим трансакцијама, као основ за поређење користи се пословна имовина, у коју не спадају финансијски пласмани и готовина. Нето маржа у односу на приходе од продаје може се користити као индикатор за тестирање трансферних цена у трансакцијама у којима се врши куповина од ППЛ и даља продаја независним предузећима. Битно је напоменути да се као приход од продаје узима приход који је остварен продајом производа купљених од ППЛ, док се приходи настали у независним трансакцијама искључују из разматрања, осим уколико имају безначајан утицај или су неодвојиви од прихода који су остварени од продаје производа који су набављени из контролисане трансакције. Оно што може изазвати потешкоће у анализи прихода везано је за одобрене попусте (које треба третирати као смањење прихода) и курсне разлике, али

²¹² Eden, L., (1998), *Taxing Multinationals: Transfer Pricing and Corporate Income Taxation in North America*, University of Toronto Press, p. 420.

²¹³ Mura, A., Emmanuel, C., Vallascas, F., (2019), *Challenging the reliability of comparables under profit-based transfer pricing methods*, *Accounting and Business Research*, Volume 43, Issue 5, pp. 483-505.

²¹⁴ Cooper, J., Fox, R., Loerprick, J., Mohindra, K., (2016), *Исто*, pp. 164.

независно до тога, увек је потребно поредити иста рачуноводствена начела код пореског обвезника и код упоредивих предузећа. У ситуацијама у којима су трошкови показатељ вредности обављених активности (функција), коришћених средстава и преузетих ризика од стране пореског обвезника, треба користити индикаторе нето марже засноване на трошковима, при чему се у обзир узимају само они трошкови који се на посредан или непосредан начин односе на тестирану трансакцију.

Поред претходно наведених основа са којима се пореди нето добит, могуће је користити и друге величине за рачунање показатеља. У свету трансферних цена, могуће је користити и „*berry* показатељ“, који представља однос бруто добити и оперативних трошкова. Овај показатељ погодан је за примену у трансакцијама у којима се врши куповина од ППЈ али и даља продаја повезаним предузећима. Такође, има већу могућност примене у предузећима која се баве продајом и пружањем услуга, у односу на производна предузећа.²¹⁵

Независно од изабране методе ТНМ, свака од њих има предност у односу на традиционалне методе из разлога што се користе индикатори који су под далеко слабијим утицајем разлика које могу постојати између контролисаних и неконтролисаних трансакција. Међутим, и ове методе имају своје недостатке, који се првенствено огледају у могућности да показатељи нето марже буду под значајним утицајем неког фактора, који нема утицај на цену или бруто маржу код традиционалних метода, па може бити отежано тачно одређивање показатеља нето марже у складу са тржишним принципима. Поред тога, недостаци се огледају и у потешкоћама у утврђивању трошкова и прихода који су повезани са тестираном трансакцијом, па је могуће да се израчунају нетачни индикатори нето марже. Ипак, и поред недостатака, ове методе једноставније су и лакше за примену, нарочито због мањих потешкоћа у утврђивању упоредивости и добијања финансијских података неопходних за анализу упоредивости, у поређењу са традиционалним методама.²¹⁶

Метода трансакционе поделе добити (у даљем тексту: метода ТПД), као друга метода заснована на добити, расподељује добит коју би независна предузећа остварила обављањем контролисане трансакције и на тај начин покушава да елиминира или минимизира ефекат на добит, који настаје услед створених или наметнутих услова у контролисаним трансакцијама. Код ове методе, најпре је неопходно утврдити добит у трансакцији између ППЈ која је предмет тестирања, а затим извршити поделу те добити између ППЈ која су учествовала у трансакцији, на начин који је приближан расподели добити у истим или сличним трансакцијама између независних предузећа. Употреба ове методе је прикладна у ситуацијама када су трансакције између ППЈ високо интегрисане и када свако од ППЈ у трансакцији даје вредан допринос. Међутим, највећу примену ова метода има у ситуацијама када ППЈ која обављају трансакцију поседују вредна нематеријална средства.²¹⁷ Та средства је теже квантификовати применом традиционалних метода, а такође и пореске управе имају потешкоће у идентификацији нематеријалне имовине као

²¹⁵ Wittendorff, J., (2010), *Transfer Pricing and the Arm's Length Principle in International Tax Law*, Kluwer Law International, p. 745.

²¹⁶ Treidler, O., (2020), *Исцо*, p. 52.

²¹⁷ Abdallah, W., (2020), *The Conversion From US-GAAP To IFRS And Transfer Pricing: Irreconcilable Differences*, The Journal of Applied Business Research, Volume 33, Number 1, pp. 17-26.

посебног фактора који даје вредан допринос у трансакцији.²¹⁸ Из тог разлога, метода ТПД, уколико се примени на исправан начин, може бити алтернатива свих претходно побројаних метода. Међутим, основни недостатак ове методе огледа се у тешкоћи његове примене, како због великих ограничења у добијању информација од свих повезаних предузећа која могу учествовати у трансакцији, тако и због неусклађености рачуноводственог регулаторног оквира у различитим земљама, чија усклађеност представља битан фактор за идентично рачуноводствено обухватање трансакција између ППЛ.

Приликом примене методе ТПД могу се користити различити приступи за поделу профита између учесника у контролисаној трансакцији. Први приступ, под називом анализа доприноса, заснива се на подели добити између ППЛ у трансакцији на основу функција, имовине и ризика које је преузело свако ППЛ. Други приступ, под називом резидуална анализа, заснива се на подели добити у две фазе. Најпре се врши подела добити између учесника у контролисаној трансакцији применом једне од традиционалних метода или метода ТНМ, а након тога врши се подела преостале резидуалне добити на основу одређених критеријума, односно кључева за алокацију који се могу заснивати на имовини, трошковима или другим параметрима.

Иако методе засноване на добити имају одређене предности у односу на традиционалне методе, ипак се оне, због својих недостатака, као на пример, не узимају у обзир разлика које постоје у контролисаним и тржишним трансакцијама које се пореде, недовољно примењују у пракси.

На самом крају анализираних метода, неопходно је споменути и остале методе које могу бити неопходне у пракси због одређених чињеница и околности. Њихова употреба је често предвиђена националним законодавством, а оно што Смернице дозвољавају односи се на могућност слободе примене неких других метода под условом да задовољавају принцип „ван дохвата руке“. Такве друге методе међутим, не би требало да се користе као замена за претходно наведене методе. У случајевима када се користе друге методе, њихов избор треба да буде подржан објашњењем зашто су традиционалне методе и методе засноване на добити мање прикладне или неисправне у конкретним околностима случаја и разлогом зашто су изабране друге методе као боље решење. Примери других метода које се користе у пракси и укључене су у поједине националне законе су: метод упоредивих профита, метод трошкова услуга, бразилске методе одређивања трансферних цена, методе засноване на интерним стопама приноса, приступи вредновања у корпоративним финансијама (методе засноване на трошковима, тржишту и приходима).²¹⁹

Након анализе свих метода, могуће је навести и резултате истраживања које је спроведено у 22 земље од стране Ernst and Young²²⁰ у 2001. години у вези примене метода трансферних цена за тестирање трансакција између ППЛ. Према истраживању, већу заступљеност имају традиционалне методе, а у оквиру њих највише је заступљена од стране компанија метода трошкови плус маржа (16-62% у

²¹⁸ Li, J., (2002), *Global Profit Split: An Evolutionary Approach to International Income Allocation*, Canadian Tax Journal, Volume 50, No. 3, pp. 823-883.

²¹⁹ Cooper, J., Fox, R., Loeprick, J., Mohindra, K., (2016), *Исто*, pp. 168-171.

²²⁰ Ernst and Young, (2001), *Transfer pricing 2001 global survey: Making Informed Decisions in Uncertain Times: Practices, Perceptions and Trends in 22 Countries*, Ernst & Young International, pp. 1-55.

зависности од типа трансакције), затим следи метод УЦ (11-37%) и на крају метод ППЦ (1-24%) Када су у питању методе засноване на добити, метод ТНМ се примењује у 1-8% случајева, у зависности од типа трансакције, док се метода поделе добити примењује у 2-6% трансакција.²²¹ У непосредном окружењу (у Хрватској), спроведено је слично истраживање пре десет година, које је показало да предузећа из Хрватске која послују са ППЛ, приликом тестирања трансакција највише примењују метод ППЦ и метод трошкови плус маржа (оба метода су равномерно заступљена, по 24,14%), затим метод УЦ (20,69%), и на самом крају метод ТНМ (17,24%) и метод ТПД (13,79%).²²²

Као што се и из истраживања може закључити, приоритет у примени метода и од стране ППЛ, а нарочито од стране пореских ауторитета, се увек даје традиционалним методама. С обзиром на то да све методе за проверу трансферних цена имају своје недостатке, у наставку ће бити објашњен заједнички проблем који се налази као велика препрека за адекватну примену свих побројаних метода.

2.2.3. Недостатак информација – кључни ограничавајући фактор коришћења метода

Приликом избора најприкладнијег метода за проверу трансферних цена, увек се у обзир морају узети одговарајуће снаге и слабости сваког од метода, прикладност методе уважавајући природу контролисаних трансакција утврђене кроз функционалну анализу, доступност поузданих информација (нарочито о неконтролисаним упоредивим подацима) потребних за примену изабраног метода, као и степен упоредивости између контролисаних и неконтролисаних трансакција, укључујући поузданост прилагођавања упоредивости која могу бити потребна да би се елиминисале материјалне разлике између њих.

Најзначајнији фактор који опредељујуће, али и ограничавајуће утиче на примену сваке од претходно представљених метода јесте недостатак потпуних, тачних, упоредивих и поузданих информација. Овај проблем нарочито долази до изражаја приликом коришћења екстерно упоредивих информација, односно информација које се односе на независна предузећа, из разлога што, веома често, не постоје јавно доступни подаци о њиховим ценама, пословању и профитним маржама на нивоу трансакција. Такође, проблем је још израженији у ситуацијама када ППЛ обављају трансакције које није могуће пронаћи код неповезаних правних лица, односно када апсолутно не постоје подаци о упоредивим трансакцијама. Томе треба додати и могућност да добијени подаци у потенцијално упоредивим трансакцијама могу бити непотпуни, неразумљиви, а када је реч о поверљивим подацима о независним предузећима, могуће је да они буду нетачни.

Увек када постоји одсуство таквих информација, прибегава се употреби категорије „довољног степена упоредивости“ трансакција између ППЛ и независних предузећа. Међутим, када ни употреба те категорије не даје резултате, у смислу проналаска

²²¹ Li, J., Paisey, A., (2005), *Исто*, pp. 11.

²²² Perčević, H., Hladika, M., (2017), *Application of transfer pricing methods in related companies in Croatia*, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, Volume 30, Issue 1, pp. 611-628.

најпоузданијих упоредивих независних предузећа, прибегава се употреби категорије „прилагођавање упоредивости“ како би се надоместио недостатак сваке од метода у примени и задовољењу принципа „ван дохвата руке“. Имајући све то у виду, важно је обезбедити адекватне и задовољавајуће податке за пореске органе, обезбедити подједнак порески третман повезаних и независних предузећа и смањити административна оптерећења за пореске обвезнике у вези терета доказивања. Једино је на тај начин могуће постићи свестрано задовољство и стварање пореске равнотеже на глобалном нивоу, уз истовремено унапређење међународне сарадње.

Иако предложене методе имају своја ограничења, не би се смело одступити од међународног стандарда опорезивања који се примењује у трансакцијама између ППЈ, јер би то угрозило међународна начела и сарадњу, али и повећало потенцијалну опасност од настанка двоструког опорезивања. Дакле, одустајањем од примене овог стандарда, повећали би се проблеми и за ППЈ на нивоу националне економије и за МНК, као и за пореске ауторитете и ревизоре. Из тог разлога, принцип „ван дохвата руке“ треба да остане основа за тестирање трансакција између зависних предузећа, уз настојање да се унапреде добре стране, минимизирају ограничења и створе јасније и поузданије смернице у примени међународног стандарда за трансферне цене. Као што је наведено у Смерницама, никада не треба изгубити из вида да област трансферних цена не представља егзактну науку, као и да је за адекватну примену међународног стандарда опорезивања неопходна разумна процена и расуђивање и од стране МНК и од стране пореских органа.

3. Импликације правила о трансферним ценама на пореско извештавање

Правила о трансферним ценама, која постављају МНК, могу имати интерну и екстерну димензију. Интерно оријентисана политика трансферних цена везана је за максимирање пословних перформанси, финансијску ефикасност и подстицаје за остварени учинак. Са друге стране, обликована политика трансферних цена може бити и екстерно оријентисана и односити се на оптимизацију пореских аранжмана и припрему документације о трансферним ценама за пореске органе али и ревизоре.

Када се трансакције одвијају између пословних јединица, односно сектора унутар компаније, неопходно је најмање за потребе управљачког рачуноводства да се за њих одреде трансферне цене (обично се трансферне цене за унутаргрупни промет одређују на основу трошкова производње или на основу тржишних цена), како би се на основу њих сагледале перформансе и ефикасност, али и како би се мерили остварени учинци. Поред тога, када су те пословне јединице заправо посебне компаније унутар групе, тада је трансферне цене неопходно одредити и због потреба финансијског извештавања.²²³ Многе стране филијале се воде као профитни центри и као резултат тога, награде највишег менаџмента у овим филијалама зависе од профит њихове подружнице, па одређивање трансферних цена представља начин да се мотивишу менаџери као и да се прати учинак подружница.

²²³ Nobes, C., Parker, R., (2006), *Comparative International Accounting*, ninth edition, Pearson Education Limited, p. 492.

Питање трансферних цена, у ситуацијама када се компаније налазе у различитим пореским јурисдикцијама, постаје изузетно важно због постојања различите пореске регулативе, којом се прописују различита правила, пореске основице, пореске стопе и документација. Имајући у виду да тада МНК морају да плаћају порез на добит предузећа и у матичној земљи и у иностранству, неопходно је да утврде трансферне цене за прекограничне трговинске токове. Ранија истраживања,²²⁴ као и истраживања спроведена у новије време²²⁵ показују да МНК са седиштем у високо развијеним земљама, веома често премештају своје приходе у филијале које имају у земљама у развоју или неразвијеним земљама, а све у циљу примене нижих пореских стопа на остварену добит. Манипулација трансферним ценама у трансакцијама између ППЛ заснива се на избегавању владиних прописа или на искоришћавању предности прекограничних разлика у овим прописима (пребацивање прихода на локације са ниским порезима у циљу смањења укупног плаћања пореза на добит предузећа). Битно је истаћи да трансферне цене не подразумевају аутоматски и манипулацију, али имају латентни потенцијал за манипулацију, којих се владе плаше и које желе да спрече кроз регулацију. Међутим, чест случај у пракси јесте да оно што једна страна види као легитимне облике одређивања цена, други могу да виде као избегавање и нелегитимну манипулацију.²²⁶ У вези претходно наведеног, занимљив је податак да је највећу казну, односно поравнање за манипулацију са трансферним ценама платила компанија Glaxo SmithKline Holdings, у 2006. години, након петнаестогодишњег спора са пореском управом САД-а, у износу од 3,4 милијарде америчких долара.²²⁷

Почев од 1995. године, Ernst & Young прикупља податке о ставовима пореских обвезника у вези трансферних цена. У истраживањима се, између осталог, испитују руководиоци за порезе и трансферне цене о њиховим мотивацијама за постављање политике трансферних цена у великим МНК на подручју Америке, Азијско-пацифичког региона и Европе. Према истраживањима у периоду од 1995.-2007. године, иако трансферне цене и њихово одређивање могу имати интерне мотиве за МНК, ипак преовлађују екстерни мотиви. Тако, на пример, 39% испитаника је одговорило да трансферне цене представљају најважније пореско питање за њихову групу, док је 74% одговорило да ће трансферне цене бити веома важне за њихову групу у наредне две године. Поред тога, 50% испитаника је одговорило да је највећи приоритет у вођењу стратегије трансферних цена управљање пореским ризиком, док је 22% одговорило да је то оптимизација пореза. Када је у питању документација о трансферним ценама, 33% припрема истовремено документацију на глобалном нивоу (ради максималног стварања пореских уштеда), идентичан проценат испитаника се изјаснио да документацију припрема по потреби, од земље до земље, са ограниченом координацијом између земаља, док се 27% испитаника изјаснило да

²²⁴ Harris, G. D., (1993), *The Impact of U.S. Tax Law Revision on Multinational Corporations' Capital Location and Income-Shifting Decision*, Journal of Accounting Research, Volume 31, pp. 111-140.

²²⁵ Beuselinck, C., Deloof, M., Vanstraelen, A., (2015), *Cross-jurisdictional income shifting and tax enforcement: evidence from public versus private multinationals*, Review of Accounting Studies, Volume 20, Issue 2, pp. 710-746.

²²⁶ Eden, L., (2008), *The Oxford Handbook of International Business*, second edition, Chapter 21: *Taxes, Transfer Pricing, and the Multinational Enterprise*, Oxford University Press, pp. 593-595.

²²⁷ IRS, (2006), *IRS Accepts Settlement Offer in Largest Transfer Pricing Dispute*, p. 1-30.

им је приоритет у припреми доследност документације о трансферним ценама широм света.²²⁸

Могуће је закључити да пореско извештавање представља, веома често, основни мотив креирања адекватних политика трансферних цена између ППЈ. У том смислу, МНК воде политике трансферних цена које ће им омогућити минимизирање пореског оптерећења на глобалном нивоу, уз приказивање адекватних информација у документацији о трансферним ценама, које потврђују да су трансферне цене на нивоу тржишних цена и које не излажу МНК додатним пореским оптерећењима, услед могуће ревизије трансферних цена од стране пореских органа. Такође, порески органи у трансакцијама између ППЈ виде огромне резервоаре опорезивања, нарочито из разлога што МНК чине скоро једну трећину светске производње, једну половину светског извоза, једну трећину светског бруто домаћег производа и једну четвртину запослености,²²⁹ па је њихов акценат стављен на контролу пореског извештавања у оквиру групе о трансферним ценама. Због великог значаја које имају трансферне цене, у наставку рада биће представљена правила, као и њихови изазови и ограничења, како у међународном окружењу, тако и на националном нивоу.

3.1. Компаративни приступ правилима о трансферним ценама у међународном окружењу

Обављање сваке прекограничне трансакције између ППЈ подразумева да су најмање две владе или два пореска ауторитета укључена у регулисање трансферних цена, па је, у таквим ситуацијама увек могуће да се створи простор за потенцијални сукоб. Најпре, МНК виде разлику у системима опорезивања добити предузећа као тржишну несавршеност која се може арбитрирати кроз примену стратегија избегавања пореза, као што су одлагање пореза, финансијски маневри и манипулације трансферним ценама. Затим, износи такозваних „неприкладних“ пореза који плаћа МНК навела је националне пореске власти да осмисле све софистицираније националне пореске системе за регулисање трансферних цена. Коначно, спорови између владе у којој се налази седиште матичне компаније и влада у којима се налазе чланови групе, око пореза МНК, натерали су националне пореске власти да на међународном нивоу осмисле низ билатералних и међународних институционалних одговора. Притисци глобализације, велике стране директне инвестиције, растућа међународна трговина, довели су до тога да велики број, углавном развијених земаља, креира компликована правила о трансферним ценама, која се, услед пораста комплексности трансакција, редовно ажурирају и усклађују са новим изазовима. Велики број земаља света има прописана национална правила о трансферним ценама, која се углавном, заснивају на одредбама Смерница. Уграђивањем тих одредби у националне корпоративне прописе о порезу на добит, створена је основа за стварање сопствених пореских система, као и услови да национални порески органи управљају међународним режимом трансферних цена, под којим се подразумева скуп функционалних односа који постоји између националних влада, који су успостављени као одговор на проблеме на међународном нивоу у области трансферних цена и чије успостављање

²²⁸ Ernst & Young, (2007), *2007–2008 Global Transfer Pricing Survey - Global Transfer Pricing Trends, Practices, and Analyses*, EYGM Limited, pp. 1-24.

²²⁹ OECD, (2018), *Multinational enterprises in the global economy*, pp. 1-9.

може побољшати глобално благостање прописивањем правила понашања, пружањем информација и формализовањем механизма за решавање спорова који могу настати. Режим смањује повезане трошкове трансакција са међународним капиталом и трговинским токовима, решава спорове између пореских власти и држављана, и између влада и смањује могућности опортунистичког понашања МНК и националних држава у вези примене правила и процедуре за спорове.²³⁰

У међународној пореској области постоје различите националне пореске политике, билатерални уговори о избегавању двоструког опорезивања и смернице које су развиле међународне институције. Правила из Смерница ОЕCD-а која се односе на регулисање области трансферних цена и опорезивања прихватила је 141 држава²³¹, укључујући и најразвијеније земље света. Међународно експертско тело, Одбор ОЕCD-а за фискалне послове (у коме су САД, односно њихов трезор и пореска управа кључни креатор политика) игра важну улогу у развоју међународних политика и норми, које нису обавезујуће, али су их земље прихватиле и на основу њих донеле билатералне уговоре којима се дефинише пореска основица, врста и ниво пореза који обрачунава и наплаћује земља у којој предузећа и појединци остварују приходе, правила о трансферним ценама и уређују међународни спорови. Та међународна правила игре, којима се регулише начин на који земље опорезују добит проистеклу из међународних трансакција, главни су инструмент у борби пореских власти против утаје и избегавања пореза, али њихова сврха је и избегавање међународног двоструког опорезивања. У оним земљама где нису успостављена међународна правила, односно нису закључени билатерални уговори, стопе пореза имају тенденцију да буду високе, порески спорови дуги, а решавање међујурисдикцијских питања изузетно тешко.

Због изузетног значаја, које пореске норме у вези трансферних цена имају, у наставку је дат преглед најзначајнијих правила међународног опорезивања која се примењују на остварену добит МНК, који је заснован на компаративном приступу, при чему су у обзир узете најразвијеније земље, односно земље у којима послује највећи број МНК. Поређење је засновано на подацима из 2020. године и обухвата следеће групе показатеља: регулаторни оквир из области трансферних цена и усклађеност са Смерницама ОЕCD-а, захтеве у вези документације о трансферним ценама, санкције за неадекватну примену прописа о трансферним ценама, вероватноћу контроле од стране пореских органа, захтеве у вези обелодањивања ППЈ, дозвољене методе трансферних цена, споразуме између пореског обвезника и пореских органа у вези трансферних цена и међудржавна решавања спорова у области опорезивања (како би се избегло двоструко опорезивање).

²³⁰ Eden, L., (2008), *Исто*, p. 598.

²³¹ OECD, (2021), *Members of the OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS*, p. 1.

Табела број 4. Упоредна правила о трансферним ценама у међународном окружењу²³²

Назив земље	Да ли земља има закон којим је регулисана област трансферних цена?	Да ли земља има правила за документацију о трансферним ценама?	Да ли се документација о трансферним ценама припрема на годишњем нивоу?	Који су прагови за састављање документације о трансферним ценама?	Који су рокови за обелодањивање и подношење документације о трансферним ценама?	Које су казне за непоштовање правила о трансферним ценама?	Која је вероватноћа контроле трансферних цена од стране пореских органа?
Аустралија	ДА, Закон о процени пореза на доходак и Закон о пореској управи.	Документација није обавезна, али се мора поштовати Закон о пореској управи.	ДА, за оне који је припремају.	Не постоје. Међутим, компаније које су део МНК и чији глобални приходи износе милијарду АУД ²³³ или више припремају мастер фајл (МФ), локални фајл (ЛФ) и извештај од земље до земље (ИЗЗ). ²³⁴	Рок за подношење МРП је 6 месеци и 15 дана од истека пореске године. МФ, ЛФ и ИЗЗ, уколико су захтевани, се подносе у року од 12 месеци након завршетка финансијске године.	Од 105.000 – 525.000 АУД.	Најбоље компаније сваке или сваке четврте године. Изван њих, контрола је СРЕДЊА.
Белгија	ДА, Закон о порезу на доходак.	ДА	ДА, за оне који врше обелодањивања.	Детаљан извештај се доставља за сваку пословну јединицу белгијског ентитета за сваку међукомпанијску прекограничну трансакцију већу од 25.000 евра. Обавезност постоји за МФ и ЛФ за оне који имају приходе веће од 50.000.000 евра или имовину већу од милијарду евра или број запослених већи од 100. Обавезност за ИЗЗ постоји када група остварује приходе од 750 милиона евра или више.	МФ и ИЗЗ се подносе у року од 12 месеци од истека финансијске године групе, а ЛФ се подноси у року од 6 месеци од истека године.	Од 1.250 – 25.000 евра; Од 10-200% казна у зависности од степена намере избегавања пореза; Плус камата.	Средње висока. Сваке године порески органи достављају упитнике за проверу трансферних цена за око 300 компанија. Белгијски порески органи су изузетно софистицирани.

²³² Ernst & Young Global Limited, (2020), *EY Worldwide Transfer Pricing Reference Guide 2019–2020*, EYGM Limited, pp. 1-715.

²³³ АУД – Аустралијски долар, чији средњи курс Народне банке Србије на дан 16.02.2022. износи, 1 АУД = 73,7414 динара.

²³⁴ Мастер фајл и локални фајл – Поједине јурисдикције, поред документације о трансферним ценама у којој се приказује усклађеност трансферних и тржишних цена у складу са Смерницама, захтевају три нивоа извештавања и то: мастер фајл, локални фајл и извештај од земље до земље. Мастер фајл пружа глобални преглед о политици трансферних цена и пословња МНК и уобичајено се саставља на нивоу матичне компаније. Локални фајл приказује активности пословних јединица у оквиру једне јурисдикције и пружа детаљне информације о пословним трансакцијама између компаније и ППЛ. Извештаји од земље до земље сумирају агрегиране информације за сва ППЛ за сваку пореску јурисдикције – извор: Nehoray, M., Lemmens, J., Adachi, Y., (2015), *Transfer pricing documentation and country-by-country reporting*, Deloitte, The new transfer pricing landscape: A practical guide to the BEPS changes, pp. 1-5.

Назив земље	Да ли земља има закон којим је регулисана област трансферних цена?	Да ли земља има правила за документацију о трансферним ценама?	Да ли се документација о трансферним ценама припрема на годишњем нивоу?	Који су прагови за састављање документације о трансферним ценама?	Који су рокови за обелодањивање и подношење документације о трансферним ценама?	Које су казне за непоштовање правила о трансферним ценама?	Која је вероватноћа контроле трансферних цена од стране пореских органа?
Велика Британија	ДА, Закон о опорезивању.	ДА, документација мора бити усклађена са Законом о опорезивању.	ДА	Постоји изузеће од примене правила о трансферним ценама за мала и средња предузећа и то за трансакције са одређеним територијама. ИЗЗ се доставља у складу са праговима OECD-а.	ИЗЗ, за фирме чији су приходи већи од 750 милиона евра, доставља се у року од 12 месеци од краја године.	Повећање пореза и до 100% од потенцијално изгубљеног прихода, односно до 100% од изгубљеног пореза.	Између ниске и високе, у зависности од области трансферних цена.
Кина	ДА, постоје 4 саопштења државне пореске управе	ДА	ДА, али се обвезници који обављају трансакције само са домаћим ППЛ могу изузети од састављања документације	МФ припремају предузећа чије годишње трансакције са ППП прелазе милијарду КЈ ²³⁵ . ЛФ припрема се у зависности од врсте трансакција са ППЛ, почев од 40 милиона КЈ и више. ИЗЗ достављају обвезници чији приходи са ППЛ прелазе износ од 5,5 милијарди КЈ.	МФ мора бити припремљен у року од 12 месеци од истека године; ИЗЗ се подноси до 31.05. текуће за претходну годину; ЛФ и захтевани обрасци морају бити припремљени до 30.06. текуће за претходну годину.	Од 2.000–10.000 КЈ; 5% доплате камате.	Висока
Луксембург	ДА, Закон о порезу на доходак.	ДА	ДА	Не постоје лимити изузев за ИЗЗ, који достављају обвезници чији приходи са ППЛ прелазе износ од 750 милиона евра. За домаће трансакције постоји обавезна документација.	Документација о трансферним ценама мора бити доступна почев од 31.05. текуће године за претходну. МФ мора бити поднет до краја извештајне фискалне године. ИЗЗ се подноси у року од 12 месеци од последњег дана фискалне извештајне године групе.	Од 5-25% избегнутих пореза; До 250.000 евра.	Средња

²³⁵ КЈ – Кинески јуан - чији средњи курс Народне банке Србије на дан 16.02.2022. износи, 1 КЈ = 16,2854 динара.

Назив земље	Да ли земља има закон којим је регулисана област трансферних цена?	Да ли земља има правила за документацију о трансферним ценама?	Да ли се документација о трансферним ценама припрема на годишњем нивоу?	Који су прагови за састављање документације о трансферним ценама?	Који су рокови за обелодањивање и подношење документације о трансферним ценама?	Које су казне за непоштовање правила о трансферним ценама?	Која је вероватноћа контроле трансферних цена од стране пореских органа?
Немачка	ДА, у неколико закона	ДА	НЕ, али на захтев пореске управе, обвезник мора доставити у року од 60 дана.	Документација се не припрема ако трансакције робе са ППЛ не прелазе 6 милиона, а за остале трансакције 600.000 евра. МФ се припрема уколико вредност трансакција прелази 100 милиона евра, ИЗЗ достављају обвезници чији приходи са ППЛ прелазе износ од 750 милиона евра	ИЗЗ се подноси у року од 12 месеци од последњег дана извештајне године.	Од 5-10% на износ усклађених прихода, али минимално 5.000 евра; Од 250.000-1.000.000 евра.	Висока
САД	ДА, у неколико закона	ДА	ДА	Не постоје, изузев за ИЗЗ, који достављају обвезници чији приходи са ППЛ прелазе износ од 850 милиона долара.	ИЗЗ се подноси почев од 15.03.-15.10.	Од 20-40% недовољног плаћања или погрешне процене.	Висока
Француска	ДА, Француски порески закон	ДА	ДА	Документацију припремају порески обвезници који имају вредност имовине или промет већи од 400 милиона евра; За изјаву о трансферним ценама праг је 50 милиона евра; ИЗЗ достављају обвезници чији приходи са ППЛ прелазе износ од 750 милиона евра.	Изјава о трансферним ценама се подноси до 30.09. ИЗЗ се подноси у року од 12 месеци од последњег дана извештајне године.	Од 10.000 евра; Од 0,5% од обима трансакција које нису биле документоване; Од 5% за поновну процену по тржишним ценама;	Висока
Холандија	ДА, Закон о порезу на добит правних лица	ДА	ДА	Уколико порески обвезници имају промет већи од 50 милиона евра саставља се и МФ и ЛФ. Уколико се остварује мањи промет, саставља се документација о трансферним ценама у скалду са регулаторним оквиром. ИЗЗ достављају обвезници чији приходи са ППЛ прелазе износ од 750 милиона евра.	МФ и ЛФ морају бити доступни до краја текуће за претходну годину (али се овај рок може продужити). ИЗЗ се подноси у року од 12 месеци од последњег дана извештајне године.	Кривичне санкције као и казне до 870.000 евра; До 100% додатног пореза плус камата.	Између средње и високе.

Табела број 5. Упоредна правила о повезаним правним лицима и споразумима у међународном окружењу²³⁶

Назив земље	Да ли земља примењује ОЕСД Смернице?	Које су дозвољене методе за проверу трансферних цена?	Који су захтеви у вези обелодањивања ППЛ?	Да ли су дозвољени споразуми АРА ²³⁷ и процедуре МАР ²³⁸
Аустралија	ДА	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Када порески обвезник примењује поједностављено вођење евиденције о трансферним ценама и када трансакције са ППЛ прелазе 2 милиона АУД, уз пореску пријаву се подноси и међународни распоред пословања (МРП) који обухвата ППЛ и трансакције између њих.	Постоји АРА програм; Има активан и ефикасан МАР програм.
Белгија	ДА	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Обелодањују се плаћања већа од 100.000 евра по пореском периоду лицима из пореских рајева.	Постоји АРА програм; МАР програм је доступан према уговорима о избегавању двоструког опорезивања.
Велика Британија	ДА	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Ништа није наведено.	Постоји АРА програм; МАР захтев се може поднети када порески обвезник сматра да је оштећен од стране држава у вези двоструког опорезивања.
Кина	НЕ, али је оквир за трансферне цене углавном усклађен са Смерницама.	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Порески обвезници треба до 31.05. да доставе обрасце (постоји 22 могућа обрасца) за извештавање о трансакцијама са ППЛ	Постоји АРА програм; Порески обвезници могу захтевати МАР.
Луксембург	НЕ, али се у коментарима закона углавном позива на Смернице.	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД.	Не постоје посебни захтеви, изузев што је уобичајена пракса да се извести о трансакцијама са ППЛ уз пореску пријаву (када документација мора бити и доступна).	Постоји АРА програм; Дозвољено је захтевање МАР, уз поштовање прописане процедуре.

²³⁶ Ernst & Young Global Limited, (2020), *Исто*, pp. 1-715.

²³⁷ АРА - *advance pricing agreement* – уговор о унапред утврђеним ценама – представља споразум између пореског обвезника и пореске управе којим се утврђује методологија трансферних цена пореског обвезника пре обављања контролисаних трансакција и примењује се одређени временски период.

²³⁸ МАР - *mutual agreement procedure* – процедура заједничког договора – представља процес решавања спорова који се налази у моделу пореске конвенције ОЕСД-а, као и у разним конвенцијама о избегавању двоструког опорезивања. То је процес преговора између влада земаља за решавање питања опорезивања са циљем избегавања двоструког опорезивања.

Назив земље	Да ли земља примењује Смернице? OECD	Које су дозвољене методе за проверу трансферних цена?	Који су захтеви у вези обелодањивања ППЛ?	Да ли су дозвољени споразуми АРА ²³⁷ и процедуре MAP ²³⁸
Немачка	ДА	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Порески обвезник мора припремити помоћни обрачун о трансакцијама са ППЛ до рока подношења пореске пријаве.	Порески обвезници могу поднети захтев за АРА програм; Дозвољено је захтевање MAP, уз испуњење прописаних услова.
САД	НЕ, али су прописи усклађени са Смерницама	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, метод упоредиве трансакције, метод трошкова услуга, цена аквизиције, тржишна капитализација, друге методе.	Корпорације чија је имовина већа од 10 милиона долара обелодањују неизвесне пореске позиције	Порески обвезници могу поднети захтева за АРА програм; Дозвољено је захтевање MAP.
Француска	ДА	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Обелодањују се најважније трансакције унутар групе, уколико прелазе износ од 100.000 евра по врсти трансакција.	Постоји АРА програм; Дозвољено је захтевање MAP.
Холандија	ДА	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Приликом подношења пореске пријаве потврђују се одређена поља, уколико се обављају прекограничне трансакције са ППЛ и попуњавају прилози.	Постоји АРА програм; Дозвољен је MAP.

Наведени прегледи наводе на закључак да све земље имају дефинисане норме о трансферним ценама у законодавном оквиру. Затим, скоро све земље примењују Смернице, на директан или индиректан начин и имају прописана правила за припрему документације о трансферним ценама, која се припрема на годишњем нивоу. Постоје разлике у праговима за састављање различитих врста извештаја о трансферним ценама и у свим земљама се акценат ставља на прекограничне трансакције. У мањем броју земаља прописано је извештавање о трансакцијама између ППЛ које се одвијају у оквиру националне економије. Изузев САД, све друге земље примењују методе које предвиђају и Смернице. Ситуација на пољу санкционисања за непоштовање правила о трансферним ценама је шаренолика, односно распон казни је неусклађен од земље до земље. Споразуми између пореског обвезника и пореских управа, као и споразуми о решавању спорова између влада појединих земаља постоје у свим анализираним земљама. Најзад, вероватноћа контроле неусклађености трансферних цена, примењених метода и обрачунатих пореза по том основу у већем броју земаља је на високом нивоу, док је у једном броју земаља на поприлично незавидном нивоу, вероватно због комплексности саме проблематике трансферних цена, недовољне стручности лица која обављају контролу, али и због неадекватне посвећености државних органа овој области која представља, још увек, неистражен простор за увећање пореских прихода за велики број земаља света.

3.2. Правила о трансферним ценама у Републици Србији

Историјски посматрано, проблематика трансферних цена у Републици Србији први пут се спомиње у међународном уговору о избегавању двоструког опорезивања који је закључен са Француском²³⁹ 1974. године. Међутим, први пут се у законодавном оквиру уводи 11.12.1991. године кроз тадашњи Закон о порезу на добит корпорација.²⁴⁰ Законом је било прописано шта се подразумева под трансферним ценама, када оне настају, ко се сматра повезаним лицем, обавезност приказивања трансакција са ППЛ у пореском билансу, обавезност коришћења принципа „ван дохвата руке“, обавезност коришћења две дозвољене методе за тестирање усклађености трансферних и тржишних цена (метода упоредиве цене, а само када њу није могуће користити, треба применити методу цене коштања увећану за уобичајену зараду), као и новчане санкције за кршење прописаних правила.

Иако је законодавни оквир у овој области стар више од 30 година, тек од 2013. године, са ступањем на снагу измена и допуна у Закону о порезу на добит правних лица,²⁴¹ област трансферних цена добија заслужени значај и пажњу од стране регулаторних органа, пореских обвезника али и шире јавности. У оквиру тих законских измена, значајно се унапређује регулисање трансферних цена, прописивањем правила која, у највећој мери, важе и данас. Тада су, између осталог, прописна правила о трансакцијама са предузећима која седиште имају у

²³⁹ Министарство финансија Републике Србије, доступно на: https://www.mfin.gov.rs/upload/media/Cx7lww_6012f38cc75a2.pdf, (приступљено: 20.02.2022.).

²⁴⁰ Закон о порезу на добит корпорација ("Сл. гласник РС", бр. 76/1991).

²⁴¹ Закон о изменама и допунама закона о порезу на добит правних лица ("Сл. гласник РС", бр. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012).

јурисдикцијама са преференцијалним пореским системом, затим уводе се ригорознија правила која се односе на постојање ППЈ, обавезност подношења документације о трансферним ценама пореској управи за трансакције са ППЈ односно, прецизније се дефинише шта порески обвезници треба да поднесу пореској управи како би образложили поступак усклађивања цена. Поред тога, уводе се методе за проверу трансферних цена засноване на добити (до тада је постојала могућност коришћења само традиционалних метода) и допушта се примена комбинације различитих метода. Такође, у самом закону врши се позивање на Смернице, на којима ће бити засновано опорезивање трансакција између ППЈ. Поред тога, прописује се и опомена за неподношење документације о трансферним ценама као и новчана казна уколико се документација не поднесе након изрицања опомене.

Привредно окружење у Републици Србији у претходном десетогодишњем периоду одликује се растом броја ППЈ (повећава се број МНК које отварају своје фирме у Републици Србији, као и број домаћих пословних групација које своја ППЈ имају у земљи и иностранству) и повећањем комплексности трансакција између њих, што директно утиче на већи значај проблематике трансферних цена. У Републици Србији тренутно постоји изузетно свеобухватан регулаторни оквир који уређује ову област. Са пореског становишта, приоритетни су: Закон о порезу на добит правних лица,²⁴² Закон о порезу на доходак грађана²⁴³ и Закон о пореском поступку и пореској администрацији.²⁴⁴ Најзначајнија подзаконска акта, која уређују ову област су: Правилник о трансферним ценама и методама које се по принципу "ван дохвата руке" примењују код утврђивања цене трансакција међу повезаним лицима (у даљем тексту: Правилник о ГЦ),²⁴⁵ Правилник о садржају пореског биланса и другим питањима од значаја за начин утврђивања пореза на добит правних лица,²⁴⁶ Правилник о Листи јурисдикција са преференцијалним пореским системом,²⁴⁷ Правилник о каматним стопама за које се сматра да су у складу са принципом „ван

²⁴² Закон о порезу на добит правних лица ("Сл. гласник РС", бр. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014 - др. закон, 142/2014, 91/2015 - аутентично тумачење, 112/2015, 113/2017, 95/2018, 86/2019, 153/2020 и 118/2021).

²⁴³ Закон о порезу на доходак грађана ("Сл. гласник РС", бр. 24/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 135/2004, 62/2006, 65/2006 - испр., 31/2009, 44/2009, 18/2010, 50/2011, 91/2011 - одлука УС, 7/2012 - усклађени дин. изн., 93/2012, 114/2012 - одлука УС, 8/2013 - усклађени дин. изн., 47/2013, 48/2013 - испр., 108/2013, 6/2014 - усклађени дин. изн., 57/2014, 68/2014 - др. закон, 5/2015 - усклађени дин. изн., 112/2015, 5/2016 - усклађени дин. изн., 7/2017 - усклађени дин. изн., 113/2017, 7/2018 - усклађени дин. изн., 95/2018, 4/2019 - усклађени дин. изн., 86/2019, 5/2020 - усклађени дин. изн., 153/2020, 156/2020 - усклађени дин. изн., 6/2021 - усклађени дин. изн., 44/2021, 118/2021, 132/2021 - усклађени дин. изн. и 10/2022 - усклађени дин. изн.).

²⁴⁴ Закон о пореском поступку и пореској администрацији ("Сл. гласник РС", бр. 80/2002, 84/2002 - испр., 23/2003 - испр., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 - др. закон, 62/2006 - др. закон, 63/2006 - испр. др. закона, 61/2007, 20/2009, 72/2009 - др. закон, 53/2010, 101/2011, 2/2012 - испр., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 - аутентично тумачење, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 86/2019 и 144/2020).

²⁴⁵ Правилник о трансферним ценама и методама које се по принципу "ван дохвата руке" примењују код утврђивања цене трансакција међу повезаним лицима ("Сл. гласник РС", бр. 61/2013, 8/2014, 94/2019 и 95/2021).

²⁴⁶ Правилник о садржају пореског биланса и другим питањима од значаја за начин утврђивања пореза на добит правних лица ("Сл. гласник РС", бр. 20/2014, 41/2015, 101/2016, 8/2019, 94/2019, 159/2020 и 97/2021).

²⁴⁷ Правилник о Листи јурисдикција са преференцијалним пореским системом ("Сл. гласник РС", бр. 122/12, 104/18, 161/20).

дохвата руке" за 2021. годину,²⁴⁸ као и међународни уговори о избегавању двоструког опорезивања.²⁴⁹

Закон о порезу на добит правних лица²⁵⁰ (у даљем тексту: закон) представља најбитнији порески оквир за регулисање односа између ППЈ, дефинисање трансферних цена, идентификовање „повезаности“ између предузећа, одређивање „пореских рајева“, прописивање лимита, обима и начина пореског извештавања о ППЈ, дефинисање начина утврђивања пореске основице ППЈ и дозвољених метода за тестирање трансферних цена. Доњи лимит за постојање повезаности између предузећа, односно постојање контролног и значајног утицаја представља поседовање минимално 25 % права гласа, удела или акција у другом правном лицу. Поред тога, повезаност постоји код специфично успостављених родбинских односа као и пословања са предузећима која имају седиште у јурисдикцијама са преференцијалним пореским системом („пореским рајевима“). Уколико обострана вредност трансакција (робе, услуга, радова) између ППЈ прелази износ од 8 милиона динара, као и у случају „новчаних трансакција“ (кредити и позајмице) независно од вредности, ППЈ су у обавези да до датума подношења пореског биланса доставе пореским органима и „пун“ извештај о трансферним ценама у папирном облику. Поред тога, за трансакције које не прелазе наведени лимит, ППЈ су у обавези да до истог датума доставе „скраћену“ форму извештаја. Независно од форме, износи утврђени у извештајима уносе се на прописане позиције пореског биланса и у зависности од нивоа усклађености трансферне и тржишне цене могуће су корекције пореске основице, уз напомену да се износи из „скраћене“ верзије уносе само као информативне позиције, без утицаја на основицу опорезивања. Форма и садржина обе верзије извештаја детаљно је уређена Правилником о ТЦ у коме су објашњене све методе (које су прописане Смерницама) и могућности и начини њихове адекватне примене у тестирању трансакција.

Како би могла да се оствари упоредивост правила о трансферним ценама са правилима у међународном окружењу, у наставку је дат приказ правила опорезивања ППЈ у Републици Србији, који је усклађен са, претходно наведеним приказом, за најразвијеније земље.

²⁴⁸ Правилник о каматним стопама за које се сматра да су у складу са принципом „ВАН ДОХВАТА РУКЕ“ ЗА 2021. годину ("Сл. гласник РС" бр. 24/21), напомена: одредбе овог правилника тренутно се мењају сваке године.

²⁴⁹ Списак и увиду у уговоре које је закључила Република Србија доступни су на: <https://mfin.gov.rs/propisi/ugovori-o-izbegavanju-dvostrukog-oporezivanja>, (приступљено: 18.02.2022.).

²⁵⁰ Закон о порезу на добит правних лица, *Исто*, чланови 59-62.

Табела број 6. Правила о трансферним ценама у Републици Србији²⁵¹

Да ли земља има закон којим је регулисана област трансферних цена?	Да ли земља има правила за документацију о трансферним ценама?	Да ли се документација о трансферним ценама припрема на годишњем нивоу?	Који су прагови за састављање документације о трансферним ценама?	Који су рокови за обелодањивање и подношење документације о трансферним ценама?	Које су казне за непоштовање правила о трансферним ценама?	Која је вероватноћа контроле трансферних цена од стране пореских органа?	Да ли земља примењује ОЕСД Смернице?	Које су дозвољене методе за проверу трансферних цена?	Који су захтеви у вези обелодањивања ППЛ?	Да ли су дозвољени споразуми АРА и процедуре MAP
ДА, Закон о порезу на добит правних лица.	ДА, Правилник о трансферним ценама.	ДА	Уколико порески обвезник оствари трансакције са ППЛ веће од 8.000.000 динара, саставља пун извештај о трансферним ценама. За мање износе доставља се извештај у скраћеној форми.	Рок за подношење је 180 дана од истека периода за који се порез утврђује.	Од 100.000 – 2.000.000 динара; До 30% потцењене пореске обавезе; Плус камата.	СРЕДЊА, Контрола се не спроводи редовно; Порески органи имају ограничен ниво праксе	ДА	Метода УЦ, ППЦ, трошкови плус маржа, ТНМ, ТПД, друге методе.	Порески обвезници који обављају трансакције са ППЛ су у обавези да обелодане приходе и расходе из тих трансакција у пореској пријави и документацији (извештају) о трансферним ценама.	АРА није дозвољена; MAP се спроводи кроз уговоре о избегавању двоструког опорезивања; Нема разрађене праксе у вези са MAP.

²⁵¹ Ernst & Young Global Limited, (2020), *Исто*, pp. 530-534.

Поређењем међународних правила са правилима у Републици Србији, могуће је закључити да се национална правила у великој мери поклапају са међународним захтевима у вези извештавања о трансферним ценама, осим у споразумима који су дозвољени за сврхе избегавања двоструког опорезивања (АРА није дозвољен и нема праксе МАР), углавном нижим казнама у односу на међународно окружење и, што је нарочито значајна информација за пореске органе и креаторе фискалне политике, далеко нижим нивоом знања пореских органа у вези трансферних цена. У последњем сегменту, постоји огроман простор за унапређење, чиме би се оствариле двоструке користи: унапредила би се тржишна утакмица и конкуренција између правних лица на адекватан начин (појачаном контролом, у великој мери, трансферне цене тежиле би да буду на нивоу тржишних) и омогућила би се већа наплата пореских прихода по основу пореза на добит.

3.3. Утицај повезаних правних лица на пореско извештавање

Основна сврха регулисања трансакција између ППЈ огледа се у подстицају праведније тржишне утакмице, са једне стране и, што је, за пореске органе далеко битније, у тачнијем и транспарентнијем пореском извештавању, са друге, које треба да допринесе повећању укупних пореских прихода. Најбитнији документи, у том смислу, јесу порески биланс и пореска пријава пореза на добит, у којима се, у зависности од земље, уносе износи трансакција са ППЈ, као и корекције опорезиве добити по основу разлике између тржишних и трансферних цена. Неадекватно пореско извештавање, нарочито у земљама у развоју, доводи до смањења пореских прихода земље и угрожава нормално функционисање јавних финансија.

Корпоративни порез може да буде важна ставка одлива готовине за предузећа. Ако су остали услови исти, предузећа имају подстицај да максимизирају профит након опорезивања минимизирањем пореског оптерећења. Ако су фирме делови пословне групе, оне теже да минимизирају порез на нивоу пословне групе, кроз међународне трансферне цене.²⁵² Велики број спроведених истраживања пружа доказе да су МНК минимизирале порезе обављањем трансакција између ППЈ, на тај начин што прилагођавају услове, рокове и износе у трансакцијама у складу са својим жељама.²⁵³ Компанија са великим пореским оптерећењем може смањити опорезиви приход обављањем трансакција са ППЈ која имају низак ниво пореског оптерећења, па је ниво избегавања пореза већи уколико расте број и вредност трансакција са ППЈ, односно, уколико је на нивоу групе усвојена стратегија минимизирања пореза.²⁵⁴ Изгубљени порески приходи, за једну земљу, због оваквог начина обављања трансакција у МНК, могу бити изузетно високи. Тако, на пример, у случају Индонезије, процењује се да је због пореских проневера у трансакцијама између ППЈ, на примеру само једне велике компаније, држава остварила губитак пореза од

²⁵² Gramlich, J. D., Limpaphayomb, P., Rhee, S. G., (2004), *Taxes, Keiretsu affiliation, and income shifting*, Journal of Accounting and Economics, Volume 37, pp. 203–228.

²⁵³ Jung, K. Y., Kim, B. Y., Kim, B. M., (2009), *Tax motivated income shifting and Korean business groups (Chaebol)*, Journal of Business Finance & Accounting, Volume 36, Issue 5-6, pp. 552–586.

²⁵⁴ Park, S., (2018), *Related Party Transactions and Tax Avoidance of Business Groups*, Sustainability, Volume 10, pp. 1-14.

више од 100 милиона америчких долара.²⁵⁵ Из разлога што МНК искоришћавају празнине и неусклађености између пореских система различитих земаља, ерозија домаће пореске основице и померање добити (у даљем тексту: BEPS²⁵⁶) утичу на све земље.

BEPS представља стратегију пореског планирања МНК које користе празнине и неусклађености у пореским правилима како би избегле плаћање пореза. Пракса BEPS-а годишње кошта земље 100-240 милијарди долара изгубљеног прихода. Земље OECD-а и G20 (група 20 најразвијенијих земаља света, односно 19 земаља и Европска унија), радећи заједно, предузимају заједничке акције за решавање слабости у оквиру међународног опорезивања које стварају могућност за BEPS. Захваљујући томе, развијен је свеобухватан пакет на глобалној основи који се састоји од 15 мера за борбу против избегавања пореза, побољшања кохерентности међународних пореских правила и обезбеђивања транспарентнијег пореског окружења, који примењује 141 држава како би омогућиле заштиту своје пореске основице и смањиле могућност избегавања пореза. Земље сада имају алате којима се осигурава да се профит опорезује тамо где се ствара, односно тамо где се обављају економске активности.²⁵⁷

У оквиру донетих мера, три мере се односе на област трансферних цена (мере од 8-10), чији је циљ осигурање усклађености резултата трансферних цена са стварањем вредности у оквиру МНК. Ове мере смањују подстицај МНК за пребацивање прихода у компаније са малим бројем запослених или без запослених и малом или никаквом економском активношћу, само да би се искористиле јурисдикције са ниским порезима, односно да би се искористиле јурисдикције без пореза. Проблематика нематеријалне имовине, ризика и капитала и трансакција високог ризика представљају три кључне области у оквиру BEPS мера посвећених трансферним ценама.²⁵⁸

Многи критичари оптужују мултинационалне компаније као што су Google, Facebook, Yahoo, Starbucks, Apple и Amazon за масовно избегавања пореза применом различитих модела и шема. Ове шеме нису забрињавајуће само за америчке пореске власти, већ и за међународну заједницу, будући да и она може бити лишена пореских прихода. Пракса пребацивања прихода кроз трансферне цене ствара глобалну „буку“ јер крајњи план јесте да се омогући корпорацијама да плаћају врло мале порезе или чак никакве порезе. На глобалном плану, многе земље су почеле да мењају своје политике како би се супроставиле трансферним ценама. Међутим, „порески рајеви“ за многе компаније представљају и даље најбоље и најудобније место, због створеног погодног окружења за избегавање опорезивања, а са друге стране такве

²⁵⁵ Nuritomo, N., Utama, S., Hermawan, A. A., (2019), *Foreign Related Parties Transactions as Tax Avoidance Strategy in Indonesia: The Role of Corporate Governance*, Advances in Social Science, Education and Humanities Research, Volume 313, International Conference on Ethics of Business, Economics, and Social Science (ICEBESS 2018), pp. 86-92.

²⁵⁶ Base Erosion and Profit Shifting – BEPS – ерозија основице и померање профита

²⁵⁷ OECD, (2017), *Background Brief Inclusive Framework on BEPS*, pp. 7-17.

²⁵⁸ OECD, доступно на: <https://www.oecd.org/tax/beps/beps-actions/actions8-10/>, (приступљено: 19.02.2022.).

земље истовремено представљају најбрже растуће економије на међународном нивоу.²⁵⁹

На бази свега наведеног могуће је закључити да ППЈ, односно трансакције између њих имају изузетно јак, углавном негативан утицај на пореско извештавање, имајући у виду чињеницу да МНК спроводе масовно премештање прихода, а самим тим и добити у земље у којима се могу искористити све пореске благодети. Из тог разлога, неопходно је на међународном нивоу унапредити правила за борбу против злоупотреба у трансферним ценама, обезбедити транспарентније пореско извештавање, не само на националном, већ и на међународном нивоу, у погледу извештавања МНК о профитима и плаћеним порезима (што би било доступно и пореским органима) и поштрити постојеће пореске законе којима се регулише ова област. На тај начин могуће је остварити правичну расподелу међународне добити и адекватно пореско захватање од земље до земље како се не би губили порески приходи.

3.4. Предности и недостаци постављених правила о трансферним ценама

Правила о трансферним ценама која су постављена на међународном нивоу и преливена у национално законодавство имају бројних предности, које се преваходно огледају у унапређењу пореског окружења државе, повећању дисциплине и одговорности учесника у контролисаним трансакцијама али и заштити и повећању здраве конкуренције у јурисдикцији. Донете Смернице и прописне норме олакшавају разумевање глобалног окружења, начина понашања МНК, као и сложених трансакција између ППЈ. Такође, правилна примена принципа „ван дохвата руке“ обезбеђује правично понашање свих тржишних учесника, а успостављена интернационална правила, као на пример АРА и МАР обезбеђују једну дозу сигурности, како за пореске управе тако и за пореске обвезнике.

Међутим, иако постоје бројне предности, правила о трансферним ценама имају и одређена ограничења. Једно од ограничења односи се на отежану могућност примене принципа „ван дохвата руке“ у изузетно комплексним, интегрисаним и специјализованим трансакцијама између ППЈ. Такође, тешко је применити овај принцип када на глобалном нивоу није могуће пронаћи упоредиве трансакције између неповезаних правних лица. Поред тога, примена овог принципа може изискивати високе трошкове, како за МНК, тако и за пореске управе из разлога документовања трансакција и упоредивости са неконтролисаним трансакцијама, као и због недоступних и тешко разумљивих информација²⁶⁰ у појединим ситуацијама које могу утицати на доношење погрешних закључака у вези са одступањем трансферне од тржишне цене.

Следећи недостатак постављених правила везан је за висок ниво арбитрарности у њиховој примени, што доводи, али је веома често и директно усмерено на појаву

²⁵⁹ Joel Barker, Kwadwo Asare, Sharon Brickman, (2017), *Transfer Pricing As A Vehicle In Corporate Tax Avoidance*, The Journal of Applied Business Research, Volume 33, Number 1, pp. 9-16.

²⁶⁰ Luckhaupt, H., Overesch, M., Schreiber, U., (2012), *The OECD Approach to Transfer Pricing: A Critical Assessment and Proposal, Fundamentals of International Transfer Pricing in Law and Economics*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Max Planck Institute for and Public Finance, Volume 1, pp. 91-121.

негативних ефеката који се огледају у избегавању плаћања пореза, кроз сељење добити и смањење пореске основице. То повећава забринутост, нарочито за пореске органе, јер умањење пореских прихода непосредно се одражава на све економске и друштвене аспекте држава, које остају ускраћене за приходе који им припадају. Наводећи само једно од великог броја истраживања²⁶¹ које је спроведено у САД према подацима за 2004. годину и које показује да су МНК само у тој години нанеле пореске губитке у износу од 5,5 милијарди долара, јасно је о каквом је проблему реч. Међутим, могуће је да се МНК у потпуности придржавају правила, али да буду погођене двоструким опорезивањем, у зависности од постојања билатералних уговора, прописаних одредби у њима и начина тумачења надлежних органа. Још један од битних недостатака постављених правила огледа се у непостојању пореских, прекршајних, кривичних и тржишних санкција за сва она ППЈ која не поштују правила или их поштују, али на себи адекватан начин, а код којих није обављена контрола од стране пореских органа. У претходном делу рада наведена је компаративна анализа примене правила о трансферним ценама по земљама, из које се могло закључити да контрола није свеобухватна, учестала и ригорозна у свим земљама. То нарушава конкуренцију, може довести до опадања учешћа домаћих привредних субјеката у укупној привредној активности земље и дугорочно гледано, може се читава национална економија довести у безизлазан положај, уколико се привредни раст и развој заснива на међународним предузећима и МНК, које веома лако могу мењати своја седишта у зависности од пореских подстицаја који им се ставе на располагање. Са друге стране, постављена правила, веома често се косе са рационалношћу обављања трансакција у оквиру МНК, јер је суштина стварања МНК коришћење потенцијала свих ППЈ која делују као једно предузеће на светском тржишту са циљем стварања адекватне конкурентске предности.

Независно од недостатака који су набројани, ипак правила о трансферним ценама прописана на међународном нивоу примењује више од 70% земаља света, и сматрају се квалитетном основом за тестирање трансакција између ППЈ за МНК, и за пореске управе. Оно што је свакако неопходно у овој области јесте појачање надзора, са адекватним консеквенцама за прекршиоце, на националном и на глобалном нивоу, чиме ће се праведније расподелити приходи, ризик и богатство, а квалитет живота значајно унапредити.

Може се закључити да трансакције између зависних предузећа, које могу бити мотивисане различитим факторима, имају утицај на све сфере у привредном амбијенту сваке државе и представљају средиште дебате о легитимности у којој су значајни чиниоци интереси државе, друштвена одговорност и одговорност корпорација. Иако те трансакције могу настати из крајње „часних и поштених“ намера, порески аспекти, веома често, преовлађују. Уважавањем свих импликација и ограничења, неопходно је ову материју регулисати на друштвено пажљивији и одговорнији начин, како би се осветлила „тамна страна“ трансферних цена, стимулисале њихове добре стране и елиминисали, у највећој могућој мери, порески разлози њиховог функционисања. На тај начин могу се подстаћи инвестиције, запосленост, привредни развој, спречити евазија пореза и „бекство“ капитала и обезбедити витални приходи за друштвени развој.

²⁶¹ Bernard, A. B., Jensen, J. B., Schott, P. K., (2006), *Transfer Pricing by U.S.-based Multinational Firms*, NBER Working Paper 12493, National Bureau of Economic Research, Cambridge, pp. 1-37.

Правила о трансферним ценама и њихова примена од стране предузећа имају значајан утицај, не само на пореско извештавање, већ преко исказаних пореских расхода периода и нето добити и на финансијско извештавање а самим тим и на извештавање ревизора. Због често присутне праксе да се ревизорски извештај достави пре предаје пореских извештаја и пријаве, могуће је да због лоше примене правила дође до разликовања пореске обавезе али и добити, пре (у тренутку израде финансијских извештаја) и након предаје пореске пријаве. Ове околности морају бити свесни и ревизори који са дужном пажњом треба да анализирају трансакције са ППЈ, прегледају извештај о трансферним ценама или документацију коришћену за његову израду (уколико је урађен извештај), установе могућа одступања, утврде значајност утицаја трансферних цена на извештавање и у зависности од свега наведеног формирају адекватно мишљење које треба да повећава кредибилитет, односно поверење у систем финансијског, пореског и ревизорског извештавања. У трећем и четвртом делу рада а на основу спроведених истраживања могуће је донети закључак о томе да ли ревизори тако и раде и колико у томе имају успеха.

ДЕО III
РАЧУНОВОДСТВЕНИ И РЕВИЗОРСКИ АСПЕКТИ ПОВЕЗАНИХ
ПРАВНИХ ЛИЦА

1. РАЧУНОВОДСТВЕНО ИЗВЕШТАВАЊЕ О ПОВЕЗАНИМ ПРАВНИМ ЛИЦИМА

Извештавање о трансакцијама између ППЛ са рачуноводственог становишта регулисано је стандардима финансијског извештавања, као и националним прописима у области финансијског извештавања. Стандарди који се примењују у међународном окружењу опредељујуће утичу на начин рачуноводственог обухватања, извештавања и обелодањивања међусобних трансакција које се обављају између ППЛ како у земљи тако и у прекограничним трансакцијама. Поред тога, стандардима дефинисана ППЛ и трансакције између њих битни су и за потребе састављања консолидованих финансијских извештаја и обелодањивања. Са друге стране, национални прописи детаљније уређују књиговодствене рачуне на којима се евидентирају трансакције са ППЛ, као и начин извештавања о ППЛ у званичним финансијским извештајима земље.

Рачуноводствено извештавање и обелодањивање трансакција које обављају повезана предузећа има изузетан значај нарочито из разлога велике могућности настанка манипулација, нетачних представљања и погрешних приказивања у процесу финансијског извештавања. Нетачно финансијско извештавање изазива доношење погрешних пословних одлука, огромне губитке за повериоце и инвеститоре као и губитак поверења у рачуноводствени систем. Како би се спречили негативни ефекти креативног финансијског извештавања о трансакцијама са ППЛ и заштитила и унапредила употребна вредност информација које продукује рачуноводствени систем предузећа, неопходно је посветити пажњу постављању правила чија ће примена онемогућити преварне радње у процесу извештавања. Правила треба поставити на такав начин да спрече могућност: неевидентирања трансакција са ППЛ, необелодањивања ППЛ, настанка комплексних, тешко разумљивих и неуобичајених трансакција између ППЛ чија се корист у конкретном предузећу не види као и настанка трансакција са предузећима у „пореским рајевима“ које немају адекватно суштинско пословно упориште.

Стандарди финансијског извештавања као и национални законодавни оквири настоје да допринесу елиминисању негативних ефеката извештавања о ППЛ, као и унапређењу квалитета презентованих информација у финансијским извештајима, како би се задовољили растући финансијско рачуноводствени информациони захтеви различитих група корисника. Адекватна примена професионалног и регулаторног оквира треба да спречи штете у пословању које могу настати, на погрешној информационој основи заснованом пословном одлучивању.²⁶² Квалитетно рачуноводствено извештавање и обелодањивање о ППЛ утиче на минимизирање различитих врста манипулација и злоупотреба у приказивању имовинско финансијског положаја, његове промене и резултата пословања и доприноси доношењу релевантних и поузданих инвестиционих одлука заинтересованих стејкхолдера. Управо су у наставку рада детаљније објашњена правила рачуноводственог извештавања и обелодањивања трансакција између ППЛ, као и утицај тих трансакција на финансијски положај и профитабилност предузећа.

²⁶² Шкарић, Ј. К., (2009), *Форензичко рачуноводство – инструмент заштите интереса рачуноводствене јавности*, Зборник радова са 13. Конгреса Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске: Рачуноводство, ревизија и финансије у условима глобалне кризе, Бања Врућица, стр. 11–31.

1.1. Захтеви рачуноводственог извештавања о трансакцијама између повезаних правних лица у међународном окружењу

Рачуноводствено обухватање и извештавање о пословним трансакцијама између ППЛ, као и обелодањивање, у међународним оквирима, засновано је на нормама које прописују МРС, односно МСФИ. Стандарди који уређују област рачуноводственог извештавања на најдиректнији начин су: МРС 21, МРС 27, МРС 28, МСФИ 10 и МСФИ 11. Наведени стандарди прописују: начин одређивања девизних курсева приликом укључивања пословања ППЛ са седиштем у иностранству за потребе финансијског извештавања, рачуноводствене захтеве за учешћа у ППЛ приликом креирања појединачних финансијских извештаја, рачуноводствено обухватање инвестиција у ППЛ, принципе за припремање и презентовање консолидованих финансијских извештаја као и принципе за финансијско извештавање заједничких аранжмана.

Предузећа у процесу финансијског извештавања одређују функционалну валуту (валута земље у којој предузеће има седиште) у којој ће изразити вредност позиција у финансијским извештајима. У трансакцијама које се обављају на нивоу групе и за потребе консолидованог финансијског извештавања неопходно је извршити превођење позиција израђених у страним валутама у валуту матичне компаније.²⁶³ Приликом почетног признавања, трансакције у страниој валути признају се по промптном (тренутном) девизном курсу функционалне и стране валуте на датум трансакције. Одмеравање на крају извештајног периода може се спроводити по закључном курсу за монетарне ставке, курсу на датум трансакције и курсу на датум одмеравања фер вредности за немонетарне ставке. Уколико се приликом превођења курсева појаве разлике у односу на почетно признавање или у односу на претходне финансијске извештаје, потребно је признати настале позитивне или негативне курсне разлике у билансу успеха.²⁶⁴ Битно је истаћи чињеницу да код рачуновођа, на међународном нивоу, не постоји апсолутна сагласност око примене девизног курса за различите категорије имовине и обавеза по коме се преводе трансакције у страниој валути.²⁶⁵

Учешћа у ППЛ приликом припреме појединачних финансијских извештаја предузеће рачуноводствено обухвата по набавној вредности, по фер вредности (односно у складу са МСФИ 9 – Финансијски инструменти) или применом метода удела. „Метод удела је рачуноводствени метод према коме се инвестиција у ППЛ најпре признаје по набавној вредности (односно у висини инвестиције), а затим се за промене које настану након датума улагања у ППЛ врше кориговања инвестираног удела у нето имовини ППЛ у које је инвестирано. Добитак или губитак предузећа укључује његово учешће у добитку или губитку ППЛ у који је инвестирано“.²⁶⁶

Консолидоване финансијске извештаје креирају и презентују матична правна лица коришћењем једнообразних рачуноводствених политика за сличне трансакције и

²⁶³ Melville, A., (2009), *International Financial Reporting - A Practical Guide*, second edition, Pearson Education Limited, pp. 348-351.

²⁶⁴ МРС 21 – *Ефекти промене девизних курсева*

²⁶⁵ Богичевић, Ј., (2013), *Рачуноводствене импликације превођења и хеџинга трансакција у страниој валути*, Економски хоризонти, Економски факултет Крагујевац, свеска 2, стр. 133-148.

²⁶⁶ МРС 27 – *Појединачни финансијски извештаји*

сличне околности, почев од датума када се стекне контрола над ППЈ па све до датума када матично предузеће изгуби контролу над зависним предузећима. У овим извештајима се пореде позиције сталне и обртне имовине, капитала и обавеза, расхода и прихода, као и токова готовине матичног предузећа са истим позицијама зависних предузећа. Такође, консолидовани финансијски извештаји елиминишу књиговодствену вредност инвестиције матичног предузећа у свако повезано предузеће. Поред тога, консолидовани извештаји елиминишу у потпуности позиције финансијских извештаја које се односе на трансакције између предузећа у оквиру групе. Уколико члан групе примењује различите рачуноводствене политике у односу на оне које се примењују приликом састављања консолидованих финансијских извештаја, морају се извршити одговарајућа усаглашавања у финансијским извештајима тог члана са рачуноводственим политикама групе.²⁶⁷

Када су у питању заједнички аранжмани, неопходно је да предузеће одреди врсту заједничког аранжмана у оквиру кога обавља пословне трансакције (то може бити или заједничко пословање или заједнички подухват), као и да процени своја права и обавезе у тим трансакцијама, како би се на адекватан начин извршило рачуноводствено обухватање пословних односа у тим аранжманима.²⁶⁸

Независно од пословног односа који се успоставља између ППЈ, свако од њих би због потребе транспарентног, истинитог и поштеног финансијског извештавања требало да новчане износе трансакција које се обављају између њих прикаже на прописаним контима, у адекватним, правилно исказаним валутама, односно применом одговарајућих курсева, као и на посебним позицијама у финансијским извештајима и напоменама, како би се могла стећи адекватна слика о пласманима, потраживањима, обавезама, расходима и приходима који потичу из контролисаних трансакција.

1.2. Начин рачуноводног обелодањивања трансакција са повезаним правним лицима

Обелодањивања трансакција које се обављају са повезаним предузећима представљају један од највреднијих информационих извора за екстерне доносиоце одлука. Захтеви за обелодањивањем ППЈ и трансакција између њих уређени су појединим претходно наведеним стандардима рачуноводства и финансијског извештавања који уређују област рачуноводног обухватања, као и рачуноводственим стандардом МРС 24 и стандардом финансијског извештавања МСФИ 12. Суштина обелодањивања огледа се у смањењу информационе асиметрије и минимизирању негативних ефеката „лоших“ информација на инвеститоре.²⁶⁹ Међутим, иако обелодањивање таквих трансакција обезбеђује добру информативну подлогу, ипак је немогуће спречити, односно дисциплиновати ППЈ да то и раде.²⁷⁰

²⁶⁷ МСФИ 10 – Консолидовани финансијски извештаји

²⁶⁸ МСФИ 11 – Заједнички аранжмани

²⁶⁹ Lo, W. Y. A., Wong, M. K. R., (2011), *An empirical study of voluntary transfer pricing disclosures in China*, Journal of Accounting and Public Policy, Volume 30, No. 6, pp. 607-628.

²⁷⁰ Kohlbeck, M., Mayhew, W. B., (2010), *Valuation of firms that disclose related party transactions*, Journal of Accounting and Public Policy, Volume 29, No. 2, pp. 115-137.

Потпуним уважавањем одредби међународних стандарда потребно је да предузеће изврши обелодањивања која би екстерним доносиоцима одлука скренула пажњу да су на финансијски положај и профитабилност предузећа утицале трансакције са ППЛ. То подразумева откривање свих ППЛ, трансакција између њих, природе успостављених односа као и преузетих обавеза и неизмирених салда у таквим трансакцијама.²⁷¹ Такође, обелодањивања о ППЛ је неопходно извршити и у ситуацијама када није било трансакција између њих, како би се указало на могућност будућих пословних односа између ППЛ као и потенцијалне ризике који из тога произилазе. У случају постојања трансакција, обавезно је обелоданити: износе по којима су извршене трансакције, рокове који су уговорени, услове по којима ће бити извршена плаћања, односно исплате, податке о датим и примљеним гаранцијама у тим пословима, износе извршених резервисања као и признате расходе по основу спорних и сумњивих потраживања из трансакција са ППЛ. Када је у питању врста трансакције, потребно је обелоданити купопродају основних средстава, нематеријалне имовине, материјала, производа, робе, услуга, кредите, позајмице, уплате капитала као и измирење обавеза у име ППЛ. Приликом обелодањивања, потребно је навести и исплаћене зараде, накнаде, награде, бонуси, јубиларне награде, отпремнине и друге исплате које су извршене кључном руководећем особљу која су повезана лица са предузећем.²⁷² Све трансакције које имају исту или сличну природу могу се обелоданити заједно, осим у ситуацији када је због бољег разумевања ефеката трансакција са ППЛ на финансијске извештаје предузећа неопходно њихово одвојено обелодањивање. Један од кључних захтева стандарда је да се у обелодањивањима мора навести да ли су трансакције са ППЛ извршене под тржишним условима или не, с тим да се потврда да су трансакције између ППЛ обављене под тржишним условима може навести само уколико се то може и доказати.

Приликом састављања косолидованих финансијских извештаја неопходно је обелоданити назив, седиште и проценат гласачких права и проценат учешћа у капиталу зависних и придружених предузећа као и заједничких подухвата. Такође, потребно је описати и изабрани метод који је коришћен за рачуноводствено обухватање учешћа у ППЛ.

Стандард финансијског извештавања (МСФИ 12) захтева да предузеће које спроводи финансијско извештавање обелодани информације о ППЛ које помажу заинтересованим корисницима информација из финансијских извештаја да оцене природу и ризик који је повезан са учешћем у ППЛ као и ефекте учешћа и обављених трансакција на финансијску позицију, профитабилност и промену финансијске позиције предузећа. Поред тога, потребно је обелоданити претпоставке које је предузеће користило приликом утврђивања контроле и заједничке контроле над ППЛ као и врсте заједничког аранжмана. Приликом презентовања информација, неопходно је да екстерни корисници разумеју структуру групе као и да имају могућност да оцене природу и размере значајних законских, уговорених и регулаторних ограничења способности предузећа да користи имовину, измирује обавезе групе као и последице промена у власничком уделу у зависним предузећима, односно последице губитка контроле над зависним предузећима током периода извештавања.

²⁷¹ Carmichael, D. R., Whittington, O. R., Graham, I., (2007), *Исто*, Chapter 10, pp. 16-17.

²⁷² Melville, A., (2017), *Исто*, p. 350.

Предузеће које креира финансијске извештаје мора приликом обављања процеса финансијског извештавања обелоданити износе позитивних и негативних курсних разлика које су настале приликом превођења страних валута у валуту у којој се извештава и које се признају у билансу успеха. Такође, неопходно је навести и све валуте чије је превођење извршено као и девизне курсеве по којима је извршено превођење на крају извештајног периода.

Односи и трансакције са ППЛ су уобичајена карактеристика националног и међународног пословања. Данас је постала свакодневница да се трансакције обављају са ППЛ како би се оставрили најбољи интереси предузећа. Обелодањивања ППЛ захтевају од предузећа да се обелодане детаљи таквих трансакција, али, независно од тога, предузећа која желе да прикрију односе са ППЛ вероватно још увек могу пронаћи комплексне начине да то ураде и да у финансијским извештајима не прикажу ефекте таквих односа. Један од могућих примера таквог понашања односи се на захтев матичне компаније да поједина зависна предузећа не смеју међусобно да се такмиче за један тржишни уговор са независним предузећем, па власници, веома вероватно, никада неће сазнати да је одређено ППЛ имало пропуштену прилику да оствари додатни принос.²⁷³

Приликом обелодањивања, предузеће одлучује о нивоу детаљности, о пажњи која се посвећује различитим аспектима захтева као и о начину сажимања информација у сврху задовољења информационих потреба корисника рачуноводствених информација, при чему је потребно водити рачуна о равнотежи између великог броја детаља којима су оптерећени финансијски извештаји и корисности од детаљности, сажимања, односно замагљивања информација које се презентују корисницима. Имајући у виду да рачуноводствено обухватање и обелодањивање трансакција између ППЛ утиче на имовину, капитал и обавезе као и на расходе и приходе предузећа које спроводи процес финансијског извештавања, у наставку је акценат стављен на утицај тих трансакција на финансијску позицију и профитабилност пословања предузећа.

1.3. Утицај трансакција између повезаних правних лица на финансијски положај и резултат предузећа

Обављање трансакција у предузећу има за циљ унапређење финансијског положаја и зарађивачке способности предузећа. На идентичан начин размишљају власници приликом обављања пословних трансакција у оквиру групе, односно између ППЛ. Оно што је карактеристично за трансакције између ППЛ јесте да њихово постојање можда неће бити видљиво екстерним корисницима рачуноводствених информација предузећа, уколико се такве трансакције не обелодане или уколико се рачуноводствено не обухвате на адекватан начин. Због тога је од кључног значаја повећање транспарентности и поштеност финансијског извештавања, нарочито о трансакцијама са ППЛ, како би екстерни корисници били упознати са утицајем ППЛ на позиције приказане у билансу стања и билансу успеха предузећа.

²⁷³ IFRS Foundation, (2017), *Financial Accounting and Reporting*, CPA Australia, Foundation exam, seventh edition, BPP Learning Media Ltd, p. 374.

Односи између ППЛ веома често се успостављају из разлога утицаја матичне компаније, односно одређеног физичког или правног лица на пословне, финансијске и инвестиционе одлуке предузећа на која имају контролни или значајан утицај. У пракси је присутан тренд раста трансакција између ППЛ које сигурно не би обављала независна предузећа, као на пример: продаја испод или далеко изнад набавне вредности или цене коштања, давање бескаматних позајмица и кредита, продаја са дугим роком плаћања без обезбеђивања гаранција, различите исплате директорима и власницима за непостојеће услуге. Све наведено доводи до остварења добитка или губитка једне стране на штету друге као и до боље финансијске позиције једног предузећа у односу на друга ППЛ са којима се обавља таква трансакција. Поред тога, наведени утицаји претходно побројаних трансакција могу довести до значајног повећања пословног, финансијског и укупног ризика са којим је одређено ППЛ у групи суочено, чега, такође, морају бити свесни рационални инвеститори, кредитори и друге заинтересоване стране у предузећу.

Многе велике преваре које су се десиле од почетка XXI века укључивале су трансакције између ППЛ, што је стварало велику забринутост регулаторних органа, ревизора и других тржишних учесника који користе информације из рачуноводственог система. Из тог разлога сви су радили на побољшању транспарентности, правила и контроле ових трансакција како би се износи на позицијама финансијских извештаја реалније приказали и одражавали реалан положај предузећа. Међутим, као што је у претходном делу рада напоменуто, сложеност пословних односа и трансакција које се успостављају између ППЛ отежавају откривање превара које могу имати негативне последице на пословање предузећа и заинтересоване стране које су на различите начине везане за предузеће. Истраживање спроведено на подручју САД у периоду од 1999.-2006. године, показало је, између осталог, да на пословање предузећа која обављају трансакције са ППЛ утичу купопродајне трансакције робе, услуга и друге имовине, давање и узимање позајмица, као и инвестирање у, односно продаја удела у капиталу ППЛ. Наведене трансакције доводе до погрешног приказивања или злоупотребе имовине што утиче и на финансијски положај али и на зарађивачку способност предузећа. У наредној табели приказани су врста и учесталост трансакција између ППЛ у случајевима лажног финансијског извештавања које је доводило до нетачног приказивања положаја и успешности предузећа.

Табела број 7. Типови трансакција и учесталост појављивања трансакција између ППЛ које доводе до лажног финансијског извештавања²⁷⁴

Тип трансакције	Опис – начин настанка лажног финансијског извештавања	Учесталост појављивања
Продаја ППЛ	Само погрешно приказивање: Неоткривена веза; Неправилно рачуноводствено прецењени приходи или добици.	12,7%
	Погрешно приказивање и злоупотреба: Продајом по ценама испод тржишних трансферисано богатство на ППЛ.	3,6%
Куповина од ППЛ	Само погрешно приказивање: Неоткривена веза; Прецењивање увећава вредност средстава.	20%
	Погрешно приказивање и злоупотреба: Куповином услуга или имовине изнад тржишних цена трансферисано богатство на ППЛ.	14,5%

²⁷⁴ Henry, E., Gordon, E., Reed, B., Louwers, T., (2012), *The Role of Related Party Transactions in Fraudulent Financial Reporting*, Journal of Forensic & Investigative Accounting, Volume 4, Issue 1, pp. 186-213.

Тип трансакције	Опис – начин настанка лажног финансијског извештавања	Учесталост појављивања
Позајмице од ППЛ	Само погрешно приказивање: Неоткривена веза.	9,1%
	Погрешно приказивање и злоупотреба: Задуживањем изнад тржишне цене трансферисано богатство на ППЛ.	0%
Позајмице ППЛ	Само погрешно приказивање: Неоткривена веза; Прецењивање увећава вредност средстава.	18,2%
	Погрешно приказивање и злоупотреба: Позајмљивање испод тржишних каматних стопа трансферисано богатство на ППЛ.	10,9%
Инвестирање у ППЛ	Само погрешно приказивање: Неоткривена веза; Прецењивање би увећало имовину.	0%
	Погрешно приказивање и злоупотреба: Улагање по ценама изнад тржишних трансферисано богатство на ППЛ.	1,8%
Продаја капитала ППЛ	Само погрешно приказивање: Неоткривена веза;	5,5%
	Погрешно приказивање и злоупотреба: Продаја по ценама испод тржишних трансферисано богатство на ППЛ.	3,6%
УКУПНО ПОГРЕШНО ПРИКАЗИВАЊЕ		65,5%
УКУПНО ПОГРЕШНО ПРИКАЗИВАЊЕ И ЗЛОУПОТРЕБА ИМОВИНЕ		34,5%

Подаци у табели показују да је у оквиру истраживања један број трансакција са ППЛ (65,5%) обављан из разлога погрешног приказивања, односно прикривања вредности имовине и резултата, док је 34,5% трансакција обављено из различитих разлога злоупотребе имовине, како би се потцењивањем имовине пренео велики износ готовине (средстава) на ППЛ.

Један од кључних утицаја на профитабилност и финансијски положај предузећа која обављају прекограничне трансакције са ППЛ имају и девизни курсеви, по којима се приказује одређено потраживање или обавеза, нарочито у ситуацији пословања са ППЛ чије је седиште у земљама које имају високе и учестале промене курса националне валуте. Овај проблем нарочито долази до изражаја приликом консолидованог финансијског извештавања, јер девизни курс опредељујуће утиче на вредности по којима су презентоване позиције имовине и обавеза предузећа, као и резултат пословања. Такође, девизни курс опредељујуће утиче и на исказивање прекограничних трансакција које се односе на учешћа, дугорочне финансијске пласмане, приливе и одливе по основу дивиденди, давање и узимање дугорочних и краткорочних позајмица од ППЛ.²⁷⁵ Све наведене позиције, посебно уколико имају значајно учешће у укупним трансакцијама предузећа могу значајно поспешити или угрозити финансијску позицију, пословни и финансијски резултат и на самом крају утицати на будући опстанак или банкротство предузећа.

Манипулације информацијама у финансијским извештајима које доводе до повећања или снижавања прихода, повећања или снижавања расхода, потцењивања или прецењивања потраживања и обавеза између ППЛ углавном имају два циља. Један од њих односи се на остварење бољих резултата од којих зависе награде и бонуси менаџерима,²⁷⁶ док је други везан за премештање добити у државе које имају флексибилније захтеве опорезивања. Независно од циљева настанка, поново се наглашава да рационални инвеститори треба да буду изузетно опрезни приликом

²⁷⁵ Roberts, C., Weetman, P., Gordon, P., (2008), *International Corporate Reporting: A Comparative Approach*, fourth edition, Prentice Hall, p. 181.

²⁷⁶ Zhang, Y., (2006), *An Empirical Analysis of Revenue Manipulation*, Columbia Business School New York, pp. 1-44.

сознања постојања таквих трансакција. Највећи проблем у пракси јавља се када таквим информацијама не располажу.

Независно од свега наведеног, ипак треба имати у виду да трансакције са ППЛ понекад могу имати мањи утицај на лажно финансијско извештавање и финансијски положај и резултате пословања предузећа у поређењу са трансакцијама између независних предузећа, иако их одликује већа вероватноћа од настанка злоупотреба. Такође, трансакције са повезаним предузећима нису неопходне као механизам за рачуноводствене преваре и њихово постојање не мора да указује на лажно финансијско извештавање, али свакако, рационални инвеститори морају бити опрезнији приликом тумачења презентованих информација, када такве трансакције постоје. Стога је неопходно пронаћи механизам, односно систем који унапређује кредибилитет рачуноводствених информација које креирају предузећа која обављају трансакције са ППЛ. Један од најутицајнијих система, односно процеса који треба да допринесе расту поверења у финансијско извештавање, нарочито када су у питању и пословни односи између ППЛ, јесте ревизија.

2. РЕВИЗИЈА ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА

Повезивање предузећа у међународним оквирима и обављање трансакција међу њима представља једну од карактеристика савременог окружења финансијског извештавања. Такве трансакције веома често су доводиле до злоупотреба, међународних пословних скандала и банкротстава, па су регулаторни органи, као и доносиоци рачуноводствених и ревизорских стандарда морали тражити нове начине унапређења квалитета финансијског извештавања. Посебан акценат у трансакцијама између ППЛ ставља се на одговорност ревизора за откривање неадекватног финансијског извештавања јер је то од суштинске важности и за рачуноводствену професију и за друштво као целину.²⁷⁷ Наиме, да би се спречиле злоупотребе у тим трансакцијама неопходно је креирати адекватно рачуноводствено и ревизорско регулаторно окружење, побољшати рачуноводствена и правила обелодањивања, унапредити транспарентност, унапредити место и улогу ревизије у процесу извештавања као и појачати надзор рада ревизора, а све са циљем добијања квалитетних информација из финансијских извештаја.²⁷⁸

Суштина ревизије огледа се у заштити јавног интереса, а та заштита се може оценити као ефикасна искључиво уколико екстерни ревизори не дозволе да се јавности презентују финансијски извештаји који су лажни. Оно што остаје као спорно односи се на чињенице из прошлости које говоре да су ревизори изражавали позитивна мишљења на финансијске извештаје за које се испоставило да су садржали лажне информације. Како би се такве ситуације спречиле у будућим периодима, неопходно је, између осталог, да би се заштитили интереси инвеститора и унапредила корпоративна одговорност, формирати независна тела у чијој надлежности би искључиво било спровођење надзора над квалитетом обављених

²⁷⁷ Bell, B. T., Carcello, V. J., (2000), *A Decision Aid for Assessing the Likelihood of Fraudulent Financial Reporting*, A Journal of Practice & Theory, Volume 19, No. 1, pp. 169-184.

²⁷⁸ Levitt, A., (1998), *The Numbers Game*, Speech Delivered at the NYU Center for Law and Business, New York, доступно на: <https://www.sec.gov/news/speech/speecharchive/1998/spch220.txt>, (приступљено: 07.03.2022.).

ревизија. На тај начин смањио би се простор али и могућност да менаџери креирају вредности билансних позиција на њима одговарајући начин. Свему томе треба додати захтев за поштовањем професионалних стандарда и етичког кодекса како од стране рачуновођа и ревизора тако и од стране менаџмента. Међутим, рационални инвеститори треба да буду свесни ограничења ревизије и да увек постоји могућност да ревидирани финансијски извештаји буду оптерећени значајним неправилностима.²⁷⁹

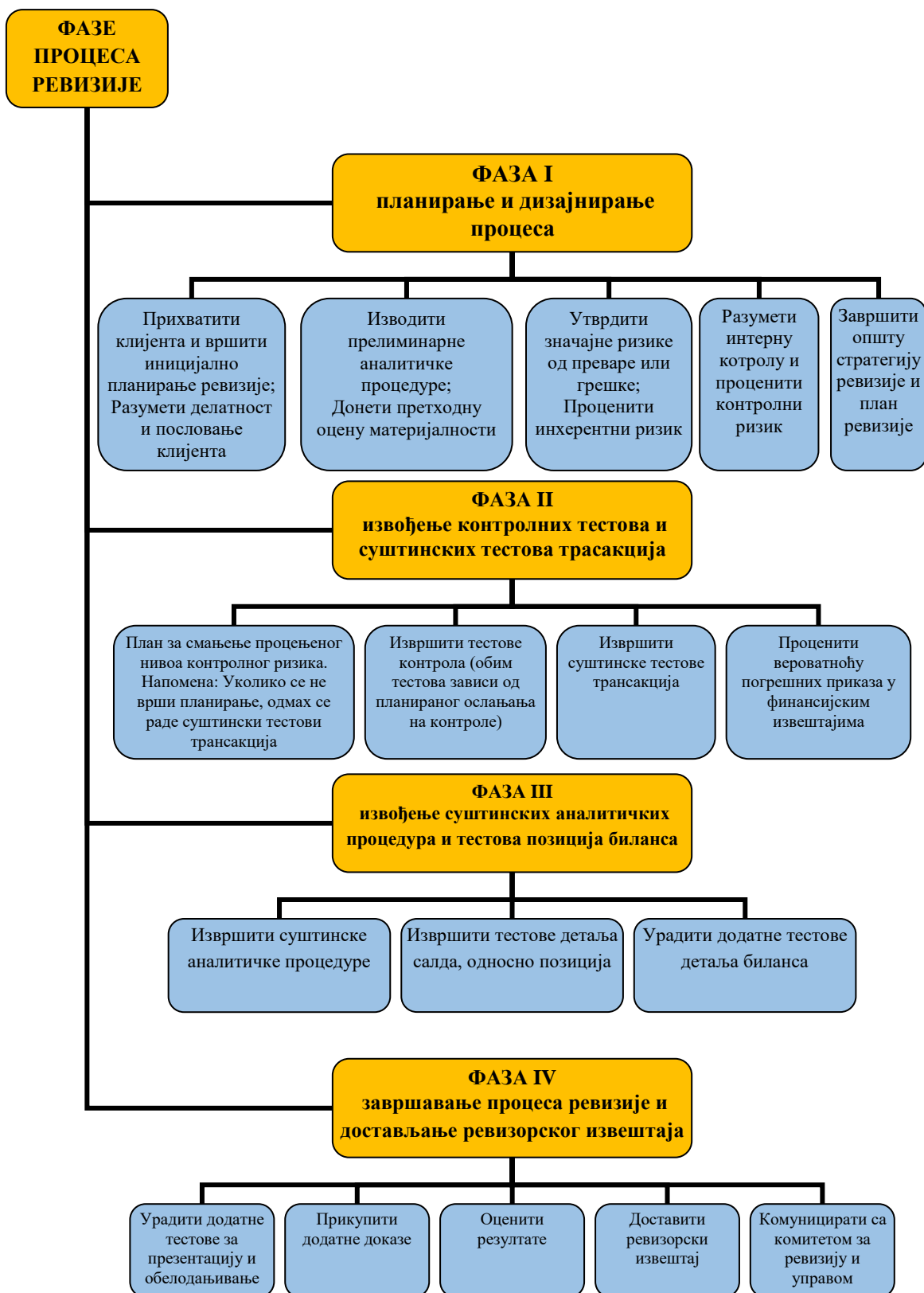
Ревизија ППЈ не представља нимало лак задатак који се поставља пред екстерне ревизоре. Како би на адекватан начин одговорили изазову ревизори треба да се добро упознају са пословањем клијента и његових ППЈ, да адекватно планирају процес ревизије, оцене квалитет интерних контрола клијента, изврше процену материјалне значајности приликом тестирања трансакција са ППЈ и да у зависности од идентификованих ризика дизајнирају ревизорске процедуре и изаберу најадекватније методе које ће користити. Само на пажљив начин, следећи претходно наведене кораке који су приказани у наставку рада, могуће је повећати кредибилитет рачуноводствених информација. Поред тога, у наставку рада биће представљене најчешће неправилности које су ревизори открили у трансакцијама између ППЈ као и ограничења у ревидирању трансакција између повезаних предузећа.

2.1. Фазе процеса ревизије трансакција између повезаних правних лица

Најбољи начин за разумевање ревизије ППЈ треба да се заснива, најпре на разумевању уобичајеног процеса ревизије, а тек након тога, кроз коришћење знања о ППЈ и рачуноводственом обухватању трансакција између њих, схватити фазе ревизорског процеса. Процес ревизије почиње прихватањем клијента и почетним планирањем процеса, а завршава се презентовањем ревизорског извештаја²⁸⁰ и комуницирањем са управом и комитетом за ревизију. Између ова два корака постоји велики број активности које ревизори морају обавити, али их је могуће груписати у четири основне фазе процеса ревизије. На наредној слици приказан је резиме процеса ревизије кроз четири процесне фазе са поједничним корацима у свакој од њих.

²⁷⁹ Шкарић, Ј. К., (2007), *Исто*, стр. 51-70.

²⁸⁰ Љубисављевић, С. (2000), *Фазе процеса ревизије*, Зборник радова: Рачуноводство и пословне финансије у савременим условима пословања, 31. Симпозијум Савеза рачуновођа и ревизора Србије, стр. 191-222.

Слика број 9. Фазе процеса ревизије²⁸¹

²⁸¹ Прилагођено према: Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Исто*, p. 430.

Почетна фаза ревизорског процеса везана је за планирање и обухвата доношење одлуке о прихватању клијента ревизије, упознавање са врстом пословних активности предузећа као и основних кретања у делатности у којој предузеће послује, извођење прелиминарних аналитичких процедура, процену материјалности и ризика ревизије, оцену интерних контрола предузећа и дефинисање стратегије, плана и програма ревизије.²⁸²

Доношење одлуке о прихватању клијента, код већине ревизорских фирми праћено је претходним истраживањем историјског пословања предузећа, његове стабилности, односа са купцима, добављачима и окружењем, као и досадашњом праксом финансијског извештавања. Након провере и доношења одлуке, потписује се уговор о ангажовању у коме се прецизирају права и обавезе обе уговорне стране.

Како би ревизор на адекватан начин обављао остале кораке у процесу ревизије, мора се упознати са пословним активностима предузећа клијента, али и са делатношћу у којој предузеће послује. Основни разлог доброг упознавања предузећа и окружења јесте идентификовање и процењивање ризика којима је предузеће изложено, процена могућег настанка грешке или преваре у извештавању, као и процена система интерних контрола. Из сличног разлога се спроводе и прелиминарне аналитичке процедуре, које могу открити неуобичајене трендове у пословању у поређењу са претходним годинама или у поређењу са конкурентима. Процедуре помажу ревизору да идентификује области са повећаним ризиком од погрешних приказивања, које захтевају посебну пажњу током процеса ревизије.

Следећи корак односи се на процену материјалности, која представља величину пропуста или грешке у финансијским извештајима која може утицати на економске одлуке корисника информација из процеса финансијског извештавања. Због одговорности коју имају, они морају скренути пажњу предузећу, како би оно извршило исправку уколико се открије материјално погрешно приказивање, али, уколико предузеће то не уради, ревизор мора, на крају ревизорског процеса, изразити модификовано мишљење, у зависности од величине пропуста. Битно је напоменути да су ревизори лица која доносе одлуку о томе шта се сматра материјалним, односно који је то ниво грешке који може изменити одлуку корисника информација из финансијских извештаја.

Након процене материјалности, ревизори процењују пословни ризик, ризик настанка грешке у финансијским извештајима, ризик ангажовања (негативне репутације или финансијског губитка за ревизорску фирму) и ризик ревизије.²⁸³ Последња врста ризика је најбитнија за ревизоре и односи се на ризик изражавања неодговарајућег мишљења ревизора у вези истинитости и објективности финансијских извештаја. Ревизори увек прихватају одређени ниво ризика или неизвесности приликом обављања процеса ревизије. Зато је потребно да се ревизори баве ризицима на одговарајући начин, да их пажљиво разматрају и стручно процењују током процеса ревизије, као и да правилно реагују на ризик како би се постигла висококвалитетна ревизија финансијских извештаја.²⁸⁴

²⁸² Љубисављевић, С., Јовковић, Б., (2016), *Исто*, стр. 174.

²⁸³ Eilifsen, A., Messier, F. W., Glover, M. S., Prawitt, F. D., (2013), *Auditing & Assurance Services*, third edition, Mc Graw Hill Education, p. 92.

²⁸⁴ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Исто*, p. 262.

Интерна контрола има веома важну улогу у оцени како менаџмент испуњава своје дужности. Менаџмент има одговорност да спроводи контролне поступке који пружају разумно уверавање и сигурност да постоји адекватна евиденција и контрола над средствима предузећа. Правилна интерна контрола не само да осигурава заштиту имовине, већ се ствара и окружење у коме се ефикасност и ефективност подстичу и прате. Према COSO²⁸⁵ оквиру, интерна контрола треба да буде дизајнирана на такав начин да одбору директора, менаџменту и другом особљу пружи разумно уверавање о постизању циљева предузећа у следећим категоријама: поузданост финансијског извештавања, ефективност и ефикасност операција и усклађеност са примењеним регулаторним оквиром. Ревизор користи процедуре процене ризика да би стекао разумевање интерних контрола ентитета, како би на основу тога могао да идентификује типове потенцијалних грешака, утврди факторе који утичу на ризик од материјално погрешног приказивања и дизајнира тестове контрола и суштинских поступака.²⁸⁶

Након оцене интерних контрола, ревизори дефинишу стратегију, план и програм ревизије, као завршни корак прве фазе ревизорског процеса. У овом критичном кораку, ревизор завршава стратегију ревизије и цео програм ревизије који планира да прати, укључујући све ревизорске процедуре, величину узорка, ставке које треба изабрати и потребно време. У оквиру овог корака, ревизор прави одабир комбинације различитих врста тестова који се користе за одређивање чињенице да ли су финансијски извештаји поштено приказани, уз разматрање трошковне ефикасности, који треба да резултирају обављањем ефективне и ефикасне ревизије. Након доношења одлуке о најисплативијој комбинацији врста тестова које треба обавити, ревизор израђује детаљан план и програм ревизије, који треба да садржи: циљеве ревизије, оцену материјалности, планиране аналитичке процедуре, врсту и обим тестова, особе које ће обављати ревизију, планиране активности и датуме за завршетак поједних фаза ревизорског ангажмана.²⁸⁷

Друга фаза процеса ревизије обухвата извођење тестова контроле, суштинских тестова трансакција и процену вероватноће погрешних приказа у финансијским извештајима. Циљеви друге фазе се реализују прибављањем доказа помоћу којих ревизор процењује контролни ризик, као и прибављањем доказа који потврђују новчану исправност трансакција. Тестирање ефикасности интерних контрола спроводи се помоћу тестова контроле, на бази којих ревизори одлучују да ли ће смањити или не процењени контролни ризик у наредним фазама процеса ревизије. Тестови контрола су ревизорске процедуре које се спроводе ради тестирања оперативне ефикасности контрола у спречавању или откривању материјално значајних погрешних приказивања. Следеће ревизорске процедуре су примери тестова контрола:

- Упити одговарајућег руководства, надзорног особља и запослених;
- Инспекција докумената, извештаја и електронских фајлова;

²⁸⁵ The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) - Комитет спонзорских организација Тредвеј комисије је основан 1985. године да спонзорише Националну комисију за лажно финансијско извештавање (NCFRR), независну иницијативу приватног сектора, која је проучавала узрочне факторе који могу довести до лажног финансијског извештавања. Доступно на: <https://www.coso.org/Pages/aboutus.aspx>, (приступљено: 23.01.2022.).

²⁸⁶ Messier, F. W., Glover, M. S., Prawitt, F. D., (2008), *Auditing & Assurance Services: A Systematic Approach*, McGraw-Hill/Irwin, pp. 192-193.

²⁸⁷ Whittington, O. R., Pany, K., (2016), *Исто*, pp. 197-198.

- Посматрање примене посебних контрола;
- Упутства која укључују праћење трансакције од њеног настанка до укључивања у финансијске извештаје кроз комбинацију ревизорских процедура укључујући испитивање, посматрање и инспекцију и
- Поновно испитивање примене контроле од стране ревизора.²⁸⁸

Ревизори, путем суштинских тестова трансакција процењују евидентирање трансакција предузећа, верификовањем њихових новчаних износа. Суштински тестови имају за циљ стварање доказа које ревизор прикупља да подржи тврдњу да нема материјално значајних погрешних исказа, у погледу потпуности, ваљаности и тачности финансијских евиденција предузећа. Ови тестови често се називају и тестови монетарно погрешних исказа и тврдњи. Ради ефикасности, ревизори често врше обе врсте тестова у исто време. Када се контроле не сматрају делотворним или када ревизор утврди одступања, суштински тестови се могу проширити у овој фази или у трећој фази процеса ревизије. Зато што су резултати тестова контрола и суштинских тестова трансакција главна одредница обима тестова детаља биланса (који се спроводе у трећој фази), често се раде два или три месеца пре датума биланса. Ово помаже ревизору да ревидира тестове детаља биланса за неочекиване резултате у ранијим тестовима и да заврши ревизију што је пре могуће након датума биланса.²⁸⁹

Извођење суштинских аналитичких процедура и тестова позиција биланса представља трећу фазу процеса ревизије и обухвата спровођење процедура и тестова са циљем добијања довољно доказа за утврђивање да ли су подаци у завршним билансима и напоменама поштено наведени. Аналитичке процедуре састоје се од процене финансијских информација кроз анализу веродостојности односа који постоје између финансијских и нефинансијских података. Тестови детаља биланса су специфичне процедуре намењене тестирању монетарних погрешних исказа у билансима и фокусирају се на завршна салда главне књиге за све позиције биланса стања и биланса успеха и од суштинског су значаја за спровођење ревизије јер је велики део доказа добијен из извора трећих страна и стога се сматрају високо квалитетним.²⁹⁰

Објављивање ревизорског извештаја у коме се наводи мишљење ревизора представља последњи корак у четвртој фази процеса ревизије, која поред тога обухвата и додатне тестове презентације и обелодањивања, прикупљање додатних доказа и оцену прикупљених резултата. Након што ревизор заврши све процедуре за сваки циљ ревизије и за сваку позицију финансијских извештаја и повезаних обелодањивања, неопходно је да комбинујући добијене информације, као и ослањајући се на професионално просуђивање, дође до општег закључка о истинитости финансијског извештавања предузећа клијента. Када је процес ревизије завршен, ревизор доставља извештај уз који су приложени објављени финансијски извештаји предузећа. На самом крају ревизор саопштава комитету за ревизију или вишем руководству значајне недостатке који постоје у интерним контролама. Поред

²⁸⁸ Messier, F. W., Glover, M. S., Prawitt, F. D., (2008), *Исто*, pp. 159-160.

²⁸⁹ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2012), *Исто*, pp. 406-408.

²⁹⁰ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Исто*, pp. 167-168.

тога, иако није обавезујућег карактера, ревизори често дају сугестије менаџменту како би побољшали пословне перформансе.²⁹¹

Након упознавања са четири основне фазе процеса ревизије којих се ревизори придржавају и када тестирају трансакције између ППЈ, у наставку су детаљно објашњене најбитније карактеристике процеса ревизије ППЈ.

2.1.1. Прихватање предузећа које обавља пословање са повезаним правним лицима од стране ревизора

Ревизија ППЈ почиње у тренутку када ревизорско предузеће прихвати да обавља процес ревизије обвезника који обавља трансакције са ППЈ што се потврђује потписивањем писма о ангажовању, односно закључењем уговора. Почетна фаза процеса ревизије се врло често назива и фаза претходног планирања у којој ревизор треба да процени потенцијалне ризике прихватања ревизорског ангажмана уз напомену да се закључењем уговора са предузећима код којих се очекује висок ризик (нарочито због постојања трансакција са ППЈ) може смањити ревизорска репутација као и репутација ревизорске фирме, уколико се испостави да се приликом извештавања донесе погрешан закључак о истинитости финансијских извештаја.

Пре прихватања уговорених обавеза, ревизор има дужност и обавезу да стекне висок ниво сазнања о пословању предузећа, идентификовању и пословању ППЈ, трансакцијама које се обављају између њих, ценама извршења трансакција и другим уговореним условима, а све са циљем идентификовања критичних тачки које имају кључни утицај на изражавање ревизорског мишљења. Могући извори информација на основу којих ревизори стичу сазнања о обвезнику ревизије су: искуства из прошлости са предузећима која имају пословне односе са ППЈ, информације добијене од комитената предузећа, банака и бонитетних кућа у вези предузећа и делатности у којој предузеће послује, информације добијене од сектора интерне ревизије као и од ревизора који су обављали раније ревизије. На бази добијених информација ревизори доносе одлуке о ангажовању других експерата за одређене области које могу бити предмет разматрања трансакција између ППЈ. Уколико се уговори о ревизији обнављају са постојећим обвезницима неопходно је у оквиру фазе прихватања предузећа размотрити ранију сарадњу, откривене информације о ППЈ, различите врсте ограничења која су постојала у тестирању трансакција са ППЈ као и приступ управе и рачуноводственог особља у прихватању корективних мера и налаза наведених у ревизорском мишљењу од стране власника и менаџмента. Уколико је предузеће за ревизију свесно недостатака и ограничења у претходним уговорним аранжманима оно може одбити сарадњу са предузећем или одредити нове предуслове сарадње и повећати вредност ревизорских услуга због потребе додатног ангажовања како би се предупредиле негативне појаве у ревизорском ангажману.

Након дефинитивног доношења одлуке о прихватању клијента предузеће за ревизију доставља клијенту писмо о ангажовању,²⁹² односно уговор, којим се дефинишу: међусобне обавезе и одговорности ревизора и менаџмента, циљ и делокруг ревизије,

²⁹¹ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Исто*, pp. 432-433.

²⁹² МСР 210 - *Договарање услова ревизијског ангажовања*

примењив оквир финансијског извештавања, рокови почетка и завршетка ревизије, накнада за извршену ревизију, ограничења процеса ревизије која су везана за могућност неоткривања материјално значајних грешака и извештавање од стране ревизора. Писмо о ангажовању прописано је Међународним стандардима ревизије, док је уговор о ревизији финансијских извештаја, углавном, прописаним националним законима који регулишу област ревизије.

Закључењем уговора и/или потписивањем писма о ангажовању стекли су се услови да се може сматрати да је процес ревизије започет. Прва фаза која следи потписивању уговорног ангажмана јесте планирање процеса, које на адекватан начин мора укупан план и програм ревизије укључити трансакције ППЛ.

2.1.2. Предности адекватног планирања ревизије трансакција повезаних правних лица

Планирање ревизорског ангажмана обухвата све области и сва питања која ревизор мора да размотри и узме у обзир приликом креирања свеобухватне стратегије спровођења ревизије.²⁹³ То је свеобухватна листа специфичних процедура које ревизори треба да изврше у процесу ревизије како би прикупили довољно квалитетних доказа на којима заснивају мишљење о презентованим информацијама у финансијским извештајима.²⁹⁴ Карактеристике и врсте трансакција које се обављају између ППЛ имају значајан утицај на процес ревизорског планирања. Планирање увек представља континуирани процес који прожима читав ревизорски процес и траје од почетка до краја обављања послова ревизије. У фази планирања, ревизори треба да прегледају интерна акта којима се уређује рачуноводство и рачуноводствене политике како би могли да закључе да ли постоје разлике у примењеним основама и начелима рачуноводства код ППЛ. Уколико ревизори закључе да постоје значајни пропусти, неслагања и ризици од настанка грешке, морају у почетној фази одредити адекватне тестове који ће се користити у откривању могућих превара у којима су учествовала ППЛ.²⁹⁵

Сврха планирања ревизије ППЛ огледа се у утврђивању приоритетних области у пословању повезаних предузећа којима ревизор треба да посвети адекватну пажњу и решавању проблема који могу настати током спровођења процеса како би се ефикасно и ефективно извршио посао. Током фазе планирања ревизор треба да одреди: временски оквир обављања поступака у вези тестирања трансакција између ППЛ, природу пословних односа који постоје између матичног и зависних предузећа, усклађеност пословања између ППЛ са регулаторним оквиром који уређује ту област, валуту која се користи у процесу финансијског извештавања као и валуту која је коришћена и курсеве по којима је преведена у прекограничним трансакцијама са повезаним предузећима, ризике који могу настати и неопходан буџет за реализацију свих планираних активности. Поред претходно наведених активности, ревизор мора планирати и могуће ангажовање професионалаца за

²⁹³ Messier, F. W., Glover, M. S., Prawitt, F. D., (2008), *Исцо*, p. 154.

²⁹⁴ Louwers, J. T., Blay, D. A., Sinason H. D., Strawser, R. J., Thibodeau C. J., (2018), *Исцо*, p. 82.

²⁹⁵ Graham, L., Bedard, C. J., (2003), *Fraud Risk and Audit Planning*, International Journal of Auditing, Volume 7, Issue 1, pp. 55-70.

одређене области као што су актуари, проценитељи, адвокати, стручњаци за трансферне цене, судски вештачи техничке, пољопривредне и других струка, у зависности од делатности у којој послује клијент као и буџет за екстерне консултанте.²⁹⁶ Наведена стручна лица треба ревизорима да помогну у тумачењу домаћих и међународних закона и смерница, одређивању цена „ван дохвата руке“ и других значајних аспеката трансферних цена, процени појединих позиција имовине и обавеза којима клијент располаже као и у тестирању специфичних и комплексних трансакција. Потребно је нагласити да је током обављања процеса ревизије између ППЈ могуће изменити планиране активности, уколико дође до значајнијих одступања планираних од стварних дешавања. Такође, процес планирања мора бити праћен адекватним документовањем сваког корака у процесу планирања како би постојао доказни материјал да су поступци ревизије ППЈ исправно планирани. За документовање ревизори, углавном, користе контролне листе или програме ревизије који су усклађени са природом ревизорског ангажмана. Стандарди ревизије напомињу да је потребно разликовати свеобухватност процеса планирања активности за проверу обављених трансакција између ППЈ приликом прве и сваке наредне ревизије код истог клијента из разлога што је код прве ревизије неопходно детаљније упознати пословање клијента, његових повезаних предузећа и трансакције између њих, док се код наредних ревизија, ревизор може ослонити на искуства претходне године.

Добијање свих неопходних података за потребе планирања заснива се на комуникацији са руководством и кључним особљем које је задужено за евидентирање, односно рачуноводствено обухватање и извештавање о трансакцијама са ППЈ. Поред тога ревизори податке за почетну фазу ревизије обезбеђују коришћењем јавно доступних база података, нарочито у погледу идентификовања и касније провере постојања свих повезаних предузећа, независно од тога да ли се између њих успостављају пословни односи, односно одвијају трансакције. Други начини за проверу и идентификовање ППЈ у почетној фази процеса ревизије везани су за увид у документацију са састанака управног одбора, увид у документацију којом располажу комисије за хартије од вредности, анализу уговора који су везани за неубичајене трансакције и кореспонденцију консултаната са предузећем.²⁹⁷

Негативно искуство које се десило са компанијом Enron почетком XXI века показало је да најважнији корак у планирању ревизије треба да буде разумевање пословања клијента (нарочито његових односа са ППЈ). Наиме, Enron, као најмоћнија енергентска велепродајна компанија у САД, довео је до једног од највећих корпоративних скандала који је био повезан са губицима који су настали у мистериозним партнерствима ППЈ са инсајдерима компаније. Многи истраживачи указују да је колапс настао због невероватно компликоване пословне структуре и изношења нетачних података у финансијским извештајима. Приликом истраге од стране регулаторних органа откривено је да су ревизори имали погрешну професионалну процену која је условила дозвољавање Enron-у да не изврши консолидовање ППЈ. Због огромних губитака на светском финансијском тржишту које је изазвао банкрот Enron-а свако је научио неку лекцију. Једну од „најболнијих“ лекција научили су и ревизори а везана је за чињеницу да сваки процес планирања

²⁹⁶ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Исцо*, p. 226.

²⁹⁷ Johnson, N. R., Wiley, D. L., (2019), *Auditing: A Practical Approach with Data Analytics*, John Wiley & Sons, Inc, Chapter 4, p. 23.

ревизије мора да се заснива на разумевању пословања компаније и делатности у којој послује како би се благовремено и на адекватан начин идентификовали пословни ризици, јер без тог разумевања, тешко ће ако не и немогуће бити да се на време идентификује следећи Enron.²⁹⁸

Претходно наведени текст наводи на закључак да је адекватно планирање и осмишљавање процедура које ће се спроводити у вези анализе пословних односа између повезаних предузећа кључна полазна основа квалитетне ревизије. Уколико се у овој фази направе грешке могуће је да се угрози читав процес ревизије ППЈ и на тај начин доведу у проблем сви аспекти и све фазе ревизорског процеса. Како до тога не би дошло потребно је извући поуке, нарочито из лоших искустава која су се дешавала у међународном окружењу.

2.1.3. Утицај система интерних контрола на пословање повезаних правних лица и оцена од стране ревизора

Разумевање система интерних контрола предузећа од стране ревизора је изузетно важно из разлога што је већа вероватноћа да предузеће постигне своје задатке уколико је контрола ефикасна. Интерна контрола има прожимајући утицај на све елементе једног предузећа: на ресурсе, процесе, све системе, структуру и културу предузећа, који заједно гледано подржавају способност предузећа да оствари планиране циљеве. За ревизоре је битно да установе степен поверења који могу имати у интерну контролу над процесом финансијског извештавања, али и због вршења прелиминарне процене контролног ризика, који представља главну компоненту процене укупног ризика ревизије. Адекватно схватање система интерне контроле помаже ревизору да идентификује врсте погрешних приказа за које постоји највећа вероватноћа настанка као и ризик од преваре током обављања ревизије финансијских извештаја.²⁹⁹

Разлог успостављања система интерне контроле налази се у осигурању предузећа да се неће појавити грешке у обради и рачуноводственом обухватању трансакција, односно уколико се такве грешке и појаве, да се обезбеди брзо откривање и ефикасно отклањање грешака. Интерне контроле треба да буду постављене тако да осигурају да су трансакције стварно настале и да су на правилан начин вредноване и благовремено прокњижене. Ово је нарочито битно са аспекта пословних односа и трансакција између ППЈ из разлога што се у таквим трансакцијама врло често могу наћи грешке које имају циљ замагљивање финансијског положаја и профитабилности предузећа. Код трансакција са ППЈ интерне контроле имају за циљ да: спрече евидентирање фиктивних и дуплих трансакција, открију изостављене трансакције, осигурају тачност додељених износа трансакцијама, обезбеде да се такве трансакције прокњиже на прописаним контима која се односе на ППЈ, осигурају тачност података на аналитичким и синтетичким контима, као и слагање

²⁹⁸ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2014), *Auditing and Assurance Services - An Integrated Approach*, fifteenth edition, Pearson Education, Inc, p. 207.

²⁹⁹ Johnson, N. R., Wiley, D. L., (2019), *Исто*, Chapter 6, p. 3.

помоћних са главном књигом и осигурају да су трансакције прокњижене у оним периодима на које се односе.³⁰⁰

Ревизор врши процену интерних контрола клијента након стицања сазнања и разумевања како интерне контроле функционишу у предузећу и како их предузеће користи у управљању пословним ризицима. Након процене ревизор врши тестирање одговарајућих контролних поступака како би стекао максималну сигурност о поузданости и ефикасности функционисања клијентових интерних контрола у вези ППЈ. Битно је истаћи да интерне контроле могу имати своје слабости и ограничења, нарочито када су у питању пословни односи између ППЈ, која се огледају у могућностима настанка пропуста услед: људских грешака, намерног настојања појединаца да се заобиђу интерни контролни механизми, неадекватних софтвера, лошег става менаџмента према систему интерних контрола и слично. Ових ограничења морају бити свесни и ревизори приликом тестирања система и процене ризика и у зависности од броја и величине ограничења, ревизори оцењују интерне контроле клијента и дизајнирају сложеност и обухват поступака током процеса ревизије. Пре самог процеса оцене и тестирања интерних контрола, ревизор мора да документује њихово разумевање. Документовање може бити наративно, које подразумева описивање тока извршења одређене трансакције са ППЈ од почетка до краја (од настанка трансакције са ППЈ до извештавања о тој трансакцији у финансијским извештајима), затим помоћу дијаграма који пружају визуелну слику тока трансакције и контролних механизма, комбинован начин документовања (наративно и помоћу дијаграма), као и контролне листе и унапред припремљени упитници. Независно од начина документовања о ефикасности интерних контрола клијента, обим документовања се повећава са растом комплексности пословања клијента, његових система и броја повезаних предузећа са којима има успостављене пословне односе.

Уколико ревизор установи недостатке у систему интерне контроле, одговоран је да управи и руководству саопшти идентификоване недостатке који су од утицаја на процес ревизије. Недостаци се могу односити на неадекватну примену или на непостојање контролних механизма који су неопходни за спречавање погрешних исказа у финансијском извештавању. Саопштење руководству обавља се у писаној форми и оно обавезно садржи, поред навођења недостатака, и објашњење њиховог потенцијалног ефекта на само предузеће као и на процес ревизорског извештавања. Поједине ситуације могу довести до тога да се не врши саопштавање руководству утврђених недостатака у систему интерних контрола. Такве ситуације односе се на откривање криминалних радњи и незаконитог поступања руководства (као што је неприказивање трансакција са ППЈ, потцењивање или прецењивање таквих трансакција, необелодањивање постојања односа између њих, разликовање суштине и форме у трансакцијама између повезаних предузећа), па је тада непримерено вршити саопштавања таквих недостатака онима који су директно за то одговорни. Према Међународном стандарду ревизије који је везан за саопштавање недостатака у интерној контроли (МСР 265), показатељи који ревизору могу указати на постојање недостатака укључују следеће примере: трансакције у којима руководство проналази сопствени финансијски интерес нису надгледане од стране управе на адекватан начин, постојање криминалне радње руководства без спречавања од стране интерне

³⁰⁰ Moroney, R., Campbell, F., Hamilton, J., (2017), *Auditing: A Practical Approach*, third edition, John Wiley & Sons Australia, Ltd, pp. 192-193.

контроле, неадекватно спровођење корективних мера од стране руководства у вези значајних недостатака, постојање поступка за процену ризика без адекватне контроле над ризиком и обављање корекција у објављеним финансијским извештајима како би се прикриле грешке. У свим оним ситуацијама када ревизор установи недостатке и саопшти их руководству, а руководство по том питању не предузме никакве мере, ревизор просуђује да ли такве значајне недостатке да саопшти лицима задуженим за управљање.

Документација о интерној контроли представља један од основа за прелиминарну процену контрола и планирање суштинске ревизије. Након спровођења контролних поступака од стране ревизора у вези интерних контрола, ревизор доноси одлуку да ли су прелиминарне процене биле добре или их треба ревидирати. У случају потребе за ревидирањем претпоставки о ефикасности интерне контроле о трансакцијама са ППЛ и повећања контролног ризика, долази и до ревидирања, односно повећања планираних материјалних поступака, јер се ревизор не може у значајној мери ослонити на ефикасност контролних поступака у откривању грешака у процесу извештавања. У наставку рада ће бити објашњено на који начин ревизори обављају тестирање контрола у спречавању или откривању материјално значајних грешака као и које опсежне ревизорске процедуре примењују у откривању грешака и њихових ефеката на финансијску позицију и зарађивачку способност предузећа.

2.1.4. Фокусирање ревизора на ризик од материјално значајних грешака у трансакцијама повезаних правних лица

Материјалност представља најзначајније просуђивање које ревизор треба да одреди, јер од процењене материјалности зависи природа и обим посла које ревизори треба да изврше као и време и новац које планира да утроши у поступку ревизије. Поред тога, природа и обим ревизорског тестирања, величина узорка и потребна прилагођавања које је неопходно извршити, такође зависе од процењене материјалности. Оквири финансијског извештавања материјалност дефинишу и повезују са погрешним исказима за које се очекује да утичу на рационално одлучивање корисника информација из финансијских извештаја. Веома често се у пракси успоставља неприкладна асоцијација да постоји јака корелација између материјалности и ризика, у смислу да се претпоставља да већи ревизорски ризик резултира нижим нивоом материјалности и обрнуто. Међутим, иако може постојати висок ниво корелације, ризик и материјалност утичу на обим и природу посла ревизора потпуно независно. Наиме, независно од процењеног ревизорског ризика, материјалност се заснива на томе шта би могло да има утицај на кориснике финансијских извештаја, величину узорка и на процену погрешних исказа. Заправо, висок ревизорски ризик у областима за које корисници информација нису заинтересовани захтева више ревизорског рада и ангажовања него што би то иначе било потребно, управо из разлога процењене висине ризика а не због процењеног нивоа материјалности. Са друге стране, поједине области за које су заинтересованији корисници информација и у којима је процењен низак ревизорски ризик могу изискивати велики обим посла и висок ниво тестирања трансакција управо из разлога што је одређен низак ниво материјалности од стране ревизора. Напомиње се да висок ниво ревизорског ризика не мора нужно да резултира нижим нивоом материјалности, али низак ниво материјалности, скоро увек, резултира већим

ревизорским ризиком.³⁰¹ Уколико је реч о откривању односа и трансакција између ППЈ, што представља изузетно осетљиву област, могуће је одредити изузетно низак ниво материјалности или чак нулти ниво материјалности из разлога великог утицаја таквих трансакција на положај и успех предузећа, па се сматра да се у таквим ситуацијама не смеју толерисати никакве грешке.

Ревизори морају бити свесни чињенице да независно од постављеног нивоа материјалности увек постоји присутан ризик да грешке које су везане за исказивање и обелодањивање трансакција ППЈ остану неоткривене, што је у већини ситуација из прошлости била и реалност. Поједине грешке нису биле материјално значајне и нису утицале на истинитост информација које обезбеђује процес финансијског извештавања о ППЈ, док су друге грешке биле „погубне“ и за предузеће и за кориснике информација. Ове друге ситуације, ревизори константним преиспитивањем својих процена, треба да сведу на најмању могућу меру, јер такве грешке негативно утичу на поверење инвеститора и других корисника у кредибилитет рачуноводствених и ревизорских информација и имају негативан утицај на репутацију професије. Како до тога не би дошло ревизори доносе прелиминарну оцену нивоа материјалности у фази планирања ревизије, док се ревидирање нивоа материјалности обавља у завршној фази процеса након добијања нових сазнања и доказа који су битни за материјалност.

Питање материјалности представља кључно питање за узорковање, толерантне грешке и разумно уверавање. Ревизори могу проценити материјалност на нивоу целине, односно финансијских извештаја или на нивоу појединих трансакција. Када посматрамо другу опцију, нижи ниво материјалности захтева од ревизора да изврши веће узорковање у погледу утврђивања ППЈ и трансакција између њих, да смањи толеранцију на грешке на најнижи ниво као и да пружи висок ниво уверавања да су све трансакције са ППЈ обухваћене и приказане на правилан начин. Све претходно наведено указује на закључак да нижи нивои материјалности захтевају далеко скупљу ревизију и дужи временски период тестирања трансакција, како би се могло изразити адекватно мишљење од стране ревизора.

Неадекватно планирање материјалности и неуспеси ревизије тесно су повезани са настанком великих корпоративних колапса на међународном нивоу. Из тог разлога, регулаторни оквир ревизије инсистира на процени материјалности на нивоу трансакција (и снижавању прага материјалности) како би се настанак грешака које доводе до великих корпоративних скандала свео на најмању могућу меру. Поред одређивања детаљности и нивоа на коме се врши процењивање, неопходно је да се у извештају ревизора наведу и учине јавно доступним нивои материјалности, како са становишта предузећа (у складу са рачуноводственим правилима) тако и са становишта процеса ревизије, из разлога упознавања корисника о валидности и поузданости информација које користе за доношење одлука.³⁰² Поједини истраживачи,³⁰³ иако посматрају материјалност као основни концепт ревизије,

³⁰¹ Bagshaw, K., (2013), *Audit and Assurance Essentials for Professional Accountancy Exams*, IFAC, John Wiley & Sons Ltd, pp. 73-74.

³⁰² Houghton, A. K., Jubb, C., Kend, M., (2011), *Materiality in the context of audit: the real expectations gap*, *Managerial Auditing Journal*, Vol. 26, No. 6, pp. 482-500.

³⁰³ Christensen, B., Eilifsen, A., Glover, M. S., Messier, F. W., (2020), *The effect of audit materiality disclosures on investors' decision making*, *Accounting, Organizations and Society*, Volume 87, Number 1, pp. 1-13.

сматрају да обелодањивање материјалности у ревизији не утиче на одлуке инвеститора у погледу повећања или смањења инвестиција у одређено предузеће. Битан закључак њихових истраживања јесте да се одлуке инвеститора одвијају у потпуно супротном смеру у односу на теоријске поставке процеса ревизије. Наиме, закључак говори да инвеститори повећавају вредност својих улагања у оне фирме које су ревидиране и где је праг материјалности био на изузетно високом нивоу, што значи да, врло често, инвеститори не разумеју однос између материјалности и уложених напора ревизора у откривању грешака. Поред тога, у ревидираним предузећима, код којих је праг материјалности био на изузетно ниском нивоу, инвеститори су видели већи ризик пословања предузећа и смањивали своја улагања, што је још један доказ да инвеститори не разумеју на адекватан начин основне концепте и релације у поступцима ревизије, а нарочито односе између ризика и материјалности. Независно од различитих ставова и различитих истраживачких резултата, концепт материјалности има круцијалан значај у процесу ревизије, а нарочито у процесу откривања трансакција између повезаних предузећа.

Материјалност и ризик, као два основна стуба процеса ревизије, имају велики значај са аспекта откривања превара које настају због нетачних рачуноводствених евидентирања трансакција. Битност концепта материјалности нарочито је изражена у оним ситуацијама када ревизори не изврше добру процену прагова, односно нивоа материјалности, јер то може довести, у случају настанка и откривања превара, до огромних судских трошкова за ревизорска предузећа, из разлога што су у многим државама порасли захтеви и очекивања инвестиционе јавности да ревизори треба да открију преваре у финансијским извештајима, односно да ревизори треба да пруже сигурност да су финансијски извештаји ослобођени од преварних исказа.³⁰⁴

Адекватно планирање обима ревизорских процедура за трансакције са ППЛ чијим спровођењем треба да се изрази разумно уверавање о исказима у финансијским извештајима заснива се на доношењу одлуке о материјалности. Ово је критична одлука, јер свако материјално погрешно приказивање пословних односа са ППЛ треба да резултира у изражавању модификованог мишљења ревизора. Ревизорске процедуре морају бити тако планиране и креиране да могу да открију материјално погрешне исказе тако да ревизори не губе време трагајући за нематеријалним погрешним исказима који нису од утицаја на извештавање ревизора.³⁰⁵ Међутим, веома често компаније које послују са ППЛ очекују од ревизора да границе материјалности постави на високом нивоу како би се бројним трансакцијама са нижим новчаним износима са великим бројем ППЛ заобишле ревизорске процедуре. Овога морају бити свесни ревизори приликом планирања материјалности и ризика како се не би десиле штетне последице некавалитетног финансијског извештавања на предузеће, инвеститоре и на самом крају на ревизорске фирме.

Величина и ниво материјалности зависе од: природе и врсте делатности, величине предузећа, вредности имовине, прихода и добити. Прагови материјалности далеко су нижи у апсолутним износима код предузећа која имају мање приходе у односу на велике компаније. Релативно, односно процентуално дефинисање материјалности у односу на приходе или различите категорије добити представља општеприхваћено

³⁰⁴ Bernardi, A. R., Pincus, V. K., (1996), *The Relationship Between Materiality Thresholds and Judgments of Fraud Risk*, Managerial Finance, Volume 22, Number 9, pp. 1-15.

³⁰⁵ Whittington, O. R., Pany, K., (2016), *Исто*, pp. 204-205.

правило. Кораци који се примењују приликом одређивања нивоа материјалности у сваком предузећу током фазе планирања ревизије обухватају: избор адекватног мерила (референтне вредности), одређивање процента који ће се применити на изабрано мерило, објашњење и оправдање процене која је коришћена. Процент који се користи углавном је постављен тако да се задовоље уобичајена правила за израчунавање материјалности, што је приказано у табели која следи.

Табела број 8. Правила која примењују ревизорске компаније за рачунање материјалности³⁰⁶

Уобичајена мерила	Правила која се користе
<ul style="list-style-type: none"> • Приходи • Добит пре опорезивања • Укупна имовина • Величина основног капитала 	<ul style="list-style-type: none"> • 1-3% од укупних прихода • 3-7% од добити пре опорезивања • 1-3% од укупне имовине • 3-5% од величине основног капитала

Оправдање донете процене, односно одлуке о нивоу материјалности мора бити документовано и детаљно приказано у ревизорским радним папирима у којима се наводе највећи износи погрешних исказа који не утичу на економске одлуке корисника.

Приликом планирања процеса ревизије и оцене материјалности ревизор може открити грешке у билансима предузећа. Извори настанка грешака који се најчешће појављују су: коришћење погрешних података у процесу финансијског извештавања, класификовање и процењивање позиција финансијских извештаја без поштовања рачуноводствених начела, погрешан пренос вредности са конта у финансијске извештаје, неадекватна примена рачуноводствених принципа и рачуноводствених процена.³⁰⁷ Све претходно побројане грешке нарочито долазе до изражаја када се спроводи процес планирања ревизије ППЈ. Из тог разлога, веома је чест случај да у методологијама ревизорских компанија ревизор одступа од изабраног прага материјалности и планира да тестира све трансакције са ППЈ независно од броја и величине трансакција. Иако би то требало да доведе до већег поверења у исправност рачуноводствених информација уз значајно повећање обима посла и времена ангажовања ревизора, досадашња пракса није дала завидне резултате на овом пољу.

Ризик од материјално значајних грешака представља неизвесност изражавања неодговарајућег мишљења ревизора на основу прикупљених доказа по питању позиција у финансијским извештајима када се у њима налазе искази који су материјално погрешни. У трансакцијама и извештавању између ППЈ ревизор користи професионално просуђивање приликом идентификовања и процењивања ризика од материјално значајних грешака како би установио трансакције, промете по контима и квалитативна и квантитативна обелодањивања чије материјално погрешно приказивање утиче на одлуке корисника информација које пружа процес финансијског извештавања. Да би на одговоран начин ревизор утврдио ризик неопходно је да разуме пословање предузећа, природу његових односа са ППЈ, контролне интерне процедуре предвиђене за трансакције и пословне односе између и ППЈ и независних предузећа, како би створио основу за планирање одговарајућих

³⁰⁶ Прилагођено према: Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2019), *Auditing: The Art and Science of Assurance Engagements*, fourteenth Canadian edition, Pearson Canada Inc., pp. 187-188.

³⁰⁷ Stuart, C. I., (2012), *Auditing and Assurance Services, An Applied Approach*, McGraw-Hill Irwin, New York, pp. 29-30.

процедура којима би се смањили ризици од материјално погрешних исказа. Приликом процењивања ризика ревизор испитује менаџмент, надлежна лица из сектора интерне ревизије, представнике рачуноводствено финансијског сектора, лица из правне службе и друге запослене који могу бити од помоћи ревизору приликом установљавања могућих преварних радњи и грешака које су последица пословних односа са ППЈ. Поред усмене и писане комуникације ревизор спроводи и аналитичке поступке процене ризика у којима користи финансијске и нефинансијске информације, као што су: утврђивање неуобичајених трансакција које се обављају између ППЈ, утврђивање односа између остварених прихода и количине продате робе у поређењу са независним предузећима, трендове раста куповине или продаје од ППЈ. Идентификација неочекиваних веза које постоје између ППЈ ревизору помаже да процени ризик од погрешних исказа или ризик од криминалне радње. Сваки процес процене ризика треба да буде употпуњен и поступцима посматрања и провере пословања предузећа, пословних планова, правилника и евиденција, извештаја руководства, производних и канцеларијских просторија предузећа, како би се проверили и потврдили одговори које је дало руководство и друга запослена лица. На бази свих поступака ревизор процењује ризик од настанка материјалне грешке у финансијским извештајима као целини, али и ризик настанка грешке на конту, салду или трансакцији са циљем развијања даљих поступака ревизије. Наиме, након идентификације и процене ризика, ревизор доноси оцену о томе да ли они утичу на целовитост финансијских извештаја и повезује их са могућим негативним догађајима који потенцијално могу настати у предузећу, да би преко разматрања вероватноће настанка погрешног исказа установио да ли би могуће грешке могле да имају карактер материјално значајних. Да би ревизор установио који су ризици значајни, неопходно је да покуша да утврди да ли трансакције између ППЈ имају пут ка настанку криминалне радње, колико је ППЈ укључено у комплексне трансакције у којима предузеће учествује и да ли се мерење и извештавање о трансакцијама зависних предузећа дешава на субјективном или објективном нивоу. Након процене ризика и значајности ризика у почетној фази обављања ревизије, ревизор своје процене може променити током ревизорског ангажмана уколико се појаве нови доказни материјали који утичу на почетну процену ревизора. Тада ревизор мења планирану процену ризика и ревидира постојеће или дизајнира нове ревизорске поступке.

Ризик ревизије који представља могућност изражавања неодговарајућег, односно погрешног мишљења о валидности информација у финансијским извештајима, састоји се од три компоненте и то од инхерентног ризика, контролног ризика и ризика неоткривања (детекције). Инхерентни ризик присутан је у свакој делатности, предузећу или пословној трансакцији и односи се на вероватноћу настанка значајних грешака у финансијском извештавању због одсуства адекватних интерних контролних поступака у предузећу. Ревизори овај ризик морају узети у обзир и проценити његов ниво приликом планирања процеса (не постоје дефинисане смернице за утврђивање и процењивање инхерентног ризика који би био оптималан), али на њега не могу да утичу. Контролни ризик представља вероватноћу да интерни контролни механизми у предузећу неће открити значајне грешке у рачуноводственим подацима, евиденцијама и извештајима. Ревизор у почетној фази ревизије тестира систем интерних контрола предузећа клијента и доноси одлуку о њиховој ефикасности. Уколико су ефикасне, ревизори процењују контролни ризик на ниском нивоу, док уколико се установи да интерне контроле не функционишу на такав начин да спречавају и откривају материјално значајне грешке у процесу

извештавања, ревизор процењује степен контролног ризика на високом нивоу. Претходна два ризика везана су за само предузеће, његово функционисање и ангажовање и контролисана су од стране предузећа. Последња компонента ризика односи се на ризик да ревизор својим поступцима и процедурама неће успети да открије неправилности, грешке или преварне радње у финансијским извештајима и изузетно је зависна од инхерентног и контролног ризика. Та компонента назива се детекциони ризик и у искључивој је надлежности ревизора. У зависности од изабране методе узорковања, професионалног просуђивања, примењених ревизорских поступака као и висине процењеног нивоа инхерентног и контролног ризика, зависи и ниво процењеног детекционог ризика. Применом ефикасних ревизорских поступака, пажљивим планирањем, стално присутним професионалним скептицизмом, придржавањем професионалног и законског регулаторног оквира и обезбеђењем квалитетног доказног материјала, утиче се на смањење детекционог ризика. Поред тога, ниво детекционог ризика обрнуто је пропорционалан нивоу прве две компоненте ризика. Наиме, процењивањем инхерентног и контролног ризика на вишем нивоу (када је ризик од материјално погрешног приказивања већи) смањује се процењени ниво детекционог ризика (односно, тада ревизор прихвата мањи ризик јер је забринут да постоји велика могућност за материјално погрешно приказивање). Треба истаћи да се детекциони ризик смањује кроз обим обављених поступака и време обављања ревизије, односно како се ризик смањује обим поступака треба да се повећа.³⁰⁸

Идентификовање ризика од материјално погрешног приказивања на што бољи начин подразумева примену прелиминарних аналитичких процедура током процеса планирања како би се побољшало разумевање ревизора о пословању предузећа клијента и његових односа са повезаним предузећима и омогућило усмеравање пажње на она подручја која имају висок ризик. Ревизори, углавном, користе две прелиминарне процедуре приликом процеса планирања, а то су анализа тренда и рачуно анализа. Обе процедуре се заснивају на подацима из претходних неколико година и ревизори имају задатак да утврде значајна одступања у текућој у односу на претходне године као и да изведу закључак да ли постоје потенцијално ризична подручја у којима се крије могућност настанка погрешних приказивања. На бази изведених закључака ревизори доносе одлуку о коначном детекционом ризику и укупном ризику ревизије који имају своје импликације на даљи процес и поступке ревизије. Висок детекциони ризик подразумева и већи ризик ревизије. Распон ризика ревизије углавном се креће од 1%, када се сматра да постоји низак ризик ревизије до 5% у ситуацији изузетно високог ризика ревизије. Сагледавајући укупан ризик ревизије, инхерентни и контролни ризик, детекциони ризик ревизори могу поставити у распону од 1%, у случају ниског ризика до 100% што подразумева екстремно висок ризик неоткривања.³⁰⁹ Како би се односи између компоненти укупног ризика могли представити и схватити на адекватан начин у наставку је дат приказ односа између појединих компоненти.

³⁰⁸ Porter, B., Simon, J., Hatherly, D. (2014), *Principles of external auditing*, fourth edition, John Wiley & Sons. Ltd., pp. 366-375.

³⁰⁹ Gray, I., Manson, S., (2011), *Исто*, p. 169-186.

Табела број 9. Компоненте ризика и њихов утицај на рад ревизора и процес ревизије³¹⁰

Ризик од материјално погрешних исказа	Интерпретација	Повезаност са ризиком ревизије	Интерпретација	Утицај на детекциони ризик	Интерпретација	Утицај на рад ревизора и процес ревизије
ИНХЕРЕНТАН РИЗИК:						
<ul style="list-style-type: none"> Висок (100%) 	Вероватно је да трансакција садржи грешку	Поставити ризик ревизије на низак ниво (1%)	Ревизор је спреман да прихвати само 1% шансе за изражавање ревизорског мишљења да су позиције у финансијским извештајима фер презентоване када су оне материјално погрешно приказане.	Детекциони ризик мора бити на ниском нивоу (1%)	Ревизор је спреман да прихвати само 1% шансе да суштинске ревизорске процедуре неће открити материјално погрешно приказивање	Више посла као и поузданији и релевантнији рад
<ul style="list-style-type: none"> Низак (30%) 	Мало је вероватно да трансакција садржи грешку	Поставити ризик ревизије на висок ниво (5%)	Ревизор је спреман да прихвати 5% шансе за изражавање ревизорског мишљења да су позиције у финансијским извештајима фер презентоване када су оне материјално погрешно приказане.	Детекциони ризик може бити на ниском нивоу (17%), претпостављајући да је контролни ризик 100%	Ревизор је спреман да прихвати 17% шансе да суштинске ревизорске процедуре неће открити материјално погрешно приказивање	Мање посла и прикупљање мање поузданих и релевантних доказа
КОНТРОЛНИ РИЗИК:						
<ul style="list-style-type: none"> Висок (100%) 	Контроле су неефикасне	Поставити ризик ревизије на низак ниво (1%)	Ревизор је спреман да прихвати само 1% шансе за изражавање ревизорског мишљења да су позиције у финансијским извештајима фер презентоване када су оне материјално погрешно приказане.	Детекциони ризик мора бити на ниском нивоу (1%)	Ревизор је спреман да прихвати само 1% шансе да суштинске ревизорске процедуре неће открити материјално погрешно приказивање	Више посла као и поузданији и релевантнији рад
<ul style="list-style-type: none"> Низак (30%) 	Контроле су ефикасне	Поставити ризик ревизије на висок ниво (5%)	Ревизор је спреман да прихвати 5% шансе за изражавање ревизорског мишљења да су позиције у финансијским извештајима фер презентоване када су оне материјално погрешно приказане.	Детекциони ризик може бити на ниском нивоу (17%), претпостављајући да је инхерентни ризик 100%	Ревизор је спреман да прихвати 17% шансе да суштинске ревизорске процедуре неће открити материјално погрешно приказивање	Мање посла и прикупљање мање поузданих и релевантних доказа

³¹⁰ Прилагођено према: Johnstone, K. M., Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., (2014), *Исто*, p. 287

Подаци приказани у табели наводе на закључак да се у свим оним ситуацијама када се обавља велики број сложених трансакција са ППЛ које се врше из разлога настанка преварних радњи у финансијском извештавању (и у којима је висок инхерентни ризик) и када не постоје или су неефикасне интерне контролне процедуре, детекциони ризик и укупан ризик ревизије увек су постављени на ниском нивоу, што захтева планирање већег обима рада, времена и спровођење обимнијих ревизорских процедура и обрнуто. Међутим, увек треба имати у виду да не постоји јединствена нити прецизна формула за рачунање ризика која би била свеобухватна и општеприхваћена у свим ситуацијама. Из тог разлога ревизори приликом планирања и процене материјалности и ризика дизајнирају поступке, формулишу стратегију, план и програм ревизије у зависности од околности сваког конкретног случаја.

Доношење стратегије, плана и програма ревизије представља последњу фазу планирања свеобухватног процеса ревизије. Стратегија треба да допринесе обављању ефикасне ревизије уз минималне трошкове за обвезника ревизије. У њој су дефинисани карактеристике и обим ангажмана, врста ревизорских поступака који ће бити примењени, резултати прелиминарних активности ангажовања, природа, време и обим ресурса неопходних за спровођење ревизије.³¹¹ На основе усвојене стратегије израђују се план и програм ревизије. План ревизије садржи детаљну разраду ревизорских поступака и током обављања ревизије може се ревидирати и мењати. Програм ревизије израђује се на основу усвојеног плана, представља његову крајњу операционализацију и садржи ревизорске поступке које ће спроводити ревизор. Након завршетка процеса планирања ревизори треба да прикупе довољно ревизорских доказа и примене ревизорске процедуре које морају бити дизајниране на такав начин да се њиховим спровођењем обезбеди изражавање мишљења ревизора уз најмањи могући ризик од настанка грешке. Наставак рада посвећен је процедурама које ревизор спроводи у циљу адекватних одговора на ризике материјално погрешног исказивања у финансијским извештајима.

2.1.5. Дизајнирање процедура као одговор на идентификоване ризике од стране ревизора

Извођење суштинских поступака за откривање материјалних грешака и тестирање ефикасности контрола у њиховом спречавању и откривању ревизору треба да помогне у процени усклађености презентованих финансијских извештаја са применљивим оквиром финансијског извештавања. Суштински поступци везани су за прикупљање доказа за сваку материјално значајну класу трансакција, салдо одређеног конта и обелодањивање као и за аналитичке поступке. Дакле, процедуру треба осмислити тако да садржи две фазе и то: фазу тестирања контрола у којој ревизор треба да осмисли природу, обим и време тестирања као и да прикупи доказе помоћу којих може проценити ефективност функционисања интерних контрола и фазу спровођења суштинских поступака која је везана за проверу усаглашености рачуноводствених евиденција са информацијама приказаним у финансијским извештајима, за усаглашеност спроведених књижења са регулаторним оквиром као и за проверу да ли је извршена адекватна презентација финансијских извештаја у смислу класификације рачуноводствених информација, структуре и садржаја

³¹¹ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2019), *Исто*, pp. 313-314.

извештаја. На самом крају, неопходно је да ревизор изврши процену довољности и поузданости доказног материјала на основу чега доноси одлуку приликом формирања мишљења о информацијама садржаним у финансијским извештајима.

Кључни концепт за дизајнирање процедура, њихову успешност у спровођењу и изражавање ревизорског мишљења јесте концепт ревизорских доказа. Ревизорски докази представљају информације које ревизор користи као потпору за изражавање мишљења. Највећи део процеса ревизије састоји се у прикупљању и оцењивању доказа. Суштина прибављања доказа огледа се у смањењу ризика од изражавања немодификованог мишљења ревизора о финансијским извештајима који садрже материјално значајне грешке или о интерној контроли која садржи материјалне слабости. Приликом дефинисања довољности доказа потребно је знати да не постоји потпуно тачна једначина помоћу које је могуће израчунати шта се подразумева под довољном количином доказа већ ревизори на бази процењеног инхерентног и контролног ризика (већи ризик захтева прикупљање већег обима доказа), тврдњи менаџмента које се проверавају и комплексности трансакција (комплексније трансакције захтевају прикупљање већег обима доказа) доносе одлуку у сваком процесу ревизије о количини и квалитету доказа које је неопходно прибавити из различитих извора на бази просуђивања, уз напомену да постоји инверзан однос између количине и квалитета. Наиме, уколико су докази које ревизор прикупи квалитетнији, може се прикупити мањи обим ревизорских доказа да би се потврдила одређена позиција, трансакција или тврдња, и обрнуто.³¹²

Постоје различите технике за прикупљање ревизорских доказа, као што су:³¹³

- Инспекција, која обухвата доказе добијене прегледом и бројањем материјалних ствари и увидом у документацију и евиденцију предузећа клијента;
- Посматрање, које подразумева посматрање и надгледање процеса и процедура које изводе запослени у оквиру својих редовних пословних обавеза;
- Екстерна потврда, под којом се подразумева усмена или писана потврда независне стране којом се провера тачност тражене информације;
- Прерачунавање, које представља извођење математичких прорачуна путем тестирања операција које је клијент извео током процеса ревизије;
- Поновно извођење, које обухвата независне ревизорске тестове процедура у рачуноводству или интерним контролама клијента, као што је на пример провера усаглашености усвојених ценовника и износа на излазним фактурама предузећа;
- Аналитичке процедуре које подразумевају процену финансијских информација кроз различите врсте поређења са информацијама из прошлости или информацијама из делатности којој припада предузеће клијент и
- Испитивање, односно упити, под којима се подразумева добијање информација од запослених у предузећу на бази постављених питања од старне ревизора.

³¹² Johnstone, K. M., Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., (2019), *Auditing: A Risk-Based Approach*, eleventh edition, Cengage Learning, Inc., pp. 224-226.

³¹³ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2019), *Исто*, pp. 131-136.

Све наведене технике и прикупљени докази помоћу њих немају исту валидност, квалитет, поузданост и релевантност приликом доношења закључака ревизора. Интерна документација је мање поуздана од добијених екстерних потврда, усмени докази су мање релевантни у поређењу са писаним доказима, за које постоји потврда друге стране, докази добијени инспекцијом далеко су квалитетнији у поређењу са доказима добијеним посматрањем (јер тада запослени могу обављати операције са далеко више пажње знајући да је ревизор присутан). Међутим, ревизор увек мора да комбинује различите изворе доказа како би се оправдао однос користи и трошкова у поступку извештавања. Најскупљи су докази до којих се долази физичким прегледом и потврдом независних страна, аналитичке процедуре су знатно јефтиније, а најјефтиније технике за прикупљање доказа су посматрање, испитивање запослених и прерачунавање.

Приликом дизајнирања процедура које су везане за суштинске поступке откривања грешака или криминалних радњи и тестирање ваљаности интерних контрола у трансакцијама између ППЈ, ревизор посебну пажњу треба да обрати на следећа најзначајнија питања:

1. Да ли је руководство било искрено и идентификовало сва ППЈ и трансакције са њима?
2. Да ли предузеће намерно погрешно извештава о природи односа и трансакцијама са ППЈ што доводи до финансијског извештавања за криминалне сврхе?
3. Да ли предузеће врши погрешно приказивање позиција у финансијским извештајима на којима су обухваћене трансакције са ППЈ због злоупотребе имовине?
4. Да ли предузеће обавља несвакидашње трансакције, углавном крајем године, са ППЈ?
5. Да ли су евидентиране фиктивне трансакције и заобиђени механизми интерних контрола?
6. Да ли су ефекти трансакција са ППЈ материјално значајни за финансијске извештаје?
7. Да ли се исте или сличне трансакције, под упоредивим околностима, обављају по тржишним законитостима?
8. Да ли су књижења успостављених пословних односа са ППЈ обављена на одговарајућим контима на којима се исказују такве трансакције?
9. Да ли постоји велики број трансакција са ППЈ на крају пословне године, нарочито са округлим износима?
10. Да ли се ревизор може ослонити на екстерно потврђену документацију и тврдње, због постојања ППЈ?
11. Да ли постоје трансакције, за које није установљено да су са ППЈ, а да се ради о трансакцијама велике вредности, са високим процентима попушта, великим бројем повраћаја, неуобичајено ниским ценама и нетржишним условима плаћања?
12. Да ли настале трансакције са ППЈ имају логичан пословни и финансијски разлог за настанак?
13. Да ли се обављају трансакције са предузећима из „пореских рајева“?
14. Да ли су трансакције са ППЈ документоване и да ли су закључени уговори који садрже све законом прописане елементе?
15. Да ли постоје трансакције бесплатног изнајмљивања зграда и опреме, бесплатног пружања услуга и слично.

За све, претходно наведено, ревизор мора прибавити релеванте, довољне и поуздане доказе како би имао валидну основу за доношење закључака у вези истинитости финансијског извештавања о трансакцијама са повезаним предузећима. Да би се то урадило неопходно је креирати и применити процедуре које ће дати најбоље резултате, односно које ће нејефикасније и најнеефективније умањити ризик од материјално погрешног приказивања трансакција ППЛ на прихватљив ниво. Због тога је неопходно да ревизор: изврши преглед ревизорске документације из ранијих година како би се утврдила већ идентификована ППЛ, оствари увид у одговарајуће базе података и упореди сазнања са тврдњама руководства у погледу повезаности, прегледа записнике са састанака управе предузећа, добро упозна и детаљно прегледа порески биланс предузећа и позиције које је у њему приказало предузеће а односе се на трансакције са ППЛ, посебну пажњу посвети узетим и датим бескалатним позајмицама, јемствима и гаранцијама ППЛ, тестира све трансакције са повезаним предузећима и прибави документоване потврде руководства које су везане за идентификовање ППЛ.

Докази који се прибављају током обављања процеса ревизије могу се прикупити на различите начине. Једна од најчешћих метода која се користи за извођење доказног поступка јесте метода узорковања као прожимајућа техника ревизорског тестирања,³¹⁴ под којом се подразумева прикупљање доказа, без тестирања и испитивања сваке трансакције, већ само одређених пословних промена, докумената и трансакција. Испитивање свих трансакција и документације оправдано је а некада и обавезно само у појединим случајевима. Тако, на пример, оправдање за то постоји у случају тестирања одређеног салда који се састоји из малог броја трансакција док обавезност углавном постоји приликом тестирања свих трансакција са ППЛ због њиховог значајног утицаја на истинитост и објективност презентованих информација у финансијским извештајима.

Ризик ревизије обухвата, поред раније наведених неизвесности и неизвесност узорковања. Неизвесност узорковања обухвата две врсте ризика и то ризик узорковања, који представља ризик разликовања закључка који ревизор заснива на узорку од закључка ревизора који би се добио тестирањем целокупне популације (рачуна, салда, трансакција, документације) и ризик неузорковања, који представља ризик погрешног закључивања из разлога који није повезан са узорковањем (на пример, ревизор може применити неприкладне ревизорске процедуре и доћи у ситуацију да не открије материјално погрешна приказивања или неефикасност интерних контрола). Ревизор може утицати на смањење ризика узорковања повећањем величине узорка док са друге стране ризик неузорковања може смањити применом адекватног планирања, надзора и прегледа. Узорковање у ревизији заснива се на просуђивању ревизора, планирању, спровођењу поступка узорковања и оцени добијених резултата узорковања. Постоје две методе које се користе приликом узорковања и то статистичка и нестатистичка метода које се бирају у зависности од односа трошкова и користи који доноси свака метода. Статистичко узорковање заснива се на коришћењу вероватноће и нумеричког мерења (случајно узорковање, систематско узорковање) док свако узорковање које се не заснива на нумеричким мерењима представља нестатистичко узорковање (случајно или насумично узорковање и блок узорковање). Обе методе могу дати једнако ефикасне резултате уз

³¹⁴ Elder, J. R., Akresh, D. A., Glover, M. S., Higgs, L. J., Liljegren, J., (2013), *Audit Sampling Research: A Synthesis and Implications for Future Research*, Auditing: A Journal of Practice & Theory, Vol. 32, Supplement 1, pp. 99–129.

напомену да статистичко узорковање мери ниво ризика узорковања (ниво поузданости узорка) и прецизности резултата узорковања на експлицитан начин, па самим тим статистичко узорковање захтева већу стручност и коришћење софтвера за узорковање у ревизији. Са друге стране, постоје оне ситуације када софтвер неће моћи да се користи и када је неопходно користити нестатистичко узорковање, као на пример када не постоје подаци у електронском формату или када предузеће не води сталне евиденције о залихама. Имајући у виду да се применом обе методе могу обезбедити довољни ревизорски докази, ревизор треба на бази свог искуства и стручности да бира метод узорковања који ће користити у зависности од датих околности.³¹⁵

Приликом узорковања и тестирања трансакција између ППЛ ревизор углавном треба да узме у обзир целокупну популацију (сва салда рачуна, трансакције, документација и интерне контроле у пословним односима са идентификованим ППЛ) како би смањио ниво ризика који ревизори прихватају у вези са информацијама о ППЛ које су садржане у финансијским извештајима. Када изаберу популацију и методу за узорковање ревизори приступају тестирању како би на крају могли да вреднују резултате тестирања узорка. Велики број грешака у узорку доводи до повећања процењеног ризика од материјално погрешних исказа, па је у таквим ситуацијама неопходно прибавити додатне доказе, како би се могли донети исправни закључци о популацији ППЛ. Уколико, ипак, ревизор сматра да резултати узорковања не пружају основу за доношење закључака о популацији ППЛ, потребно је да упути захтев руководству предузећа да истраже откривене погрешне исказе и да изврше корекције или да модификује процедуре суштинског тестирања и тестирања интерних контрола као и да прошири обим узорковања у вези ППЛ како би се постигао процењени степен уверавања у истинитост приказаних информација о ППЛ. Након дизајнирања процедура од стране ревизора у вези идентификованих ризика и спроведеног процеса узорковања који је коришћен за прикупљање доказа, неопходно је приступити следећој фази процеса ревизије која се односи на тестирање трансакција и салда рачуна ППЛ.

2.1.6. Технике које се најчешће користе у ревизији трансакција и салда на рачунима повезаних правних лица

Трансакције између повезаних предузећа, као једно од најризичнијих подручја ревизије, значајно утичу на истинитост и поузданост финансијског извештавања. Да би се инвеститори могли ослонити на ревидиране рачуноводствене информације потребно је тестирати рачуноводствено обухватање трансакција са ППЛ, салда на тим рачунима и билансне позиције које се односе на повезана међусобно зависна предузећа. Тестовима трансакција проверава се документација и рачуноводствено обухватање трансакција. Њиховим спровођењем ревизор се уверава у ефективност и ефикасност функционисања контролних механизма у предузећу. Са друге стране, тестирањем салда рачуна, односно билансних позиција, ревизор се уверава у

³¹⁵ AICPA, (2014), *Audit Guide - Audit Sampling*, American Institute of Certified Public Accountants, Inc., pp. 15-35.

постојање, потпуност, вредновање, права и обавезе, презентацију и обелодањивање билансних позиција³¹⁶ које се односе на ППЛ.

Процедуре треба да обухвате тестирање следећих пословних односа између ППЛ: набавке и продаје по основу којих се исказују приходи или расходи, финансијских трансакција између њих, трансакција обављања производног процеса за ППЛ као и трансакција исплате различитих типова накнада ППЛ и кључном особљу у ППЛ. Како би спровођење процедура било ефикасно, неопходно је извршити адекватно планирање тестова који ће бити примењени, доказа који ће бити прикупљени, начина, количине и времена прикупљања доказа, а затим спровести планиране тестове како би ревизори добили одређену сигурност о истинитости и релевантности трансакција са ППЛ. Уколико ревизор приликом тестирања и испитивања установи да постоје одступања, непрецизности, нетачни износи на контима, изостављена обелодањивања у вези ППЛ, у обавези је да испита узроке таквих аномалија и процени њихов утицај на финансијске извештаје и процес ревизије. Веома често могуће су ситуације да предузеће спроводи неадекватне процене за вредности трансакција између ППЛ, што утиче на непоузданост извештавања. У тим ситуацијама ревизор има задатак да изврши самосталну процену прибављањем доказа и увидом у обелодањивања на бази које изводи закључак о пристрасности процене руководства предузећа. Све наведене процедуре су неопходне како би се смањио ризик ревизије и вероватноћа изражавања неадекватног мишљења ревизора.

Повезана предузећа због коришћења компаративних предности групе имају могућност да међусобно обављају трансакције по нетржишним условима тако да је учестала појава да се у купопродајним трансакцијама остварују прецењени или потцењени приходи и расходи, неуобичајени услови продаје и плаћања, затим да се одобравају позајмице без камате или по изузетно високим каматним стопама, да се врше продаје без економске суштине, да се обављају неоправдана авансна плаћања, да се дају гаранције без тржишне оправданости и слично. Због тога, ревизори морају тестирати или све или највећи број пословних односа, документације и књиговодствених рачуна из односа са ППЛ, како би се разумела природа међусобних односа и пословна сврха уласка у такве односе.³¹⁷

Ревизорске процедуре које су везане за тестирање трансакција треба да обезбеде доказ да ли документација на основу које се спроводи књижење као и само књижење садржи одређени прецењен или потцењен износ, да ли је књижење извршено у години и временском периоду на који се односи, да ли је извршено адекватно разграничење прихода и расхода по годинама, да ли су ставке прихода, расхода, имовине и обавеза које настају између ППЛ признате у складу са захтевима МРС и МСФИ. Када су у питању трансакције из којих се остварују приходи од испоруке производа (робе), ревизор тестира по којим ценама је производ набављен (произведен), по којим ценама се продаје повезаним, а по којим неповезаним правним лицима, да ли постоји уредна документација да је производ заиста испоручен ППЛ, да ли су испуњени сви услови прописани стандардима рачуноводства за признавање прихода и да ли су приход и потраживање прокњижени на адекватним контима (у појединим земљама, захтева се приказивање

³¹⁶ Јовковић, Б., (2011), *Тестирање реалности циклуса трансакција и салда рачуна залиха и сталне имовине*, Економски хоризонти, 13, (2), стр. 87-105.

³¹⁷ Felix, L., (2018), *Auditing, Assurance Services, and Forensics: A Comprehensive Approach*, Palgrave Macmillan, pp. 230-231.

транзакција у којима се остварују потраживања и приходи са ППЛ на посебним контима, какав је случај и у Републици Србији). Ревизор затим тестира: поштовање уговорених услова наплате, ефикасност рада лица задужених за контролу књиговодствене документације и ставова за књижење, исправност начина евидентирања накнадно одобрених попушта, обрачунатих и прокњижених аванса, уколико су били предвиђени, као и да ли је све прокњижено у тачним износима. На идентичан начин ревизор поступа приликом транзакције куповине од ППЛ, само што се тада уверава у оправданост набавке, исплата, повезаних трошкова и обавеза у вези са таквим типом транзакције.

Транзакције одобравања или узимања позајмица ревизори проверавају како би установили одступања у односу на тржишне услове и да ли постоји економска оправданост за такве транзакције. Такође, тестирају поштовање уговорених услова као и адекватност класификације позајмица са аспекта рочности. Битно је установити и да ли су све позајмице од и према ППЛ комплетне, јер њихово изостављање има значајан утицај на све позиције финансијских извештаја.

Тестирање производње која се обавља за ППЛ представља изузетно тешко подручје за тестирање, нарочито уколико је реч о комплексном производном процесу. У таквим транзакцијама мора се ангажовати и стручно лице које добро познаје производни процес како би на адекватан начин одредило нормативе који могу одступати од количина приказаних у рачуноводственој документацији. Због тога је могуће да се установи да трошкови производње буду прецењени или потцењени када се производи за повезана предузећа. Такође, то се последично одражава и на касније настале приходе, односно потраживања по том основу. Поред тога, целокупан процес утиче и на вредновање залиха како у производном тако и у продајном процесу чија вредност може утицати на прецењивање или потцењивање имовине па се због тога залихе посматрају као високо ризична позиција у финансијским извештајима. Ревизори значајне доказе прикупљају анализирајући извештаје управе који су везани за производни процес као и документацију из производње везану за каснију продају неповезаним правним лицима како би могли да изврше поређење са идентичним продајама према ППЛ. Оно што остаје велики проблем јесте када се производни процес искључиво обавља за ППЛ па је помоћ професионалне особе компетентне за конкретну производњу неизмерно значајна. Код транзакција производње, ревизори тестирају радне налоге и требовања, извештаје о производњи, пописне листе и рачуноводствено обухватање целокупне документације. На тај начин долазе до доказа да ли постоји свеобухватност евидентирања производног процеса као и да ли висина насталих трошкова у складу са нормативима одговара броју јединица произведених производа.

Тестирање салда на књиговодственим рачунима на којима се исказују транзакције са свим комитентима, а нарочито са ППЛ подразумева утврђивање вредности, постојања, свеобухватности и обелодањивања сваке позиције биланса стања и биланса успеха са циљем добијања релеватних доказа на којима ће бити засновано ревизорско мишљење. Битно је напоменути да за поједине билансне позиције не постоји обавезност посебног исказивања по основу транзакција са ППЛ као што је набавка (повећање) или продаја (смањење) највећег дела позиција сталне имовине (осим дугорочних финансијских пласмана) и залиха према и од ППЛ, тако да испитивање реалности салда на тим позицијама представља мукотрпан посао за ревизоре.

Поједине позиције сталне имовине значајно утичу на резултат пословања, преко висине амортизације, па је неопходно да ревизор тестирањем купопродајних трансакција са ППЛ установи да ли су сви износи на контима адекватно прокњижени, правилно разграничени по периодима, да ли имовина заиста постоји (нарочито је тешко установити постојање нематеријалне имовине у трансакцијама са ППЛ због свих њених специфичности), да ли је вреднована у складу са међународним стандардима и интерним актима о рачуноводству, да ли је исправно класификована на контима и да ли су све информације о одређеној позицији адекватно обелодањене. Велики проблем се може јавити приликом тестирања позиција за које су предузећа изабрала рачуноводствену политику за вредновање средстава, након почетног признавања, фер вредност, односно модел ревалоризације. Овај модел има утицај не само на позиције сталне имовине, већ и на износ трошкова, прихода и дела сопственог капитала (ревалоризационих резерви). Поред тога, ревизори не могу одмах уочити да је трансакција сталном имовином настала из односа са ППЛ због непостојања књиговодственог рачуна на коме се евидентирају ове трансакције са повезаним предузећем.

Дугорочни финансијски пласмани обухватају позиције као што су учешћа у капиталу и дугорочни пласмани ППЛ. Ревизори приликом тестирања ових позиција треба да прикупе доказе на основу којих ће закључити, односно стећи уверавање да су износи на тим контима реално исказани. Да би могли стећи такво уверавање, неопходно је да: изврше проверу постојања документације за износе приказане на позицијама конкретног рачуна, изврше независне конфирмације са другом страном, остваре увид у записнике управе у којима се наводе природа и односи по основу којих настаје ова позиција, установе реалност приказаних износа путем спровођења аналитичких поступака, процене да ли је предузеће адекватно применило изабрану рачуноводствену политику у вези ове позиције и изврше одговарајућа поређења промена на овим позицијама у претходној години.

Залихе су позиција која на најдиректнији начин утиче на резултат предузећа, па ревизори треба да буду обазриви приликом тестирања њиховог постојања, вредновања и класификације, нарочито када њихова промена потиче из трансакција са ППЛ (што није једноставно утврдити, уколико се обавеза или потраживање у вези са залихама адекватно не презентује). Ревизори потврђују постојање залиха присуствовањем попису и провером правилности спроведеног пописа. Потпуност се проверава тестирањем усклађености стварног и књиговодственог стања а постојање власништва над залихама које су настале из односа са ППЛ се доказује адекватном документацијом. Математичка тачност се тестира углашавањем аналитичких и синтетичких евиденција док се адекватност вредновања улазних и излазних цена залиха тестира се испитивањем и провером пријемница и калкулација, као и провером усаглашености са МРС. Класификација се проверава увидом у стварно стање и поређењем магацинске и финансијске евиденције. На самом крају тестирања ове позиције, ревизор треба да се увери и да су испоштовани сви захтеви обелодањивања у вези са залихама предвиђени стандардима рачуноводства.

Потраживања представљају позицију на којој је предвиђено да се посебно евидентирају пословни односи који се успостављају са ППЛ. Валидност и реалност потраживања опредељујуће утиче на приходе предузећа, па је неопходно да ревизор потраживања са ППЛ тестира прибављањем конфирмација, углашавањем спецификација потраживања са стањем у главној књизи, провером исправности

разграничења потраживања по периодима на које се односе, испитивањем коришћених рачуноводствених процена, утврђивањем правилности извршених исправки вредности због ненаплативих потраживања од ППЈ, анализом уговора велике вредности који се обављају крајем пословне године, провером коришћених курсева за прерачун по основу потраживања од ППЈ из иностранства, анализом девизних калузула које су коришћене у уговореним односима са ППЈ и слично.

Тестирање позиције капитала када су у питању ППЈ има за циљ, најпре идентификовање акционара, односно чланова д.о.о., што је кључно за проверу постојања повезаности са рачуноводственог, ревизорског и пореског аспекта. Са друге стране, након идентификовања постојања ППЈ, циљ тестирања ове позиције односи се на утврђивање правилности вредновања капитала, преко тестирања извршених уплата, унете имовине, процене вредности имовине која се уноси и провере поштовања уговором о оснивању предвиђених норми. Такође, ревизор тестира исправност начина евидентирања исплаћених дивиденди ППЈ, њихов основ за исплату, заснованост на документацији као и да ли су обавезе и исплате дивиденде исправно рачуноводствено обухваћене.

Позиције дугорочних и краткорочних обавеза из односа са ППЈ, такође треба посебно евидентирати у односу на неповезана предузећа. Ревизор тестира испуњеност услова за признавање обавеза и исправност класификовања и разграничења обавеза. Да би се уверио у оправданост обавеза на претходно наведен начин, ревизор испитује постојање документације, усглашеност аналитичког и синтетичког стања, прикупља конфирмације од повезаних предузећа, утврђује да ли се поштују уговорени услови, проверава начин обрачуна и исплате камата као и исправност књижења на наведеним позицијама. Приликом тестирања обавеза према добављачима посебну пажњу треба обратити на неуобичајене износе, округле износе у фактурама, високе вредности фактура које се појављују на крају године, неуобичајене попусте и начин прерачувања у домаћу валуту обавезе од ППЈ.

Ревизор тестира позиције прихода и расхода са циљем утврђивања да ли су износи на њима приказани реално, односно без потцењених или прецењених износа, нарочито када потичу из пословних односа са ППЈ. Пажња се највећим делом поклања пословним приходима и расходима од којих углавном у највећој мери зависи и остварени пословни резултат на који се инвеститори ослањају приликом доношења својих одлука. Ревизор тестира позиције прихода и расхода паралелно са позицијама биланса стања јер су у великом броју случајева те позиције једна другој противтежа. Тестирање ових позиција спроводи се рачунањем показатеља, поређењем са претходним периодима и са релевантним показатељима делатности у којој се предузеће налази, на основу чега се доносе закључци да ли су у односу са ППЈ приходи и расходи исказани по увећаној или умањеној вредности у односу на регуларне трансакције и да ли су исказана неуобичајено висока обезвређења и исправке вредности потраживања.

Након спроведених техника ревизије које се односе на тестирање трансакција и тестирање салда, ревизор је прибавио довољно доказа за завршну фазу процеса ревизије у којој оцењује резултате, изражава мишљење и доставља ревизорски извештај. Да би изразио адекватност мишљења битно је размотрити неправилности које су у претходном периоду ревизори установили у трансакцијама између повезаних предузећа као и ограничења процеса ревизије.

2.2. Неправилности откривене у финансијским извештајима повезаних правних лица

Финансијски извештаји предузећа која имају трансакције са ППЛ представљају прави изазов за ревизоре, у смислу провере исправности и тестирања трансакција које су обављене у контролисаним трансакцијама. Током претходних двадесет година ревизори су открили велики број неправилности у таквим трансакцијама, њиховом презентовању и обелодањивању у финансијским извештајима, при чему су поједина ревидирана предузећа била на граници криминалних радњи или су изазвала међународне злоупотребе и скандале користећи се трансакцијама са ППЛ.

Ревизор има део одговорности у откривању криминалних радњи које представљају погрешне исказе у финансијским извештајима који су намерно изазвани, при чему је примарна одговорност за спречавање превара на управи предузећа. Тај део одговорности односи се на стицање уверавања да финансијски извештаји не садрже грешке којњ су проузрокованњ манипулативном радњом. Према МСР, преваре могу настати или намерним финансијским извештавањем у криминалне сврхе или као последица злоупотребе имовине. С обзиром на то да су ревизији својствена инхерентна ограничења, увек постоји ризик да одређене криминалне радње неће бити откривене, нарочито због тога што таква радња може бити изузетно прикривена и комплексна (фалсификовање, намерно дата погрешна изјава ревизору, намерно неевидентирање пословне промене са ППЛ), а могуће је и постојање тајних договора. У свим тим ситуацијама у којима ревизору може бити тешко да открије нерегуларности, неопходно је прикупити више адекватних доказа и припремити релевантне одговоре на злоупотребе које се откривају у поступку ревизије.

Финансијско извештавање које тежи ка постизању криминалне сврхе укључује фалсификовање документације, помоћних евиденција и књижења, нетачно приказивање или изостављање трансакција које значајно утичу на позиције у финансијским извештајима, примену погрешних рачуноводствених принципа за признавање, класификовање и презентацију, књижење фиктивних пословних промена, измену претпоставки приликом процене поједних билансних позиција, неадекватно временско разграничење и погрешна обелодањивања. Извештавање за сврхе злоупотребе имовине везано је за крађу позиција сталне имовине, проневеру новца и новчаних еквивалената, плаћања фиктивних рачуна, уговорање купопродајних трансакција по изузетно високим ценама од ППЛ, коришћење имовине од старне ППЛ за потребе његовог колатерала за кредите и слично.

Преварне радње и неправилности имају значајне последице и за компанију која је подложна нетачном финансијском извештавању и за ревизоре, у смислу губитка репутације, покретања судских спорова, раста неповерења инвеститора.³¹⁸ Колики значај преварне радње у односу са ППЛ могу имати говори и податак да су у САД у складу са одредбама Sarbanes-Oxley Закона забрањене позајмице и кредити између ППЛ независно од износа зајма, што говори о томе да након скандала са почетка 21. века Конгрес САД све зајмове између ППЛ посматра као проблематичне, независно од њиховог монетарног утицаја.³¹⁹

³¹⁸ Nieschweitz, J. R., Schultz, J. J., Zimelman, F. M., (2000), *Empirical Research on External Auditors-Detection of Financial Statement Fraud*, Journal of Accounting Literature, Vol. 19, pp. 190–246.

³¹⁹ Kohlbeck, M., Mayhew, W. B. (2010), *Valuation of firms that disclose related party transactions*, Journal of Accounting and Public Policy, Volume 29, No. 2, pp. 115-137.

Истраживање спроведено у Француској од 2002. - 2008. године у вези извештавања о трансакцијама са ППЛ и квалитетом ревизије тих компанија дало је проблематичне закључке у вези транспарентности извештавања и ревизије коју су спроводили ревизори из велике четворке.³²⁰ У Француској према регулаторним одредбама неопходно је пријавити и обелоданити све трансакције са ППЛ независно од прага материјалности. Иако ревизори велике четворке имају високу репутацију, иако инвеститори имају очекивања од њих у вези висококвалитетних ревизорских извештаја сматрајући их првом одбрамбеном линијом од превара³²¹ који могу дисциплиновати менаџере³²² и побољшати заштиту инвеститора,³²³ ипак је могуће да и велике ревизорске фирме не представљају баријеру нити дају гаранцију да ће трансакције између ППЛ бити откривене и обелодањене, како би се спречиле неправилности и нерегуларности у финансијском извештавању. Примери који следе представљају најупечатљивије ситуације криминалних радњи и неправилности у финансијском извештавању у које су укључена ППЛ. Пре навођења примера битно је напоменути да спроведена истраживања показују да су трансакције са повезаним предузећима међу првих десет узрока настанка преварних радњи у финансијском извештавању.³²⁴

Један од највећих колапса међународних размера у XXI веку, настао је са откривањем дугогодишњих манипулативних трансакција које је фирма Enron обављала са својим ППЛ (а ревизорска фирма из тадашњих „Великих пет“ која је спроводила ревизију Arthur Andersen била је учесник у свему томе) при чему је у одсуству транспарентности и уништавања документације било угрожено и тржиште капитала у САД.³²⁵ Повезана предузећа компаније Enron заправо су били такозвани ентитети посебне намене, преко којих је Enron обављао агресивне трансакције и чије је рачуноводство било засновано на лажним подацима. Трансакције су укључивале примање средстава без евидентирања обавеза у билансима Enron-а, помоћ при продаји имовине и друге сличне трансакције које су на крају довеле до пропасти компаније и финансијског уништења великог броја инвеститора.

Најчешће неправилности код извештавања ППЛ огледају се у њиховом неидентификовању, како од стране предузећа, тако и од стране ревизора. Компанија Tri-Comp Sensors имала је трансакцију зајмовима са ППЛ, али због сакривеног обелодањивања ППЛ и због недовољног узорковања и прегледа од стране ревизора, није установљено да су трансакције зајмовима обављене одмах након иницијалне јавне понуде, без камате и без постојања документације у вези са трансакцијом. Све ово открио је SEC. У случају компаније Atratech, извршни директор давао је инструкције ревизору за прикривање постојања односа између ППЛ на тај начин што је тражио да се рекласификују потраживања (уместо да буду класификована као

³²⁰ Bennouri, M., Nekhili, M., Tournon, P., (2015), *Does Auditor Reputation “Discourage” Related-Party Transactions? The French Case*, Auditing: A Journal of Practice & Theory, Volume 34, No. 4, pp. 1-32.

³²¹ La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., (2006), *What works in securities laws?*, The Journal of Finance, Volume 61, No. 1, pp. 1–32.

³²² Francis, R. J., Wang, D., (2008), *The joint effect of investor protection and Big 4 audits on earnings quality around the world*, Contemporary Accounting Research, Volume 25, No. 1, pp. 157–191.

³²³ Newman, P. D., Patterson, E. R., Smith, R. J., (2005), *The role of auditing in investor protection*, The Accounting Review, Volume 80, No. 1., pp. 289–313.

³²⁴ Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (2001), *Исцо*, pp. 63-66.

³²⁵ Sridharan, V. U., Caines, W. R., McMillan, J., Summers, S., (2002), *Financial Statement Transparency and Auditor Responsibility: Enron and Andersen*, International Journal of Auditing, Volume 6, pp. 277-286.

потраживања од ППЛ да се класификују као потраживања од неповезаних лица). У случају компаније Novaferon, SEC је установио да финансије компаније нису одвојене од финансија осталих ППЛ која су била под заједничком контролом. Случај компаније PNF Industries показује да и када се открије идентитет ППЛ, може доћи до превара. Наиме, компанија је обелоданила ППЛ, али је ревизорима достављала фиктивну евиденцију као и записнике са измишљених састанака управе, за које се тек накнадно установило да садрже бројне недоследности. У овој ситуацији SEC је сматрао да су ревизори морали пажљивије испитати доказе, чиме су направили пропуст. Компаније Great American и Itech нису адекватно вредновале стечену имовину из односа са ППЛ. Тако је прва наведена компанија вредновала фиктиван патент, као и доделила неадекватну вредност основном стаду, док је друга манипулисала трансакцијама са непостојећом офшор компанијом од које је имала неуобичајене куповине и продаје нарочито крајем пореског периода. Као неуспеси ревизије ППЛ, наводе се и случајеви још две компаније (MCA Financial и General Tech) које су вршиле манипулацију са позицијом потраживања од ППЛ. Наиме, компанија MCA Financial је приказала потраживања од свог ППЛ за која је знала да су ненаплатива, док су потраживања General Tech од ППЛ била ручно дописивана у евиденције, што је SEC открио, а ревизори нису констатовали нити су обавили било какав преглед у вези тих потраживања. Још један пример неправилности у извештавању и обелодањивању јесте случај предузећа Adelphia. Ова компанија није пријавила да је солидарно одговорна за ППЛ нити је извршила обелодањивања. Следећи недостатак односио се на међусобно пребијање потраживања и обавеза са ППЛ, што је довело до тога да се нетачно прикаже износ позиција у билансу стања, као и обим трансакција са ППЛ, што ревизори нису открили.³²⁶

Америчка компанија Hollinger била је оптужена 2004. године од стране SEC због неовлашћеног закључивања уговора са физичким лицима која су била повезана са компанијом на основу чега су у дугогодишњем периоду стекли милионску имовинску корист, преусмеравањем готовине и имовине коришћењем лажне шеме.³²⁷ Интересантан пример који говори о неправилностима у трансакцијама са ППЛ односи се на Баптистичку фондацију Аризоне, непрофитну организацију, која је улагала значајна средства у некретнине, а затим радила на убрзаној продаји хипотекарних хартија од вредности својим члановима. Имала је две филијале преко којих је обављала трансакције продаје по знатно вишим ценама од тржишних што је довело до колапса, коштало више од десет хиљада инвеститора преко 500 милиона долара и сматра се највећим банкротом непрофитне организације у историји САД. Још један пример који је везан за САД односи се на банкрот компаније WorldCom који је преко неприкладних рачуноводствених политика у трансакцијама са ППЛ преценио приходе за скоро милијарду долара и потценио трошкове за око седам милијарди долара.³²⁸ Случај фармацеутске компаније Zixip из Кине која је била високотехнолошка компанија и имала велики број ППЛ, показује да ревизори у свом раду пажњу треба да усмере на велика одступања у приходима и добити посматрано по периодима развоја предузећа. Тако је у случају ове компаније током 2011. године

³²⁶ Louwers, J. T., Henry E., Reed, J. B., and Gordon, A. E. (2008), *Deficiencies in Auditing Related-Party Transactions: Insights from AAERs*, Current Issues in Auditing, Volume 2, Issue 2, pp. 10-16.

³²⁷ Beasley, S. M., Buckless, A. F., Glover, M. S., Prawit, F. D., (2015), *Auditing Cases: An Interactive Learning Approach*, Pearson Education, Inc., p. 73.

³²⁸ Thibodeau, C. J., Freier, D., (2014), *Auditing and Accounting Cases: Investigating Issues of Fraud and Professional Ethics*, McGraw-Hill, pp. 89-94.

удвостручен износ добити преко лажног и неоснованог повећања прихода преко ППЈ, при чему те трансакције са њима нису обелодањене.³²⁹

Постоји још велики број примера нерегуларности и неправилности које су установљене приликом обављања контролисаних трансакција чије навођење превазилази оквире рада. Оно што је битно напоменути односи се на чињеницу да су у великом броју, претходно наведених превара, учествовале и ревизорске фирме, од којих су поједине новчано санкционисане, неке су изгубиле репутацију, а један број њих је банкротирао. Како би се спречило понављање историје ревизори морају учити из прошлости, јачати свој професионални скептицизам и расуђивање и примењивати софистициране методе и технике за прикупљање адекватног доказног материјала.

2.3. Ограничења у процесу ревизије трансакција између повезаних правних лица

Претходно наведено у раду упућује на чињеницу да процес ревизије има велики број ограничења, нарочито када је у питању тестирање трансакција са ППЈ. Како би се смањила могућност изражавања неадекватног ревизорског мишљења, неопходно је да ревизори предузму све неопходне мере како би се ограничења минимизирала, а процес ревизије учинио ефикаснијим. Ограничења којих ревизори морају бити свесни односе се на следеће:

- Увек постоји могућност да руководство не обелодани сва ППЈ па је на ревизорима да путем база података али и прикупљањем других доказа као и приликом тестирања неуобичајених трансакција дођу до што више сазнања о постојању повезаних лица са предузећем клијентом, али се не може очекивати од ревизора да открије сва ППЈ и трансакције са њима;
- Интерне контроле често могу бити неефикасне код трансакција са ППЈ јер постоји тешкоћа праћења таквих трансакција због разноликости ППЈ и врста трансакција, али и због могућности непризнавања таквих трансакција, када је реч о поклонима, односно примању бесплатних услуга од њих;
- Трансакције између повезаних предузећа често су мотивисане остварењем високих зарада које могу настати приказивањем нетачних билансних позиција или сељењем добити из једне у другу земљу остварењем високих пореских уштеда. Због тога, ревизори не треба да подлегну притисцима управе о сарадњи и прихватању одлуке о прикривању трансакција са ППЈ због могућих финансијских подстицаја од предузећа клијента;³³⁰
- Ревизори не смеју превише да се ослањају на обелодањивања о ППЈ јер је могуће да циљ управе буде прецизно обелодањивање како би се прикриле могуће неправилности и преваре које стоје иза тога, па је и у таквим ситуацијама (потпуног обелодањивања) неопходно имати високу дозу скептицизма, приликом тестирања трансакција;
- Потребно је да ревизори изврше проверу обелодањивања са ППЈ у смислу да ли су трансакције са ППЈ извршене као да су „ван дохвата руке“ или не, што

³²⁹ Bo, L., Yilin, W., Chenyu, G., (2020), *A Study on Corruption and Auditing Strategies of Related Party Transactions of Listed Companies*, Advances in Social Science, Education and Humanities Research, Volume 435, pp. 32-37.

³³⁰ Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (2001), *Исто*, pp. 63-66.

представља проблем процене и вредновања и ревизор треба да дизајнира адекватне процедуре како би се у то уверио (што захтева доста времена и високе професионалне компетенције).³³¹ Да би се овај проблем превазишао, могуће је да ревизор ангажује стручно лице за прикупљање адекватних доказа које ће потврдити или оповргнути усклађеност са принципом „ван дохвата руке“, уз напомену да ревизор има искључиву одговорност за изражавање мишљења, независно од резултата до којих је дошло ангажовано лице;

- Процењен ниво материјалности има значајан утицај код откривања грешака и неправилности у контролисаним трансакцијама јер у зависности од дефинисане границе може се десити да поједине ставке и трансакције не буду тестиране, па ревизори често морају тестирати све трансакције или највећи број трансакција са ППЛ, што повећава време и трошкове обављања ревизије;³³²
- Утврђивање да ли су се трансакције са ППЛ одвијале у складу са усвојеном политиком компаније и откривање такозваних „црвених заставица“ захтева велику опрезност од стране ревизора, огромну стручност и компетенције.³³³

Због наведених ограничења, ревизори морају планирати дуже време за процес ревизије код предузећа која обављају контролисане трансакције, прикупити више доказног материјала у вези ППЛ, са изузетним професионалним скептицизмом приступати тврдњама управе и осталих овлашћених лица, установити мотиве обављања таквих трансакција и њихове последице, као и сличност са трансакцијама са неповезаним предузећима, како би у завршној фази процеса ревизије објавили ревизорски извештај са мишљењем на које са великом сигурношћу могу да се ослоне тренутни и потенцијални инвеститори и други заинтересовани корисници финансијско рачуноводствених информација. Такође, преглед литературе и истраживања упућује на чињеницу да су неуспеси у ревизији, када су у питању трансакције са ППЛ и пропусти које су ревизори направили у изнетим закључцима, односно мишљењима, били резултат недостатка дужне професионалне пажње и професионалног скептицизма, а не недостатака у ревизорским процедурама, па се изводи закључак да се значај скептицизма и дужне пажње ревизора никада не може пренагласити.

³³¹ Gordon, A. E., Henry, E., Louwers, J. T., Reed, J. B., (2007), *Auditing Related Party Transactions: A Literature Overview and Research Synthesis*, *Accounting Horizons*, Volume 21, No. 1, pp. 81–102.

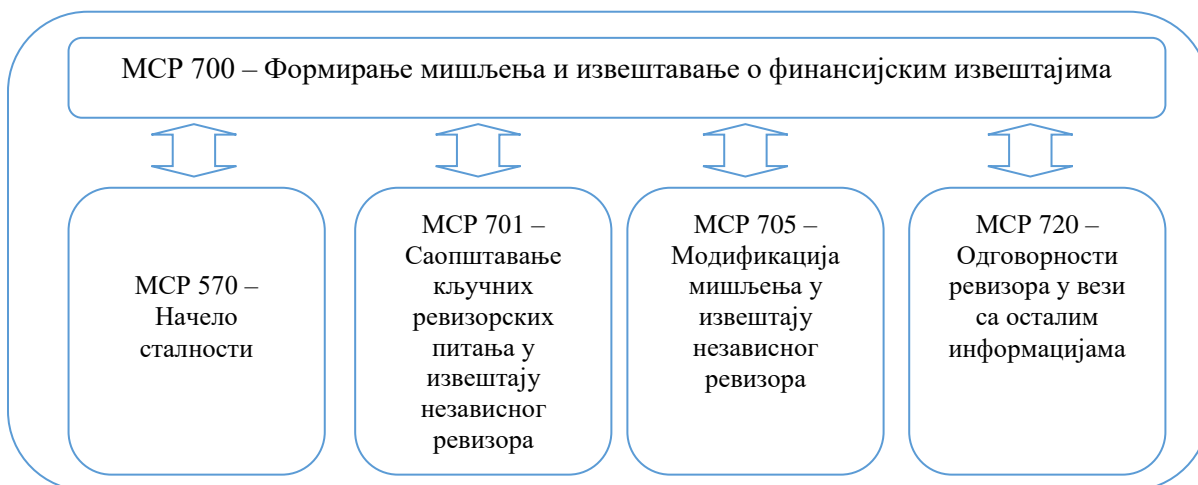
³³² Messier, F. W., Martinov-Bennie, N., Eilifsen, A., (2005), *A review and integration of empirical research on materiality: Two decades later*. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Volume 24, Issue 2, pp. 153–187.

³³³ Clikeman, M. P., Liu, A., (2017), *AS 18: New Guidance for Auditing Related Party Transactions*, *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, Wiley Periodicals, Inc., pp. 23-26.

3. УТИЦАЈ ПРОФЕСИОНАЛНЕ РЕГУЛАТИВЕ НА ИЗВЕШТАВАЊЕ РЕВИЗОРА О ТРАНСАКЦИЈАМА ИЗМЕЂУ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА

Последња фаза процеса ревизије коју са великом пажњом прате управа, власници и потенцијални инвеститори јесте фаза извештавања, чији основни стуб представља професионални регулаторни оквир, односно МСР, који дају најзначајније смернице за обликовање мишљења и израду ревизорског извештаја. Стандарди ревизије дају упутства ревизорима за планирање ревизије, ревизорску документацију, процену ризика и материјалности, технике прикупљања доказа, спровођење аналитичких поступака и узорковање. Такође, ревизорски стандарди усмеравају завршетак процеса ревизије који је везан за формирање мишљења ревизора, разлоге за модификацију ревизорског мишљења и процес извештавања.

Имајући у виду ризичност трансакција са ППЈ, професионална регулатива усмерава рад ревизора од прве до последње и најзначајније фазе ревизорског процеса. Ревизори, у свом раду, морају да се руководе стандардима приликом доношења закључака о утицају контролисаних трансакција на положај и профитабилност предузећа као и приликом закључивања о могућности постојања криминалних радњи у вези таквих трансакција. Намерне или ненамерне грешке, како у финансијском тако и у ревизорском извештавању, доводе у заблуду велики број корисника, али могу довести и до банкрутства, не само предузећа клијента, већ и бројних заинтересованих страна. Из тог разлога стандарди треба да унапреде одговорност ревизора, нарочито у завршној фази процеса ревизије, када ревизор формира мишљење којим процењује усклађеност презентованих финансијских извештаја са утврђеним оквиром. Процена се заснива на разматрању подударности рачуноводствених политика и рачуноводствених процена примењених од предузећа клијента са оквиром финансијског извештавања, на потврђивању релевантности, поузданости, упоредивости и разумљивости презентованих информација у финансијским извештајима, као и на потврђивању довољности обелодањивања трансакција и догађаја са повезаним предузећима. На бази свеобухватне процене за трансакције са повезаним и за трансакције са независним предузећима, ревизор формира мишљење о томе да ли финансијски извештаји као целина верно одсликавају настале трансакције на начин да се обезбеди истинит и објективан приказ. Стандарди ревизије који представљају основу за изражавање мишљења и извештавање приказани су на наредној слици.

Слика број 10. Међународни стандарди ревизије који утичу на извештавање³³⁴

Може се закључити да постоји пет најзначајнијих стандарда чије норме ревизори морају познавати и поштовати како би на релевантан, квалитетан и поуздан начин формирали мишљење и саставили извештај на бази кога ће заинтересовани корисници, а нарочито инвеститори, моћи донети рационалне одлуке у вези улагања ограничених ресурса комбинујући прихватљив принос са ризиком улагања.

3.1. Концепт закључивања налаза и формирања ревизорског мишљења

Ревизорско мишљење треба да садржи информацију о усклађености свеобухватног сета финансијских извештаја клијента са рачуноводственим стандардима, интерним актима предузећа као и о томе да ли је обезбеђена реална слика о финансијском положају и перформансама предузећа клијента. Уколико је одговор потврдан, ревизор треба да изрази немодификовано (позитивно мишљење). Са друге стране, уколико финансијски извештаји нису усклађени са претходно наведеним, ревизор такву информацију треба да обелодани у ревизорском извештају и да изврши модификацију свог мишљења. Дакле, након прикупљања релевантних доказа и оцене добијених резултата ревизор формира мишљење које саопштава преко ревизорског извештаја заинтересованим корисницима.

Активности које су укључене у закључивање налаза, односно у комплетирање процеса ревизије помажу ревизору да донесе општи закључак да је ревизија спроведена на квалитетан начин, да су прикупљени адекватни докази и да су финансијски извештаји истинито презентовани. Критичне аспекте завршне фазе, поред прегледа радне документације, чине прикупљање додатних доказа, процена добијених резултата и комуницирање са менаџментом. Како би се извршило прикупљање довољно квалитетних доказа, неопходно је урадити додатне тестове за презентацију и обелодањивање у вези ППЛ, извршити преглед потенцијалних обавеза (нерешених судских спорова, датих гаранција и преузетих обавеза за ППЛ) у смислу извршене процене, класификације и потпуности, као и свих обавеза које

³³⁴ Прилагођено према: Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2019), *Исто*, р. 603.

потичу из повезаних трансакција, спровести завршне аналитичке поступке, проценити поштовање начела сталности пословања и прегледати накнадне догађаје који су настали након датума биланса и који су настали између ППЛ (често се дешава да се на почетку године врате позајмице, врати роба, дају попусти а да се то односи на претходну пословну годину у смислу рачуноводственог обухватања).³³⁵

Догађаји након датума биланса могу битно утицати на пореско извештавање, односно на опорезиву добит и порез који треба платити, на шта у ситуацији трансакција са ППЛ утиче извештај о трансферним ценама, у великој мери. Чест је случај да се ревизија финансијских извештаја изврши, због захтева клијената, пре датума предаје пореске пријаве за порез на добит са припадајућом документацијом. Тада треба у напоменама или у изјави коју ревизор добија од руководства обелоданити такву информацију, а ревизор је у обавези да по томе поступа у складу са његовом проценом о материјалном ефекту информације на финансијске извештаје. У случају непостојања ППЛ, руководство у напоменама може да обелодани да, иако није предата пореска пријава, неће бити измена утврђене пореске обавезе за добит која је исказана у финансијским извештајима. Међутим, уколико предузеће има значајне трансакције са ППЛ и ако је дужно да уради извештај о трансферним ценама који утиче на износ опорезиве добити и износ пореске обавезе, могуће су три ситуације. У првој ситуацији, руководство може обелоданити у напоменама или у изјави да ће извештај о трансферним ценама и пореска пријава бити достављени пореској управи до законом предвиђеног датума и да потврђују да ће корекција пореске основице и обавеза за порез износити тачно одређени монетарни износ са којим се рачунало приликом креирања финансијских извештаја и да неће бити накнадних измена утврђене пореске обавезе и пореског расхода периода који су презентовани у финансијским извештајима. Друга ситуација подразумева околност да руководство обелодани да је предузеће у поступку израде извештаја о трансферним ценама и да верује да могуће корекције коначне пореске обавезе неће имати материјално значајан утицај на фер презентацију у финансијским извештајима. Трећа, најређа, ситуација јесте обелодањивање од стране руководства да постоји вероватноћа да ће након израде извештаја о трансферним ценама корекција пореске обавезе у односу на приказану у финансијским извештајима имати значајан ефекат на финансијске извештаје. На бази обелодањивања од стране руководства, у ситуацијама када није урађен коначан извештај о трансферним ценама, ревизор мора спровести захтеване поступке и прибавити документацију како би утврдио да ли ће ефекат корекције по основу трансакција са ППЛ на опорезиву добит бити значајан или не (то може бити радна документација која је коришћена за израду извештаја о трансферним ценама, коришћење цена, упоредивости трансакција и постојања корекција у претходним годинама и поступци рачунања максимално могућих ефеката на опорезиву добит по основу трансферних цена). У зависности од финално добијених закључака ревизора, након спроведених провера, којима стиче одређени ниво уверавања у исправност, тачност и реалност исказане пореске обавезе и пореског расхода периода до или изнад границе материјално безначајног износа, ревизор формира своје мишљење на које пресудно утиче материјална значајност. Сагласно наведеном, имајући у виду да ревизори далеко више времена проводе у прикупљању доказа и за доношење закључака код оних

³³⁵ *Ибид*, pp. 566-575.

клијената који послују са ППЈ, истраживања показују да ревизори повећавају своје накнаде када спроводе ревизију у таквим компанијама.³³⁶

За извођење закључка о довољности, поузданости и адекватности доказа и о истинитости позиција у финансијским извештајима које се односе на ППЈ, неопходно је извршити преглед целокупне ревизорске документације, сумирати, проценити и отклонити погрешне исказе, прегледати контролу квалитета ангажмана и припремити нацрт ревизорског извештаја. Коначни извештај се накнадно доноси, јер ревизор не сме доставити коначан извештај док се не сакупе и процене сви докази, а у супротном би постојао велики ризик од изражавања погрешног мишљења чије последице могу да буду веома озбиљне. Коначно, комуникација са надлежним лицима подразумева изношење информација о погрешним исказима и незаконитим радњама и недостацима интерних контролних механизма за спречавање и откривање грешака које су везане за контролисане трансакције предузећа клијента.³³⁷

Сагледавањем комплетних доказа, корекцијом погрешних исказа, разматрањем примењених рачуноводствених политика, њихове релевантности и доследности, прегледом разумности рачуноводствених процена, утврђивањем квалитативних карактеристика информација презентованих у финансијским извештајима, прегледом разумљивости обелодањивања и установљавањем степена постигнуте фер презентације стичу се услови да ревизор формира своје независно мишљење које треба да буде такво да повећава поверење у финансијске извештаје заинтересоване јавности. У зависности од свега наведеног, ревизор може изразити две различите форме мишљења (немодификовано и модификовано), при чему друга форма има три варијанте, чији избор зависи од процене доказног материјала, величине, бројности и значајности материјалних грешака и ограничења са којима се ревизор сусретао током ревизије.

3.1.1. Немодификовано мишљење ревизора – релевантност за кориснике

Закључивање од стране ревизора да приликом састављања и презентације финансијских извештаја предузећа нема материјалних повреда МРС и МСФИ, да су обелодањивања адекватна, да је био у могућности да спроведе све неопходне процедуре, да нису мењани принципи и политике рачуноводства који имају материјални утицај на финансијске извештаје, да не постоји сумња у сталност пословања и да је био независан, доводи до формирања немодификованог или позитивног мишљења. Поред „чистог“ позитивног мишљења, ревизор може изразити и позитивно мишљење са скретањем пажње, које се изражава у ситуацијама када ревизор жели да нагласи неке битне ствари у финансијским извештајима, када жели да се позове на друге ревизоре и њихова мишљења као делимичну основу за своје мишљење, када постоји недостатак доследности у извештавању, када постоји одступање од МРС и МСФИ које је оправдано и стандардима дозвољено, када постоји сумња у сталност пословања предузећа и када је предузеће имало

³³⁶ Kohlbeck, M., Mayhew, W. B., (2017), *Are related party transactions red flags?*, Contemporary Accounting Research, Volume 34, Issue 2, pp. 900–928.

³³⁷ Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2019), *Исто.*, pp. 576-591.

материјално значајне грешке у претходним финансијским извештајима које су сада отклоњене. Примери када ће ревизор скренути пажњу односе се на: неизвесност судских спорова, велике катастрофе које су имале али и даље имају утицај на пословање предузећа (поплава, пожар, разорни ветрови, земљотрес), значајне трансакције са ППЈ као и на важне догађаје након датума биланса.³³⁸ У оваквим ситуацијама ревизор не модификује мишљење, већ позитивно мишљење формулише на другачији начин и мора да нагласи да не изражава мишљење са резервом. Сврха скретања пажње јесте наглашавање уочених неправилности које не утичу значајно на одлучивање корисника, наглашавање презентованих и обелодањених информација у финансијским извештајима као и истицање информација које нису презентоване и обелодањене а релевантне су за разумевање ревизорског извештаја од стране корисника. Дакле, наглашавањем пажње ревизор треба да привуче позорност стејкхолдера у вези питања која могу имати фундаментални значај за одлучивање. У свим околностима када ревизор скреће пажњу у ревизорском извештају, неопходно је да управи саопшти намеру да ће то урадити, као и да их извести о самом тексту који ће бити написан.

Независно од тога да ли ревизор изражава чисто позитивно мишљење или формира немодификовано мишљење са скретањем пажње, оно мора одражавати тачно чињенично стање које су ревизори установили. Једино на тај начин могуће је да корисници имају сигурност у финансијско рачуноводствене информације предузећа и да сматрају да је ревизорско мишљење релевантно за доношење њихових одлука. Околности које карактерише одсуство оваквог приступа од стране ревизора, смањују поверење корисника у професију ревизије, деградирају кредибилитет финансијског извештавања и могу довести до привредно финансијског колапса и значајних поремећаја на финансијском тржишту. Да би ревизори задржали и унапредили репутацију у друштву потребно је поштовање норми како законског тако и професионалног оквира, уз јаку независност, знање, етичност, одговорност, скептицизам, поузданост и посвећеност у послу који обављају. Једино је то сигуран пут ка успешном процесу ревизије, јачању поверења и општем друштвено економском развоју.

3.1.2. Материјалност и докази – кључни фактори за модификацију мишљења независног ревизора

Уколико се на основу прикупљених доказа установи да финансијски извештаји садрже грешке или се закључи да су постојале околности које су онемогућавале прибављање довољних доказа на основу којих може потврдити да је остварена фер презентација у финансијским извештајима, ревизор у извештају изражава модификовано мишљење. Према МСР 705, постоје три врсте модификованог мишљења и то: мишљење са резервом, негативно мишљење и уздржавање од давања мишљења.

Пресудан утицај на доношење одлуке о одређеној врсти модификације мишљења ревизора има материјалност, у смислу одговора на питање да ли су или да ли могу бити финансијски извештаји материјално погрешни. Поред материјалности, још

³³⁸ Johnstone, K. M., Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., (2019), *Исто*, pp. 798-804.

један битан фактор може утицати на модификацију мишљења, а то је просуђивање ревизора о ефекту погрешног исказа на финансијске извештаје, односно о ефекту прожимања (прожимајући ефекти утичу на велики број, односно на највећи део позиција у финансијским извештајима и могу имати пресудан значај на одлучивање корисника, када је у питању обелодањивање). Мишљење са резервом се изражава када финансијски извештаји садрже погрешне исказе и када није могуће прикупити довољно ревизорских доказа, а утицај на финансијске извештаје јесте материјалан, али са становишта просуђивања ревизора није прожимајући. Негативно мишљење се изражава када финансијски извештаји садрже погрешне исказе који имају материјалан и прожимајући утицај на њих, док са друге стране, ревизор треба да се уздржи од давања мишљења или да се повуче из ревизије (уколико је то у скалду са регулативом) када није у могућности да прикупи адекватне и довољне доказе (углавном као последица ограничења постављених од стране руководства након ревизорског ангажмана), а утицај тога на финансијске извештаје јесте материјалан и прожимајући.

Материјално погрешни искази, као значајне разлике између монетарног износа, класификације и обелодањивања одређене позиције у финансијским извештајима и онога што се захтева оквиром финансијског извештавања, везани су или за адекватност одабраних и примењених рачуноводствених политика или за примереност обелодањивања. У свим оним ситуацијама када рачуноводствене политике нису адекватне, нису тачно и доследно примењене или када финансијски извештаји не садрже обелодањивања или садрже непотпуна обелодањивања недовољна за постизање фер презентације, ревизор изражава модификовано мишљење. Поред тога, одређена форма модификованог мишљења изражава се и у одсуству могућности прикупљања доказа (ограниченост делокруга процеса ревизије), као што су ситуације уништења рачуноводствених података, одузимања података од стране државних органа, неприсуствовања попису, неефективности интерних контрола предузећа, као и спречавања ревизора од старне руководства у обављању послова, као што је на пример тражење конфирмација. Независно од врсте модификованог мишљења, ревизор треба управити да презентује разлоге за модификацију мишљења као и садржину, односно текст модификације.

Извештавање предузећа клијента о обављеним трансакцијама са ППЛ, формално гледано, веома често има мањкавости и може довести до модификованог мишљења од стране ревизора. У свим оним ситуацијама када ревизори немају адекватне доказе о ППЛ, када нису били у могућности да тестирају трансакције између њих на правилан начин, када предузеће клијент није саставило извештај о трансферним ценама, а ревизор установи да утицај на пореску основицу може бити значајан, ревизори су у обавези да изразе једно од модификованих мишљења. У последњем делу рада биће приказано да ли то и раде, на примерима предузећа у Републици Србији.

3.2. Импликације трансакција између повезаних правних лица на форму и садржину извештаја ревизора

Форма и садржина ревизорског извештаја често су, нарочито у прошлости, били изложени критици.³³⁹ Међутим, независно од критика, ревизорски извештаји су користан инструмент за доношење инвестиционих одлука које зависе од тачности и релевантности доступних информација о предузећу у које се планира инвестирати, јер само када се добију квалитетне информације могу се донети исправне одлуке о алоцирању ресурса инвеститора.³⁴⁰ Чест случај у пракси јесте да ревизори имају утицај на инвеститоре, али да инвеститори не читају ревизорске извештаје пре доношења одлука, јер је увек присутна могућност јаза у очекивању између онога што инвеститори желе да добију од ревизорског извештаја и онога што стварно добију. Како до тога не би долазило веома је важно унапредити комуникацију између ревизора и инвеститора, односно заинтересованих страна уопште, кроз квалитетнију садржину ревизорских извештаја. Управо је сврха МСР да дају смернице о форми и садржини ревизорских извештаја које могу да користе инвеститори на глобалном нивоу, односно да дају смернице које ће извештаје из различитих земаља објављених од стране различитих ревизорских кућа учинити међусобно упоредивим. Заправо, МСР дају смернице за стандардизацију извештаја чиме се корисницима олакшава уочавање и праћење одступања од стандарда и обезбеђују релевантније информације. Такође, стандарди ревизије прописују све елементе које ревизорски извештај треба да садржи као и општеприхваћени редослед информација, због једноставнијег читања, односно коришћења од страна којима је намењен. У складу са МСР 700 – Формирање мишљења и извештавање о финансијским извештајима, извештај треба да садржи следеће елементе:

- Наслов, односно назив извештаја;
- Назив предузећа клијента;
- Мишљење ревизора о финансијским извештајима као целини – овај део извештаја садржи: идентификацију финансијских извештаја који су били предмет ревизије, скраћени приказ значајних рачуноводствених политика и одредницу о времену на које се финансијски извештаји односе;
- Позивање на релевантне МРС и МСФИ или националне стандарде и праксе које су коришћене у финансијском извештавању;
- Основ за мишљење у коме се: ревизор позива да је ревизија спроведена у складу са МСР, даје изјава о независности ревизора у односу на предузеће клијента и изнесе наводи о довољности ревизорских доказа;
- Напомена о сталности пословања (ревизор има одговорност да прикупи адекватне доказе како би могао да закључи да ли постоји значајна неизвесност по питању наставка пословања предузећа у догледној будућности и уколико постоји да то обелодани у извештају);
- Кључна ревизорска питања, када се спроводи ревизија компанија чијим се вредносним папирима тргује на берзи или када регулаторни оквир захтева од ревизора да извештава о кључним ревизорским питањима (најзначајнија питања у ревизији која ревизор, на основу професионалног просуђивања,

³³⁹ Brown, T., Hatherly, D., Innes, J., (1997), *The expanded audit report – a research study within the development of SAS 600*, Accounting, Auditing & Accountability Journal, Volume 10, No. 5, pp. 702-717.

³⁴⁰ Wallace, A. W., (2004), *The Economic Role of the Audit in Free and Regulated Markets: A Look Back and a Look Forward*, Research in Accounting Regulation, Volume 17, pp. 267- 298.

саопштава управи предузећа, да би се повећала транспарентност, разумљивост и информативна вредност ревизорског извештаја);

- Остале информације (финансијске и нефинансијске информације које нису садржане у финансијским извештајима које могу утицати на смањење кредибилитета информација исказаних у финансијским извештајима или ревизорском извештају);
- Одговорности управе предузећа за истинито, објективно и законито приказивање финансијског положаја, резултата, промена на капиталу и финансијских токова, као и за адекватно функционисање интерних контрола;
- Одговорности ревизора;
- Потпис ревизора;
- Адресу ревизора и
- Датум извештаја.

Претходно наведени елементи представљају универзалну форму и садржину ревизорских извештаја, али у зависности од врсте мишљења, форма и садржина се у појединим сегментима незнатно разликују. Тако, на пример, део извештаја који је везан за основ мишљења треба да промени назив у основ за мишљење са резервом/негативно/уздржавање од давања мишљења, како би се корисницима одмах скренула пажња на најбитнију информацију у извештају. Такође, у оквиру тог дела треба навести разлоге који условљавају изражавање једног од три типа модификованог мишљења као и погрешне исказе, њихове финансијске ефекте, изостављена обелодањивања и разлоге због којих није могуће прикупити доказе. Поред основа за мишљење, мења се и део који је везан за одговорности ревизора. Кључна питања и остале информације забрањене су за навођење у извештају приликом уздржавања од мишљења ревизора.

Битно је истаћи да је до почетка XXI века на међународном нивоу приметна била владавина недовољне опширности ревизорских извештаја, у смислу да су они веома често садржали само неколико редова или пасуса, што је представљало парадоксалну ситуацију, јер извештаји изазивају велику пажњу јавности и представљају завршетак дуготрајног, исцрпног и ригорозног процеса ревизије. Тако је на пример, у САД просечна дужина извештаја била мања од 200 речи.³⁴¹ Поједини инвеститори, због временског недостатка, нису ни желели дуже извештаје и детаљне налазе, док са друге стране, постојали су инвеститори који су могли да потроше већу количину времена у проучавању ревизорског извештаја. Због потреба инвеститора да у ревизорском извештају пронађу и мишљење ревизора, али и додатне информације, како би извештаји имали корисност за одлучивање, вршене су измене стандарда ревизије више пута. Постепено, током времена, те измене су довеле до тога да извештаји укључују и преглед одговорности ревизора, ток рада, прегледе на којима ревизори заснивају мишљење, тако да данас извештаји садрже обиље информација. Проширење извештаја не мора да значи боље извештавање нити већу одговорност ревизора нити мањи ревизорски ризик већ се изношењем већег броја детаља повећава информативност за сваку особу која жели да се стара за сигурност својих пласмана. Такође, шира верзија извештаја доводи до смањења јазу у очекивањима јер је сврха ревизије на јаснији, квалитетнији и опширнији начин саопштена корисницима.

³⁴¹ Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., Wallage, P., (2005), *Исто*, p. 491.

Трансакције које се обављају са повезаним предузећима утичу на форму и садржину ревизорског извештаја на начин да би требало да извештаји буду информативнији чему су допринеле регулаторне институције кроз ревидирање постојећих стандарда ревизије јер је било неопходно решити постојеће недостатке ревизије трансакција ППЛ и побољшати заштиту инвеститора. Међутим, скоро да и не постоје докази који потврђују користи које доносе ревидирани стандарди у побољшању ревизорске одговорности у извештавању о предузећима која обављају контролисане трансакције. Такође, истраживање спроведено на тржишту Кине,³⁴² где су најраспрострањеније трансакције са ППЛ, показује да садржина извештаја зависи од типа трансакција које предузеће обавља и да су ревизори склони да формирају модификовано мишљење за клијенте који обављају контролисане трансакције, али да и код таквих трансакција постоје разлике, односно мишљење ревизора зависи од врсте трансакција која се обавља. Наиме, већа је вероватноћа да се изрази модификовано мишљење за предузећа која имају велике продаје и позајмице према ППЛ, али не и за трансакције куповине и трансакције капитала.

Трансакције са ППЛ утичу на измену основа за мишљење, у зависности од врсте закључака до којих је дошао ревизор у вези тих трансакција, постојање извештаја о трансферним ценама утиче на делове који су везани за одговорности управе и одговорност ревизора, сложеније и обимније трансакције са ППЛ треба да утичу на свеобухватнији и детаљнији извештај, а све у циљу спречавања настанка неповерења инвеститора и корпоративних скандала широких размера.

3.3. Недостаци професионалног регулаторног оквира у ревизији пословних трансакција између повезаних правних лица

Стандарди ревизије који се примењују у међународним оквирима обезбеђују професионална решења за усмеравање и регулисање обављања ревизорске праксе и растеређују национална законодавства од прописивања стручних решења за ревизорску професију. Они одређују понашање ревизора током процеса ревизије, унапређују квалитет њиховог рада, дају смернице за избор неопходних процедура и доприносе усмеравању изражавања мишљења ревизора на бази прикупљених доказа.³⁴³ Њихов основни смисао јесте елиминисање међународних разлика у ревизорском извештавању, постизање транспарентности и једнообразности у извештавању са циљем лакшег и бољег разумевања података садржаних у њима на основу којих садашњи и потенцијални инвеститори доносе квалитетније и поузданије пословне одлуке. Иако стандарди дају добре путоказе, немогуће је предвидети све ситуације које могу настати у ревизорској пракси, па је неопходно да се ревизори ослоне на своје квалитативне карактеристике приликом поступања у таквим ситуацијама. Међутим, протекло време, у коме су настајали, претходно поменути корпоративни скандали, је сведок да су ревизори у појединим околностима, намерно или ненамерно, кршили стандардизоване норме као и прописане квалитативне карактеристике. То је доводило до настанка привредних колапса, угрожавања функционисања тржишта капитала али и кризе у ревизорској

³⁴² Fang, J., Lobo, J. G., Zhang, Y., Zhao, Y., (2018), *Auditing Related Party Transactions: Evidence from Audit Opinions and Restatements*, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Volume 37, No. 2, pp. 73-106.

³⁴³ Љубисављевић, С., Васиљевић, М., Михаиловић, Н., (2013), *Исто*, стр. 267.

професији и лоше репутације. Трансакције између ППЛ биле су чест узрочник значајних привредних и финансијских колапса којима су, неретко допринели и професионални ревизори. Један од узрока, можда и највећи, јесте жеља за богатством фирми и појединаца који су у томе учествовали, други узрок је био недостатак адекватног надзора ревизорске професије, док су, на самом крају, али ништа мање значајан допринос дали и недостаци у ревизорским стандардима. Управо из тог разлога, након корпоративних скандала, бројни стандарди ревизије претрпели су значајне измене и допуне, али су се појавили и нови стандарди који треба да унапреде квалитет ревизорског извештавања у функцији унапређења корисности за различите стејхолдере.

Основно ограничење стандарда, као и професионалних тела задужених за доношење, али и за надзор професије, огледа се у могућности да ревизорске фирме за истог клијента у извештајној години могу обављати, поред ревизије и друге неревизорске услуге, чиме се свакако угрожава независност ревизора, али и квалитет финансијског и ревизорског извештавања. Ово ограничење је изузетно битно када ревизор разматра прихватање израде студије о трансферним ценама, која би требало да је инкопатибилна са услугама ревизије. Међутим, у великом броју земаља, укључујући и Републику Србију³⁴⁴, ревизорске фирме код истог предузећа обављају обе врсте услуга, па у таквим ситуацијама постоји могућност и неадекватног пореског извештавања. Уколико се ревизори придржавају свих ревизорских норми, начела и принципа, као и уколико теже ка стицању високог поверења и угледа у јавности, обављање ове две врсте услуга не би требало да утиче на различите типове извештавања (рачуноводствено, ревизорско, пореско). Поред тога, било би корисно за инвеститоре као и за пореске органе да ревизори обављање таквих услуга за клијента обелодане у ревизорском извештају.

Немогућност идентификовања ППЛ ствара висок ревизорски ризик и њихово неоткривање може знатно утицати на информације у финансијским извештајима. Имајући у виду чињеницу да ревизори, према стандардима, не дају апсолутну гаранцију да су грешке и преваре откривене, већ дају само разуман ниво сигурности, а уважавајући могућу ризичност контролисаних трансакција, потребно је стандардима дати свеобухватније смернице за овакве типове трансакција (у смислу поступака, неопходног доказног материјала и слично) и појачати ревизорску одговорност, чиме би се додатно унапредило поверење у професију али и у сам процес извештавања.

Недостатак стандарда огледа се и у веома уско дефинисаној одговорности ревизора за применљивост закона и подзаконских аката од стране предузећа клијента. Наиме, стандардима се предвиђа да одговорност за законитост рада предузећа припада руководству и у томе нема ништа спорно. Оно што је проблематично, са становишта власника и инвеститора, јесте да стандард прописује да ревизор нема одговорност за спречавање неусклађености рада предузећа и законских норми (што је у реду) али и да се од ревизора не може очекивати уочавање законских неусклађеност. Без

³⁴⁴ Министарство финансија, као институција задужена за изражавање мишљења на питања и проблеме у оквиру своје надлежности, у 2015. години дало је мишљење по коме предузеће за ревизију може истом клијенту за исту пословну годину пружати услуге ревизије и услуге израде извештаја о трансферним ценама (уз напомену да услуга израде извештаја не утиче на вредновање позиција у финансијским извештајима, при чему оцену о томе доноси само предузеће за ревизију), *доступно на: https://www.mfin.gov.rs/upload/media/0k1R0T_6019421f9bd7b.pdf*, (приступљено: 02.04.2022.).

помињања било ког другог закона, најмање се може очекивати да ревизори изузетно добро познају порески закон који уређује добит предузећа, нарочито из разлога дозвољавања ревизорима да састављају извештаје о трансферним ценама поред обављања ревизије.

Не улазећи у даља разматрања и проблематику свих питања професионалног оквира, потребно би било у стандардима стриктније и експлицитније уредити област трансакција између ППЛ, што би, вероватно, изазвало негодовање од једног броја ревизорских фирми, али би свакако, постепено (корак по корак), мукотрпним радом било обезбеђено поузданије извештавање, релевантније информације за све кориснике, боља заштита интереса поверилаца, што је основни циљ професионалног регулисања процеса ревизије.

Након приказа фаза ревизије ППЛ, најчешћих неправилности и ограничења финансијског и ревизорског извештавања о трансакцијама између повезаних предузећа као и недостатака професионалног оквира, у међународном окружењу, неопходно је дати приказ постојећег стања у Републици Србији, на овом подручју. Управо томе је посвећен последњи део рада у коме су, на бази спроведеног истраживања у четворогодишњем периоду, приказани резултати који се односе на међузависност финансијског, ревизорског и пореског извештавања о контролисаним трансакцијама.

ДЕО IV
ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ЗАСТУПЉЕНОСТИ И
КВАЛИТЕТА РЕВИЗИЈЕ ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

1. НОРМАТИВНИ ОКВИР РЕВИЗИЈЕ ПОСЛОВНИХ ТРАНСАКЦИЈА ПОВЕЗАНИХ ПРАВНИХ ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Ревизија предузећа која обављају контролисане трансакције у Републици Србији, уређена је законским и професионалним оквиром као и међународним смерницама. У свом раду, ревизори на првом месту морају примењивати одредбе закона који уређују област рачуноводства и ревизије и подзаконске акте донете на основу њих као и стандарде рачуноводства и ревизије који уређују област ППЛ. Да би се ревизија трансакција између ППЛ извршила на квалитетан начин, ревизори користе и примењују знања која имају из области пореског законодавног оквира који уређује контролисане трансакције и међународних смерница које се баве проблематиком утврђивања цена „ван дохвата руке“. Битно је истаћи да ревизорско знање пореског извештавања има један од пресудних утицаја приликом тестирања трансакција између ППЛ, прегледа извештаја о трансферним ценама, примењених метода и одступања која су утврђена у складу са стандардом „ван дохвата руке“. Такође, ревизори треба да имају релевантна знања из нормативног оквира којим се уређује правни положај привредних друштава и трговање хартијама од вредности.

Рачуноводствене и ревизорске законодавне и професионалне норме утичу на постављање правила о идентификовању трансакција са ППЛ, обављању тих трансакција и њиховом утицају на позиције у финансијским извештајима као и последицама на финансијски положај и зарађивачку способност ревидираног предузећа. Те норме опредељујуће утичу на планирање и спровођење ревизије, доношење закључака, изражавање мишљења и ревизорско извештавање. Случајно или намерно заобилажење ових прописа има могући утицај на креативно финансијско и ревизорско извештавање, а самим тим и на кредибилитет презентованих информација, репутацију професије, али и, што је најзначајније, степен поверења корисника тих информација. Због тога је од пресудне важности исправна примена прописаних ставова рачуноводственог и ревизорског нормативног оквира у процесу ревизије и извештавању ревизора.

Порески прописи који уређују област опорезивања добити и трансакција ППЛ као и Смернице опредељујуће утичу на пореско извештавање предузећа, чију исправност и истинитост ревизор мора тестирати спровођењем различитих процедура како би установио њихов утицај на пореске расходе периода и износ исказаног добитка након опорезивања. Иако ревизор није одговоран за усклађеност пословања предузећа са пореским прописима, ипак има одговорност према корисницима информација из ревизорског извештаја у вези са пореским извештавањем на начин да прикупи довољно адекватних доказа који потврђују да финансијски извештаји не садрже материјално погрешне исказе узроковане грешкама или криминалним радњама. Уважавајући околност да се у Републици Србији за одређену пословну годину могу обављати и послови ревизије и израде извештаја о трансферним ценама код истог клијента, познавање и примена пореских прописа у вези ППЛ од стране ревизора се не сме доводити у питање.

Ревизори морају бити стручни и за област организационих форми предузећа, њиховог управљања и статусних промена како би били у могућности да примењују адекватне стандарде и релевантне процедуре у провери трансакција између ППЛ. Такође, познавање норми регулаторног оквира који уређује пословање привредних друштава значајно је и за идентификацију ППЛ, њихових међусобних односа као и

за адекватност доказног материјала који је неопходно прикупити. За ревизију предузећа чијим се вредносним папирима тргује на берзи, а која обављају трансакције са ППЛ, неопходно је вршити тестирање трансакција на ригорознији начин. Да би се процедуре спровеле на ефикасан начин неопходно је показати изузетну стручност из области регулаторног оквира који уређује област јавне понуде, секундарног трговања хартијама од вредности и захтева за обелодањивањем предузећа која учествују на берзи са превасходним циљем заштите инвеститора и унапређења квалитета ревизорских информација.

Задовољство корисника ревизорских услуга резултатима процеса ревизије скоро је немогуће без адекватне контроле квалитета чији је циљ пружање квалитетнијих услуга ревизије и унапређење поузданости ревизорског извештавања, како не би долазило до економских криза и финансијских скандала. Да би се циљ остварио неопходан је појачан надзор над применом нормативног оквира ревизије и спровођења ревизорских поступака који обављају професионалне организације и регулаторни државни органи.³⁴⁵ У Републици Србији, кључну улогу у процесу надзора, праћења и контроле процеса ревизије и ревизорске професије имају Комисија за хартије од вредности, Министарство финансија и Комора овлашћених ревизора.

Ревизори у Републици Србији имају кључну улогу у обезбеђивању објективнијег и квалитетнијег финансијског извештавања и повећању инвестиционе сигурности заинтересованих лица на тржишту капитала. Како би се остварила наведена улога и обезбедило елиминисање негативних ефеката који могу настати од финансијских колапса, неопходно је да ревизори познају свеобухватан нормативни оквир којим су регулисани односи између ППЛ како би се минимизирали ризици и грешке од неадекватно спроведених ревизија. Поред тога, потребан је и адекватно успостављен контролни механизам од стране професионалних и регулаторних тела којим се осигурава задовољење потреба и очекивања стејкхолдера процеса ревизије.

2. ПРЕГЛЕД СТАЊА У ПОДРУЧЈУ ИСТРАЖИВАЊА

Разматрање проблематике трансакција између ППЛ, ревизорског, финансијског и пореског извештавања у вези наведених трансакција, датира од средине прошлог века. Постоји низ теорија које су развијене током последњих пет деценија, у покушају да се укаже на везу између финансијског, ревизорског и пореског извештавања о ППЛ. Када су у питању трансакције између ППЛ, у литератури су утврђене две преовлађујуће теорије: теорија сукоба интереса и теорија ефикасности трансакција. Прва теорија посматра трансакције између њих као потенцијално штетан облик експропријације богатства од власника (акционара), док друга описује потребу обављања тих трансакција као ефикасну економску размену. Постојећа истраживања трансакција између ППЛ су више конзистентна са теоријом о сукобу интереса. Једно од истраживања показује да су трансакције са ППЛ подложне лошем квалитету финансијског извештавања и нижим пословним перформансама.³⁴⁶ Друга

³⁴⁵ Бонић, Љ., Ђорђевић, М., (2013), *Контрола квалитета и јавни надзор екстерне ревизије*, Економске теме, 51 (2), стр. 335-353.

³⁴⁶ Berkman, H., Cole, R. A., Fu, L. J., (2009), *Expropriation through loan guarantees to related parties: Evidence from China*, Journal of Banking and Finance, Volume 33, No. 1, pp. 141-156; Ryngaert, M.,

истраживања показују да су трансакције са ППЛ, повезане са slabим корпоративним управљањем и финансијским извештавањем, у смислу да слабије корпоративно управљање чини вероватнијим трансакције између ППЛ³⁴⁷ и самим тим доприноси лошијем финансијском извештавању инвеститора од стране управе предузећа, односно инсајдера.³⁴⁸ Поред тога, истраживање, спроведено 2007. године,³⁴⁹ повезује трансакције ППЛ са неколико корпоративних скандала, који су скренули пажњу на потенцијал манипулативног рачуноводства у трансакцијама са ППЛ. Такође, истраживање спроведено у Сједињеним Америчким Државама,³⁵⁰ показује и да постоји значајан утицај регулаторног оквира на трансакције између ППЛ и њихово финансијско извештавање и обелодањивање. Наиме, до 2006. године, прописи SEC-а нису захтевали обелодањивање политике управљања трансакцијама са ППЛ. То је утицало на лошији квалитет финансијског извештавања и обелодањивања, тако да потенцијални инвеститори и регулаторни органи (пореске администарције) нису имали стварну слику о финансијским перформансама компанија. Након увођења прописа о трансакцијама са ППЛ од стране SEC-а, који захтевају обавезност обелодањивања политика управљања трансакција са ППЛ, дошло је до значајних ефеката на понашање управе предузећа и утицало је на редуцирање трансакција са ППЛ. Иако нису све трансакције са ППЛ неприкладне или лажне,³⁵¹ ипак, у њима лежи потенцијал за опортунистичко понашање руководиоца и контролних акционара, које доводи до несразмерног богаћења под окриљем трансакција са ППЛ.³⁵²

Истраживања, такође, показују да се трансакције између ППЛ веома често дешавају из разлога максимирања профита преко минимизирања пореза на добит, односно преко смањења пореза на нивоу пословне групе.³⁵³ Претходно наведена истраживања о минимизирању пореза на нивоу пословне групе су урађена углавном фокусирајући се на премештање добити из једне у другу земљу у оквиру различитих филијала мултинационалних компанија. Неколико аутора спровело је студије о мултинационалним корпорацијама у различитим јурисдикцијама и оне показују да мултинационалне корпорације пребацују добит из земље са вишим пореским

Thomas, S., (2012), *Not all related party transactions (RPTs) are the same: Ex ante versus ex post RPTs*, Journal of Accounting Research, Volume 50, No. 3, pp. 845-882.

³⁴⁷ Denis, J. D., Denis, K. D., Sarin, A., (1999), *Agency Theory and the Influence of Equity Ownership Structure on Corporate Diversification Strategies*, Strategic Management Journal, Volume 20, No. 11, pp. 1071-1076; Klein, A., (2002), *Audit Committee, Board of Director Characteristics and Earnings Management*, Journal of Accounting and Economics, Volume 33, No. 3, pp. 375-400.

³⁴⁸ Kohlbeck, M., Mayhew, W. B. (2010), *Исцо*, pp. 115-137; Gordon, A. E., Henry, E., Palia, D., (2004), *Related party transactions: associations with firm value*, Advances in Financial Economics, Volume 9, pp. 1-27.

³⁴⁹ Gordon, A. E., Henry, E., Louwers, J. T., Reed, J. B., (2007), *Исцо*, pp. 81-102.

³⁵⁰ Lu, R. H., (2017), *Related Party Transactions*, доступно на: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/80910/3/LU_HAIHAO_201711_PhD_thesis.pdf, (приступљено: 09.04.2022.)

³⁵¹ Gordon, A. E., Henry, E., (2005), *Related party transactions and earnings management*, доступно на: <https://ssrn.com/abstract=612234>, (приступљено: 22.02.2022.); Henry, E., Gordon, E., Reed, B., Louwers, T., (2012), *Исцо*, pp. 186-213.

³⁵² Kohlbeck, M., Mayhew, W. B., (2017), *Исцо*, pp. 900-928.

³⁵³ Gramlich, J. D., Limpaphayomb, P., Rhee, S. G., (2004), *Исцо*, pp. 203-228; Jung, K. Y., Kim, B. Y., Kim, B. M., (2009), *Исцо*, pp. 552-586; Lee, S., Yoon, S., (2012), *Income Shifting Using Internal Trading Within Business Group*, Korean Journal Tax Responsibility, Volume 29, pp. 121-156.

стопама у друге земље са нижим пореским стопама.³⁵⁴ Међутим, други аутори³⁵⁵ су тврдили да студије засноване на премештању добити мултинационалних корпорација имају грешке у мерењу због различитих критеријума и захтева за финансијско извештавање између различитих држава. Након тога, научници су спровели истраживање о премештању добити у истој јурисдикцији и закључили да може постојати разлика у нивоу пореског оптерећења предузећа чак и у оквиру исте јурисдикције у зависности од примењене пореске стратегије, оперативних губитака и пореских кредита. Поједини истраживачи испитали су минимизирање пореза предузећа која припадају пословним групама. Предузеће које припада пословној групи са великим пореским оптерећењем има низак ниво повраћаја на имовину пре опорезивања, па се добит пребацује из предузећа са високом стопом пореза у пословној групи на предузеће са ниском стопом пореза. Они су тврдили да филијале у пословним групама минимизирају порез померањем, односно сељењем добити.³⁵⁶ Други истраживачи су испитали утицај трансакција ППЛ на сељење добити и сугерисали да померање, односно сељење добити настаје са мотивом смањења пореза коришћењем трансакција са ППЛ.³⁵⁷ Такође, један од истраживача испитао је да ли мултинационалне корпорације у САД избегавају опорезивање путем прекоокеанских трансакција са ППЛ. Резултати анализе показују да се терет корпоративног пореза на нивоу групе смањује, како се повећава удео трансакција са ППЛ.³⁵⁸ Таква истраживања показују да је избегавање пореза на нивоу пословне групе разлог обављања трансакција са ППЛ.

Повезана предузећа имају значајан утицај на пословне партнере, па је у оквиру групе могуће прилагодити услове и количину трансакција на начин који највише одговара управи компанија. Међународни стандарди финансијског извештавања обавезују компаније да објављују и обелодане трансакције са ППЛ, из разлога што трансакције са ППЛ могу утицати на висину нето добити и финансијско стање компаније. Могуће је да се у оквиру групе продају производи и услуге по цени која значајно одступа од цене по којој би се иста трансакција могла обавити са компанијама које не припадају групи. Као резултат таквих трансакција, ППЛ могу имати значајан утицај на пословање групе и услове оперативног и финансијског стања групе, па тако, филијала са великим пореским оптерећењем може смањити опорезиву добит пословањем са ППЛ која имају низак ниво пореског оптерећења са повољним условима опорезивања. Истраживачи тврде да ниво избегавања пореза од стране

³⁵⁴ Harris, G. D., (1993), *Исто*, pp. 111-140; Klassen, K., Lang, M., Wolfson, M., (1993), *Geographic Income Shifting by Multinational Corporations in Response to Tax Rate Changes*, Journal of Accounting Research, Volume 31, pp. 141-173; Jacob, J., (1996), *Taxes and Transfer Pricing: Income Shifting and the Volume of Intrafirm Transfers*, Journal of Accounting Research, Volume 34, No. 2, pp. 301-312; Collins, J., Kemsley, D., Lang, M., (1998), *Cross Jurisdictional Income Shifting and Earnings Valuation*, Journal of Accounting Research, Volume 36, No. 2, pp. 209-229; Lo, A., Wong, R., Firth, M., (2010), *Tax, Financial Reporting, and Tunneling Incentive for Income Shifting: An Empirical Analysis of the Transfer Pricing Behavior of Chinese-Listed Companies*, Journal of the American Taxation Association, Volume 32, Issue 2, pp. 1-26.

³⁵⁵ Shackelford, D., Shevlin, T., (2001), *Empirical tax research in accounting*, Journal of Accounting and Economics, Volume 31, Issues 1-3, pp. 321-387.

³⁵⁶ Gramlich, J. D., Limpaphayomb, P., Rhee, S. G., (2004), *Исто*, pp. 203-228; Jung, K. Y., Kim, B. Y., Kim, B. M., (2009), *Исто*, pp. 552-586

³⁵⁷ Lee, S., Yoon, S., (2012), *Исто*, pp. 121-156.

³⁵⁸ Jacob, J., (1996), *Исто*, pp. 301-312

филијала које припадају пословним групама расте са повећањем броја и обима трансакција између ППЛ.³⁵⁹

Трансакције са ППЛ се сматрају изузетно тешким за ревизију и потенцијални су индикатор ревизорског ризика, док и сами корисници финансијских извештаја виде постојање трансакција са ППЛ као један од главних разлога компанија да преправљају финансијске извештаје и као показатељ повећане вероватноће агресивног рачуноводства.³⁶⁰ Поједини аутори, на пример, идентификују трансакције са ППЛ као „минско поље” агресивног рачуноводства.³⁶¹ Публикација АИЦРА³⁶² наводи три разлога зашто је повезана правна лица и трансакције са ППЛ тешко проверити: трансакције са ППЛ нису увек лако препознатљиве, ревизор се ослања првенствено на руководство и власнике у идентификацији свих ППЛ и трансакција са ППЛ и такве трансакције се не могу лако пратити интерном контролом компаније. Ово становиште је подржано емпиријским доказима да су трансакције између ППЛ међу првих десет најчешће идентификованих трансакција у којима настају радње преваре, идентификованим од стране ревизора.³⁶³ Због свега наведеног, поједини аутори³⁶⁴ укључују постојање трансакција између ППЛ приликом мерења ризика ревизије. У истраживању објављеном 2005. године, наводи се да компаније које послују са ППЛ, углавном не обелодањују трансакције са њима, што у великој мери отежава посао ревизорима, на путу изражавања адекватног мишљења у вези истинитости и објективности финансијских извештаја предузећа.³⁶⁵

У Сједињеним Америчким Државама, Закон о хартијама од вредности захтева од ревизора да идентификују или да открију трансакције са ППЛ које су материјалне за финансијске извештаје и обелодане такве трансакције. SEC је 1974. године осудила компанију Touche Ross за недостатке у спроведеној ревизији финансијских извештаја компаније US Financial Inc где је клијент материјално преценио свој нето приход од 1970. до 1971. године кроз продају некретнина ППЛ. Касније је АИЦРА издао Извештај о стандардима ревизије број 6 - повезани субјекти, по коме се изричито тражило од ревизора да идентификују трансакције између ППЛ. Захтеви наведеног извештаја су годинама касније кодификовани у рачуноводственоу и ревизорску праксу и захтевали су већу пажњу ревизора због инхерентних потешкоћа повезаних са ревизијом трансакција између ППЛ. Потешкоће су биле очигледне, нарочито уколико се узму у обзир висококвалитетни рачуноводствени скандали у компанијама у САД. Испитивање SEC-а између 1997. и 2003. године открило је да постоји неколико инцидената у којима клијенти ревизије нису објавили материјал о ППЛ. Имајући у виду сталне тешкоће у ревизији ППЛ, РСАОВ је издао нови стандард ревизије број 18 - Повезане стране, који је ступио на снагу за ревизију

³⁵⁹ Choi, W. W., Koh, S. Y., Cho, E. J., (2011), *Related Party Transactions and Tax Avoidance*, Korean Journal of Taxation Research, Volume 28, No. 3, pp. 9-35.

³⁶⁰ Bedard, C. J., Johnstone, M. K., (2004), *Earnings Manipulation Risk, Corporate Governance Risk, and Auditors' Planning and Pricing Decisions*, The Accounting Review, Volume 79, No. 2, pp. 277-304.

³⁶¹ Sherman, D. H., Young, D. S., (2001), *Tread lightly through these accounting minefields*, Harvard Business Review, Volume 79, No. 7, pp. 129-135.

³⁶² American Institute of Certified Public Accountants, (2001), *Accounting and Auditing for Related Party Transactions: A Toolkit for Accountants and Auditors*, AICPA, New York, pp. 1-49.

³⁶³ Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (1999), *Fraudulent financial reporting: 1987-1997: an analysis of U.S. public companies: research report*, AICPA, New York, pp. 1-51.

³⁶⁴ Bedard, C. J., Johnstone, M. K., (2004), *Исцо*, pp. 277-304.

³⁶⁵ Gordon, A. E., Henry, E., (2005), *Исцо*, pp. 1-37.

финансијских извештаја од 2014. године и захтева од ревизора да пружи разумно уверавање да су трансакције са ППЈ исправно идентификоване у финансијским извештајима, али даје и смернице ревизорима како да побољшају своје процедуре за ревизију ППЈ.³⁶⁶ Међутим, имајући у виду да се у извештају ревизора углавном обелодањују називи ППЈ и износи трансакција са повезаним лицима, при чему се не откривају специфични услови трансакције, постоји могућност да се прилагоде трансакције између ППЈ, у корист менаџмента групе, што се изузетно лоше одражава на финансијско извештавање за потенцијалне инвеститоре.³⁶⁷

Када су у питању тешкоће са ревизијом трансакција ППЈ, аутори истраживања су открили да такве трансакције спадају међу најзначајније недостатке у ревизији у случајевима спровођења SEC-ових акција против превара. У истраживању је закључено да ревизори понекад нису свесни постојања ППЈ али и да често сарађују у одлукама клијента да прикрију трансакције са ППЈ.³⁶⁸ У другој студији,³⁶⁹ исти аутори су открили да је умањена независност ревизора приликом обављања процеса ревизије трансакција ППЈ била један од главних недостатака ревизије. Можда није изненађујуће, али то свакако минимизира вероватноћу откривања лажног финансијског извештавања, када компаније које користе трансакције са ППЈ за неистинито и необјективно извештавање, користе услуге ревизора, са којима већ дужи временски период имају пословне односе.³⁷⁰ Студије које су обављене у периоду од 2000.-2007. године³⁷¹ и које су истраживале како присуство трансакција ППЈ може утицати на процену ризика клијента од стране ревизора показују да у неким случајевима ревизори можда нису свесни ризика везаног за трансакције ППЈ или потцењују изазове и ризике који су повезани са ревизијом таквих трансакција. Међутим, из перспективе регулације и надзора, веза између трансакција ППЈ и ризика ревизије је далеко јаснија. Наиме, РСАОВ (2012) сматра да трансакције са ППЈ могу бити у значајној корелацији са ризиком ревизије, што је потврђено и њиховом препоруком, према којој ревизори треба да идентификују подстицаје и притиске који би могли изазвати менаџмент да користи трансакција са ППЈ или значајне неуобичајене трансакције за прикривање финансијске позиције или резултата пословања компаније. Због тога, потешкоће које могу настати у трансакцијама са ППЈ представљене неуспехом да се идентификују ППЈ или потцењивањем ревизора од постојања ризика ППЈ, могу довести до тога да ревизори формирају ревизорско мишљење које није у складу са професионалним регулаторним оквиром.³⁷²

Може се тврдити да трансакције са ППЈ, иако нису увек спроведене за опортунистичке намере, представљају значајне ризике за ревизора. Ти ризици се

³⁶⁶ Clikeman, M. P., Liu, A., (2017), *Исто*, pp. 23-26.

³⁶⁷ Choi, W. W., Koh, S. Y., Cho, E. J., (2011), *Исто*, pp. 9-35.

³⁶⁸ Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (2001), *Исто*, pp. 63-66.

³⁶⁹ Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (1999), *Исто*, pp. 1-51.

³⁷⁰ Gordon, A. E., Henry, E., Louwers, J. T., Reed, J. B., (2007), *Исто*, pp. 81-102.

³⁷¹ Ибид, pp. 81-102; Wilks, J. T., Zimbleman, F. M., (2004), *Decomposition of fraud-risk assessments and auditors' sensitivity to fraud cues*, Contemporary Accounting Research, Volume 21, No. 3, pp. 719-745; Apostolou, A. B., Hassell, M. J., Webber, A. S., Summers, E. G., (2001), *The relative importance of management fraud risk factors*, Behavioral Research in Accounting, Volume 13, No. 1, pp. 1-24; Bell, B. T., Carcello, V. J., (2000), *Исто*, pp. 169-184.

³⁷² Public Company Accounting Oversight Board, (2012), *Proposed Auditing Standard – Related Parties*, Release No. 2012-001, PCAOB, New York, pp. 1-117.

манифестују у могућности изражавања погрешног ревизорског мишљење за клијента који је користио трансакције са ППЛ за манипулацију или опортунистичке сврхе, што потврђују и налази спроведеног истраживања.³⁷³ У тим ситуацијама ревизори морају бити изузетно опрезни јер трансакције са ППЛ могу утицати на нарушавање репутације ревизора. Наиме, ризици од материјално погрешног приказивања и смањеног квалитета извештавања могу изазвати значајне извршне радње и брисање предузећа са берзе. Ово намеће значајне судске спорове и ризик губитка репутацију за ревизоре. Такође, за ревизоре се верује да су одговорни за откривање материјално значајних превара у трансакцијама са ППЛ, па уколико изразе позитивно мишљење, а накнадно се у јавности установе материјално погрешни искази у финансијским извештајима компанија који доведу до корпоративних скандала, поново ће бити оштећена и нарушена репутација ревизорске професије.³⁷⁴

Неколико студија, спроведених у периоду од 2001-2018. године, експлицитно је испитало однос између улоге мониторинга екстерних ревизора и трансакција између ППЛ. Поједини аутори су пронашли доказе из узорка кинеских компанија које послују са ППЛ и које имају надзор од стране ревизорских предузећа, да имају истинитије и објективније финансијско извештавање у односу на компаније које нису под надзором ревизорских фирми.³⁷⁵ У Француској су истраживачи показали да је репутација екстерног ревизора значајно повезана са бројем пријављених трансакција са ППЛ у извештавању према спољним акционарима. Такође, они су у свом истраживању открили да компаније, које је ревидирало предузеће које припада великој четворки, мање извештавају о трансакцијама са ППЛ.³⁷⁶ Међутим, у другом истраживању, спроведеном у Индонезији 2017. године, утврђено је да у фирмама које прикривају активности са ППЛ, постоји мања вероватноћа да се именује велика ревизорска компанија за спровођење ревизије финансијских извештаја, за разлику од фирми које преферирају квалитетније финансијско извештавање и именују велике ревизорске куће.³⁷⁷

Проблематика која се односи на ревизију трансакција ППЛ, њених предности и недостатака, предмет је интересовања великог броја аутора, тако да у свету постоје бројни теоријски радови и емпиријске студије из наведене области. У новије време, нарочито након великих корпоративних скандала акценат је, у истраживањима, стављен на ризике ревизије у трансакцијама ППЛ, везу која постоји између ревизије финансијских извештаја и квалитета финансијског извештавања о трансакцијама између повезаних правних лица, као и на утицај регулаторног оквира на ревизорско, финансијско и пореско извештавање о трансакцијама са ППЛ.

³⁷³ Habib, A., Muhammadi, A., (2018), *Political connections and audit report lag: Indonesian evidence*, International Journal of Accounting and Information Management, Volume 26, No. 1, pp. 59-80.

³⁷⁴ DeAngelo, E. L., (1981), *Auditor size and audit quality*, Journal of Accounting and Economics, Volume 3, No. 3, pp. 183-189; Barton, J., (2005), *Who cares about auditor reputation*, Contemporary Accounting Research, Volume 22, No. 3, pp. 459-586; Skinner, J. D., Srinivasan, S., (2012), *Audit quality and auditor reputation: Evidence from Japan*, The Accounting Review, Volume 87, No. 5, pp. 1737-1765.

³⁷⁵ Gao, L. and Kling, G. (2008), *Corporate governance and tunnelling: Empirical evidence from China*, Pacific-Basin Finance Journal, Volume 16, No. 5, pp. 591-605.

³⁷⁶ Bennouri, M., Nekhili, M., Touron, P., (2015), *Исто*, pp. 1-32.

³⁷⁷ Habib, A., Muhammadi, A. and Jiang, H. (2017), *Political connections, related party transactions, and auditor choice: Evidence from Indonesia*, Journal of Conetmporary Accounting and Economics, Volume 13, No. 1, pp. 1-19.

У фокусу досадашњих истраживања, предмет разматрања били су релевантни проблеми у областима рачуноводства, ревизије и пореза. Заправо, истраживања су била усмерена на разматрање утицаја мониторинга екстерних ревизора на трансакције између ППЛ, као и утицаја ППЛ на ревизорски ризик и мишљење ревизора, манипулације у рачуноводству, квалитет финансијског извештавања, корпоративне скандале, максимизирање профита и минимизирање пореза на добит. Такође, истраживања су била усмерена и на испитивање импликација регулаторног оквира на трансакције између повезаних правних лица и њихово финансијско извештавање и обелодањивање. С тим у вези, наведена истраживања су суштински повезана са одређеним предметом истраживања докторске дисертације, у складу са којим је испитивана детерминисаност мишљења ревизора финансијским и пореским извештавањем и обелодањивањем предузећа као и усаглашеност са резултатима спроведених студија у развијеним земљама и земљама у развоју. Резултати истраживања ће показати на који начин трансакције између ППЛ утичу на рачуноводствено, ревизорско и пореско извештавање, као и утицај ревизорског мишљења о трансакцијама између ППЛ на инвеститоре, регулаторне, надзорне и контролне органе. Поред тога, даља истраживања на овом пољу могу пружити путоказ за доношење исправних, правилно оријентисаних одлука ревизора, приликом процене ризика, спровођења процеса ревизије и извештавања.

Област ревизије трансакција ППЛ, а посебно утицај ревизорског извештаја на истинитост и објективност финансијског извештавања и доношење одлука заинтересованих страна, преваходно потенцијалних инвеститора и креатора економске политике, у научно истраживачким круговима у Републици Србији је недовољно проучавана и истраживана. Отуда се јавља потреба за анализом наведених проблема и њихових специфичности у економским условима Републике Србије.

3. КОНЦЕПТУАЛНИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Емпиријско истраживање засновано је на посматрању, проучавању, анализи и доношењу закључака у вези ревизије трансакција између повезаних предузећа као и рачуноводственог и пореског извештавања у вези тих трансакција у Републици Србији. За потребе истраживања коришћена је метода анкетирања, при чему је анкетни упитник осмишљен тако да садржи питања на која се добијају одговори који се могу упоредити са сличним истраживачким питањима и појавама у међународном окружењу. Испитаници су били руководиоци рачуноводства и финансија у изабраним предузећима која обављају трансакције са ППЛ, као и њихови ревизори. Анкетни упитник обухватио је укупно 28 питања од којих је на 5 питања одговоре давао искључиво ревизор, на 9 питања одговоре је давао искључиво шеф рачуноводства односно финансијски директор предузећа код којих је вршена ревизија од стране анкетираних ревизора, док су обе категорије испитаника одговарале на 14 питања, чиме се тестирала усаглашеност. Од укупног броја питања, 25 питања је било затвореног типа (са тачно понуђеним одговорима) док је 3 питања било отвореног типа. У анкетирању нису коришћена сложена питања (више питања у једном), нису навођена питања где су понуђени одговори „не знам“ и нису постојала осетљива питања која би могла да наруше углед професије. Паралелно са методом анкетирања, коришћена је и метода индивидуалног интервјуа, путем које је

спровођена директна комуникација са испитаницима са циљем добијања сазнања о ставовима рачуновођа и ревизора у вези контролисаних трансакција. Основни разлози за избор ове две методе јесу немогућност увида у званичним базама података (Агенције за привредне регистре, Београдске берзе, Пореске управе и слично) комплетног процеса ревизије и извештавања, већ само ограничених информација, потреба упознавања са ревизорском, рачуноводственом и пореском документацијом у вези извештаја о трансферним ценама што, такође, није видљиво у званичним базама података, могућност истицања запажања, проблема, грешака и последица на извештавање у вези рачуноводственог и пореског обухватања и ревидирања контролисаних трансакција од стране ревизора и рачуновођа који су давали одговоре. Приликом одговарања на питања ревизора коришћени су подаци из ревизорских радних папира за предузећа клијенте код којих је спроведена ревизија, за коју је добијена сагласност предузећа клијента. Прикупљени подаци користили су се само у сврху израде рада без могућности навођења предузећа клијентата и ревизора, у друге сврхе. Истраживачки подаци односе се на четворогодишњи период и то од 2017. до 2020. године и прикупљани су у периоду од 2018-2021. године. Ревизија финансијских извештаја за 2017. годину обављена је у 2018. години, тако да је та година означена као почетак периода прикупљања података. Циљ обухватања тог периода јесте утврђивање могућих разлика у извештавању ревизора пре и након измене регулаторног оквира из области рачуноводства и ревизије. Наиме, „нови“ Закон о ревизији који је донет 2019. године, ступио је на снагу у јануару 2020. године. У разматрање није могла бити узета 2021. година због законских, али и практичних ограничења, јер ревизија финансијских извештаја за 2021. годину, у највећем броју случајева, још увек није окончана, јер је законски рок за ревизију редовних финансијских извештаја 30.06. текуће за претходну годину. Након свих прикупљених података, извршена је анализа и избор меродавних података који ће се обрађивати, а затим је применом статистичких метода извршена обрада и извршено је поређење резултата са почетка и краја анализираних периода, на основу чега су тестиране хипотезе и донети закључци.

3.1. Значај и циљеви истраживања

Бројне теоријске расправе, студије и емпиријска истраживања о утицају ревизије на истинитост и објективност финансијског извештавања и међузависности ревизорског, финансијског и пореског извештавања указују на несумњив значај ове проблематике у савременој теорији и пракси рачуноводства и ревизије. Такође, непостојање јединственог става о утицају ревизије трансакција између ППЛ на инвеститоре али и друге доносиоце одлука, ову проблематику чини још актуелнијом. Отуда се значај истраживања огледа у бољем разумевању утицаја процеса ревизије на фер финансијско и пореско извештавање и обелодањивање ППЛ. Указујући друштвима за ревизију на сложеност трансакција између ППЛ, очекује се да ће истраживање умањити вероватноћу доношења неадекватних мишљења ревизора и условити квалитетно рачуноводствено, ревизорско и пореско извештавање.

Основни циљ истраживања је да се утврди степен истинитости и објективности ревизорског извештавања, ниво кредибилности информација из процеса финансијског извештавања и обелодањивања о трансакцијама између ППЛ као и њихове импликације на адекватност пореског извештавања у Републици Србији у

периоду од 2017. до 2020. године. Закључци спроведеног истраживања су утемељени на узорку од 78 компанија у Републици Србији које су у обавези да, у складу са регулаторним оквиром, спроводе ревизију финансијских извештаја, а које истовремено обављају и трансакције са ППЛ у укупној вредности од преко 8.000.000 динара у свакој од анализираних календарских година и на основу тога обвезници су састављања извештаја о трансферним ценама, као и 14 друштава за ревизију која су спроводила ревизију у анализираним компанијама.

На основу дефинисаног општег циља истраживања изводе се следећи специфични циљеви:

- Испитати и утврдити истинитост и објективност рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција са ППЛ у финансијским извештајима предузећа која су предмет анализе;
- Утврдити усклађеност врсте израженог мишљења ревизора у ревизорском извештају са објективношћу финансијског извештавања као и законским и професионалним регулаторним оквиром ревизије у анализираним предузећима, у вези трансакција са ППЛ;
- Утврдити поштовање регулаторног оквира од стране предузећа у Републици Србији код пореског извештавања, односно код састављања извештаја о трансферним ценама и
- Утврдити могућности за професионално унапређење институционалног и регулаторног оквира ревизије трансакција ППЛ у будућем периоду.

Околност да сличних истраживања није било у Републици Србији као и чињеница да је и сам процес ревизије трансакција између ППЛ препун непознаница и ризика, још више унапређује актуелност, релевантност и значај предмета истраживања. Како би се наведени циљеви реализовали, неопходно је описати модел, развити хипотезе, представити узорак, методологију и резултате истраживања, што ће бити приказано у наставку рада.

3.2. Истраживачки модел и дефинисање хипотеза

Из прегледа литературе и приказаних истраживања може се закључити да постоји велики број студија које су се бавиле истраживањем ППЛ и ревизијом трансакција између њих, њиховим финансијским и пореским извештавањем, које су углавном, спровођене на територије Сједињених Америчких Држава, неколико европских земаља и земаља Азије. Из тог разлога, чини се корисним истраживање везе која постоји између ревизије финансијских извештаја и квалитета финансијског извештавања о трансакцијама између ППЛ и прикупљање доказа, из области теме истраживања, из различитих земаља које су хетерогене (у смислу регулације, заштите инвеститора, утицаја других земаља), како би се боље разумео проблем, остварио јаснији увид у област истраживања, а све са циљем смањења негативних ефеката које ревизорско, финансијско и пореско извештавање о трансакцијама са ППЛ могу имати на широку групу заинтересованих страна, нарочито за потенцијалне инвеститоре у таква предузећа, креаторе економске политике, као и за Пореску управу. Сходно томе, предмет истраживања докторске дисертације управо и јесу трансакције између ППЛ, односно утицај процеса ревизије и мишљења ревизора на финансијско извештавање ППЛ у Републици Србији. Имајући у виду значајну

повезаност финансијског и пореског извештавања у вези ППЈ, акценат у истраживању биће стављен и на извештавање о трансферним ценама предузећа.

Истраживачки модел постављен је тако да се након прегледа релевантне литературе из рачуноводственог, ревизорског и пореског извештавања о ППЈ, дефинисало истраживачко подручје и границе истраживачког проблема, да би се на бази сагледаних раније спроведених истраживања у истим и сличним областима у међународном окружењу дефинисала истраживачка питања, односно хипотезе које су везане за Републику Србију, а за које до сада нису постојали одговори.

Сходно постављеном предмету истраживања, у раду су тестиране следеће хипотезе:

- **Прва хипотеза (Х1):** Постоји статистички значајна веза између исправности рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција између повезаних правних лица;
- **Друга хипотеза (Х2):** Степен обелодањивања трансакција између повезаних правних лица утиче на врсту ревизорског мишљења у вези са тим трансакцијама;
- **Трећа хипотеза (Х3):** Истинитост финансијског извештавања утиче на обим и начин прикупљања доказа од стране ревизора о трансакцијама са повезаним правним лицима;
- **Четврта хипотеза (Х4):** Веза између величине ревизорског предузећа и форме и садржине извештавања у ревизорским извештајима о повезаним правним лицима је статистички значајна и
- **Пета хипотеза (Х5):** Постоји позитивна корелација између финансијског извештавања и обелодањивања и начина извештавања о трансакцијама са повезаним правним лицима у извештајима о трансферним ценама.

Наведене хипотезе формулисане су на основу цитираних истраживања и теоријских разматрања приказаних у претходним деловима рада и њихово прихватање или одбацивање има за циљ да прикаже ниво квалитета финансијског, ревизорског и пореског извештавања о ППЈ у Републици Србији у анализираном периоду, као и да створи основу за давање препорука у правцу унапређења у овим областима.

3.3. Карактеристике и структура узорка

Емпиријско истраживање и тестирање хипотеза спроведено је на узорку од 78 случајно одабраних средњих и великих предузећа са седиштем у Републици Србији која обављају трансакције са ППЈ и 14 друштава за ревизију која су ревидирала финансијске извештаје изабраних предузећа. Подаци коришћени у истраживању односе се на период од 2017. до 2020. године, а прикупљени су у периоду септембар 2018. - децембар 2021. године. Приликом одабира узорка, пошло се од укупног броја средњих и великих правних лица у 2017. години (која су обвезници ревизије) којих је укупно било 1.619, од чега 318 великих и 1.301 средњих предузећа. Након тога, мењао се укупан број правних лица (у 2020. години број великих правних лица је био 422, док је број средњих правних лица био 1.815), међутим у анализираном периоду није се проширивао почетни узорак, тако да је анализа вршена искључиво за почетно изабрана предузећа и друштва за ревизију, уз напомену да се у посматраном периоду није мењало друштво за ревизију код анализираних предузећа.

Коришћењем комерцијалних база података, методом случајног узорка изабрана су 144 велика и 472 средња предузећа, након чега су њихова овлашћена лица контактирана. Паралелно са тим процесом, контактиране су и ревизорске куће, од којих велики број није изразио заинтересованост за учешће у истарживању. Након прибављања информација о томе да ли изабрана предузећа обављају трансакције са ППЛ чија вредност прелази износ од 8.000.000 динара (па су у складу са пореским законодавством у обавези да састављају пун извештај о трансферним ценама чији крајњи исход може утицати на корекцију опорезиве добити), проучавања потпуности документације и свеопште заинтересованости за учешће у узорку, као и анализе ревизорских кућа, из даљег истраживања искључен је велики број предузећа, тачније 122 велика и 416 средњих правних лица. Након тога, уз сагласност предузећа у узорку, поново су контактирана ревизорска друштва која ревидирају финансијске извештаје тестираних предузећа, која су прихватила да буду укључена у узорак. На тај начин се формирао узорак који броји 78 средњих и великих правних лица и 14 предузећа за ревизију, која су у четворогодишњем периоду анкетирани и са којима су обављени интервјуи, након чега се приступило обради и анализи података.

Према важећој Уредби о класификацији делатности³⁷⁸ узорак је подељен на два стратума, производна (22%) и услужна (78%) предузећа. Ревизорски извештаји и документација у вези тестирања трансакција са ППЛ, прикупљени су од друштава за ревизију и појединачних предузећа. Комплетно истраживање базира се на подацима из ревизорских извештаја за период 2017.-2020. године.

У следећој табели је приказана структура предузећа у узорку према величини, власништву, правној форми, делатности, броју повезаних предузећа са којима обављају трансакције, основама повезаности, вредности трансакција и овлашћеним лицима за израду извештаја о трансферним ценама.

Табела број 10. Структура предузећа у узорку

Р. бр.	Опис узорка	Вредност
1.	Укупан број предузећа	78
2.	Велика предузећа	22
3.	Средња предузећа	56
4.	Власништво предузећа	Домаће власништво – 100%
5.	Правна форма	ДОО – 100%
6.	Основ повезаности	Испорука робе, пружање услуга, позајмице и кредити
7.	Вредност трансакција са повезаним лицима	Иако је минимална гранична вредност 8 милиона динара, код свих предузећа у узорку вредност је изнад 12.000.000 динара
8.	Број повезаних лица са предузећем	Повезаност са најмање 2 правна лица – 100%
9.	Делатност којој предузеће припада	22%- производња 78% - услужна делатност
10.	Лице задужено за израду извештаја о трансферним ценама	Консултантске и ревизорске фирме – 100%

Табела број 10 приказује да сва предузећа у узорку имају седиште на територији Републике Србије, да су основана као друштво са ограниченом одговорношћу, да већи број предузећа припада сектору услуга (78%), а мањи број производном сектору (22%). Са становишта ППЛ и трансферних цена, анкетирани предузећа имају

³⁷⁸ Уредба о класификацији делатности, (Службени гласник РС број 54/2010), производну делатност чине предузећа која припадају секторима А, Б, Ц, Д, Е и Ф, док су предузећа из сектора Г, Х, И, Ј, К, Л, М, Н, О, П, Q, Р, С, Т и У услужне делатности.

најмање два ППЛ са којима обављају трансакције испоруке робе, пружања услуга, позајмица и кредита, чија вредност у току једне календарске године премашује износ од 12.000.000 динара, уз битну напомену да запослени не креирају извештаје о трансферним ценама, већ то раде или предузећа која се баве пружањем консалтинг услуга или предузећа за ревизију.

Структуру друштава за ревизију карактерише околност да имају седиште у Републици Србији, правна форма оснивања је друштво са ограниченом одговорношћу, 12 друштава се налази у домаћем власништву, а само два су у већинском страном власништву. Такође, од укупно анкетираних предузећа за ревизију, два предузећа припадају „великој четворци“.

3.4. Методологија истраживања

У складу са циљем истраживања и постављеним основним научним хипотезама, у истраживању је коришћена квалитативна и квантитативна методологија. За сагледавање условљености врсте ревизорског мишљења истинитошћу и објективношћу финансијског извештавања и обелодањивања трансакција између ППЛ, користила се, пре свега, квалитативна методологија истраживања. За описивање основних елемената проблематике ревизије трансакција између ППЛ и адекватан начин интерпретације и разумевања прикупљених информација користио се метод дескрипције. Ради схватања специфичности ревизорског процеса и финансијског и пореског извештавања о ППЛ, примењивала се компаративна анализа. За разумевање импликација и ограничења финансијског извештавања, обелодањивања о трансакцијама са ППЛ и начина на који иста утичу на ревизорско и пореско извештавање, одлуке широке групе заинтересованих страна и долажења до појединачних и генералних закључака користиле су се методе анализе и синтезе. С обзиром на то да се истраживање у Републици Србији базира на подацима из финансијских извештаја, ревизорских извештаја и извештаја о трансферним ценама, како би се на крају извели општи закључци, коришћен је и метод индукције.

Поред квалитативне, у анализи је примењена и квантитативна методологија (статистичке методе) на основу које су представљени резултати емпиријског истраживања на одабраном узорку. Статистичке методе истраживања масовних појава могу се поделити у две основне групе. Једна група обухвата методе прикупљања, сређивања и приказивања и моделе одређивања параметара и то спада у домен дескриптивне статистике. Варијабле као што су величина предузећа, власништво, правна форма, делатност и слично су категоријске (номиналне) варијабле и за њих се обично прорачунавају вредности просека, медијане, модуса и стандардне девијације. Значајнији статистички параметри за ове варијабле су дати у табелама дескриптивне статистике где су ови подаци приказани по категоријама. Другу групу сачињавају методе статистичке анализе, чији је основни задатак објашњење варијабилитета помоћу класификационих, корелационих и других статистичких показатеља, као и статистичко закључивање на основу узорка. Овим методама бави се аналитичка статистика, која се, међутим, не може строго разграничити од дескриптивне. Испитивањем одређене појаве на свим јединицама статистичког скупа добијамо мноштво статистичких података. Присуство мноштва бројчаних података, без обзира како су уређени причињава тешкоће у погледу

добијања јединствене, јасне, концизне и целовите представе о појави коју посматрамо, због чега се настоји да се серија података замени једном или већим бројем нумеричких карактеристика које би пружиле што више информација о скупу и репрезентовале скуп. Прикупљени подаци у истраживању обрађени су уз помоћ софтверског пакета SPSS Statistics 17.0 и програма Microsoft Excel. За прикупљање, сређивање, приказивања параметара узорка и обраду коришћена је дескриптивна статистика уз табеларне приказе. У поступку доказивања постављених хипотеза коришћене су непараметарске технике.

Приликом утврђивања статистички значајне везе између исправности рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција између повезаних правних лица (X1), као и везе између величине ревизорског предузећа и форме и садржине извештавања у ревизорским извештајима о повезаним правним лицима (X4) од непараметарских техника коришћен је *Pirsonov χ^2 (hi-kvadrat)* тест независности којим се истражује веза између две категоријске променљиве где свака од њих има по две категорије. У друштвеним наукама уобичајено је да се користи ниво значајности од 5%. За одређивање статистичке значајности коришћен је ниво поверења $p < 0,05$.

Mann-Whitny U тест као непараметарска техника статистичке анализе је коришћен за доказивање тврдње да ли степен обелодањивања трансакција између ППЛ утиче на врсту ревизорског мишљења у вези са тим трансакцијама (X2). Овај тест је непараметарска алтернатива *T*-тесту. Уместо да пореди средње вредности двеју група, *Mann-Whitny U* тест пореди њихове медијане. Добијене вредности непрекидне променљиве претвара у рангове за обе групе и потом израчунава да ли се рангови тих група значајно разликују. Пошто се резултати претварају у рангове, стварна расподела резултата није важна. Основне показатеље које треба посматрати у табеларном приказу јесу *Z* (апроксимирана расподела) и ниво значајности, дат у реду *Asymp. Sig. (2-tailed)*. Ниво поверења који је коришћен за одређивање статистичке значајности је $p < 0,05$.

Унакрсно табелирање као статистички модел коришћено је за испитивање односа између категоријских променљивих, тачније, утврђивање односа између истинитости финансијског извештавања и начина прикупљања доказа од стране ревизора о трансакцијама са повезаним правним лицима (X3).

Поред наведених непараметарски техника, коришћена је и корелациона анализа, тачније Пирсонов коефицијент линеарне корелације (*Pearson product moment correlation coefficient*) за утврђивање корелације између финансијског извештавања и обелодањивања и начина извештавања о трансакцијама са повезаним правним лицима у извештајима о трансферним ценама (X5). Корелациона анализа је у блиској вези са регресионом анализом и њен циљ је да установи постојање квантитативног слагања и степена слагања између варијација посматраних појава. Код просте корелације могуће је испитивати да ли између појава постоји линеарна или криволинијска веза. Јачина линеарне корелације може бити следећа: мала $r = 0,1-0,29$, средња $r = 0,30-0,49$ и велика $r = 0,5-1,0$ и независна је од предзнака коефицијента r . Негативан предзнак показује смер везе, а не њену јачину. Јачина корелације је једнака када су коефицијенти $r = 0,5$ односно $r = -0,5$. Разликује се само њен смер.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Закључци о утицају трансакција између ППЛ на финансијско и пореско извештавање и обелодањивање као и њихов свеобухватан утицај на врсту ревизорског мишљења и извештавање ревизора представљаће резултате емпиријског истраживања. Сви резултати на анализираном узорку добијени су применом претходно наведене методологије, при чему ће на самом почетку бити приказани резултати дескриптивне статистике са основним објашњењима, док ће се, након тога, валидност хипотеза тестирати на основу резултата непараметарске анализе.

4.1. Дескриптивна статистичка анализа

Резултати дескриптивне статистичке анализе узоркованих правних лица у погледу броја ППЛ у земљи и иностранству са којима обављају трансакције, укупне вредности и врста трансакција са њима, регулисаних правно економских односа и коришћених рачуноводствених политика приказани су у наредним табелама. Такође, у приказима који следе представљени су и подаци који се односе на врсту ревизорског мишљења, тврдње запослених и руководства о трансакцијама са ППЛ, проверу идентитета ППЛ од стране ревизора као и величину односно реноме ревизорског друштва које је ревидирало финансијске извештаје узоркованих предузећа. У приказима су обухваћене две групе података и то за почетак и крај анализираног периода, како би се уочиле разлике, сличности и одступања која постоје, али и да би се закључци релевантније формулисали. Још један од разлога за приказивање података само за 2017. и 2020. годину односи се и на чињеницу да су у 2018. и 2019. години подаци скоро идентични као и у 2017. години. Током анкетања и процеса интервјуа са надлежним лицима закључило се да прве озбиљније промене настају од 2020. године из разлога ступања на снагу нових законских решења из области рачуноводства и ревизије, а нарочито због измене органа задужених за контролу рада и надзор пословања ревизорских друштава.

Табела број 11. Подаци дескриптивне статистике: број ППЛ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Број повезаних лица са обвезником у 2017. години			Број повезаних лица са обвезником у 2020. години		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Постоји најмање два ППЛ	42	53,8	53,8	37	47,4	47,4
Постоји 3-5 ППЛ	30	38,5	92,3	32	41,0	88,5
Постоји више од 5 ППЛ	6	7,7	100,0	9	11,5	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Од укупног броја анализираних предузећа, доминантно учешће имају она која имају два ППЛ са којима у току године обављају трансакције (47,4% у 2020. години, односно 53,8% у 2017. години), следе предузећа која имају од три до пет ППЛ (41% у 2020. години, односно 38,5% у 2017. години) док мањи број узоркованих предузећа обавља трансакције са више од пет ППЛ (11,5% у 2020. години, односно 7,7% у

2017. години). У посматраном периоду приметан је пораст броја ППЛ са којима анкетирани предузећа обављају трансакције.

Табела број 12. Подаци дескриптивне статистике: број ППЛ у земљи и иностранству 2020. у поређењу са 2017. годином

	Повезана лица у земљи/иностранству у 2017. години			Повезана лица у земљи/иностранству у 2020. години		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Само ППЛ у земљи	64	82,1	82,1	62	79,5	79,5
Само ППЛ у иностранству	5	6,4	88,5	5	6,4	85,9
ППЛ у земљи и иностранству	9	11,5	100,0	11	14,1	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Највећи број анализираних предузећа има само ППЛ у земљи (79,5% у 2020. години, односно 82,1% у 2017. години), затим следе предузећа која обављају трансакције са ППЛ и у земљи и иностранству (14,1% у 2020. години, односно 11,5% у 2017. години), док је код мањег броја посматраних правних лица карактеристично да имају само ППЛ у иностранству (6,4% у обе године). Приметно је да се незнатно повећао број ППЛ у иностранству у посматраном периоду.

Табела број 13. Подаци дескриптивне статистике: обим трансакција са ППЛ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Укупан обим (вредност) трансакција са повезаним лицима без ПДВ у 2017. години			Укупан обим (вредност) трансакција са повезаним лицима без ПДВ у 2020. години		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Обим трансакција је у интервалу од 12-25 милиона динара	33	42,3	42,3	29	37,2	37,2
Обим трансакција је у интервалу од 25,1-40 милиона динара	21	26,9	69,2	23	29,5	66,7
Обим трансакција је у интервалу од 40,1-70 милиона динара	9	11,5	80,8	9	11,5	78,2
Обим трансакција је у интервалу од 70,1-100 милиона динара	8	10,3	91,0	9	11,5	89,7
Обим трансакција је преко 100 милиона динара	7	9,0	100,0	8	10,3	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Код свих анализираних предузећа, вредност трансакција са ППЛ у календарској години већа је од 12 милиона динара (гранична вредност за састављање пуног извештаја о трансферним ценама је 8 милиона динара), што значи да су сва предузећа била у обавези да од почетка посматраног периода састављају извештаје о трансферним ценама. Највећи број анализираних предузећа има вредност трансакција са ППЛ до 40 милиона динара (66,7% у 2020. години, односно 69,2% у 2017. години), затим следе предузећа чија је вредност трансакције са ППЛ до 100

милиона динара (23% у 2020. години, односно 21,8% у 2017. години), док је код 10,3% (у 2020. години), односно 9% (у 2017. години) обим трансакција са ППЛ већи до 100 милиона динара. Уочљиво је да се повећава вредност трансакција са ППЛ у посматраном периоду.

Табела број 14. Подаци дескриптивне статистике: постојање уговора са ППЛ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли су са ППЛ закључени уговори у писаној форми у 2017. години?			Да ли су са ППЛ закључени уговори у писаној форми у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Закључени су уговори	22	28,2	28,2	35	44,9	44,9
Нису закључени уговори	56	71,8	100,0	43	55,1	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Уочава се да се уговори са ППЛ углавном не закључују (55,1% предузећа у 2020. години, односно 71,8% предузећа у 2017. години није закључило уговоре са ППЛ), што знатно може отежати анализу ППЛ и трансферних цена, како са становишта ревизора, тако и са становишта пореских органа. Оно што се може окарактерисати као кретање у позитивном смеру јесте чињеница да се смањује проценат предузећа која послују са ППЛ без закључених уговора у 2020. години у односу на почетак посматраног периода.

Табела број 15. Подаци дескриптивне статистике: врста трансакција са ППЛ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Дефинисати врсту трансакција са ППЛ у 2017. години			Дефинисати врсту трансакција са ППЛ у 2020. години		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Искључиво трансакције промета услуга	18	23,1	23,1	31	39,7	39,7
Искључиво трансакције промета добара	15	19,2	42,3	10	12,8	52,6
Искључиво трансакције давања или узимања позајмица или кредита	33	42,3	84,6	27	34,6	87,2
Мешовите трансакције	12	15,4	100,0	10	12,8	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

У 2020. години преовлађује учешће промета услуга између ППЛ, следе трансакције позајмица и кредита, док су на трећем месту трансакције промета добара и мешовите трансакције. Током 2017. године, ситуације је била нешто другачија и доминирало је учешће финансијских трансакција, а затим трансакција промета услуга, добара и мешовитих купопродаја.

Табела број 16. Подаци дескриптивне статистике: сличност трансакција са ППЛ и независним предузећима у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли се исте/сличне трансакције обављају и са повезаним и са неповезаним правним лицима у 2017. години?			Да ли се исте/сличне трансакције обављају и са повезаним и са неповезаним правним лицима у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Исте или сличне трансакције се обављају и са повезаним и са неповезаним правним лицима	33	42,3	42,3	30	38,5	38,5
Поједине трансакције се обављају искључиво са ППЛ	45	57,7	100,0	48	61,5	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Представљени подаци показују да предузећа поједине трансакције обављају искључиво са ППЛ (напомена: кроз анкетни упитник постављено питање се односило на врсту трансакција а не на вредност трансакција) и то више од 50% у анализираном периоду, што знатно може отежати посао ревизорима, али и пореским органима приликом ревидирања, тестирања и утврђивања цена „ван дохвата руке“.

Табела број 17. Подаци дескриптивне статистике: пореско извештавање у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама у 2017. години?			Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Предузеће је креирало извештај	25	32,1	32,1	55	70,5	70,5
Предузеће није креирало извештај	53	67,9	100,0	23	29,5	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Приказани подаци у табели показују да се побољшава ситуација на пољу пореског извештавања у 2020. у поређењу са 2017. годином. Ипак, велики број предузећа (скоро 30% у 2020. години) не извештава Пореску управу о трансакцијама са ППЛ иако за то постоји пореским законом прописана обавеза.

Табела број 18. Подаци дескриптивне статистике: примена принципа „ван дохвата руке“ у трансакцијама између ППЛ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли трансакције са ППЛ обављате по тржишним/испод/изнад тржишних цена у 2017. години?			Да ли трансакције са ППЛ обављате по тржишним/испод/изнад тржишних цена у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Предузеће обавља трансакције по принципу „ван дохвата руке“	32	41,0	41,0	29	37,2	37,2
Предузеће не обавља трансакције по принципу „ван дохвата руке“	46	59,0	100,0	49	62,8	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Предузећа у Републици Србији приликом одобравања (узимања) кредита и позајмица према и од ППЈ као и обављања трансакција производима и услугама између њих у највећем броју случајева не користе цене „ван дохвата руке“, већ цене које одступају од тржишних (најзначајније одступање постоји код финансијских трансакција, где се у 76% случајева у 2017., односно 86% у 2020. години дају или одобравају бескаматне позајмице и кредити ППЈ).

Табела број 19. Подаци дескриптивне статистике: корекција добити по основу трансакција са ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли се сте кориговали добит по основу састављеног извештаја о трансферним ценама у 2017. години?			Да ли се сте кориговали добит по основу састављеног извештаја о трансферним ценама у 2017. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Предузеће је кориговало добит	14	56,0	56,0	19	34,5	34,5
Предузеће није кориговало добит	11	44,0	100,0	36	65,5	100,0
Укупно	25	100,0		55	100,0	

Број анализираних предузећа која су састављала извештаје о трансферним ценама и извршили корекцију добити се повећао у 2020. у односу на 2017. годину, међутим процентуално учешће предузећа која спроводе корекцију се смањило са 56% на 34,5%. Уважавајући податке из табеле број 18, може се закључити да велики број предузећа, иако трансакције не обавља по тржишним условима са ППЈ, ипак не спроводи корекције опорезиве добити по основу таквих трансакција.

Табела број 20. Подаци дескриптивне статистике: сличност примењених рачуноводствених политика у предузећу и код ППЈ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли се исте рачуноводствене политике користе у предузећу и у ППЈ у 2017. години			Да ли се исте рачуноводствене политике користе у предузећу и у ППЈ у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Не примењују се исте рачуноводствене политике	48	61,5	61,5	55	70,5	70,5
Примењују се исте рачуноводствене политике	30	38,5	100,0	23	29,5	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

У анализираном периоду приметна је промена у примени рачуноводствених политика од стране предузећа и ППЈ. Наиме, дошло је до смањења броја предузећа чија ППЈ користе идентичне рачуноводствене политике у 2020. у односу на 2017. годину (29,5% предузећа у 2020. години примењује исте рачуноводствене политике као и њихова ППЈ, односно 38,5% у 2017. години).

Табела број 21. Подаци дескриптивне статистике: тврдње запослених о ППЛ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли су запослени у рачуноводству сами износили чињенице и давали податке о трансакцијама са ППЛ у 2017. години?			Да ли су запослени у рачуноводству сами износили чињенице и давали податке о трансакцијама са ППЛ у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Потврдан одговор	12	15,4	15,4	57	73,1	73,1
Одричан одговор	66	84,6	100,0	21	26,9	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Запослени у сектору рачуноводства и финансија предузећа променили су однос према ревизору по питању идентификовања трансакција са ППЛ у правцу унапређења транспарентности, што би требало да олакша рад ревизора приликом откривања ППЛ и тестирања трансакција са њима. У 2020. години транспарентније извештавање о ППЛ имало је 73,1% запослених док је тај проценат у 2017. години износио свега 15,4%.

Табела број 22. Подаци дескриптивне статистике: провере контролисаних трансакција од стране ревизора у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли су ревизори тестирали трансакције са ППЛ у 2017. години?			Да ли су ревизори тестирали трансакције са ППЛ у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Потврдан одговор	21	26,9	26,9	64	82,1	82,1
Одричан одговор	57	73,1	100,0	14	17,9	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Највећи број ревизора на почетку посматраног периода није тестирао трансферне цене (73,1%). У 2020. години актуелизује се значај ревизије ППЛ, тако да је 82,1% ревизора тестира контролисане трансакције између ППЛ.

Табела број 23. Подаци дескриптивне статистике: провере тврдњи руководства од стране ревизора у вези ППЛ у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ у 2017. години?			Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ у 2020. години?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Потврдан одговор	16	20,5	20,5	70	89,7	89,7
Одричан одговор	62	79,5	100,0	8	10,3	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Као што се може видети долази до промене става ревизора приликом испитивања руководства о ППЛ у претходном четворогодишњем периоду. Заправо, највећи број ревизора у 2020. години испитује управу предузећа о повезаности са другим правним лицима (скоро 90%), док је то чинило само 20% ревизора четири године раније.

Табела број 24. Подаци дескриптивне статистике: изражено мишљење ревизора у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Мишљење друштва за ревизију за 2017. годину			Мишљење друштва за ревизију за 2020. годину		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Позитивно мишљење	74	94,9	94,9	76	97,4	97,4
Мишљење са резервом	4	5,1	100,0	2	2,6	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Забрињавајућа је чињеница да је највећи број друштава за ревизију изразио позитивно мишљење (и то без скретања пажње) о истинитости и објективности приказаних информација у финансијским извештајима анкетираних предузећа (97,4% у 2020. години, односно 94,9% у 2017. години) иако ревидирана предузећа нису вршила обелодањивања ППЈ (нарочито у 2017. години), нису састављала извештаје о трансферним ценама у читавом анализираном периоду (иако се стање побољшало у 2020. у односу на 2017. годину) и нису вршила корекцију опорезиве добити, што са друге стране утиче и на износ нето добити анкетираних предузећа. Када су у питању модификована мишљења, једина присутна врста било је мишљење са резервом, које је изражено из других разлога, а не због неадекватног извештавања о ППЈ.

Табела број 25. Подаци дескриптивне статистике: избор друштва за ревизију у 2020. у поређењу са 2017. годином

	Са којим друштвом за ревизију је уговорена ревизија финансијских извештаја за 2017. годину?			Са којим друштвом за ревизију је уговорена ревизија финансијских извештаја за 2020. годину?		
	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Frequency	Percent	Cumulative Percent
Ревизорским друштвима која припадају „великој четворци“	5	6,4	6,4	5	6,4	6,4
Ревизорским друштвима ван „велике четворке“	73	93,6	100,0	73	93,6	100,0
Укупно	78	100,0		78	100,0	

Од укупно 78 анкетираних предузећа, највећи број је закључио уговоре о ревизији са ревизорским друштвима која не припадају „великој четворки“ (у обе године тај проценат је износио 93,6%), док је само пет предузећа имало закључене уговоре о ревизији са две од четири ревизорске компаније које припадају „великој четворки“.

4.2. Непараметарска анализа

Резултати непараметарске анализе помоћу којих ће се тестирати постављене хипотезе приказани су у наредним табелама. Анализа је извршена у четворогодишњем периоду и у приказима су дати упоредни резултати за 2017. и 2020. годину. Закључци по основу истраживачких хипотеза ће се заснивати на статистичким резултатима који су добијени у 2020. години.

Прва хипотеза (X1) - *Постоји статистички значајна веза између исправности рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција између повезаних правних лица*, ће се доказивати статистичком анализом коришћењем анкетног питања на основу кога се може добити одговор о истинитости финансијског

извештавања и обелодањивања, односно, да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ у односу на независна правна лица као и то да ли се у напоменама уз финансијске извештаје приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ. У наредној табели су приказани добијени статистички подаци.

Табела број 26. Подаци непараметраске анализе: истинитост обелодањивања трансакција између ППЛ у 2017. години

		Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ?		Укупно
		Предузеће не обелодањује трансакције		
Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ?	Предузеће исказује трансакције	66	84,6%	66
	Предузеће не исказује трансакције	12	15,4%	12
Укупно		78	100,0%	78

Статистички подаци указују да у 2017. години од 78 анкетираних предузећа нити једно предузеће у напоменама уз финансијске извештаје не обелодањује трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ. Са друге стране 66 предузећа (84,6%) исказује трансакције са ППЛ на посебним контима, док 12 предузећа (15,4%) то не чини. Из наведеног се може закључити да у 2017. години статистичку значајност није могуће израчунати јер је један од података константа (ниједно предузеће не обелодањује трансакције). У 2020. години добијени су знатно другачији статистички резултати у односу на 2017. годину, који су приказани у табели која следи.

Табела број 27. Подаци непараметраске анализе: истинитост обелодањивања трансакција између ППЛ у 2020. години

		Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ?		Укупно	Sig. (p)
		Предузеће обелодањује трансакције	Предузеће не обелодањује трансакције		
Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ?	Предузеће исказује трансакције	71	5	76	0,001 *
		93,4%	6,6%	100,0%	
	Предузеће не исказује трансакције	0	2	2	
		0,0%	100,0%	100,0%	
Укупно		71	7	78	
		91,0%	9,0%	100,0%	
		100,0%	100,0%	100,0%	

Резултати показују да је у 2020. години 71 предузеће (91%) извршило обелодањивање трансакција са ППЛ у складу са МРС/МСФИ. Са друге стране 76 предузећа (97,4%) исказује трансакције са ППЛ на посебним контима, док свега 2 предузећа (2,6%) то не чини. Посматрајући резултате дате у колони која показује коефицијент поузданости (p), тачније, статистичку значајност (на нивоу сигнификантности 0,05) применом *Hi-kvadrat* теста, може се закључити да је у 2020. години $Sig. = 0,001 < 0,05$.

Друга хипотеза (X2) - Степен обелодањивања трансакција између повезаних правних лица утиче на врсту ревизорског мишљења у вези са тим трансакцијама ће бити тестирана коришћењем анкетних питања која показују повезаност усклађености извештавања са МРС и МСФИ и адекватности ревизорског мишљења. У 2017. години су добијени статистички подаци приказани у наредним табелама.

Табела број 28. Подаци непараметраске анализе: повезаност обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2017. години

Мишљење друштва за ревизију за 2017. годину		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЈ у складу са МРС/МСФИ?	Позитивно мишљење	74	39,50	2923,00
	Мишљење са резервом	4	39,50	158,00
	Укупно	78		

Табела број 29. Подаци непараметраске анализе: статистичка значајност повезаности обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2017. години

	Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЈ у складу са МРС/МСФИ?
Mann-Whitney U	148,000
Wilcoxon W	158,000
Z	0,000
Asymp. Sig. (2-tailed)	1,000
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	1,000 ^a

Применом Mann-Whitney U теста резултати указују да је вредност $Z = 0,000$ уз израчунати ниво значајности од $p=1,000$. Како је p веће од $0,05$ следи да резултат (Z) није значајан односно степен обелодањивања трансакција између ППЈ у 2017. години не утиче статистички значајно на врсту ревизорског мишљења у вези са тим трансакцијама (јер анализирана предузећа не обелодањује трансакције са ППЈ у складу са МРС/МСФИ). У 2020. години добијени подаци који су везани за обелодањивање су на далеко квалитетнијем нивоу и у табелама које следе приказани су резултати тестирања.

Табела број 30. Подаци непараметраске анализе: повезаност обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2020. години

Мишљење друштва за ревизију за 2020. годину		N	Mean Rank	Sum of Ranks
Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЈ у складу са МРС/МСФИ?	Позитивно мишљење	76	39,03	2966,00
	Мишљење са резервом	2	57,50	115,00
	Укупно	78		

Табела број 31. Подаци непараметраске анализе: статистичка значајност повезаности обелодањивања о ППЈ и ревизорског мишљења у 2020. години

	Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЈ у складу са МРС/МСФИ?
Mann-Whitney U	40,000
Wilcoxon W	2966,000
Z	-1,163
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,245
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	0,294 ^a

Табела број 32. Подаци непараметраске анализе: медијана израженог ревизорског мишљења у 2020. години

Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ?		
Мишљење друштава за ревизију за 2020. годину	<i>N</i>	<i>Median</i>
Позитивно мишљење	76	50,00
Мишљење са резервом	2	60,00
Укупно	78	50,00

Применом *Mann-Whitney U* теста, резултати указују да је вредност $Z=-1,163$ уз израчунати ниво значајности од $p=0,245$. Како је p веће од $0,05$ следи да резултат (Z) није значајан. Напомиње се да су у анализираном периоду мишљења са резервом давала предузећа која не припадају „великој четворки“.

Трећа хипотеза (H_3) - *Истинитост финансијског извештавања утиче на обим и начин прикупљања доказа од стране ревизора о трансакцијама са повезаним правним лицима* тестирана је коришћењем питања која су везана за рачуноводствено обухватање пословних односа са ППЛ, обелодањивање и извештавање о трансферним ценама. Са друге стране, за проверу прихватљивости хипотезе коришћена су питања усмерена на начин утврђивања идентитета ППЛ од стране ревизора и навођење напомена о њима у складу са стандардима ревизије (навођење трансакција, односно природе односа са ППЛ). Статистички подаци у анализираном периоду добијени су унакрсним табелирањем. Питање које је везано за усаглашеност ревизорског извештавања са стандардима ревизије и одговори, унакрсно су повезивани са рачуноводственим и пореским извештавањем.

Табела број 33. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости рачуноводственог обухватања трансакција са ППЛ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2017. години

		Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ?		Укупно	Да ли се у извештају ревизора наводе трансакције (напомене) са ППЛ?	Укупно
		Позитиван одговор	Негативан одговор		Трансакције се не наводе	
Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ у односу на независна правна лица?	Предузеће исказује трансакције	5 31,3%	61 98,4%	66 84,6%	66 84,6%	66 84,6%
	Предузеће не исказује трансакције	11 68,8%	1 1,6%	12 15,4%	12 15,4%	12 15,4%
Укупно		16 100,0%	62 100,0%	78 100,0%	78 100,0%	78 100,0%

Већина предузећа (84,6%) у 2017. години на посебним контима евидентира трансакције са ППЛ у односу на независна предузећа, док свега 15,4% предузећа не исказује трансакције са ППЛ на адекватан начин. Са друге стране, када се посматра обим и начин прикупљања доказа од стране ревизора о трансакцијама са ППЛ долази се до податка да код већине анкетираних предузећа (79,5%) ревизори нису испитивали руководство око откривања идентитета ППЛ. Такође, ни за једно од анкетираних предузећа, ревизори у извештајима нису наводили напомене о природи односа (трансакцијама) са ППЛ у складу са МСР.

Табела број 34. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости обелодањивања трансакција са ППЛ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2017. години

	Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ?		Укупно	Да ли се у извештају ревизора наводе трансакције (напомене) са ППЛ?	Укупно
	Позитиван одговор	Негативан одговор		Трансакције се не наводе	
Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ?	16 100,0%	62 100,0%	78 100,0%	78 100,0%	78 100,0%
Укупно	16 100,0%	62 100,0%	78 100,0%	78 100,0%	78 100,0%

Истинитост финансијског извештавања огледа се и у обелодањивању пословних односа са ППЛ у складу са МРС/МСФИ кроз напомене. Увидом у табеларни приказ закључује се да ниједно од анкетираних предузећа не спроводи захтевана обелодањивања, док се ревизори у највећој мери не придржавају захтева стандарда ревизије у вези ППЛ.

Табела број 35. Подаци непараметраске анализе: повезаност пореског извештавања о трансакцијама са ППЛ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2017. години

	Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ?		Укупно	Да ли се у извештају ревизора наводе трансакције (напомене) са ППЛ?	Укупно
	Позитиван одговор	Негативан одговор		Трансакције се не наводе	
Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?	10 62,5%	15 24,2%	25 32,1%	25 32,1%	25 32,1%
	6 37,5%	47 75,8%	53 67,9%	53 67,9%	53 67,9%
Укупно	16 100,0%	62 100,0%	78 100,0%	78 100,0%	78 100,0%

У табеларном приказу уочава се да већина предузећа у 2017. години (67,9%) не саставља извештај о трансферним ценама, тако да се истовремено нарушава квалитет и финансијског и пореског извештавања, а ревизори томе не придају значај. У 2020. години побољшава се квалитет извештавања, а подаци о томе су приказани у табелама које следе.

Табела број 36. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости рачуноводственог обухватања трансакција са ППЛ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2020. години

		Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ?		Укупно	Да ли се у извештају ревизора наводе трансакције (напомене) са ППЛ?		Укупно
		Позитиван одговор	Негативан одговор		Трансакције се наводе	Трансакције се не наводе	
Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ?	Предузеће обелодањује трансакције	65 92,9%	6 75,0%	71 91,0%	56 93,3%	15 83,3%	71 91,0%
	Предузеће не обелодањује трансакције	5 7,1%	2 25,0%	7 9,0%	4 6,7%	3 16,7%	7 9,0%
Укупно		70 100,0%	8 100,0%	78 100,0%	60 100,0%	18 100,0%	78 100,0%

Табела број 37. Подаци непараметраске анализе: повезаност истинитости обелодањивања трансакција са ППЛ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2020. години

		Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ?		Укупно	Да ли се у извештају ревизора наводе трансакције (напомене) са ППЛ?		Укупно
		Позитиван одговор	Негативан одговор		Трансакције се наводе	Трансакције се не наводе	
Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ у односу на независна правна лица?	Предузеће исказује трансакције	68 97,1%	8 100,0%	76 97,4%	58 96,7%	18 100,0%	76 97,4%
	Предузеће не исказује трансакције	2 2,9%	0 0,0%	2 2,6%	2 3,3%	0 0,0%	2 2,6%
Укупно		70 100,0%	8 100,0%	78 100,0%	60 100,0%	18 100,0%	78 100,0%

Табела број 38. Подаци непараметраске анализе: повезаност пореског извештавања о трансакцијама са ППЛ и обима и начина прикупљања доказа од стране ревизора у 2020. години

		Да ли су ревизори испитивали руководство око идентификовања ППЛ?		Укупно	Да ли се у извештају ревизора наводе трансакције (напомене) са ППЛ?		Укупно
		Позитиван одговор	Негативан одговор		Трансакције се наводе	Трансакције се не наводе	
Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?	Позитиван одговор	54 77,1%	1 12,5%	55 70,5%	51 85,0%	4 22,2%	55 70,5%
	Негативан одговор	16 22,9%	7 87,5%	23 29,5%	9 15,0%	14 77,8%	23 29,5%
Укупно		70 100,0%	8 100,0%	78 100,0%	60 100,0%	18 100,0%	78 100,0%

Добијени резултати показују да 91% предузећа у 2020. години обелодањује трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ, 97,4% исказује на посебним контима трансакција са њима, 70,5% саставља извештај о трансферним ценама, што говори да

се унапредила истинитост финансијског као и пореског извештавања. На идентичан начин су се понашали и ревизори у последњој анализираној години. Наиме, у 89,7% случајева (код 70 предузећа) ревизори су испитивали руководство око ППЈ и у 76,9% случајева (код 60 предузећа) ревизори су се придржавали професионалних стандарда у свом извештавању о ППЈ. Из свега наведеног, применом унакрсног табелирања и описом добијених података, може се извести закључак да је у 2017. години забележен низак ниви истинитости финансијског и ревизорског извештавања. Међутим, крај посматарног периода потпуно мења слику уз остварење високог нивоа истинитости извештавања код анкетираних предузећа и ревизорских друштава.

Четврта хипотеза (Х4) - *Веза између величине ревизорског предузећа и форме и садржине извештавања у ревизорским извештајима о повезаним правним лицима је статистички значајна* тестирана је применом *Hi-kvadrat* теста коришћењем анкетних питања која повезују величину, значај и репутацију предузећа за ревизију са извештавањем ревизора о ППЈ. Питање које је везано за ревизорско извештавање садржало је више одговора који су у потпуности преузети из тражених захтева МСР 550 - Повезане стране, према коме ревизори у тестирању трансакција са ППЈ имају обавезе да:

1. спроведу процедуре којима идентификују, процењују и одговарају на ризике материјално погрешних исказа који су везани за адекватност рачуноводственог обухватања и обелодањивања односа (трансакција или салда) ППЈ;
2. прибаве довољно доказа да разуме суштинске односе и трансакције између ППЈ како би извео закључак да ли се у финансијским извештајима, под утицајем тих трансакција постиже фер презентација;
3. процене да ли постоје фактори ризика криминалне радње;
4. испитују руководство о идентитету, природи односа и врсти трансакција са ППЈ;
5. испитују надлежна запослена лица о рачуноводственом обухватању, овлашћењима и одобрењима за значајне трансакције са ППЈ;
6. прегледају евиденције и документацију која може указати на постојање односа са ППЈ које руководство није обелоданило;
7. прибаве довољно адекватних доказа да су тврдње руководства о обављању трансакција са ППЈ по принципу „ван дохвата руке“ веродостојне;
8. у ревизорску документацију укључе називе идентификованих ППЈ;
9. наведу у ревизорској документацији природу односа са ППЈ.

За тестирање четврте хипотезе, узимајући у обзир питање које је везано за поштовање професионалног оквира о трансакцијама са ППЈ, коришћени су захтеви МСР 550 наведени под редним бројевима 1, 2, 3, 5, 6 и 7, док су захтеви под редним бројевима 4 и 9 били предмет тестирања треће хипотезе. Прикази који следе показују поштовање прописаних правила од стране ревизорских друштава, на основу којих се изводе даљи закључци.

Табела број 39. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и форме и садржине ревизорских извештаја у 2017. години

		Да ли су ревизори у извештајима наводили ППЛ обвезника ревизије?		Укупно	Sig (p)
		Потврдан одговор	Одричан одговор		
Са којим предузећем је уговорена ревизија финансијских извештаја?	Припадником „велике четворке“	5	0	5	0,026 *
		100,0%	0,0%	100,0%	
		15,2%	0,0%	6,4%	
	Предузећем које не припада „великој четворци“	28	45	73	
		38,4%	61,6%	100,0%	
		84,8%	100,0%	93,6%	
Укупно		33	45	78	
		42,3%	57,7%	100,0%	
		100,0%	100,0%	100,0%	

Резултати показују да су у 2017. години у 42,3% случаја, предузећа за ревизију вршила обелодањивања о ППЛ у својим извештајима. Са друге стране за 45 предузећа клијената (57,7%) то није рађено. Посматрајући коефицијент поузданости (p), односно статистичку значајност применом *Hi-kvadrat* теста, може се закључити да је у 2017. години $Sig. = 0,026 < 0,05$. Са друге стране, статистичку значајност везе између величине предузећа са којим је уговорена ревизија финансијских извештаја и поштовање захтева професионалног оквира за ППЛ за 2017. годину није могуће израчунати, јер је једна од променљивих константа, тачније, нити у једном од 78 извештаја ревизора се не поштује професионални оквир о трансакцијама са ППЛ у складу са МСР 550, на претходно описан начин (захтеви под редним бројевима 1, 2, 3, 5, 6, и 7). На крају посматраног периода су добијени знатно квалитетнији подаци о обелодањивању и извештавању и приказани су у табелама које следе.

Табела број 40. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и форме и садржине ревизорских извештаја у 2020. години

		Да ли су ревизори у извештајима наводили ППЛ обвезника ревизије?		Укупно	Sig (p)
		Потврдан одговор	Одричан одговор		
Са којим предузећем је уговорена ревизија финансијских извештаја?	Припадником „велике четворке“	5	0	5	0,378
		100,0%	0,0%	100,0%	
		8,8%	0,0%	6,4%	
	Предузећем које не припада „великој четворци“	52	21	73	
		71,2%	28,8%	100,0%	
		91,2%	100,0%	93,6%	
Укупно		57	21	78	
		73,1%	26,9%	100,0%	
		100,0%	100,0%	100,0%	

Табела број 41. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и поштовања норми прописаних МСР 550 у процесу ревизије у 2020. години

		Да ли су ревизори поштовали захтеве професионалног оквира у вези трансакција са ППЛ?		Укупно	Sig (p)
		Потврдан одговор	Одричан одговор		
Са којим предузећем је уговорена ревизија финансијских извештаја?	Припадником „велике четворке“	5 100,0%	0 0,0%	5 100,0%	0,473
	Предузећем које не припада „великој четворци“	8,3%	0,0%	6,4%	
		55 75,3%	18 24,7%	73 100,0%	
		91,7%	100,0%	93,6%	
Укупно		60 76,9%	18 23,1%	78 100,0%	
		100,0%	100,0%	100,0%	

Резултати за 2020. годину показују да је у 73,1% ревизорских извештаја извршено обелодањивање ППЛ предузећа клијента као и да су у 76,9% случајева ревизорске фирме поштовале норме прописане МСР 550 у вези ППЛ. Међутим, и даље је висок проценат неусклађености са стандардима (23,1%) у вези извештавања ревизора и спровођења процедура у вези ППЛ. Битно је истаћи да су предузећа која припадају „великој четворки“ имала далеко квалитетније ревизорско извештавање. Примена *Hi-kvadrat* теста у претходне две табеле показују да је $Sig. = 0,378 > 0,05$, односно $Sig. = 0,473 > 0,05$. Да би се истакла усклађеност са захтевима МСР 550 приликом извештавања ревизора, у наставку је дат табеларни приказ који показује број испуњених обавеза ревизора (при чему је стандардом прописано укупно девет, претходно наведених обавеза).

Табела број 42. Подаци непараметраске анализе: повезаност величине ревизорског предузећа и прописаних обавеза ревизије трансакција са ППЛ у 2020. години

		Да ли су ревизори испоштовали обавезе у складу са МСР 550 у вези напомена и тестирања трансакција са ППЛ?				Укупно
		Нису испоштоване	Испуњена од 1-2 обавезе	Испуњена од 3-5 обавезе	Испуњено више од 6 обавеза	
Са којим предузећем је уговорена ревизија финансијских извештаја?	Припадником „велике четворке“	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	5 100,0%	5 6,4%
	Предузећем које не припада „великој четворци“	18 100,0%	51 100,0%	4 100,0%	0 0,0%	73 93,6%
Укупно		18 100,0%	51 100,0%	4 100,0%	5 100,0%	78 100,0%

Након сагледавања резултата, примећује се да предузећа за ревизију на веома ниском нивоу поштују захтеве МСР 550. Наиме, у 69 ревизорских извештаја или није испоштована обавеза или су испуњене до две обавезе прописане стандардом. Такође, приметно је да предузећа „велике четворке“ испуњавају прописане обавезе на вишем нивоу у односу на друга ревизорска друштва.

Пета хипотеза (X5) - Постоји позитивна корелација између финансијског извештавања и обелодањивања и начина извештавања о трансакцијама са повезаним правним лицима у извештајима о трансферним ценама тестирана је применом Пирсоновог коефицијента линеарне корелације коришћењем анкетних питања која повезују рачуноводствено и пореско извештавање о ППЛ.

Табела број 43. Подаци непараметраске анализе: корелација рачуноводног обухватања ППЛ и пореског извештавања у 2017. години

		Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ у односу на независна правна лица?	Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?
Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ у односу на независна правна лица?	<i>Pearson Correlation</i>	1	0,293**
	<i>Sig. (2-tailed)</i>		0,009
	<i>N</i>	78	78
Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?	<i>Pearson Correlation</i>	0,293**	1
	<i>Sig. (2-tailed)</i>	0,009	
	<i>N</i>	78	78

У 2017. години коефицијент Пирсонове корелације је 0,293. Позитивна вредност Пирсонове корелације указује на директну везу између променљивих. У спроведеној корелационој анализи, између две променљиве постоји линеарна позитивна мала корелација ($r=0,293$) што говори у прилог чињеници да је линеарна веза евидентирања трансакција са ППЛ на посебним контима и састављања извештаја о трансферним ценама слаба. Посматрајући израчунати ниво значајности (означен са *Sig. 2 tailed*) од $p=0,009 < 0,05$ може се закључити да је израчуната корелација значајна. Корелација између обелодањивања уз финансијске извештаје и састављања извештаја о трансферним ценама у 2017. години не може се израчунати јер је једна од променљивих константа, односно предузећа нису обелодањивала трансакције о ППЛ у напоменама. У последњој анализираној години, анкетирани предузећа спроводе квалитетније извештавање о ППЛ, а добијени резултати приказани су у наредним табелама.

Табела број 44. Подаци непараметраске анализе: корелација рачуноводног обухватања ППЛ и пореског извештавања у 2020. години

		Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ у односу на независна правна лица?	Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?
Да ли се на посебним контима евидентирају трансакције са ППЛ у односу на независна правна лица?	<i>Pearson Correlation</i>	1	0,251*
	<i>Sig. (2-tailed)</i>		0,027
	<i>N</i>	78	78
Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?	<i>Pearson Correlation</i>	0,251*	1
	<i>Sig. (2-tailed)</i>	0,027	
	<i>N</i>	78	78

Према подацима за 2020. годину, коефицијент Пирсонове корелације је 0,251. Позитивна вредност Пирсонове корелације указује на директну везу између

променљивих. У спроведеној корелационој анализи, између две променљиве постоји линеарна позитивна мала корелација ($r=0,251$) што говори да је линеарна веза евидентирања трансакција са ППЛ на посебним котнима и састављања извештаја о трансферним ценама слаба. Посматрајући израчунати ниво значајности од $p=0,027 < 0,05$ закључује се да је израчуната корелација значајна.

Табела број 45. Подаци непараметраске анализе: корелација обелодањивања ППЛ и пореског извештавања у 2020. години

		Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ?	Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?
Да ли се у напоменама приказују трансакције са ППЛ у складу са МРС/МСФИ?	<i>Pearson Correlation Sig. (2-tailed)</i>	1	0,486**
	<i>N</i>	78	78
Да ли сте састављали извештај о трансферним ценама?	<i>Pearson Correlation Sig. (2-tailed)</i>	0,486**	1
	<i>N</i>	78	78

У овом случају, коефицијент Пирсонове корелације је 0,486. На основу његове позитивне вредности закључује се да постоји директна везе између променљивих. Анализа, такође показује да између две променљиве постоји линеарна позитивна средња корелација ($r=0,486$), односно да је линеарна веза евидентирања трансакције са ППЛ у напоменама у складу са МРС/МСФИ и састављања извештаја о трансферним ценама средње јачине. Израчунати ниво значајности од $p=0,000 < 0,05$ показује да је израчуната корелација значајна.

4.3. Закључна разматрања у спроведеном истраживању

Спроведено истраживање, обрађени подаци и приказани резултати омогућавају дефинисање закључака и доношење одлука о прихватању или одбацивању дефинисаних хипотеза. Приликом одлучивања о хипотезама извршиће се поређења са закључцима који су добијени у великом броју развијених земаља и земаља у развоју у подручју истраживања.

4.3.1. Повезаност рачуноводственог обухватања и врсте ревизорског мишљења о трансакцијама између повезаних правних лица

Истраживање спроведено почетком XXI века у САД-у³⁷⁹ показује да код предузећа која обављају трансакције са ППЛ постоји већа вероватноћа настанка мањег квалитета финансијског извештавања и не кредибилних рачуноводствених информација и обелодањивања у односу на трансакције између независних предузећа. Такође, велике преваре које су настале почетком века у САД укључивале су трансакције са ППЛ. Иако тржиште Републике Србије није тако развијено нити се

³⁷⁹ Gordon, A. E., Henry, E., Palia, D., (2004), *Исто*, pp. 1-27.

по вредности трансакција може поредити са америчким компанијама, због све већег броја ППЈ и обављања трансакција са њима, постојала је потреба истраживања повезаности финансијског извештавања и адекватности мишљења ревизора у Републици Србији. То се постигло кроз истраживање везе која постоји између квалитета рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција са ППЈ са једне стране као и њихове повезаности са завршном фазом процеса ревизије, са друге стране. Табеле број 24-25 дескриптивне статистике показују да у анализираном периоду, независно од степена обелодањивања трансакција са ППЈ и начина њиховог рачуноводственог обухватања ревизорска предузећа, у највећем броју случајева изражавају позитивно мишљење, при чему се на идентичан начин понашају и мања ревизорска предузећа као и она која припадају „великој четворки“.

На основу резултата емпиријског истраживања приказаних у табелама број 26 и 27 непараметарске анализе могуће је закључити да је на крају посматраног периода евидентирање и обелодањивање трансакција са ППЈ било углавном усклађено са захтевима МРС и МСФИ, док је почетак периода показивао изузетна одступања од тога. Уважавајући резултате *Hi-kvadrat* теста, може се закључити да у последњој анализираној години постоји статистички значајна веза између исправности рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција између ППЈ. Сагласно томе, прва хипотеза (X1) може се прихватити, односно предузећа која евидентирају пословне односе са ППЈ у складу са професионалном регулативом, спроводе и адекватна обелодањивања трансакција произашла из тих односа. Овако добијени резултати у потпуности су у сагласности са раније спроведеним истраживањима у САД-у.³⁸⁰

Резултати непараметарске анализе наведени у табелама број 28-32 показују да се квалитативно унапредио степен обелодањивања ППЈ у анализираним годинама. Применом *Mann-Whitney U* теста долази се до закључка да степен обелодањивања трансакција између ППЈ не утиче статистички значајно на врсту ревизорског мишљења у вези са тим трансакцијама, па се у вези са тим постављена друга хипотеза (X2) не може прихватити. Другим речима, за ревизоре, приликом изражавања мишљења о целокупном финансијском извештавању, а нарочито извештавању са ППЈ, није од пресудног значаја идентификовање и степен обелодањивања ППЈ. Резултати истраживања у складу су са истраживањима спроведеним у претходних тридесет година на подручју Азије и Америке,³⁸¹ према којима су трансакције са ППЈ (њихово неоткривање и необелодањивање) проглашене за један од десет највећих недостатака процеса ревизије, на које се ревизори нису превише освртали приликом формирања мишљења. Сагласно томе, ни изражена мишљења нису одговарала реалној позицији у којој су се предузећа налазила.

³⁸⁰ Francis, J., Khurana, I., Pereira, R., (2005), *Disclosure incentives and effects on cost of capital around the world*, The Accounting Review, Volume 80, No. 4, pp. 1125–1162; Graham, J., Harvey, C., Rajgopal, S., (2005), *The economic implications of corporate financial reporting*, Journal of Accounting and Economics, Volume 40, Issue 1-3, pp. 3–73; Lo, W. Y. A., Wong, M. K. R., (2011), *Исцо*, pp. 607-628; Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., (2008), *The law and economics of self-dealing*, Journal of Financial Economics, Volume 88, Issue 3, pp. 430–465.

³⁸¹ Louwers, J. T., Henry E., Reed, J. B., and Gordon, A. E. (2008), *Исцо*, pp. 10-16; Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (2001), *Исцо*, pp. 63-66; Habib, A., Muhammadi, A., (2018), *Исцо*, pp. 59-80; Gao, L. and Kling, G. (2008), *Исцо*, pp. 591-605; American Institute of Certified Public Accountants, (2001), *Исцо*, pp. 1-49.

4.3.2. Утицај величине предузећа и истинитости финансијског извештавања на обим прикупљања доказа и извештавање ревизора о трансакцијама са повезаним правним лицима

Тестирање треће и четврте хипотезе захтевало је утврђивање обима и начина прикупљања ревизорских доказа као и форме и садржине ревизорског извештаја у зависности од истинитости финансијског извештавања и величине ревизорских предузећа у узорку. У оквиру резултата дескриптивне статистике, подаци у табелама број 17-18 и 21-23 показују да су се трансакције између ППЈ обављале у највећој мери по нетржишним условима, при чему се 30% предузећа одлучује да не извештава о ППЈ (кроз извештај о трансферним ценама). Такође, резултати показују да више од 25% запослених у рачуноводству анкетираних предузећа не износе податке о ППЈ (уз напомену да је ситуација била драстично лошија на почетку посматраног периода). Претходно наведени резултати утичу на смањење транспарентности извештавања уз отежавање посла ревизорима приликом прикупљања адекватних доказа и извештавања о ППЈ. Са друге стране, ревизорска предузећа, независно од величине, у више од 10% случајева не испитују руководство о идентитету ППЈ (уз битну чињеницу да се понашање ревизора према овом питању изузетно побољшало у односу на 2017. годину), при чему у скоро 18% предузећа, ревизори не користе нити прегледају податке из извештаја о трансферним ценама и не проверавају одступања обављених трансакција са ППЈ од тржишних услова (и по овом питању ситуација се побољшала у односу на 2017. годину, када у више од 70% предузећа ревизори нису тестирали трансакције са ППЈ).

Подаци непараметарске статистике приказани у табелама број 33-38 утичу на доношење закључка да се квалитет финансијског извештавања побољшао на крају посматраног периода. Такође, ревизори су са већом пажњом приступали трансакцијама са ППЈ у односу на почетну годину посматрања. Унакрсним табелирањем могуће је извести закључак да трећу хипотезу (Х3) треба прихватити, односно фер финансијско извештавање о ППЈ утиче на обим и начин прикупљања доказа од стране ревизора. Добијени резултати у складу су са закључцима истраживања која су спроведена у претходних тридесет година у САД-у³⁸² и у оквиру држава Азије.³⁸³

Резултати истраживања приказани у табелама број 39-42 непараметарске анализе показују да је обелодањивање у ревизорским извештајима и поштовање стандарда ревизије у вези ППЈ унапређено у 2020. у поређењу са 2017. годином, али да и даље постоји одређени проценат неусаглашености са њима. Применом *Hi-kvadrat* теста и посматрањем нивоа значајности закључује се да се четврта хипотеза (Х4) не може прихватити, односно не постоји статистички значајна веза између величине ревизорских друштава и извештавања ревизора. Оваква оцена у сагласности је са

³⁸² Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (1999), *Исто*, pp. 1-51; Henry, E., Gordon, E., Reed, B., Louwers, T., (2012), *Исто*, pp. 186-213; Bell, B. T., Carcello, V. J., (2000), *Исто*, pp. 169-184; El-Helaly, M. (2018), *Related-party transactions: a review of the regulation, governance and auditing literature*, *Managerial Auditing Journal*, Vol. 33, Issue: 8/9, pp.779-806.

³⁸³ Fang, J., Pittman, J., Zhang, Y., Zhao, Y., (2017), *Auditor choice and its implications for groupaffiliated firms*, *Contemporary Accounting Research*, Volume 34, No. 1, pp. 39-82; Gao, L., Kling, G. (2008), *Исто*, pp. 591-605; Fang, J., Lobo, J. G., Zhang, Y., Zhao, Y., (2018), *Исто*, pp. 73-106.

оценама и резултатима који су добијени научним истраживањима у претходних четрдесет година на подручју САД, Француске и Кине.³⁸⁴

4.3.3. Импликације рачуноводственог и пореског обелодањивања на пореско извештавање о трансакцијама са повезаним правним лицима

Резултати истраживања представљени у табелама 16-19 дескриптивне статистике показују да се поједине трансакције (позајмице, кредити, консалтинг услуге) обављају искључиво са ППЛ, по ценама које, углавном, значајно одступају од тржишних, при чему се извештаји о трансферним ценама код једне трећине испитаника не креирају и не достављају Пореској управи уз битну напомену да корекцију добити по основу трансакција „на дохват руке“ не спроводи више од 65% предузећа која креирају извештаје. Поређењем по годинама, могуће је закључити да је ситуација незнатно боља на крају посматраног периода у погледу броја предузећа која тестирају трансакције са ППЛ састављањем и подношењем извештаја о трансферним ценама надлежним пореским органима. Међутим, приметно је да се предузећа у смањеном проценту у анализираном периоду одлучују да изврше корекцију добити, због утврђивања мањих износа пореских обавеза, али и из разлога недовољног знања и контроле од стране пореских службеника. Поред тога, као један од разлога таквог стања појављују се и недостаци у пореском регулаторном оквиру којим нису предвиђени адекватни механизми за надзор, контролу и санкционисање предузећа која не извештавају на адекватан начин о ППЛ. Резултати истраживања представљени у табелама 43-45 непараметарске анализе показују да је у посматраном периоду забележена линеарна, позитивна, статистички значајна корелација мале или средње јачине између финансијског извештавања и обелодањивања и начина извештавања о трансакцијама са ППЛ у извештајима о трансферним ценама, што имплицира да се пета хипотеза (Х5) може прихватити. Тачније, предузећа која спровode књижења на прописаним контима предвиђеним за ППЛ и која обелодањују трансакције са ППЛ у процесу финансијског извештавања, склонија су да имају истинито пореско извештавање, са становишта израде извештаја о трансферним ценама. Добијени резултати конзистентни су са резултатима раније спроведених истраживања на територији Кине,³⁸⁵ као и спроведених истраживања у САД-у.³⁸⁶ Тренутно је за пореске прописе који регулишу опорезивање ППЛ у Републици Србији карактеристично стање као што је било у САД-у до 2006. године и када се није превише пажње од стране пореских

³⁸⁴ Lennox, C., Pittman, A. J., (2010), *Big Five Audits and Accounting Fraud*, Contemporary Accounting Research, Volume 27, Issue 1, pp. 209-247; Hope, Ole-Kristian, Langli, C. J., (2010), *Auditor Independence in a Private Firm and Low Litigation Risk Setting*, The Accounting Review, Volume 85, No. 2, pp. 573-605; Francis, J. R., Michas, N. P., Yu, D. M., (2013), *Office size of Big 4 auditors and client restatements*, Contemporary accounting research: a Journal of the Canadian Academic Accounting Association, Volume 30, No. 4, pp. 1626-1661; Jiang, H., Habib, A., Zhou, D., (2015), *Accounting Restatements and Audit Quality in China*, Advances in Accounting Incorporating Advances in International Accounting, Volume 31, No. 1, pp. 125-135; Jiang, J., Wang, Y. I., Wang, K. P., (2019), *Big N auditors and Audit Quality: New Evidence from Quasi-Experiments*, The Accounting Review, Volume 94, No. 1, pp. 205-227; Bennouri, M., Nekhili, M., Touron, P., (2015), *Исто*, pp. 1-32.

³⁸⁵ Berkman, H., Cole, R. A., Fu, L. J., (2009), *Исто*, pp. 141-156; Lo, W. Y. A., Wong, M. K. R., (2011), *Исто*, pp. 607-628; Ge, W., Drury, H. D., Fortin, S., Liu, F., Tsang, D., (2010), *Value relevance of disclosed related party transactions*, Advances in Accounting, Volume 26, No. 1, pp. 134-141.

³⁸⁶ Rynngaert, M., Thomas, S., (2012), *Исто*, pp. 845-882.

органа и SEC-а поклањало обелодањивању трансакција са ППЈ. Међутим, тада су прописи у САД-у промењени³⁸⁷ и остварена су значајна унапређења у овој области, од којих је велику корист имала држава у смислу повећања пореских прихода као и независна предузећа у обављању трансакција због стварања конкурентнијег и праведнијег окружења за пословање.

5. ОГРАНИЧЕЊА СПРОВЕДЕНОГ ИСТРАЖИВАЊА, ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ БУДУЋИХ ИСТРАЖИВАЊА

Спроведено истраживање има неколико ограничења која су била ван подручја утицаја истраживача, а односе се на: величину и структуру узорка, коришћене статистичке методе, процес прикупљања података и непостојање адекватне базе података. Почетно ограничење везано је за величину и структуру узорка како у броју предузећа (и њиховој величини) која обављају трансакције са ППЈ, тако и у броју ревизорских друштава која се баве том проблематиком. Избор одговарајућег репрезентативног узорка наилази на ограничења и због немогућности добијања података о достављеним извештајима о трансферним ценама пореским органима услед непостојања адекватног јавног портала (базе података), велике дозе неповерења али и недостатака у регулаторном оквиру. У свакој ситуацији недовољно репрезентативног узорка, уочено понашање узорка и добијени резултати могу мање одговарати понашању читаве популације предузећа која обављају контролисане трансакције. Ограничење истраживања везано је и за одбијање предузећа да учествују у истраживањима оваквог типа, нарочито када повезана предузећа оснивају из разлога прикривања финансијског положаја, профитабилности као и пореске позиције. Поред тога, ограничења у овој области везана су и за процес прикупљања података путем анкетирања, имајући у виду да велики број испитаника у предузећима није упознат на адекватан начин са овом веома важном темом и предностима и недостацима које ППЈ носе са собом, па је дубље истраживање онемогућено. Битно је истаћи да Република Србија не представља изузетак у погледу спровођења истраживања и репрезентативности узорка, имајући у виду да је величина узорка у највећем броју развијених земаља на прилично ниском нивоу, када су у питању истраживања из области ревизије трансакција ППЈ с тим да се и у таквим земљама на екстензиван начин („ручно“) долази до потребних података за истраживање. Један од изузетака је Кина у којој су устројени захтеви за обелодањивањем о ППЈ којих се компаније на берзи морају придржавати нарочито због изузетно високих санкција због повреде таквих прописа, па су бројност и величина узорка на том тржишту на далеко вишем нивоу. Следеће ограничење везано је и за потенцијалну субјективност испитаника укључених у узорак због потребе бољег приказивања стања него што реално јесте, што би могло бити решено успостављањем адекватне базе података комплетних ревизорских мишљења и пореских извештаја који се припремају за ППЈ, чиме би се обезбедила објективност и транспарентност истраживачких података. Непостојање јавно доступних и релевантних информација и база података о ППЈ које би се могле користити за потребе истраживања значајно отежава истраживачки поступак, што би једним делом могло бити решено унапређењем обелодањивања у напоменама уз

³⁸⁷ SEC, *Executive compensation and related person disclosure*, доступно на: <https://www.sec.gov/rules/final/2006/33-8732a.pdf>, (приступљено: 16.04.2022.)

финансијске извештаје, које, тренутно, иако је стандардима рачуноводства прописана обавезна садржина, најчешће не садрже све захтеване елементе. Наредно ограничење везано је за методологију коришћену у истраживању. Наиме, постављене хипотезе (које су се заснивале на иностраним истраживањима, због могућности поређења) као и анкетни упитник представљају ограничење за примену одређених статистичких тестова, пре свега непараметарских. Будућа истраживања би се могла заснивати на коришћењу других непараметарских техника, као што је *Wilcoxon signed-rank test* намењен за поновљена мерења. Поред тога, могла би бити коришћена регресиона анализа, уз одређена прилагођавања модела, која би омогућила предвиђање, оцењивање, природу везе и зависности трансакција са ППЛ, ревизорског и пореског извештавања на један другачији начин.

Ревизија финансијских извештаја треба да буде контролни механизам који штити инвеститоре од лошег квалитета рачуноводствених информација о ППЛ и од манипулативних намера управе у вези са њима. Из тог разлога, будућа истраживања треба да буду усмерена ка идентификацији, од стране ревизора, могућих инструмената спречавања манипулативних намера предузећа која обављају контролисане трансакције кроз адекватна обелодањивања у ревизорским извештајима, а са циљем повећања сигурности власника капитала.

Однос између екстерне ревизије и трансакција између ППЛ интересантан је за будућа истраживања и због тога што још увек није јасно да ли квалитет ревизије и ревизорског предузећа утичу на обим испитивања трансакција и истинитост рачуноводственог и пореског извештавања о ППЛ предузећа клијента. Уколико је одговор потврдан, нејасно је да ли постоје разлике у међународном окружењу због примене различитих ревизорских, пореских и рачуноводствених правила. Такође, могуће је испитати однос између висине уговорене накнаде ревизорског предузећа и извештавања ревизора о трансакцијама ППЛ у смислу да ли су веће накнаде резултат већег ангажовања или су резултат утицаја клијента на независност ревизора. Поред тога, постоји довољно развијена теоријска и истраживачка подлога за спровођење анализа и истраживања утицаја ППЛ на ризик ревизије и на репутацију ревизорских предузећа.

Упркос значајном броју спроведених истраживања, постоји још велики број питања која су тренутно без одговора. Наиме, неопходно је доћи до сазнања да ли је изменама у законодавном оквиру могуће утицати на ППЛ и смањити њихове негативне ефекте. Затим, потребно је истражити да ли би регулаторне измене могле имати ефекте на рачуноводствена и пореска обелодањивања и утицај на праведније извештавање. Такође, неистражено подручје везано је за могуће ефекте ригорознијих измена захтева у стандардима ревизије о ППЛ на форму и садржину извештаја и мишљење ревизора.

Још један од примера у коме би академско истраживање могло бити корисно јесте обезбеђивање доказа о праговима за обелодањивање трансакција са ППЛ за рачуноводствене и ревизорске сврхе. Повезано са тим, потребно је истражити потенцијални модел откривања трансакција са ППЛ који би ревизорима био од користи, као што постоје развијени модели за, на пример случај банкротства предузећа. Поред тога, истраживања би могла ићи у правцу добијања одговора на питање да ли је неоткривање ППЛ могући разлог за неуспехе процеса ревизије, због

тога што су у појединим корпоративним скандалима ревизори били упознати са постојањем ППЈ, али нису открили позадину трансакција.

Као један од механизма за унапређење постојећег стања у области истраживања ревизије контролисаних трансакција намеће се појачана контрола објављених информација у финансијским и ревизорским извештајима, која тренутно, није на адекватном нивоу, при чему би се смисао ригорозније контроле огледао у заштити интереса улагача као и државе, а не у наплати казни услед санкционисања.

На самом крају треба додати да је спроведно истраживање и резултати добијени у њему замишљено као „живо дело“ које у наредним периодима треба константно ревидирати и побољшавати, укључивањем других техника и метода истраживања као и проширењем истраживања на земље у окружењу, чиме би се побољшала релевантност за све кориснике. Такође, истраживање може бити искоришћено и за предузећа, ревизорска друштва и пореске органе као поуздана основа на коју се могу ослонити у изградњи сопствених капацитета који су итекако потребни у овој области.

ЗАКЉУЧАК

Висококвалитетан рад рачуновођа и ревизора представља основу за постизање објективног и кредибилног финансијског и ревизорског извештавања и обезбеђује јачање поверења инвеститора, кредитора и јавности у рачуноводствену и ревизорску професију и праксу. Иако постоје бројна ограничења, квалитет, значај и корисност презентованих информација рачуноводственог и ревизорског процеса омогућава далеко већу вредност за њихове кориснике. Да би се остварила основна сврха ревизорског и финансијског извештавања и донеле исправне одлуке којима се утиче на повећање вредности предузећа, неопходно је да између њих постоји константна међузависност у обезбеђивању релевантних и транспарентних информација, које корисницима пружају висок степен уверавања у истинитост и објективност финансијских извештаја. Из тог разлога, неопходно је креирати друштвени и привредни амбијент у коме ће се поштовати регулаторни оквир, континуирано усвајати и примењивати нова знања, јачати одговорност учесника, пружати веродостојне информације корисницима и обезбедити перманентно унапређење јавног поверења у процесе финансијског и ревизорског извештавања.

Обављање трансакција између повезаних правних лица регулисано је од стране националних државних органа, професионалних организација као и међународних институција. Сврха регулаторног оквира јесте омогућавање идентичних правила пословања зависних правних лица и међусобно независних предузећа и транспарентније извештавање о повезаним правним лицима за потребе инвеститора и пореских органа, чиме се ствара позитивна клима за развој националне и међународне привреде, уз смањење негативних ефеката успостављених пословних односа између повезаних правних лица. Уважавајући околност да се трансакције између повезаних правних лица одвијају и у оквиру граница једне земље, али и на глобалном нивоу, наднационалне смернице у овој области имају кључну улогу у регулисању њихових односа, при чему су многе земље уградиле међународне захтеве у национални регулаторни оквир. С обзиром на комплексност трансакција између зависних предузећа, постоје и одређени проблеми у овој свеобухватној области, који се односе на неусклађеност нормативног и професионалног оквира у одређивању контролног и значајног утицаја који су од суштинског значаја за веродостојно и транспарентно извештавање о повезаним предузећима. Свако неоткривање ових трансакција повећава могуће грешке у финансијском извештавању, ризик од преваре као и ревизорски ризик, због чега ревизори са дужном пажњом и високом дозом професионалног скептицизма треба да анализирају трансакције са зависним предузећима, утврде утицај трансферних цена на извештавање и формирањем адекватног мишљења повећају поверење у систем финансијског и ревизорског извештавања. Поред тога, неидентификовање ових трансакција утиче и на пореско извештавање и нарушава национални систем опорезивања и наплате јавних прихода. Међутим, могуће је да преовлађују разлози економичности, ефикасности и ефективности у успостављању пословних односа између повезаних предузећа и тада неће бити нарушене привредне законитости нити јавне финансије једне земље. Да би се установило да ли постоји одступање од цена „ван дохвата руке“ у трансакцијама са повезаним правним лицима, неопходно је спровести детаљну анализу и применити међународна правила за проверу трансферних цена којима би се потврдила претходна претпоставка, изједначила конкурентска позиција зависних и независних предузећа, елиминисале могуће пореске повластице и двоструко опорезивање као и унапредио развој међународне

трговине. Уважавањем свих ограничења трансферних цена, неопходно је у овој области појачати мониторинг, применити адекватне санкције за непоштовање регулаторног оквира и увести нова законска решења којима би се унапредиле позитивне а умањиле или елиминисале лоше стране цена „на дохват руке“. На тај начин би се постигла праведнија расподела прихода, ризика и богатства, побољшала релевантност одлучивања за кориснике информација из финансијских и ревизорских извештаја, подстакле инвестиције и привредни развој, спречила пореска евазија и сељење капитала, смањила незапосленост и значајно унапредио квалитет живота.

Рачуноводствено обухватање и извештавање о трансакцијама са повезаним правним лицима треба да буде истинито, објективно и транспарентно како би се спречиле манипулације и различите врсте злоупотреба на позицијама финансијских извештаја и да доприноси стицању адекватне слике инвеститора о финансијском положају и профитабилности предузећа. За постизање наведеног циља неопходно је спроводити књижења на адекватним књиговодственим рачунима и детаљна обелодањивања контролисаних трансакција у напоменама у складу са захтевима професионалног регулаторног оквира, јер у супротном трансакције између зависних предузећа нису видљиве и екстерни стејкхолдери могу имати погрешну представу о имовини, обавезама, капиталу, оствареним резултатима као и ризицима са којима је предузеће суочено.

Последњих двадесет година карактерише значајно повећање контролисаних трансакција и раст националних и међународних превара у којима су повезана предузећа учествовала, због чега су регулатори у области рачуноводства и ревизије тежили да побољшају прописана правила, транспарентност и контролу трансакција између њих како би се спречио настанак нових колапса чији би подстрекач биле трансакције између повезаних правних лица. Снага поремећаја која може настати због ових трансакција зависи од величине њиховог учешћа у укупним трансакцијама предузећа као и значајности и величине фирме за инвеститоре и националну привреду, при чему су у прошлости настали привредни скандали доводили до банкротства огромног броја физичких и правних лица. Манипулативно финансијско извештавање у вези повезаних предузећа, до сада је било усмерено или ка остваривању већих зарада и бонуса управе или ка минимизирању пореског оптерећења групе. Независно од разлога настанка, због нетранспарентности таквих трансакција на губитку су били инвеститори, запослени, порески органи и националне економије. Ове трансакције не морају увек указивати на постојање превара и лажног финансијског извештавања, али свакако инвеститорима и кредиторима морају бити видљиве, како би се повећала опрезност у одлучивању. Један од могућих начина за унапређење кредибилитета информација, раст поверења у финансијско извештавање о повезаним правним лицима и спречавање штете које потенцијално носе контролисане трансакције јесте спровођење процеса ревизије. Ревизори утичу на повећање веродостојности рачуноводствених информација у трансакцијама са повезаним предузећима кроз квалитетно планирање ревизије, тестирање интерних контрола предузећа, процену материјалне значајности обављених трансакција, утврђивање ризика, избором најбоље технике за тестирање контролисаних трансакција и изражавањем адекватног мишљења о истинитости и објективности садржаних информација у финансијским извештајима. Кључна фаза процеса ревизије је тестирање свих трансакција, салда и документације са повезаним правним лицима у којој се прикупљају адекватни докази, на основу којих се формира ревизорско мишљење. Међународна истраживања су установила да постоје бројне

нерегуларности не само у процесу рачуноводственог обухватања већ и у процесу ревизије трансакција повезаних предузећа, због чега су поједине ревизорске фирме банкротирале. Да би се спречиле такве ситуације неопходно је: ефикасније спроводити процес ревизије, примењивати комплексне и свеобухватне технике за прикупљање доказа и њихово тестирање, јачати независност, скептицизам, знање и посвећеност ревизора, детаљније испитивати формалне и суштинске разлоге настанка и одвијања контролисаних трансакција, велику пажњу посветити усклађености услова тих трансакција са тржишним условима, прибегавати модификацији мишљења уколико постоје оправдани разлози, придржавати се регулаторног оквира, креирати свеобухватније и детаљније извештаје који би повећали поверење инвеститора и били „брана“ за грешке и преваре широких размера. Поред тога, законодавни органи и професионалне организације требало би да усмере ревизоре да: адекватно извештавају, не обављају ревизорске и инкопатибилне услуге за исто предузеће, повећају транспарентност приказом свих врста услуга, поред ревизорских, које обављају за предузеће, појачају одговорност у примени закона и стандарда ревизије којима се регулише област повезаних правних лица. Такође, намеће се потреба ригорознијег надзора и контроле ревизорских друштава у циљу поузданијег извештавања и адекватније заштите интереса кредитора и инвеститора.

Повезана правна лица и њихов утицај на финансијско, ревизорско и пореско извештавање предмет је истраживања бројних аутора, нарочито у САД и земљама Азије, у претходних тридесет година, чији се резултати значајно разликују у зависности од временског оквира посматрања, тржишта на коме је спроведено и регулаторних оквира који се примењује. Оно што је заједничко јесте да су контролисане трансакције, углавном, подложне манипулативном рачуноводству и лошем квалитету финансијског извештавања, отежавају спровођење адекватне ревизије па су од ревизора идентификоване као један од десет најчешћих разлога настанка преварних радњи и доводе до избегавања пореских обавеза предузећа, с тим што је због регулаторних напора и система санкционисања квалитет извештавања у вези повезаних предузећа подигнут на виши ниво у првој деценији XXI века, када су промене извршене.

Спроведено истраживање у периоду од 2017. до 2020. године показује да тржиште Републике Србије карактерише: раст броја повезаних правних лица, повећање бројности и вредности трансакција између њих, услуге и позајмице чине главне контролисане трансакције (више од 70%) при чему се углавном одобравају бескаматне позајмице (76%) и контролисани услови одступају од тржишних, односно предузећа не користе цене „ван дохвата руке“, трансакције које се обављају са повезаним предузећима у више од 60% случајева се не обављају са независним предузећима, уговори између њих се у већој мери не закључују (55% предузећа не закључује уговоре), 70% повезаних предузећа не примењују исте рачуноводствене политике, предузећа не обелодањују контролисане трансакције у 9% случајева, 30% предузећа није састављало извештаје о трансферним ценама иако су били у обавези, 65% предузећа није вршило корекцију добити у пореском билансу по основу контролисаних трансакција, ревизори у 18% случајева не прикупљају доказе нити тестирају контролисане трансакције, у 10% случајева не испитују руководство о повезаним предузећима, док је позитивно мишљење ревизора изражено у 97,4% анкетираних предузећа.

Наведени резултати показују да кредибилност информација из процеса финансијског извештавања и обелодањивања, ниво истинитости и објективности извештавања ревизора као и квалитет пореског извештавања о трансакцијама између повезаних правних лица није на високом нивоу у Републици Србији, али су резултати далеко бољи у односу на почетак посматраног периода. Наиме, тестирањем истинитости и објективности рачуноводственог обухватања и обелодањивања контролисаних трансакција у финансијским извештајима предузећа која су била предмет анализе закључено је да се током посматраног периода одступало од правила прописаних МРС и МСФИ која су везана за књижење и обелодањивање трансакција са повезаним правним лицима, с тим што су одступања у 2020. години мања (2% предузећа нема адекватно рачуноводствено обухватање, односно 9% предузећа нема адекватна обелодањивања) у поређењу са почетком периода када ниједно предузеће није спроводило обелодањивање контролисаних трансакција, док 15% предузећа није имало рачуноводствено обухватање у складу са захтевима рачуноводственог регулаторног оквира. Сагласно томе, у последњој анализираној години, прва хипотеза (X1): *постоји статистички значајна веза између исправности рачуноводственог обухватања и обелодањивања трансакција између повезаних правних лица*, се може прихватити, јер анализирана предузећа која спроводе рачуноводствено обухватање трансакција између повезаних правних лица у складу са рачуноводственом регулативом, спроводе и адекватна обелодањивања трансакција која произилазе из тих трансакција.

Врста израженог мишљења ревизора у ревизорском извештају, углавном не зависи од истинитости рачуноводственог обухватања и обелодањивања контролисаних трансакција, законског и професионалног регулаторног оквира ревизије о повезаним правним лицима, јер изражена мишљења углавном не одговарају реалној позицији у којој се предузећа налазе. Резултати добијени у емпиријском истраживању показују да независно од начина рачуноводственог обухватања и нивоа и квалитета обелодањивања контролисаних трансакција, ревизорска предузећа углавном изражавају позитивно мишљење, при чему се на идентичан начин понашају и предузећа која припадају „великој четворки“ као и мања ревизорска друштва, уз напомену да су на почетку посматраног периода за 95% анкетираних предузећа ревизори изразили позитивно мишљење, док је тај проценат незнатно већи у 2020. години, односно износи 97%. Из тог разлога, може се закључити да се друга хипотеза (X2): *степен обелодањивања трансакција између повезаних правних лица утиче на врсту ревизорског мишљења у вези са тим трансакцијама*, не може прихватити, јер ниво обелодањивања контролисаних трансакција не утиче на врсту израженог ревизорског мишљења, односно за формирање независног мишљења ревизора није од великог значаја ниво обелодањивања трансакција са повезаним предузећима.

Поред тога, добијени резултати показују да више од четвртине задужених лица за вођење пословних књига у анализираним предузећима не износе податке о повезаним предузећима, али је у 2017. години проценат „прикривања“ таквих информација износио скоро 85%. Такав недостатак транспарентности отежава прибављање доказа, тестирање трансакција и извештавање ревизора о повезаним предузећима. Међутим, ни друштва за ревизију не проверавају тврдње руководства о постојању повезаних предузећа у више од 10% анкетираних предузећа нити спроводе прегледе извештаја о трансферним ценама и тестирање усклађености контролисаних са ценама „ван дохвата руке“ у 18% предузећа, уз напомену, да је

ситуација у 2017. години била далеко лошија, јер у 73% предузећа није вршено тестирање усклађености, а руководство није испитивано у скоро 80% случајева о идентификовању повезаних предузећа. На основу наведеног закључено је да трећу хипотезу (X3): *истинитост финансијског извештавања утиче на обим и начин прикупљања доказа од стране ревизора о трансакцијама са повезаним правним лицима*, треба прихватити јер ниво истинитости финансијског извештавања утиче на технике прикупљања и обим доказа који се прибављају од стране ревизора у вези повезаних правних лица.

Емпиријски подаци показују да су ревизори у својим извештајима повећали обелодањивање повезаних правних лица клијената које је спровођено за 42% предузећа у 2017. години, а тај проценат је повећан на 73% предузећа у 2020. години. Такође, и даље постоји релативно висока неусаглашеност између захтева стандарда ревизије и извештавања ревизора у вези повезаних предузећа, која у 2020. години износи више од 23%, док је неусаглашеност са стандардима износила 100% у 2017. години, када ниједан извештај ревизора није садржао захтеве у вези повезаних предузећа у складу са стандардима, уз напомену да друштва која припадају „великој четворки“ имају нешто квалитетније извештавање. Иако је повећана усаглашеност, ипак је у више од 88% ревизорских извештаја испоштовано само до два захтева прописана МСР 550, што је забрињавајући податак. С тим у вези, четврту хипотезу (X4): *веза између величине ревизорског предузећа и форме и садржине извештавања у ревизорским извештајима о повезаним правним лицима је статистички значајна*, не треба прихватити, имајући у виду непостојање значајне везе између садржине извештавања о повезаним предузећима и величине и репутације ревизорског друштва.

Поштовање пореског регулаторног оквира од стране предузећа у Републици Србији код састављања извештаја о трансферним ценама није на задовољавајућем нивоу имајући у виду добијене резултате који показују да се контролисане трансакције обављају по ценама „на дохват руке“ у 63% случајева, извештаји о трансферним ценама се не састављају у скоро трећини предузећа, док се корекција пореске основице по основу тих трансакција спроводи само у 35% предузећа. Од свих параметара који су анализирани, једино се за подношење извештаја о трансферним ценама може рећи да је ситуација боља на крају периода у односу на 2017. годину када извештаје није састављало скоро 68% предузећа, док је број предузећа који спроводи корекцију добити по основу контролисаних трансакција и број предузећа који обавља контролисане трансакције по тржишним условима смањен у односу на почетак посматраног периода. Због свега наведеног, закључено је да се пета хипотеза (X5): *постоји позитивна корелација између финансијског извештавања и обелодањивања и начина извештавања о трансакцијама са повезаним правним лицима у извештајима о трансферним ценама*, може прихватити, јер предузећа која имају адекватно рачуноводствено обухватање и обелодањивање трансакција са повезаним правним лицима имају и квалитетније извештавање за пореске сврхе у смислу израде и достављања пореским органима извештаја о трансферним ценама.

Спроведено истраживање и добијени резултати показују да је ниво квалитета рачуноводственог, ревизорског и пореског извештавања о повезаним правним лицима у Републици Србији унапређен у претходном четворогодишњем периоду и да не одступа превише, у највећем броју сегмената, од других развијених земаља и земаља у развоју. Област у којој Република Србија највише заостаје везана је за

пореско извештавање имајући у виду да нису извршене адекватне реформе пореског законодавства којима се уређује ова област на квалитетнији начин, као што је то урађено у САД, Кини и великом броју европских земаља.

На самом крају може се истаћи да постоје велике могућности за унапређење институционалног и регулаторног оквира рачуноводства, ревизије и опорезивања везане за трансакције које обављају повезана правна лица у будућем периоду. Измене у рачуноводственом и ревизорском регулаторном оквиру треба да утичу на транспарентније извештавање о трансакцијама између повезаних предузећа као и на ригорознију примену захтева стандарда кроз квалитетније рачуноводствено обухватање и обелодањивање и адекватније формирање ревизорског мишљења. Појачана контрола од стране пореских органа за рачуноводствено обухватање и Комисије за хартије од вредности за ревизорско извештавање о контролисаним трансакцијама представља један од прикладних механизма за остварење поменутих унапређења. Поред тога могуће је формирати посебно независно тело у чијој би надлежности била искључиво контрола квалитета финансијског и ревизорског извештавања, које би чинили еминентни стручњаци и које би поред контролне функције обављало функцију изрицања санкција за кршење прописаних норми у овој области као и заштиту интереса поверилаца и државних интереса. У пореском законодавству неопходно је извршити измене којима би се утицало на обавезност достављања извештаја о трансферним ценама без могућих прелазних решења и пролонгирања рокова. Такође, истим изменама неопходно је унапредити транспарентност кроз обавезност достављања извештаја путем портала који би био јавно доступан и по изгледу и функционалности сличан порталу Агенције за привредне регистре као и контролне механизме у овој изузетно комплексној области. Да би се циљ остварио неопходно је квалитативно унапредити ниво знања запослених у пореској управи у вези контролисаних трансакција и извештавања о њима, јер је то једино сигуран пут за стварање конкурентнијег привредног амбијента али и за квалитетније задовољење јавних потреба убирањем већих јавних прихода по основу пореза на добит од контролисаних трансакција. Свеобухватном реформом могуће је елиминисати потенцијалне привредне колапсе, унапредити заштиту и поверење домаћих и међународних инвеститора и допринети квалитетном рачуноводственом, ревизорском и пореском извештавању.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdallah, W., (2020), *The Conversion From US-GAAP To IFRS And Transfer Pricing: Irreconcilable Differences*, The Journal of Applied Business Research, Volume 33, Number 1, pp. 17-26.
2. Accounting Standards Board, (1999), *The Statement of Principles for Financial Reporting*, p. 23.
3. Андрић, М., Јакшић, Д., (2011), *Потреба за верификацијом финансијских извештаја у корпоративном управљању*, часопис Рачуноводство број 7-8. стр. 58.
4. Андрић, М., Крсмановић, Б., Јакшић, Д., (2009), *Ревизија-теорија и пракса, пето измењено и допуњено издање*, Суботица, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет Суботица, стр. 16-60.
5. Afik, Z., Lahav, Y., (2015), *Risk Transfer Valuation in Advance Pricing Agreements Between Multinational Enterprises and Tax Authorities*, Journal of Accounting, Auditing & Finance, Volume 31, Issue 2, pp. 203-211.
6. AICPA, (2014), *Audit Guide - Audit Sampling*, American Institute of Certified Public Accountants, Inc., pp. 15-35.
7. AICPA, доступно на: <https://us.aicpa.org/research/standards/auditattest/preclarity-ssae>, <https://us.aicpa.org/content/dam/aicpa/research/standards/auditattest/downloadabledocuments/at-0050.pdf>, (приступљено 05.01.2022.).
8. AICPA, доступно на: <https://www.aicpa.org/about/landing/about>, (приступљено: 10.01. и 15.01.2022.).
9. Ainsworth, T. R., Shact, B. A., (2020), *Transfer Pricing: Data Dumps and Comparability – US, UK, Canadian, and Australian Case Studies*, Boston University School of Law, pp. 1-29.
10. Alexander, D. Nobes, C., (2004), *Financial Accounting: An International Introduction*, second edition, Pearson Education Limited, pp. 4-5.
11. Alexander, D. Nobes, C., (2010), *Financial Accounting: An International Introduction*, fourth edition, Pearson Education Limited, p. 48.
12. Al-Thuneibat, A. A., Khamees, B. A., Al-Fayoumi, N. A., (2008), *The effect of qualified auditors' opinions on share prices: evidence from Jordan*, Managerial Auditing Journal, Vol 23, No. 1, pp. 84-101.
13. American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), (2016), *Statement on Standards for Attestation Engagements*, Доступно на: <https://us.aicpa.org/content/dam/aicpa/research/standards/auditattest/downloadabledocuments/ssae-no-18.pdf>, (приступљено 05.01.2022.).
14. American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), (2020), *2017 Trust Services Criteria for Security, Availability, Processing Integrity, Confidentiality, and Privacy*, pp. 2-5.
15. American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), (2021), *Overall Objectives of the Independent Auditor*, pp. 82-83.
16. American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), *Codification of statements on auditing standards (Including statements on Standards for Attestation Engagements)*, (2011), p. 35.

17. American Institute of Certified Public Accountants, (2001), *Accounting and Auditing for Related Party Transactions: A Toolkit for Accountants and Auditors*, AICPA, New York, pp. 1-49.
18. Apostolou, A. B., Hassell, M. J., Webber, A. S., Summers, E. G., (2001), *The relative importance of management fraud risk factors*, Behavioral Research in Accounting, Volume 13, No. 1, pp. 1-24.
19. Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2012), *Auditing and Assurance Services*, fourteenth edition, Prentice Hall, Pearson Education, pp. 7-408.
20. Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., (2014), *Auditing and Assurance Services - An Integrated Approach*, fifteenth edition, Pearson Education, Inc, p. 207.
21. Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., (2017), *Auditing and Assurance Services, An Integrated Approach*, sixteenth edition, Pearson Education, pp. 11-803.
22. Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2019), *Auditing: The Art and Science of Assurance Engagements*, fourteenth Canadian edition, Pearson Canada Inc., pp. 131-603.
23. Arens, A. A., Elder, J. R., Beasley, S. M., Hogan, E. C., Jones, C. J., (2021), *Auditing: The Art and Science of Assurance Engagements*, fifteenth Canadian edition, Pearson Education, pp. 19-666.
24. Atrill, P., McLaney, E., (2011), *Financial Accounting for Decision Makers*, sixth edition, Pearson Education Limited, pp. 152-153.
25. Bagshaw, K., (2013), *Audit and Assurance Essentials for Professional Accountancy Exams*, IFAC, John Wiley & Sons Ltd, pp. 73-74.
26. Baksaas, K. M., Stenheim, T., (2019), *Proposal for improved financial statements under IFRS*, Cogent Business & Management 2019, vol. 6, no. 1, p. 6.
27. Bartelsman, J. E., Beetsma, M. W. J. R., (2003), *Why pay more? Corporate tax avoidance through transfer pricing in OECD countries*, Journal of Public Economics, Volume 87, Issues 9-10, pp. 2225–2252.
28. Barton, J., (2005), *Who cares about auditor reputation*, Contemporary Accounting Research, Volume 22, No. 3, pp. 459-586.
29. Beasley, S. M., Buckless, A. F., Glover, M. S., Prawit, F. D., (2015), *Auditing Cases: An Interactive Learning Approach*, Pearson Education, Inc., p. 73.
30. Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (1999), *Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997: An Analysis of U.S. Public Companies*, Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), New York, pp. 1-51.
31. Beasley, S. M., Carcello, V. J., Hermanson, R. D., (2001), *Top 10 Audit Deficiencies*, Journal of Accountancy, Volume 191, No. 4, pp. 63-66.
32. Bedard, C. J., Johnstone, M. K., (2004), *Earnings Manipulation Risk, Corporate Governance Risk, and Auditors' Planning and Pricing Decisions*, The Accounting Review, Volume 79, No. 2, pp. 277-304.
33. Bédard, J., Coram, P., Espahbodi, R., Mock, J. M., (2016), *Does recent academic research support changes to audit reporting standards?*, Accounting Horizons, Vol 30, Issue 2, pp. 255–275.

34. Bell, B. T., Carcello, V. J., (2000), *A Decision Aid for Assessing the Likelihood of Fraudulent Financial Reporting*, Auditing: A Journal of Practice and Theory, Volume 19, No. 1, pp. 169-184.
35. Bennouri, M., Nekhili, M., Touron, P., (2015), *Does Auditor Reputation ‘Discourage’ Related-Party Transactions? The French Case*, Auditing: A Journal of Practice & Theory, Volume 34, No. 4, pp. 1-32.
36. Berkman, H., Cole, R. A., Fu, L. J., (2009), *Expropriation through loan guarantees to related parties: Evidence from China*, Journal of Banking and Finance, Volume 33, No. 1, pp. 141-156.
37. Bernard, A. B., Jensen, J. B., Schott, P. K., (2006), *Transfer Pricing by U.S.-based Multinational Firms*, NBER Working Paper 12493, National Bureau of Economic Research, Cambridge, pp. 1-37.
38. Bernardi, A. R., Pincus, V. K., (1996), *The Relationship Between Materiality Thresholds and Judgments of Fraud Risk*, Managerial Finance, Volume 22, Number 9, pp. 1-15.
39. Beuselinck, C., Deloof, M., Vanstraelen, A., (2015), *Cross-jurisdictional income shifting and tax enforcement: evidence from public versus private multinationals*, Review of Accounting Studies, Volume 20, Issue 2, pp. 710-746.
40. Blouin, L. J., Robinson, A. L., Seidman, K. J., (2018), *Conflicting Transfer Pricing Incentives and the Role of Coordination*, Contemporary Accounting Research, Volume 35, Issue 1, pp. 87-116.
41. Bo, L., Yilin, W., Chenyu, G., (2020), *A Study on Corruption and Auditing Strategies of Related Party Transactions of Listed Companies*, Advances in Social Science, Education and Humanities Research, Volume 435, pp. 32-37.
42. Bogovac, B., (2015), *Revizori su važni, a zašto?*, Uloga revizora u poslovanju, PwC, стр. 8.
43. Божићевић, J., (2013), *Рачуноводствене импликације превођења и хеџинга трансакција у страном валути*, Економски хоризонти, Економски факултет Крагујевац, свеска 2, стр. 133-148.
44. Бонић, Љ., Ђорђевић, М., (2013), *Контрола квалитета и јавни надзор екстерне ревизије*, Економске теме, 51 (2), стр. 335-353.
45. Boone, P. J., Khurana, K. I., Raman, K. K., (2010), *Do the Big 4 and the Second-tier firms provide audits of similar quality?*, Journal of Accounting and Public Policy, Vol 29, Issue 4, pp. 330-352.
46. Brown, T., Hatherly, D., Innes, J., (1997), *The expanded audit report – a research study within the development of SAS 600*, Accounting, Auditing & Accountability Journal, Volume 10, No. 5, pp. 702-717.
47. Bundes-Ministerium der Justiz, доступно на: <https://www.gesetze-im-internet.de/cgi-bin/htsearch>, (приступљено: 15.01.2021.).
48. Carey, S., (2011), *Transfer Pricing in China*, second edition, China Briefing The Practical Application of China Business, Springer Heidelberg, Asia Briefing Ltd., p. 4.
49. Carlon, S., Mladenovic, R. M., Palm, C., Mitrione, L., Kirk, N., Wong, L., (2016), *Financial Accounting Reporting, Analysis and Decision Making*, 5th edition, John Wiley & Sons Australia, Ltd, p. 36.

50. Carmichael, D. R., Whittington, O. R., Graham, I., (2007), *Accountants' Handbook - Financial Accounting and General Topics*, eleventh edition, John Wiley & Sons, Inc.
51. Carmichael, R. D., Willingham, J. J., (2000), *Pojmovi i metodi revizije - Vodič u suvremenu revizijsku teoriju i praksu*, peto izdanje, prevod Mate d.o.o. Zagreb, str. 81.
52. Center for Audit Quality (CAQ), (2021), *Value of the Audit: A Brief History and the Path Forward*, p. 5.
53. Chan, K. H., Lo, A. W. Y., Mo, P., (2015), *An Empirical Analysis of the Changes in Tax Audit Focus on International Transfer Pricing*, Journal of the Chinese Institute of Chemical Engineers, Volume 24, pp. 94-104.
54. Choi, F. D. S., Meek, G. K., (2008), *International Accounting*, sixth edition, Pearson Education, pp. 36-38.
55. Choi, W. W., Koh, S. Y., Cho, E. J., (2011), *Related Party Transactions and Tax Avoidance*, Korean Journal of Taxation Research, Volume 28, No. 3, pp. 9-35.
56. Christensen, B., Eilifsen, A., Glover, M. S., Messier, F. W., (2020), *The effect of audit materiality disclosures on investors' decision making*, Accounting, Organizations and Society, Volume 87, Number 1, pp. 1-13.
57. Clikeman, M. P., Liu, A., (2017), *AS 18: New Guidance for Auditing Related Party Transactions*, The Journal of Corporate Accounting & Finance, Wiley Periodicals, Inc., pp. 23-26.
58. CNCC, (2014), *The French Statutory Audit – Statutory Auditors Serving The Public Interest*, доступно на: https://cdn.cncc.fr/download/cncc_plaquetteinstitutvangelaise_web_nov2014.pdf, (приступљено 13.01.2022.).
59. CNDCEC, SMO Action Plan, May 2020., доступно на: https://www.ifac.org/system/files/compliance-assessment/part_3/202005_Italy_CNDCEC_SMO-AP.pdf, (приступљено 13.01.2022.).
60. CNDCEC, доступно на: <https://oldsite.commercialisti.it/MediaContentResource.ashx?/PortalResources/Document/Attachment/e6f3d4de-1aaf-4ede-bced-0ad72c2eb28d/Italian%20Profession%20EN.pdf>, (приступљено 13.01.2022.).
61. Collins, J., Kemsley, D., Lang, M., (1998), *Cross Jurisdictional Income Shifting and Earnings Valuation*, Journal of Accounting Research, Volume 36, No. 2, pp. 209–229.
62. Committee on Basic Auditing Concepts, (1973), *A Statement of Basic Auditing Concepts*, American Accounting Association.
63. Cooper, J., Fox, R., Loeprick, J., Mohindra, K., (2016), *Transfer Pricing and Developing Economies: A Handbook for Policy Makers and Practitioners*, International Bank for Reconstruction and Development-The World Bank, pp. 157-175.
64. Dagan, T., (2018), *International Tax Policy - Between Competition and Cooperation*, Cambridge University Press, p. 147.
65. DeAngelo, E. L., (1981), *Auditor size and audit quality*, Journal of Accounting and Economics, Volume 3, No. 3, pp. 183-189.
66. Deloitte, (2018), *The role of the audit committee*, Center for Board Effectiveness, pp. 3-5.

67. Denis, J. D., Denis, K. D., Sarin, A., (1999), *Agency Theory and the Influence of Equity Ownership Structure on Corporate Diversification Strategies*, Strategic Management Journal, Volume 20, No. 11, pp. 1071-1076;
68. Department for Business, Energy & Industrial Strategy London, (2017), *Statutory guidance on the meaning of “significant influence or control” over companies in the context of the register of people with significant control*, p. 4.
69. Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., (2008), *The law and economics of self-dealing*, Journal of Financial Economics, Volume 88, Issue 3, pp. 430–465.
70. Eden, L., (1998), *Taxing Multinationals: Transfer Pricing and Corporate Income Taxation in North America*, University of Toronto Press, p. 420.
71. Eden, L., (2008), *The Oxford Handbook of International Business*, second edition, Chapter 21: *Taxes, Transfer Pricing, and the Multinational Enterprise*, Oxford University Press, pp. 593-598.
72. Egger, P., Seidel, T., (2013), *Corporate taxes and intra-firm trade*, European Economic Review Volume 63, pp. 225–242.
73. Eilifsen, A., Messier, F. W., Glover, M. S., Prawitt, F. D., (2013), *Auditing & Assurance Services*, third edition, Mc Graw Hill Education, p. 92.
74. Elder, J. R., Akresh, D. A., Glover, M. S., Higgs, L. J., Liljegren, J., (2013), *Audit Sampling Research: A Synthesis and Implications for Future Research*, Auditing: A Journal of Practice & Theory, Vol. 32, Supplement 1, pp. 99–129.
75. El-Helaly, M. (2018), *Related-party transactions: a review of the regulation, governance and auditing literature*, Managerial Auditing Journal, Vol. 33, Issue: 8/9, pp.779-806.
76. Elliott, B., Elliott, J., (2011), *Financial Accounting and Reporting*, fourteenth edition, Pearson Education Limited, pp. 109-112.
77. Ernst & Young Global Limited, (2020), *EY Worldwide Transfer Pricing Reference Guide 2019–2020*, EYGM Limited, pp. 1-715.
78. Ernst & Young, (2007), *2007–2008 Global Transfer Pricing Survey - Global Transfer Pricing Trends, Practices, and Analyses*, EYGM Limited, pp. 1-24.
79. Ernst and Young, (2001), *Transfer pricing 2001 global survey: Making Informed Decisions in Uncertain Times: Practices, Perceptions and Trends in 22 Countries*, Ernst & Young International, pp. 1-55.
80. European Securities and Markets Authority, доступно на: <https://www.esma.europa.eu/about-esma/esma-in-brief>, (приступљено 12.01.2022.).
81. European Securities and Markets Authority, доступно на: <https://www.esma.europa.eu/regulation/corporate-disclosure/audit-regulation>, (приступљено 12.01.2022.).
82. Fang, J., Pittman, J., Zhang, Y., Zhao, Y., (2017), *Auditor choice and its implications for groupaffiliated firms*, Contemporary Accounting Research, Volume 34, No. 1, pp. 39-82.
83. Fang, J., Lobo, J. G., Zhang, Y., Zhao, Y., (2018), *Auditing Related Party Transactions: Evidence from Audit Opinions and Restatements*, Auditing: A Journal of Practice & Theory, Volume 37, No. 2, pp. 73-106.
84. FASB, (2021), *About the FASB*, pp. 1-2.

85. FASB, *Statement of Financial Accounting Standards No. 57 - Related Party Disclosures*
86. Fédération des Experts Comptables Européens, (2005), *Provision of Accountancy, Audit and Related Services in Europe - A Survey on Market Access Rules*, pp. 13-18.
87. Feinschreiber, R., (2004), *Transfer Pricing Methods: An Applications Guide*, John Wiley & Sons, Inc., p. 42.
88. Feinschreiber, R., Kent, M., (2012), *Transfer Pricing Handbook Guidance on the OECD Regulations*, John Wiley & Sons, Inc., p.20.
89. Felix, L., (2018), *Auditing, Assurance Services, and Forensics: A Comprehensive Approach*, Palgrave Macmillan, pp. 230-231.
90. Flower, J., (2004), *European Financial Reporting Adapting to a Changing World*, Palgrave Macmillan, pp. 46-47.
91. Francis, J. R., Michas, N. P., Yu, D. M., (2013), *Office size of Big 4 auditors and client restatements*, Contemporary accounting research: a Journal of the Canadian Academic Accounting Association, Volume 30, No. 4, pp. 1626-1661.
92. Francis, J., Khurana, I., Pereira, R., (2005), *Disclosure incentives and effects on cost of capital around the world*, The Accounting Review, Volume 80, No. 4, pp. 1125–1162.
93. Francis, R. J., Wang, D., (2008), *The joint effect of investor protection and Big 4 audits on earnings quality around the world*, Contemporary Accounting Research, Volume 25, No. 1, pp. 157–191.
94. FRC, (2015), *Key Facts and Trends in the Accountancy Profession*, доступно на: <https://www.frc.org.uk/getattachment/eb28d049-3daa-4245-ab88-d248309d4565/KFAT-2015.pdf>, (приступљено: 16.01.2022.).
95. Gao, L. and Kling, G. (2008), *Corporate governance and tunnelling: Empirical evidence from China*, Pacific-Basin Finance Journal, Volume 16, No. 5, pp. 591-605.
96. Ge, W., Drury, H. D., Fortin, S., Liu, F., Tsang, D., (2010), *Value relevance of disclosed related party transactions*, Advances in Accounting, Volume 26, No. 1, pp. 134-141.
97. Gibson, C. H., (2009), *Financial Reporting & Analysis - Using Financial Accounting Information*, 11th edition, South-Western Cengage Learning, p. 193.
98. Glen L. Gray, L. G., Turner, L. J., Coram, J. P., Mock, J. P., (2011), *Perceptions and Misperceptions Regarding the Unqualified Auditor's Report by Financial Statement Preparers, Users, and Auditors*, Accounting Horizons, Vol 25, Issue 4, pp. 659–684.
99. Gnanarajah, R., (2017), *Accounting and Auditing Regulatory Structure: U.S. and International*, Congressional Research Service, p. 2.
100. Goicoechea, E., Gómez-Bezares, F., Ugarte, V. J., (2021), *Improving Audit Reports: A Consensus between Auditors and Users*, International Journal of Financial Studies, Vol 9, Issue 2, pp. 1-25.
101. Gonnet, S., Meghames, R., (2014), *Understanding Risk in the Enterprise: The Key to Transfer Pricing for Today's Business Models*, International Transfer Pricing Journal, Volume 21, No. 6, pp. 1-7.

102. Gordon, A. E., Henry, E., (2005), *Related party transactions and earnings management*, доступно на: <https://ssrn.com/abstract=612234>, (приступљено: 22.02.2022.).
103. Gordon, A. E., Henry, E., Louwers, J. T., Reed, J. B., (2007), *Auditing Related Party Transactions: A Literature Overview and Research Synthesis*, *Accounting Horizons*, Volume 21, No. 1, pp. 81–102.
104. Gordon, A. E., Henry, E., Palia, D., (2004), *Related party transactions: associations with firm value*, *Advances in Financial Economics*, Volume 9, pp. 1-27.
105. Graham, J., Harvey, C., Rajgopal, S., (2005), *The economic implications of corporate financial reporting*, *Journal of Accounting and Economics*, Volume 40, Issue 1-3, pp. 3–73.
106. Graham, L., Bedard, C. J., (2003), *Fraud Risk and Audit Planning*, *International Journal of Auditing*, Volume 7, Issue 1, pp. 55-70.
107. Gramlich, J. D., Limpaphayomb, P., Rhee, S. G., (2004), *Taxes, Keiretsu affiliation, and income shifting*, *Journal of Accounting and Economics*, Volume 37, pp. 203–228.
108. Gray, I., Manson, S., (2011), *The Audit Process: Principles, Practice and Cases*, 5th edition, Andover, Hampshire: Cengage Learning EMEA, pp. 36-186.
109. Gray, S. J., (1988), *Towards a Theory of Cultural Influence on the Development of Accounting Systems Internationally*, *Abacus*, p. 8.
110. Gresik, T. A., Osmundsen, P. (2008), *Transfer pricing in vertically integrated industries*, *International Tax and Public Finance*, Vol. 15, pp. 231–255.
111. Habib, A., Muhammadi, A. and Jiang, H. (2017), *Political connections, related party transactions, and auditor choice: Evidence from Indonesia*, *Journal of Contemporary Accounting and Economics*, Volume 13, No. 1, pp. 1-19.
112. Habib, A., Muhammadi, A., (2018), *Political connections and audit report lag: Indonesian evidence*, *International Journal of Accounting and Information Management*, Volume 26, No. 1, pp. 59-80.
113. Harris, G. D., (1993), *The Impact of U.S. Tax Law Revision on Multinational Corporations' Capital Location and Income-Shifting Decision*, *Journal of Accounting Research*, Volume 31, pp. 111-140.
114. Harrison, W. T., Horngren, C. T., Thomas, C. W., Tietz, W. M., Suwardy, T., (2018), *Financial Accounting: International Financial Reporting Standards*, eleventh edition, Pearson Education Limited, p. 9.
115. Hayes, R., Dassen, R., Schilder, A., Wallage, P., (2005), *Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing*, second edition, Prentice Hall, Pearson Education Limited, pp. 2-491.
116. Hayes, R., Schilder, A., Dassen, R., Wallage, P., (2002), *Principi revizije- Međunarodna perspektiva*, prevod Savez računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Luka, str.1.
117. Henry, E., Gordon, E., Reed, B., Louwers, T., (2012), *The Role of Related Party Transactions in Fraudulent Financial Reporting*, *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, Volume 4, Issue 1, pp. 186-213.
118. Henslin, J. M., (2013), *Essentials of Sociology: A Down-to-Earth Approach*, Pearson Education Limited, tenth edition, p. 40.

119. Hope, Ole-Kristian, Langli, C. J., (2010), *Auditor Independence in a Private Firm and Low Litigation Risk Setting*, *The Accounting Review*, Volume 85, No. 2, pp. 573–605.
120. Houghton, A. K., Jubb, C., Kend, M., (2011), *Materiality in the context of audit: the real expectations gap*, *Managerial Auditing Journal*, Vol. 26, No. 6, pp. 482-500.
121. <https://www.icaew.com/about-icaew/who-we-are>, <https://www.accaglobal.com/gb/en/about-us.html>, <https://www.cimaglobal.com/Members/>, <https://charteredaccountantsworldwide.com/institute/the-institute-of-chartered-accountants-of-scotland-icas/> (приступљено 10.01.2022.).
122. <https://www.idw.de/the-idw/about-the-idw/services>, <https://www.wpk.de/eng/wpk/general-remarks/>, https://www.apasbafa.bund.de/APAS/DE/Home/home_node.html, (приступљено 12.01.2022.).
123. <https://www.investor.gov/introduction-investing/investing-basics/role-sec/laws-govern-securities-industry#seceexact1934>, (приступљено: 15.01.2021.).
124. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2005-06-28;139!vig=2014-02-19>, (приступљено: 15.01.2021.).
125. <https://www.statista.com/statistics/188987/revenue-of-deloitte-since-2010-by-function/>, (приступљено 06.01.2022.).
126. <https://www.statista.com/statistics/250935/big-four-accounting-firms-breakdown-of-revenues/>, (приступљено 04.01.2022.).
127. Hyde, E. C., Choe, C., (2005), *Keeping two sets of books: the relationship between tax and incentive transfer prices*, *Journal of Economics and Management Strategy*, Volume 14, No. 1, pp. 165–186.
128. FASB, *Conceptual Framework*.
129. IASB, (2018), *Conceptual Framework for Financial Reporting*, p. A31.
130. ICAEW, (2019), *Financial reporting: Who does what?*, p. 1.
131. ICAEW, (2021), *Knowledge guide to UK accounting standards*, доступно на: <https://www.icaew.com/library/subject-gateways/accounting-standards/knowledge-guide-to-uk-accounting-standards>, (приступљено 12.01.2022.).
132. ICAEW, (2021), *Audit Regulations and Guidance, Incorporating changes necessary to effect the terms of the UK's exit from the European Union applicable only to the regulation of UK Auditors after the end of the transition period on 31 December 2020*, p. 5.
133. IESBA, (2006), *Bookkeeping Services – Non-listed entities*, pp. 1-10.
134. IFAC - International Ethics Standards Board for Accountants, (2021), *Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants*, pp. 5-6.
135. IFAC, (2008), *Financial Reporting Supply Chain: Current Perspectives and Directions*, p. 1.
136. IFAC, *International standard on related services 4400, engagements to perform agreed-upon procedures regarding financial information*, pp. 370-379.

137. IFAC, Legal and Regulatory Environment, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/france>, (приступљено 12.01.2022.).
138. IFAC, Legal and Regulatory Environment, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/germany>, (приступљено 12.01.2022.).
139. IFAC, Legal and Regulatory Environment, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/italy>, (приступљено 13.01.2022.).
140. IFAC, доступно на: <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/country/france>, (приступљено: 15.01.2021.).
141. IFAC, доступно на: <https://www.ifac.org/who-we-are/our-purpose>, (приступљено 14.01.2022.).
142. IFRS, доступно на: <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/>, (приступљено: 16.01.2022.).
143. IFIAR, Member Profile – CONSOB, 2019, доступно на: <https://www.ifiar.org/?wpdmdl=9787>, (приступљено 13.01.2022.).
144. IFRS Foundation, (2017), *Financial Accounting and Reporting*, CPA Australia, Foundation exam, seventh edition, BPP Learning Media Ltd, p. 374.
145. IFRS Foundation, *Annual Report 2020*, p. 20.
146. IFRS Standards Navigator, доступно на: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>, (приступљено: 16.01.2022.).
147. International Auditing and Assurance Standards Board, (2020), *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements*, pp. 8-47.
148. International Federation of Accountants – IFAC, (2018), *Приручник Међународних стандарда ревизије, контроле квалитета, прегледа, осталих уверавања и сродних услуга за 2016–2017. годину*, превод, Министарство финансија Републике Србије.
149. IRS, (2006), *IRS Accepts Settlement Offer in Largest Transfer Pricing Dispute*, p. 1-30.
150. Ittonen, K., (2012), *Market reactions to qualified audit reports: research approaches*, Accounting Research Journal, Vol 25, No. 1, pp. 8-24.
151. Jacob, J., (1996), *Taxes and Transfer Pricing: Income Shifting and the Volume of Intrafirm Transfers*, Journal of Accounting Research, Volume 34, No. 2, pp. 301–312.
152. Јакшић, Д., Мијић, К., (2015), *Професија и пракса ревизије финансијских извештаја у Србији*, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици, стр. 6.
153. Jiang, H., Habib, A., Zhou, D., (2015), *Accounting Restatements and Audit Quality in China*, Advances in Accounting Incorporating Advances in International Accounting, Volume 31, No. 1, pp. 125–135.
154. Jiang, J., Wang, Y. I., Wang, K. P., (2019), *Big N auditors and Audit Quality: New Evidence from Quasi-Experiments*, The Accounting Review, Volume 94, No. 1, pp. 205–227.

155. Joel Barker, Kwadwo Asare, Sharon Brickman, (2017), *Transfer Pricing As A Vehicle In Corporate Tax Avoidance*, The Journal of Applied Business Research, Volume 33, Number 1, pp. 9-16.
156. Johnson, N. R., Wiley, D. L., (2019), *Auditing: A Practical Approach with Data Analytics*, John Wiley & Sons, Inc.
157. Johnstone, K. M., Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., (2014), *Auditing: A Risk-Based Approach to Conducting a Quality Audit*, ninth edition, South-Western, Cengage Learning, pp. 17-287.
158. Johnstone, K. M., Gramling, A. A., Rittenberg, L. E., (2019), *Auditing: A Risk-Based Approach*, eleventh edition, Cengage Learning, Inc., pp. 224-804.
159. Јовковић, Б., (2011), *Тестирање реалности циклуса трансакција и салда рачуна залиха и сталне имовине*, Економски хоризонти, 13, (2), стр. 87-105.
160. Јовковић, Б., (2014), *Примена техника прикупљања доказа у испитивању основних циљева ревизије у осигуравајућим друштвима*, Економски хоризонти, јануар-април 2014, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 49.
161. Jung, K. Y., Kim, B. Y., Kim, B. M., (2009), *Tax motivated income shifting and Korean business groups (Chaebol)*, Journal of Business Finance & Accounting, Volume 36, Issue 5-6, pp. 552–586.
162. Kesimli, I., (2019), *External Auditing and Quality*, Springer Nature Singapore Pte Ltd., p. 12.
163. Keuschnigg, C., Devereux, P. M., (2013), *The arm's length principle and distortions to multinational firm organization*, Journal of International Economics, Volume 89, pp. 432-440.
164. Klassen, K., Lang, M., Wolfson, M., (1993), *Geographic Income Shifting by Multinational Corporations in Response to Tax Rate Changes*, Journal of Accounting Research, Volume 31, pp. 141-173.
165. Klein, A., (2002), *Audit Committee, Board of Director Characteristics and Earnings Management*, Journal of Accounting and Economics, Volume 33, No. 3, pp. 375-400.
166. Kohlbeck, M., Mayhew, W. B., (2017), *Are related party transactions red flags?*, Contemporary Accounting Research, Volume 34, Issue 2, pp. 900–928.
167. Kohlbeck, M., Mayhew, W. B., (2010), *Valuation of firms that disclose related party transactions*, Journal of Accounting and Public Policy, Volume 29, No. 2, pp. 115-137.
168. KPMG, (2021), *Related party disclosures: IFRS® Standards vs US GAAP*, доступно на: <https://advisory.kpmg.us/articles/2021/related-party-disclosures.html>, (приступљено 01.02.2022.).
169. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., (2006), *What works in securities laws?*, The Journal of Finance, Volume 61, No. 1, pp. 1–32.
170. Lee, S., Yoon, S., (2012), *Income Shifting Using Internal Trading Within Business Group*, Korean Journal Tax Responsibility, Volume 29, pp. 121-156.
171. Lennox, C., Pittman, A. J., (2010), *Big Five Audits and Accounting Fraud*, Contemporary Accounting Research, Volume 27, Issue 1, pp. 209-247.

172. Leung, P., Coram, P., Cooper, B. J., Richardson, P., (2015), *Modern Auditing & Assurance Services*, sixth edition, John Wiley & Sons Australia, Ltd, p. 305.
173. Levitt, A., (1998), *The Numbers Game*, Speech Delivered at the NYU Center for Law and Business, New York, доступно на: <https://www.sec.gov/news/speech/speecharchive/1998/spch220.txt>, (приступљено: 07.03.2022.).
174. Li, J., (2002), *Global Profit Split: An Evolutionary Approach to International Income Allocation*, Canadian Tax Journal, Volume 50, No. 3, pp. 823-883.
175. Li, J., Paisey, A., (2005), *International Transfer Pricing in Asia Pacific: Perspectives on Trade between Australia, New Zealand and China*, Palgrave Macmillan Ltd., pp. 7-11.
176. Li, J., Paisey, A., (2019), *Transfer Pricing in China: Concepts, Controls, Practices, and Audit Assessment*, Springer Nature Singapore Pte Ltd., pp. 40-43.
177. Lo, A., Wong, R., Firth, M., (2010), *Tax, Financial Reporting, and Tunneling Incentive for Income Shifting: An Empirical Analysis of the Transfer Pricing Behavior of Chinese-Listed Companies*, Journal of the American Taxation Association, Volume 32, Issue 2, pp. 1-26.
178. Lo, W. Y. A., Wong, M. K. R., (2011), *An empirical study of voluntary transfer pricing disclosures in China*, Journal of Accounting and Public Policy, Volume 30, No. 6, pp. 607-628.
179. Louwers, J. T., Blay, D. A., Sinason H. D., Strawser, R. J., Thibodeau C. J., (2018), *Auditing and Assurance Services*, Mc Graw Hill Education, pp. 23-82.
180. Louwers, J. T., Henry E., Reed, J. B., and Gordon, A. E. (2008), *Deficiencies in Auditing Related-Party Transactions: Insights from AAERs*, Current Issues in Auditing, Volume 2, Issue 2, pp. 10-16.
181. Lu, R. H., (2017), *Related Party Transactions*, доступно на: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/80910/3/LU_HAIHAO_201711_PhD_thesis.pdf, (приступљено: 09.04.2022.).
182. Luckhaupt, H., Overesch, M., Schreiber, U., (2012), *The OECD Approach to Transfer Pricing: A Critical Assessment and Proposal, Fundamentals of International Transfer Pricing in Law and Economics*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Max Planck Institute for and Public Finance, Volume 1, pp. 91-121.
183. Љубисављевић, С. (2000), *Фазе процеса ревизије*, Зборник радова: Рачуноводство и пословне финансије у савременим условима пословања, 31. Симпозијум Савеза рачуновођа и ревизора Србије, стр. 191-222.
184. Љубисављевић, С., (2000), *Улога екстерног ревизора у окружењу*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 73.
185. Љубисављевић, С., Васиљевић, М., Михаиловић, Н., (2013), *Увод у међународну рачуноводствену регулативу*, Висока пословна школа струковних студија Ваљево стр. 37-267.
186. Љубисављевић, С., Јовковић, Б., (2016), *Ревизија финансијских извештаја*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 38-429.
187. Малинић, С., (2001), *Организација рачуноводства*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 41.

188. Малинић, С., Савић, Б., (2011), *Трансформација корпоративног извештавања – од финансијског ка пословном извештавњу*, Економски хоризонти, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 109.
189. Martinez, M. C. P., Martinez, A. V., Benau, M. A. G., (2004), *Reactions of the Spanish capital market to qualified audit reports*, European Accounting Review, Vol 13, No. 4, pp. 689-711.
190. Matsui, K., (2012), *Auditing internal transfer prices in multinationals under monopolistic competition*, International Tax and Public Finance, Volume 19, pp. 800–818.
191. Међународни стандард 3000 - *Ангажовања на основу којих се пружа уверавање која не спадају у ревизију или преглед финансијских информација*
192. Међународни стандард ревизије 200 - *Општи циљеви независног ревизора и спровођење ревизије у складу са Међународним стандардима ревизије*
193. Mehdi Nekhili, Moez Cherif, (2011), *Related parties transactions and firm's market value: the French case*, Review of Accounting and Finance, Volume 10, No. 3, pp. 291-315.
194. Melville, A., (2009), *International Financial Reporting - A Practical Guide*, second edition, Pearson Education Limited, pp. 348-351.
195. Melville, A., (2017), *International Financial Reporting: A Practical Guide*, sixth edition, Pearson Education Limited, pp. 4-350.
196. Messier, F. W., Glover, M. S., Prawitt, F. D., (2008), *Auditing & Assurance Services: A Systematic Approach*, McGraw-Hill/Irwin, pp. 154-193.
197. Messier, F. W., Martinov-Bennie, N., Eilifsen, A., (2005), *A review and integration of empirical research on materiality: Two decades later*. Auditing: A Journal of Practice & Theory, Volume 24, Issue 2, pp. 153–187.
198. Messier, W. Jr., Glover, S., Prawitt, D., (2017), *Auditing and Assurance Services: A Systematic Approach*, McGraw-Hill Education, pp. 14-691.
199. Middleton, A., Muttonen, J., (2020), *Multinational Enterprises and Transparent Tax Reporting*, Routledge Taylor & Francis Group, p. 117.
200. Министарство финансија Републике Србије, Национална стратегија и акциони план за унапређење квалитета корпоративног финансијског извештавања и ревизије, стр. 3.
201. Министарство финансија Републике Србије, доступно на: https://www.mfin.gov.rs/upload/media/0k1ROT_6019421f9bd7b.pdf, (приступљено: 02.04.2022.).
202. Министарство финансија Републике Србије, доступно на: https://www.mfin.gov.rs/upload/media/Cx7lwu_6012f38cc75a2.pdf, (приступљено: 20.02.2022.).
203. Министарство финансија Републике Србије, <https://mfin.gov.rs/propisi/ugovori-o-izbegavanju-dvostrukog-oporezivanja>, (приступљено: 18.02.2022.).
204. Moroney, R., Campbell, F., Hamilton, J., (2017), *Auditing: A Practical Approach*, third edition, John Wiley & Sons Australia, Ltd, pp. 192-193.
205. МРС 21 – Ефекти промене девизних курсева
206. МРС 24 – Обелодањивања повезаних страна
207. МРС 27 – Појединачни финансијски извештаји

208. МРС 27 – Појединачни финансијски извештаји
209. МРС 28 – Инвестиције у придружене ентитете и заједничке пословне подухвате
210. МСР 210 - Договарање услова ревизијског ангажовања
211. МСФИ 10 – Консолидовани финансијски извештаји
212. МСФИ 10 – Консолидовани финансијски извештаји
213. МСФИ 11 – Заједнички аранжмани
214. МСФИ 12 – Обелодањивање о учешћима у другим ентитетима
215. Mura, A., Emmanuel, C., Vallascas, F., (2019), *Challenging the reliability of comparables under profit-based transfer pricing methods*, Accounting and Business Research, Volume 43, Issue 5, pp. 483-505.
216. National Commission on Fraudulent Financial Reporting, (1987), *Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting*, p. 6.
217. Newman, P. D., Patterson, E. R., Smith, R. J., (2005), *The role of auditing in investor protection*, The Accounting Review, Volume 80, No. 1., pp. 289–313.
218. Nielsen, B. S., Raimondos-Moeller, P., Schjelderup, G., (2008), *Taxes and decision rights in multinationals*, Journal of Public Economic Theory, Volume 10, Issue 2, pp. 245–258.
219. Nieschweitz, J. R., Schultz, J. J., Zimbelman, F. M., (2000), *Empirical Research on External Auditors-Detection of Financial Statement Fraud*, Journal of Accounting Literature, Vol. 19, pp. 190–246.
220. Nobes, C., Parker, R., (2010), *Comparative International Accounting*, Pearson Education Limited, eleventh edition, p. 32.
221. Nobes, C., Parker, R., (2006), *Comparative International Accounting*, ninth edition, Pearson Education Limited, p. 492.
222. Nuritomo, N., Utama, S., Hermawan, A. A., (2019), *Foreign Related Parties Transactions as Tax Avoidance Strategy in Indonesia: The Role of Corporate Governance*, Advances in Social Science, Education and Humanities Research, Volume 313, International Conference on Ethics of Business, Economics, and Social Science (ICEBESS 2018), pp. 86-92.
223. OECD, (2001), *OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy-making*
224. OECD, (2014), *Guide on Related Party Transactions in the MENA Region*, pp. 36-37.
225. OECD, (2017), *Background Brief Inclusive Framework on BEPS*, pp. 7-17.
226. OECD, (2018), *Multinational enterprises in the global economy*, pp. 1-9.
227. OECD, (2021), *Members of the OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS*, p. 1.
228. OECD, (2021), *Transfer Pricing Country Profiles*, доступно на: <https://www.oecd.org/tax/transfer-pricing/transfer-pricing-country-profiles.htm#htvi-approach> (приступљено: 31.01.2022.).
229. OECD, (2022), *OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations*.
230. OECD, доступно на: <https://www.oecd.org/tax/beps/beps-actions/actions8-10/>, (приступљено: 19.02.2022.).

231. Park, S., (2018), *Related Party Transactions and Tax Avoidance of Business Groups*, Sustainability, Volume 10, pp. 1-14.
232. PCAOB, (2014), *Auditing Standard No. 18 – Related parties*
233. PCAOB, *AS 1001: Responsibilities and Functions of the Independent Auditor*
234. Perčević, H., Hladika, M., (2017), *Application of transfer pricing methods in related companies in Croatia*, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, Volume 30, Issue 1, pp. 611-628.
235. Porter, B., Simon, J., Hatherly, D. (2014), *Principles of external auditing*, fourth edition, John Wiley & Sons. Ltd., pp. 366-375.
236. Правилник о каматним стопама за које се сматра да су у складу са принципом „ВАН ДОХВАТА РУКЕ“ ЗА 2021. годину ("Сл. гласник РС" бр. 24/21).
237. Правилник о Листи јурисдикција са преференцијалним пореским системом ("Сл. гласник РС", бр. 122/12, 104/18, 161/20).
238. Правилник о садржају пореског биланса и другим питањима од значаја за начин утврђивања пореза на добит правних лица ("Сл. гласник РС", бр. 20/2014, 41/2015, 101/2016, 8/2019, 94/2019, 159/2020 и 97/2021).
239. Правилник о трансферним ценама и методама које се по принципу "ван дохвата руке" примењују код утврђивања цене трансакција међу повезаним лицима ("Сл. гласник РС", бр. 61/2013, 8/2014, 94/2019 и 95/2021).
240. International Auditing and Assurance Standards Board, (2014), *Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements*, International Federation of Accountants, p. 5.
241. Public Business Entity – доступно на: <https://www.fasb.org/resources/ccurl/757/419/ASU%202013-12.pdf>, (приступљено: 15.01.2022.).
242. Public Company Accounting Oversight Board, (2012), *Proposed Auditing Standard – Related Parties*, Release No. 2012-001, PCAOB, New York, pp. 1-117.
243. PwC, (2017), *Understanding a financial statement audit*, p. 4.
244. Radebaugh, L. H., Gray, S. J., (1997), *International Accounting and Multinational Enterprises*, fourth edition, John Wiley & Sons, p. 35.
245. Rapoport, M., (2018), *How Did the Big Four Auditors Get \$17 Billion in Revenue Growth? Not From Auditing*, The Wall Street Journal, доступно на: <https://www.wsj.com/articles/how-did-the-big-four-auditors-get-17-billion-in-revenue-growth-not-from-auditing-1523098800>, (приступљено: 06.01.2022.).
246. Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council, (2014), Official Journal of the European Union L 158/77, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014R0537>, (приступљено 12.01.2022.).
247. Richard, M. (2009), *Regulating the accountancy profession-the UK experience*, Зборник радова: 40 година рачуноводства и пословних финансија-домет и перспективе, Симпозијум Савеза рачуновођа и ревизора Србије, стр. 525-536.

248. Rittenberg, L., Schwieger, B., Johnstone, K., (2008), *Auditing: A Business Risk Approach*, sixth edition, Thomson SouthWestern, Thomson Higher Education, pp. 154-761.
249. Roberts, C., Weetman, P., Gordon, P., (2005), *International Financial Reporting: A Comparative Approach*, third edition, Pearson Education Limited, p. 226.
250. Roberts, C., Weetman, P., Gordon, P., (2008), *International Corporate Reporting: A Comparative Approach*, fourth edition, Prentice Hall, p. 181.
251. Robu, A. M., Robu, B. I., (2015), *The Influence of the Audit Report on the Relevance of Accounting Information Reported by Listed Romanian Companies*, *Procedia Economics and Finance* Vol 20, pp. 562–570.
252. Ryngaert, M., Thomas, S., (2012), *Not all related party transactions (RPTs) are the same: Ex ante versus ex post RPTs*, *Journal of Accounting Research*, Volume 50, No. 3, pp. 845-882.
253. SEC, *Executive compensation and related person disclosure*, доступно на: <https://www.sec.gov/rules/final/2006/33-8732a.pdf>, (приступљено: 16.04.2022.).
254. SEC, доступно на: <https://www.sec.gov/about/what-we-do>, (приступљено 10.01.2022.).
255. Securities exchange act of 1934, доступно на: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1885/pdf/COMPS-1885.pdf>, (приступљено: 15.01.2021.).
256. Shackelford, A. D., (1993), *Discussion of The Impact of U.S. Tax Law Revision on Multinational Corporations' Capital Location and Income-Shifting Decisions and Geographic Income Shifting by Multinational Corporations in Response to Tax Rate Changes*, *Journal of Accounting Research*, Vol. 31, pp. 174-182.
257. Shackelford, D., Shevlin, T., (2001), *Empirical tax research in accounting*, *Journal of Accounting and Economics*, Volume 31, Issues 1-3, pp. 321–387.
258. Sherman, D. H., Young, D. S., (2001), *Tread lightly through these accounting minefields*, *Harvard Business Review*, Volume 79, No. 7, pp. 129-135.
259. Skinner, J. D., Srinivasan, S., (2012), *Audit quality and auditor reputation: Evidence from Japan*, *The Accounting Review*, Volume 87, No. 5, pp. 1737-1765.
260. Solilova, V., Nerudova, D., (2018), *Transfer Pricing in SMEs Critical Analysis and Practical Solutions*, Springer International Publishing, pp. 16-24.
261. Soltani, B., (2010), *Revizija: međunarodni pristup*, prevod Mate d.o.o. Zagreb, str.127-129.
262. Song, M., (2021), *Transfer Pricing and Tangible Goods*, CrossBorder Solutions, p. 4.
263. Sridharan, V. U., Caines, W. R., McMillan, J., Summers, S., (2002), *Financial Statement Transparency and Auditor Responsibility: Enron and Andersen*, *International Journal of Auditing*, Volume 6, pp. 277-286.
264. Стефановић, Р., (1999), *Савремено финансијско извештавање: суштина, окружење и оквир*, Економски хоризонти, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 39-52.
265. Стефановић, Р., (2001), *Општеприхваћени рачуноводствени принципи (GAAP) САД: развијање, условљеност, садржина*, Економски хоризонти број 1-2, Економски факултет Крагујевац, стр. 76.

266. Storey, K. R., Storey, S., (1998), *The Framework of Financial Accounting Concepts and Standards*, Financial Accounting Standards Board, p. 2.
267. Stuart, C. I., (2012), *Auditing and Assurance Services, An Applied Approach*, McGraw-Hill Irwin, New York, pp. 29-30.
268. Шкарић, J. K., (2007), *Креативно рачуноводство–мотиви, инструменти и последице*, Зборник радова: Мјесто и улога рачуноводства, ревизије и финансија у новом корпоративном окружењу, XI Конгрес Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске, стр. 51-70.
269. Шкарић, J. K., (2009), *Форензичко рачуноводство – инструмент заштите интереса рачуноводствене јавности*, Зборник радова са 13. Конгреса Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске: Рачуноводство, ревизија и финансије у условима глобалне кризе, Бања Врућица, стр. 11–31.
270. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Доступно на: <https://www.coso.org/Pages/aboutus.aspx>, (приступљено: 23.01.2022.).
271. Thibodeau, C. J., Freier, D., (2014), *Auditing and Accounting Cases: Investigating Issues of Fraud and Professional Ethics*, McGraw-Hill, pp. 89-94.
272. Torvik, O., (2018), *Transfer Pricing and Intangibles: US and OECD arm's length distribution of operating profits from IP value chains*, IBFD Doctoral Series, p. 228.
273. Treidler, O., (2020), *Transfer Pricing in One Lesson A Practical Guide to Applying the Arm's Length Principle in Intercompany Transactions*, Springer Nature Switzerland, pp. 11-52.
274. UN, (2017), *United Nations Practical Manual on Transfer Pricing for Developing Countries*.
275. Уредба о класификацији делатности, (Службени гласник РС број 54/2010).
276. Vanstraelen, A., Schelleman, C., Meuwissen, R., Hofmann, I., (2012), *The audit reporting debate: Seemingly intractable problems and feasible solutions*, European Accounting Review, Vol 21, Issue 2, pp. 193–215.
277. Vaziri, A., Azadi, K., (2017), *The Impact of Audit Reports on Financial Information Content*, International Journal of Economics and Financial Issues, Vol 7, Issue, p. 304.
278. Wallace, A. W., (2004), *The Economic Role of the Audit in Free and Regulated Markets: A Look Back and a Look Forward*, Research in Accounting Regulation, Volume 17, pp. 267- 298.
279. Whittington, O. R., Pany, K., (2016), *Principles of auditing & other assurance services*, McGraw Hill Education, pp. 44-205.
280. Wilks, J. T., Zimbelman, F. M., (2004), *Decomposition of fraud-risk assessments and auditors' sensitivity to fraud cues*, Contemporary Accounting Research, Volume 21, No. 3, pp. 719-745.
281. Wissman, R. A., (1991), *Working with Financial Statements: Guide for Cooperative Members*, ACS, US Department of Agriculture, Cooperative Information Report 43, p. 6.
282. Wittendorff, J., (2010), *Transfer Pricing and the Arm's Length Principle in International Tax Law*, Kluwer Law International, p. 745.

283. Yoo, S. J., (2020), *The effects of transfer pricing regulations on multinational income shifting*, Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics, pp. 1-24.
284. Закон о државној ревизорској институцији ("Сл. гласник РС", бр. 101/2005, 54/2007, 36/2010 и 44/2018 - др. закон).
285. Закон о изменама и допунама закона о порезу на добит правних лица ("Сл. гласник РС", бр. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012).
286. Закон о порезу на добит корпорација ("Сл. гласник РС", бр. 76/1991).
287. Закон о порезу на добит правних лица ("Сл. гласник РС", бр. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014 - др. закон, 142/2014, 91/2015 - аутентично тумачење, 112/2015, 113/2017, 95/2018, 86/2019, 153/2020 и 118/2021).
288. Закон о порезу на доходак грађана ("Сл. гласник РС", бр. 24/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 135/2004, 62/2006, 65/2006 - испр., 31/2009, 44/2009, 18/2010, 50/2011, 91/2011 - одлука УС, 7/2012 - усклађени дин. изн., 93/2012, 114/2012 - одлука УС, 8/2013 - усклађени дин. изн., 47/2013, 48/2013 - испр., 108/2013, 6/2014 - усклађени дин. изн., 57/2014, 68/2014 - др. закон, 5/2015 - усклађени дин. изн., 112/2015, 5/2016 - усклађени дин. изн., 7/2017 - усклађени дин. изн., 113/2017, 7/2018 - усклађени дин. изн., 95/2018, 4/2019 - усклађени дин. изн., 86/2019, 5/2020 - усклађени дин. изн., 153/2020, 156/2020 - усклађени дин. изн., 6/2021 - усклађени дин. изн., 44/2021, 118/2021, 132/2021 - усклађени дин. изн. и 10/2022 - усклађени дин. изн.).
289. Закон о пореском поступку и пореској администрацији ("Сл. гласник РС", бр. 80/2002, 84/2002 - испр., 23/2003 - испр., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 - др. закон, 62/2006 - др. закон, 63/2006 - испр. др. закона, 61/2007, 20/2009, 72/2009 - др. закон, 53/2010, 101/2011, 2/2012 - испр., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 - аутентично тумачење, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 86/2019 и 144/2020).
290. Закон о привредним друштвима, ("Сл. гласник РС", бр. 36/2011, 99/2011, 83/2014 - др. закон, 5/2015, 44/2018, 95/2018, 91/2019 и 109/2021).
291. Закон о рачуноводству ("Сл. гласник РС", бр. 73/2019 и 44/2021 - др. закон).
292. Закон о ревизији (Службени гласник РС број 73/2019).
293. Закон о тржишту капитала ("Сл. гласник РС", бр. 31/2011, 112/2015, 108/2016, 9/2020 и 153/2020).
294. Zhang, Y., (2006), *An Empirical Analysis of Revenue Manipulation*, Columbia Business School New York, pp. 1-44.

БИОГРАФИЈА

Ненад Михаиловић је рођен 03.02.1984. године у Ваљево. Основну школу „Миша Дудић“ у Ваљево и средњу Економску школу „Ваљево“ завршио је са одличним успехом. Вишу економску школу „Прота Матеја Ненадовић“ у Ваљево, смер Рачуноводство и ревизија, уписао је школске 2002/2003. године, као редовни студент основних студија. Све испите предвиђене наставним планом и програмом положио је са просечном оценом 9,63 (девет и 63/100). Дипломирао је 06.09.2004. године. Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, смер Рачуноводство и финансије, уписао је школске 2004/2005. године, као редовни студент основних студија. Све испите предвиђене наставним планом и програмом положио је са просечном оценом 8,62 (осам и 62/100). Дипломирао је 09.07.2007. године, на тему „Оцена бонитета тражиоца кредита на примеру Комерцијалне банке“, из наставног предмета Специјална књиговодства, са оценом 10 (десет). У току студирања, био је стипендиста Министарства просвете Републике Србије.

Студент је докторских студија на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу од академске 2008/2009. године, на Студијском програму Економија, модул Рачуноводство и пословне финансије. Све испите предвиђене наставним планом и програмом положио је са просечном оценом 9,75 (девет и 75/100).

Од 01.01.2008. године запослен је на Високој пословној школи струковних студија (сада: Академија струковних студија Западна Србија) у Ваљево. Ангажован је као асистент на предметима Фискални системи, Финансијска контрола и ревизија, Финансијска тржишта, Пословне финансије и Основи рачуноводства на основним студијама као и на предметима Рачуноводство за мала и средња правна лица и Опорезивање у приватном и јавном сектору на мастер струковним студијама. Поред наставно-педагошких активности, ангажован је као консултант у великом броју компанија и институција. Током 2010. године био је ангажован као финансијски директор предузећа Бома електро доо из Ваљева. Од 2010-2012. године био је члан Националне комисије за рачуноводство у Министарству финансија Републике Србије. Почев од 2011. године, ангажован је као стални предавач Института за пословна истраживања МБА из Београда на специјалистичким семинарима из области рачуноводства и опорезивања. Од 2012. године оснивач је и председник Удружења Центар за одржив локални и регионални развој у Мионици. У периоду од 2012-2013. године био је ангажован као финансијски директор предузећа Нориск доо из Ваљева. Од 2014. године ангажован је у великом броју јавних предузећа и установа као службеник за јавне набавке. Почев од 2014. године именован је за сталног судског вештака економско финансијске струке – уже специјалности: порези и рачуноводство. Оснивач је и власник привредног друштва Експерт-НМВ доо из Ваљева од 2015. године, које се бави пружањем консалтинг услуга из области: рачуноводства, финансија, опорезивања, ревизије, финансијског управљања и контроле, процене вредности капитала правних лица, израде бизнис планова, јавних набавки и решавања судских спорова. Руководилац је или учесник у великом броју пројеката у претходном петогодишњем периоду чији су донатори Америчка амбасада, USAID и Шведска развојна агенција из области управљања јавним финансијама. Од 2020. ангажован је као консултант из области рачуноводства и опорезивања у компанији Аеродором кетеринг доо Београд.

У циљу стручног усавршавања, похађао је низ курсева, укључујући следеће: курс за примену трансферних цена у организацији Правног факултета Универзитета у Београду, Службеник за јавне набавке у организацији Института за пословна истраживања МБА, Основни курс о Берзи у организацији Београдске берзе, курс информатике ECDL у организацији ВИПОС-а, Развијање ситуацијских задатака и случајева и Микс оцењивања у организацији Немачког друштва за међународну сарадњу (The Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit – GIZ).

Познаје рад у оквиру Office апликација (Access, Excel, Power Point, Word) и интернет комуникације као и рад у оквиру статистичког софтвера SPSS. Говори и служи се енглеским језиком. Сфере научно-стручног интересовања су му: екстерна ревизија, трансферне цене, финансијско извештавање, корпоративне финансије и систем финансијског управљања и контроле. Аутор је и коаутор више уџбеника и научно-истраживачких радова објављених у домаћим и међународним научним часописима и зборницима конференција.

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, **Ненад Михаиловић**, изјављујем да докторска дисертација под насловом:

Ревизија пословних трансакција између повезаних правних лица

која је одбрањена на _____

Универзитета у Крагујевцу представља *оригинално ауторско дело* настало као резултат *сопственог истраживачког рада*.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам *једини аутор* наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији *нисам извршио/ла повреду* ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,
- да умножени примерак докторске дисертације у штампаној и електронској форми у чијем се прилогу налази ова Изјава садржи докторску дисертацију истоветну одбрањеној докторској дисертацији.

У Крагујевцу, _____ године,

потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, **Ненад Михаиловић**,

дозвољавам

не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

Ревизија пословних трансакција између повезаних правних лица

која је одбрањена на _____

Универзитета у Крагујевцу, и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

дозвољавам

не дозвољавам¹

¹ Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

- 1) Ауторство
- 2) Ауторство - делити под истим условима
- 3) Ауторство - без прерада
- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- 6) Ауторство - некомерцијално - без прерада²

У Крагујевцу, _____ године,

потпис аутора

² Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: [http://creativecommons.org/rs/](http://creativecommons.org.rs/)